

મેમણ હાથ સુલેમાન શાહમહમદ લોધીઆ ગ્રન્થમાળાનો ઉપોદ્ધવાત.

મુસલમાન દોમર્માં સાંસારિક રીતરીવાજોમાં સુધારો થાય, નીતિની વૃદ્ધિ થાય અને સામાન્ય જ્ઞાન તથા વિદ્યાનો પ્રસાર થાય તેવાં પુસ્તકો ઈનામ આપીને રચાવવા માટે કાઠીઆવાડના ધોરાજી ગામના વતની અને વેપાર અર્થે દક્ષિણ આફ્રિકાના કેપટાઉનમાં રહેતા તથા “પૃથ્વી પ્રદક્ષિણા” નામના પુસ્તકના કર્તા મેમણ હાથ સુલેમાન શાહમહમદ લોધીઆએ શા. ૨૫૦૦) ની મણુ ટકાની સરકારી ગ્રામીણરી નોટો સન ૧૯૦૩ માં સોસાયટી હસ્તક સોંપી હતી. ફંડની આવકમા કાયમનો ‘વધારો’ થાય તે માટે સોસાયટીએ તેજ સાલમા સદરહુ નોટો વેચી તેની અમલવાદ ‘મુનુ-નિસિપાલિટીનાં સવાચાર ટકાનાં ૩. ૨૨૦૦) ના રીબેન્ડિંગ લીધાં છે. તેન વ્યાજનાથી “મેમણ હાથ સુલેમાન શાહમહમદ લોધીઆ ગ્રન્થ માળા” ના નામથી વ્યાજ સુધીમા નીચે પ્રમાણે પુસ્તકો રચાવી સોસાયટીએ છપાવી પ્રસિદ્ધ કર્યા છે :

૧	મુસલમાનોની રાજકીય તથા વિદ્યા સંબંધી ચક્રતીર્નો	
	ઇતિહાસ અને તેની પદ્ધતીના કારણો.	૦—૨—૦
૨	ઇસ્લામનો ભરતી ઓટ	૦—૮—૦
૩	સર સૈયદ એહેમદનું જીવન ચરિત્ર	૦—૮—૦
૪	મિરાતે સિકંદરી	૧—૦—૦
૫	અયામા	૦—૧૦—૦
૬	મિરાતે અહમદી, ધા. ૨, ખંડ ૧	૧—૦—૦

ગુ. ૫૦ સોસાયટી,
અમદાવાદ, તા. ૨૯-૮-૩૩ }

હીરાલાલ ત્રિ. પારેખ
આસિ. સેક્રેટરી.

અનુક્રમણિકા

૫૪.

જોધપૂગના જમીનદાર, મહારાજા રાજગજેશ્વર હિંદુતાનના સગાઓ- મા શ્રેષ્ઠ, મહારાજા અજીતસિંહની સુમેદારી, અને મહોત્તરમખાન તથા હૈદર કુલીખાનની દીવાની	૧
મહારાજા અજીતસિંહનું સૂનામા આવવું	૩
બકરી છદ્દને ટાકણે એક ગાયને માટે ચએલુ રમખાણ	૭
ધોળકાની નાયબ ફોજદારી તથા ખલાત બંદરની મુત્સદ્દીગીરીના ઓછાપરથી સૈયદ અકીનખાનની બદલી... અને સોરઠને રસ્તેથી વચમાથી તેનું પાછું ફરવું	૮
વડોદરા તામે મોજે મુજપુર પર હૈદર કુલીખાનનો લશ્કર સાથે હુમલો . માસૂમકુલીનું નીમાવું	૧૩
સમસામઉદ્દૌલા ખાન દોરાનની સુમેદારી . અને હૈદર કુલી ખાનની દીવાની	૧૫
મગળવારે ભગતા બજારનું મધ થવું ... અને શુકરવારે શુજરી ભરવાનું નાહી થવું	૧૬
નાયબ સૂબા તરીકે હૈદર કુલીખાનનું નીમાવું	૧૭
સફરખાન બાબી જોડે ખાનાજગી	૧૮
મુમેતેરીઓ એ નામે જણીતો ચયેલો દુકાળ	૨૩
મહમદરશી ઉદ્દરગજત પાદશાહની સક્ષતનત અને નાહર ખાનની દીવાની	૨૭
બાદશાહી ફરમાનની નકલ	૨૯
જઝીયાની માપી બાબતના ફરમાનની નકલ	૩૧
મહમદરશીઉદ્દૌલત જે શાહજહાન બાદશાહને નામે ઓળખાય છે.....નાયબ નાહરખાનની દીવાની	૩૩
રાજ્યાલિપેક થવા બાબતના દીવાન નાહરખાનના નામ પરના પવિત્ર (બાદશાહી) ફરમાનની નકલ	૩૩
મુગ્ત મંદરની આમપામમા પીવાજીગાયકસાહ મરાઠનાબખેડાની શરૂઆત	૩૬
હમરત ફિરદૌમ આરામગાહ..... અને રૂઢિઉત્પાખાનની નાયબી	૩૭

- બાદશાહના રાજ્યારોહણની બાબતના દીવાન નાહરખાન ઉપરના
ફરમાનની નકલ ૩૯
- મહારાજ અણ્ણતસિંહના નાયબ અનુપસિંહ લંડારીનું આવી પહોચવું
અને નાહરખાન દીવાનનું આવવું ૪૧
- નાયબ સુબા અનુપસિંહ લંડારીની સૂચનાથી કરવામા આવેલું નગર
શેઠ કપૂરચંદ લાણુમાળીનું ખૂન ૪૬
- અમીર ઉલ્લખરા મૈયદ હસન અલીખાનનું કતલ થવું.....૩૨તમ
અલીખાનની માલમિકતનું અમદાવાદમા જન્ન થવું. ૪૬
- મોએઝ ઉદ્દૌલાના હૈદર કુલીખાન બહાદુર ઝફરજંગની સૂબેદારી...
...તથા અનુપસિંહ લંડારી અને નાહરખાન વચ્ચે ખાનાજગી
અને તેમનું બહાગ જતા રહેવું ૪૯
- મોએઝ ઉદ્દૌલા દીવાન રાજ રૂઢનાયદાસના ભાણેજનું માર્યા જવું ૫૪
- મોએઝ ઉદ્દૌલાનું સુખાની સરહદપર આવવું.....અને અમદાવાદમા
દાખલ થવું ૫૫
- મોએઝ ઉદ્દૌલાએ પાદશાહી તબેવાના ઘોડા લઇ લેવા,.....તથા
અનત્રા (કુરામહ) નો વાવટો ઉરાડવો ૫૮
- જુમલતઉલમુક નિઝામ ઉલમુકની સૂબેદારી.....તથા દિલ્લીખાન
અને મોમિનખાનની દીવાની ૬૦
- સુરત બદરના મુત્સદ્દી મોમિનખાનના લશ્કર અને મરાઠા ખીલાજી
ગાયકવાડ વચ્ચે લડાઇ થવી...અને અલીમહમદખાનનું હજુરશી
પામેથી આવવું. ૬૬
- મુબારેઝઉલમુક સર જુવંદખાન બહાદુર દિલાવરજંગની સૂબેદારી
..... અને મોમિનખાનની દિવાનગીરી ૬૮
- હામેરખાન જેડે કંથાજી મરાઠાનું મળી જવું.....તથા એ અરસામા
બનેલા ખીજ બનાવો ૭૩
- મિર્સાહીમ કુલીખાનનું મરાવું ૮૦
- ૩૨તમ અલીખાનને પોતાના ભાઇઓ માર્યા જવાની ખબર પડવી
...તેમની વચ્ચે લડાઇ થવી અને ૩૨તમ અલીખાનનો જન જવો ૮૫
- મુબારેઝ ઉલમુક મરજુવંદખાન બહાદુર દિલાવરજંગને ખીલાજી
ને પૃથ્વીપતિના દરબારમાથી યુજગતના સુબા તરફ જવાની
રાજ મળવી.....૩૩ીઆ એક કરોડ આપવાની મહેરબાની થવી ૯૮

હિંચા દરબગાના સૂરીઓમા એક એવા મવલાના તુરદીનનું જન્મમી થયું ૧૦૦
સૂબાની સગદર પર મુબારેજ હિલમુદકનું આવી પહોચવું.....

હામેદખાનને ઝપાઝપી થવી અને મજફૂર લશ્કરનું હારી જવું ૧૦૨
પીલાજીને સાથે લઈ કયાજી મરાઠાનું પાછું ફરવુંશહેરમા
દાખલ થવું. ૧૦૮

વડનગર કસબાની ખરાબી, તેને બાળી નાખવો તથા ખીજી ઘટનાઓ ૧૧૧
મરાઠા હિંદજી પવાગનું આવવું..... વડોદરા પીલાજી ગાયકવાડના
તાબામા જવું ૧૧૮

મુબારેજ હિલમુદકના બોલાવ્યાથી ચોથનો ડગર કરવા શાહ રાજાના
પ્રધાન બાલાજીરાવના ભાઈ જમનાજીનું આવવું.....અને તેનું
પાછા ફરવું. ૧૨૫

સુરત બંદરે હુલ્લડ થવું.....તાપી નદીમા રેલ આવવી ૧૨૭
શાહ વેપારી મુલ્યા મહમદઅલીની મદદથી સુરત બંદરની હકૂમત
પર બહેરામખાનનું કોયમ થવું ૧૩૪

હોગ કામની મોટી જમાતમાથી કેટલાકનું જામે મસ્જિદમા માર્યા
જવું.....સલામા હાજર રહેવા માટે બહાર નીકળ્યો હતો તેનું
પકડાવું. ૧૩૬

વીરમગામના દેસાઇ ઉદેકરજીનું માર્યા જવું... ..સલાખત મહમદખાને
આ નાશવત ફુનીઆનો ત્યાગ કરવો ૧૪૩

મહારાજ અબેસિદની સૂબેદારી.. ..અબદુલ હુસેનખાનની
નાયબગીરી ૧૪૫

મહારાજાએ મુખલેસખાન તથા ગોમિનખાનને મુબારેજ હિલમુદક
પામે મોકલવા. . .મહારાજના કોટવાળાનું શહેરમા દાખલ થવું ૧૫૬

શાહ રાજાના પ્રધાન બાજીગવનું આવવું અને મહારાજ સાથે મુખ
કાન કરવી ૧૬૪

ગગાદાસ શેઠનો અને રેશમ વેચનારાઓનો મહારાજાએ દડ કરવો,
અને તે સાથમા બનેલા બીજા બનાવો ૧૬૮

માગવાડીઓના પ્રપચથી પીલાજી ગાયકવાડનું માર્યા જવું.....અને
દીવાની કામકાજ અબ્દુલ હુસેનખાને સભાળી વેવા ૧૭૪

દુકાળ અને મરકીનું ફેલાવું ૧૭૮

- સુરત બંદરના મુલસદા બહેરામખાન અને શાહ વેપારી મુલ્લા મહ-
મદઅલી વચ્ચે ટંટાના અગ્નિનું સળગવું.....બહેરામખાનનું
ભાવનગર જવું ૧૮૦
- શાહ વેપારી મુલ્લા મહમદઅલીનું તેમજેમખાનને હાથે કેદ પક-
ડાવવું.....અમલમાં ન આવવું ૧૮૭
- શાહ રાગના મરહૂમ સેનાપતિ ખંડેરવ દાલાહેની વિધવા ઉમાબાઈ-
નું આવવું, અમદાવાદને ઘેરા ઘાસવો, મહારાજાએ મક્કાહ કરવી
અને કેટલાંક પરાઓપર હુમલો કરવો ૧૯૨

મિરાતે અહમદી

ભાગ બીજો

જેઠપૂરના જમીનદાર, મહારાજ રાજરાજેશ્વર, હિંદુસ્તાનના
રાજાઓમાં શ્રેષ્ઠ, મહારાજ અજીતસિંહની
સૂબેદારી, અને મહોત્તરમખાન તથા હૈદર
કુલીખાનની દીવાની

હાજીખાન પટ્ટણીની ફેરફારીમાં ખિલાફત અને પૃથ્વીના રક્ષક (પાદ-
શાહ) ની કચેરીમાંથી અમદાવાદના સુખાના ઓદાપર મહારાજ રાજરાજેશ્વર,
જેઠપૂરના રાજા અજીતસિંહ કે જેને છ હજાર જાતી અને છ
હજાર સવારની મનસખદારીનું માન મળેલું હતું તેને નીમવામાં આવ્યા.
તેમને માટે ખાસ ખીલત (પોશાક) મોકલી તથા ફરમાન કાઢી તેમને
સન્માનિત અને કીર્તિવંત બનાવવામાં આવ્યા. ચાલુ શિવાજ મુજબ
સોરઠની ફોજદારી પર કુંવર અબેસિંહને બહાલ કરવામાં આવ્યો. મહા-
રાજાએ પોતાના તરફથી વિજયરાજ ભંડારીને નાયબ સૂબો અને ફતેસિંહ
કાયસ્થને સોરઠનો નાયબ ફોજદાર નીમી રવાના કર્યા. તેઓ રસ્તે પકડ્યા
અને હિ. સ. ૧૧૨૭ના શાખાન માસની સાતમી તારીખે વિજયરાજ અમ-
દાવાદમાં દાખલ થયો અને ફતેસિંહ સોરઠ તરફ ગયો. અબ્દુલ હમીદખાન
શહેરમાં (અમદાવાદ) આવ્યો અને હઝરત અહમદ ખર્દુગંજબક્ષના રોગના મુત-
વક્તીની જગા ઉપરાંત તેને બક્ષી તથા ખજરપત્રી (વાકે નિગાર) નીમ-
વામાં આવ્યો.^૧ નિઝામત જોડે તાહુકો રાખતા ફોજદારો અને ચાલુદારોની
નીમણુકો કરવામાં તથા મુલ્કી અને ફૌજ કાર્યોનો નીકાલ કરવામાં
ભંડારી વજગી ગયો. ઈનાયત ઉલ્લાખાન કે જે હઝરત ખુદ્દ મકાન
(અયરંગઝેખ પાદશાહ) ના વખતમાં ઉચ્ચ ખાલસા કચેરીનો દીવાન,

૧. આ અબ્દુલ હમીદખાન, હાજીખાન પટ્ટણીના વખતમાં નાયબસૂબો પણ
હતા. તેને આ બે ઓદા વધારામાં આપરામાં આવ્યા હતા.

તેમના વિશ્વાસનું સ્થાન અને તેમના મહાન ઉમરાવ વર્ગમાંના એક હતો, અને જે પાદશાહની પવિત્ર કચેરીમાંથી દિગ્ગજની સફરે જવાની તથા પવિત્ર કાળ્યાની હજરવાની પરવાનગી મેળવી નીકળ્યો હતો તે આ અરસામાં આવી પહોંચ્યો અને થોડા દહાડા રોકાઈ, મુસાફરીનો થાક ઉતારી, મુરત તરફ રવાના થયો અને મોસમ આવતાં વહાણમાં બેસી ધારેલે ટેકાણે જવા રવાના થયો. મોહતરમખાનની બદલીને લીધે સૂળાની દીવાની પર, મોમિનખાનની બદલીને લીધે મુરતની તેમજ ઉચ્ચ ખાલસા મહાશોની મુતસદ્દીગીરીપર, સૈયદ અમીનખાનની બદલીને લીધે અંભાત બંદરની મુતસદ્દીગીરીપર, અંસીધરની બદલીને લીધે વડોદરા, નાંદોદ, અમદાવાદના હવેલી પરગણાની આસપાસની તથા અરહર માતરની ફોજદારી પર, નામવર પાદશાહ તરફથી હૈદરકુલીખાન કે જે જાતી બે હજારી મનમબદારનો તથા વગર શરતી એક હજાર સવાર સાથનો એાદો ભોગવતો હતો તેને કવીઘલસાહની પાનખર ઋતુની શરૂઆતથી એટલે નામદાર પાદશાહને ગાદીએ બેઠાના પાયમા વરસમાં નીમવામાં અને કીમતી પોશાક તથા રત્નજડીત સિરપેયથી વિભૂષિત કરવામાં આવ્યો એટલે તે પોતાને રસ્તે પડ્યો, અને પવિત્ર ઝિલ્લહજ માસની આગળીસમી તારીખે શાહ લીખનની દરગાહ (ઈશ્વર તેને પવિત્ર રાખો) ની પાસે અમદાવાદની હદમાં આવી મુકામ નાખી તેણે પોતાના નાયબોની નીમણૂક કરવા માઢી. શેખ ઈસલામખાનના પુત્ર નાસિર-ઉદ્દીન અહમદખાનને સૂળાના દીવાનનો નાયબ અને પોતાના સાથીઓમાંથી મહમદ શરી નામના એક માણસને કાપડ (મહેસૂલ) ખાતાનો મદાલ કે જે દીવાની સાથે જોડી દેવામાં આવ્યો હતો તેનો કરોડી નીમ્યો. સૈયદ અમીનખાનને ઘોળકાનો ફોજદાર તથા અમીન નીમી પોતાના તરફથી અંભાતનું બંદર તેને સોંપી પોતે મુરત તરફ રૂચ કરી. (રસ્તામાં જતાં જતાં) પેટલાદમાં અર્જમંદખાનને વડોદરાની ફોજદારી પર કાઝેમબેગને અને હરચમા અબ્દુલ મોમિનખાનને નીમી પોતે મુરત બંદર આવી પહોંચ્યો અને કાગોનો નીકાલ કરવા મંડી ગયો. આ લેખકના પિતા કે જે બદલીને લીધે અંભાતથી આવ્યા હતા, તેમને આ અરસામાં કે ત્યારે સૈયદ અમીન ઘોળકે જતો હતો ત્યારે, આગલા રિવાજ મુજબ અંભાતની નાયબગીરીપર નીમી તેણે પોતાની જોડે લીધા કામદારોની બરતરફી અને નીમણૂકોને સખબે પરગણાનો કારબાર ચુંચાઈ ગયો હતો અને લોકો ન્દારી છૂટયા હતા, તે સમયે લગભગ એક મહીનાની તેમની ઉત્તમ કાર્યશક્તિથી ટેકાણે પડી ગયું અને ત્યાંથી તેઓ અંભાત ગયા અને ત્યાં થોડો વખત

રોકાઈ આ લેખકને પોતાના નાયબ (પ્રતિનિધિ) તરીકે મૂકી સૈયદ અકી-
લખાનના બોલાવ્યાથી પાછા ઘોળકે જઈ ત્યાંનું કામકાજ સરંજામ પહોં-
ચાડવામાં રોકાઈ ગયા.

મહારાજ અજીતસિંહનું સૂખામાં આવવું

જોધપૂરથી એક મોટું લશ્કર લઈ મહારાજ અજીતસિંહ પોતાના
સૂખામાં આવવા નીકળી પડ્યા ને હી.સ.૧૧૨૮ ના પહેલા રખી માસની દસમી
તારીખને શુક્રવારે શાહીજાગમાં આવી પહોંચ્યા. પટાવતો તથા મહેરઅલીખાન,
સફદરખાન બાખી, સદર તથા સૂખાના નાયબ દીવાન નાસિરઉદ્દીન અહ-
મદખાન, કાઝીખેરઉલ્લાખાન, ખજરપત્રી અમદુલ દમીદખાન, સમાચારપત્રી
મહમદ મુનઅમ, ૧ મોહતસખર ૨ ખીર હિસામ ઉદ્દીનખાન, ડાટવાળ ખીર
અબ્દુલ્લાખાન, મુફતી મહમદ અકબર, મનસખદારો, જાણીતા માણસો,
મુખીઓ, અમદાવાદમાં રહેતા હિંદુ મુસલમાન નાણાવટીઓ અને વેપારીઓના
મહાજનોના શેઠોને સાથે લઈ જાંડારીએ તેમની મુલાકાત લીધી. નાહરખાન
કે જે વગર શરતી પંદરસોની મનસખદારીથી વિભૂષિત હતો અને અખીર
ઉલ્લમરાએ જ્યારે જોધપૂરપર લશ્કર લઈ જઈ ચઢ્યું કરી હતી ત્યારે મહારાજ
અને તેની વચ્ચે સંદેશા લાવલખાન કરતો હતો ને જેણે મહારાજના મામલાને
સુધારી આપ્યો હતો અને તે તાબેદારી અને ફરમાન બરદારીને રસ્તેથી
ચળે નહિ તેટલા માટે તેના વાલી તરીકે જેને ગોઠીઆના ખેતાબનું
ભૂપણ પ્રાપ્ત થયું હતું, તેને દીવાનના ઓદા પરથી દૂર થએલા
મોહતરમખાનની ફેરફારીમાં કાપડ (મહેસૂલ) ખાતાના મહાલનો તથા
શહેરના સાયર મહાલનો દારોગો બનાવવામાં આવ્યો હતો, તે પણ સાથે
આવ્યો હતો. ધરિાનના હાકેમે ધરાકી તોખમના ઘોડા જે ખીર મુત્તઝા
એલચીજોડે બેઠ તરીકે મોકલ્યા હતા તે આ અરસામાં મુરત આવી
પહોંચ્યા, કારણ જે વહાણમાં એલચી આવતો હતો તે વહાણ તોફાન

૧. વાકે નિઝાર; ખજરપત્રી: Recorder દરેક સૂખામાં એકે હતો; સવાને
નવીસ; સમાચાર પત્રી: News writer, Reporter of the secret service.
આ જાનેની ફરજે માટે જુઓ. Mirat: Supp. P 150

૨. He executes the commandments and prohibitions of the
law. He also supervises weights, measures &c. Mirat, Supp. P. 149.

થવાથી બંગાળા તરફ ખેંચાઈ ગયું ને જે વહાણમા ઘોડા ચડાવ્યા હતા તે સુરત બંદરે આવી પહોંચ્યું. આ વાતનું જ્યારે પવિત્ર પાદશાહને નિવેદન કરવામા આવ્યું ત્યારે સુગતના મુતમદી મોમિનખાનપર તાકીદનો દુકમ કાઢવામા આવ્યો કે એ ઘોડાઓને લઈ તે દેશથી જે ઘોડાઓનો ઉપરી આવેલો હતો તેને માટે એક જોગીઆ (રજેવાળ) નો તથા વાટ ખરચીનો તથા પોતાના તરફથી તેની સરભરા કરનારા એક માણસનો બંદોબસ્ત કરી, તેને નામદાર પાદશાહના દરબારમા પહોંચતો કવો. તેણે પોતાની ખરત-રશી થતા પહેલા પોતાના બાઈ મહમદ અબ્દુલ્લાને એ કામપર નીમી તેની જોડે અમદાવાદને રસ્તે તેને ઘોડા સાથે રવાના કર્યો. આગનો દીવાન મોહ-તરમખાન પણ એ જ સથવારે પસંદ કરી ચાલી નીકળ્યો અને મોમિનખાન પણ તેમનો પછી રમ્તે પડ્યો. જોશીઓએ આપેલા શુભ મુહૂર્ત મુધી વાટ જોઈ મહારાજાએ ભદ્રના કિલ્લામા પ્રવેશ કર્યો. તે જ વખતે પોતપોતાની નીમણુકના બાદશાહી હુકમ મુજબ સધળા ફોજદારો ને ચાણુદારો નીચે દર્શાવેલી વિગત પ્રમાણે પોતપોતાના ઝાંઢાની જગાએ પહોંચી જઈ ત્યા રીતસર બંદોબસ્ત કરવાના કામમા રોકાઈ ગયા હજારી જતી મનસખ ને વગર શરતી બસે સવારવાળો રૂહઉલખાન અઝમાબાદ, મામૂરાબાદ, વહીઆલ અને ઈસ્લામાબાદ (નડીઆદ) ની ફોજદારીપર, હજારી જતી મનસખ વગર શરતી એકસો સવારવાળો અબુતાલેખખાન ગોધરા, જિરફાલ ને દોહદના શરીઆમ રસ્તાની ફોજદારીપર, ત્રણસો જતી મન-સમદાર ગઝનીખાન પાલણુપોર અને દાંતીવાડાની ફોજદારી પર, હજારી જતી મનસખ બસો સવારવાળો ગઝમફરખાન વિગપોર ને ખરેદના ચાણુની ફોજદારીપર, પાચસો જતી મનસખ ચાંડીસો સવાર-વાળો સયાબત મહમદખાન બાબી વાડાસીનોરની ફોજદારીપર, પાચસો જતી ને એકસો સવારવાળો જવાન મદખાન રાધણુપોરની ફોજદારી પર, ત્રણસો જતી મનસમદાર^૧ મહમદઅલીવલદે નઝરઅલીખાન હીરપુર ને

૧ Officials were usually Mansabdars. A Mansab implied a grant of land and from the income of which the Mansabdar had to maintain himself and to provide a certain number of mounted men. This force was either personal (મતિ) or conditional (શરતી) on his holding a certain appointment. Naturally enough these horsemen were not always forthcoming.....and an office was constituted for the special purpose of..... registering the troopers. Mirat Supp P 215

ખાણુવદારની થાણુદારી^૧ પર, દોઢસો જાતી મનસખદાર મીર અખદુલખાલેક અંદખદ સીલોરની થાણુદારીપર, મીર શમ્સુદ્દીન સંદવપૂર ને ખાનપૂરની થાણુદારીપર, પાચસો જાતી મનસખ ત્રીસ સવારવાળો મહમદ ખત્રીય સોનોદાની થાણુદારીપર, સોની જાતી મનસખવાળો મહમદ રહીમ ખાણુમોલની થાણુદારીપર, સો જાતી મનસખદાર વાસેલ બેગ પીંડવારાની થાણુદારીપર, મહમદ લતીફ^૨ના પખાણીઆની થાણુદારીપર, સાતસો જાતી મનસખ એક સો મવારવાળો મીર જૂરા અહમદનગરની થાણુદારી પર, બસો જાતી મનસખવાળો મહમદ અશરફ બાજવર (? દહેજખારા) ને હિવારાની થાણુદારીપર, પાચસો જાતી મનસખવાળો મીર અખદુલના વડ-નગરની થાણુદારીપર, મહમદખાલી ખેડાની થાણુદારીપર, પાચસો જાતી મનસખ પચાસ સવારવાળો અસગર અલીખાન પીપલોદની થાણુદારી પર, દોઢસોની જાતી મનસખવાળો રઝાકુલીવઢે કાઝમબેગ વીજવાડા (મહી નદીને પેથે પાર)ની થાણુદારી પર, રહેમાનખાન ઈસ્લામનગર (નવાનગર)ની ટકશાળનો દારોગો, અઢીસોની જાતી મનસખવાળો મહમદફાથેઝ, સીખદી તોપખાનાનો (તોપખાનાના Stores=જંડારનો) દારોગો, વગેરે વગેરે મહોટા દરજ્જાના ફાજદારો, સુખાના નોકરો અને જાગીરદારો હિપરાત, દાંગાગાઓ^૨ મુશરફે અને તહેવીલદારોમાંથી એકે એકને જ્યા હતા ત્યા કાયમ કર્યા. આ અરસામાં એક ગુર્જબરદાર (બાદશાહી ચોખદાર) રેઝાચારખાન, નાગોરની જમીનદારી બાબતમાં ખિલાફત ને પૃથ્વીપતીની દરખાસ્તમાંથી ભેટ આપવાને કીમતી પોશાક તથા રતજઢીત સિરપેચ સાથે તથા અમઠાવાદની સૂનેદારી

આ ઉપરથી જાતી મનસખદાર કેણુ અને તેને કેટલા સવાર તૈયાર રાખવા પડતા તે સમજાશે મિશતના છેલ્લા ભાગમાં ફરેક પરગણામાં કેટલા થાણુ હતા ને તે ફરેક થાણુના થાણુદારને કેટલા સવાર નોકરી માટે તૈયાર રાખવા પડતા તેની સખ્યા આપેલી છે. મનસખદારો, ફાજદારો અને થાણુદારોને તેમને નીમી આપેલી સંખ્યામાંથી અઢધી સંખ્યા રચાનિક બ હોબસ્ત માટે રાખવી પડતી બાકીની અઢધી હાથને લડાઈમાં હતરવું પડતુ ચરતી એટલે તહેનાદી અને જાતી એટલે જાતની નીમણુક એણુ બાબતર મહમદ નિઝામુદ્દીને કર્યું છે

૧. થાણુ એટલે ચારે વરફથી ઘેરી લીધેલી જગા કે જ્યા બહોબસ્ત જાળવવા તથા રેચત અને મુસાફરોનું રક્ષણ કરવા ઘોડેસ્વાર તથા બહુક અને તીરકમઠાવાણું^૩ પાયદળ રાખવામાં આવતું હતું Mirat: Supp P 146

૨. દારોગાની નીમણુક હીવાનને દ્વારે થતી. મુશરફ (Inspector)ને પણ હીવાન નીમતો તહેવીલદાર એટલે કીશીદાર (Cashier)ની પણ હીવાન વરફથી નીમણુક થતી. એ નીમણુકો સબધી નિગત Mirat. Supp મા આપી છે

આવવાનો મંજવ હતો; એટલામાં કેટલાક દીર્ઘદષ્ટિવાળા માણસોએ મહા-
રામને સમજાવી કાઢી સાહેબને તેમના તરફથી સંદેશો મોકલાવ્યો કે
મુસલમાનો પોતાના દીન આઈન મુગળ વર્તવાને મુખત્યાર છે, કોઈ તેમને
તેમ કરતાં અટકાવી કે રોકી શકે નહિ. આ ઉપરથી એ ધર્મરક્ષક (કાઠ)
એક ગાયને ઈંદને દીવસે નિમાઝ પઢવાની જગ્યાએ પોતાની જોડે લઈ ગયા
ને નિમાઝના કાર્યથી દારેગ થઈ બહાર રીતે (સૌ કોઈ જોઈ શકે તેવી
રીતે) તેની કુરખાની કરી.

ઘોળકાની નાયબ ફૌજદારી તથા ખંભાત બંદરની
મુત્સદ્દીગીરીના આદ્યાપરથી સૈયદ અઝીલખાનની
બદલી: હૈદરકુલીખાનની માગણી મુજબ તેનું
રવાના થવું: સુરતના આલમપનાહ કિલ્લાનો પાયો
નખાવો: હૈદરકુલીખાન તરફથી સોરઠના
નાયબ ફૌજદારના આદ્યા પર તેનું નીમાણું:
અને સોરઠને રસ્તેથી વચમાંથી તેનું
પાછું ફરવું

ઘોળકાના અમીન તથા નાયબ ફૌજદાર અને ખંભાતના મુત્સદ્દી
તરીકે હૈદરકુલીખાને સૈયદ અઝીલખાનને નીમેશો તે આગળ જણાવેલું
છે. આ વખતે કે જ્યારે મોસમ આખર થવા આવી હતી ત્યારે ઝાંમેતબેગ-
ખાનને ઘોળકાના નાયબની જગ્યાએ અને શુક્રદાબેગને ખંભાત બંદરનો
મુત્સદ્દી? તીમી તેમને પોતપોતાને ઠેકાણે જવાની પરવાનગી આપવામાં
આવી. સૈયદ અઝીલખાનને કાગળ મળ્યો કે તેને પાછો બોલાવવામાં આવ્યો
છે. શુક્રદાબેગ સુરત બંદરથી ચાલી નીકળ્યો ને પેટલાદ કસબો કે જે ખંભાતથી
દસ કોસ દૂર આવેલો છે ત્યાં આવી પહોંચ્યો ને ત્યાં મુકામ રાખી, પોતાના આવી
પહોંચવાની ખબર આપવા તથા (મુત્સદ્દીને રહેવાનું) મકાન ખાલી કરાવવા
અબદુલ નખી બેગ નામના માણસને આગળથી (ખંભાત) રવાના કર્યો. તે
આ લેખકના પિતાને મળ્યો. હમારા કુટુંબના માણસો તેમના રહેતાં હતા

૧ મુત્સદ્દી, જવાબદારીવાળો આદ્યો ભોજવતો દીવાની (Civil) અમલદાર:
ખંભાતને સુરત એ બે બંદરે નીમતા દીવાની અમલદારને મુત્સદ્દી કહેવા.

અને વરમાદની મોસમ હોવાથી દમારો સરસામાન તથા જરૂરી ચીજો ખસેડવા માટે બારખરખરી જનરેની મગવડ કરવા માટે ત્રણ ગાર દિવસની મહેતલ માગી લીધી. તેણે શુક્રવારેગને તે મુજબ લખી જણાવ્યું ને તેનો જવાબ ફરી વળ્યો કે ખૂશીથી, નિરાતે પોતાની તૈયારી કરે, ગભરાવાની જરૂર નથી. આ લેખક તે વખત સંઘરણીના મરજથી પીડાતો હતો. ટૂંકામાં, બે ત્રણ દિવસ પછી જે દિવસે દમારે ઉપડવાનો વિચાર હતો તે દિવસે, જોશીઆના અભિપ્રાય મુજબ સફર કરવી એ સલાહ. ભરેલું હાથ નહિ, અને તેમણે નીકળવાનો સમય પાછલી રાતનો આપ્યો, પણ આ લેખકના પિતાને તે વાત રમતી આવી નહિ: કારણ રાત્રે નીકળીને જવું એ એક જાતની આખરને હાનિ કહેવાય. છતાં, આંખોને, માથાસોને તથા માલ અસખાખને પાછલી રાત્રે રવાના કરી પોને દોઢ પહોર દહાડો ચઢ્યા બાદ નીકળ્યા, અને તે વખતે ન્હાના મહોટા, વેપારીઓ, ખેડુતો અને ગામલોકોની હાજરીમાં સવાર થયા. અખડુલ નખી-એગ તેમને વળાવવા તેમની સાથે ચાલ્યો, અને ગયીએ ગયીએ ને બજારે બજારે, ન્હાના મહોટા, જુવાન ને વૃદ્ધ સૌ બેગા મળી શોક ને દિલગીરી બતાવતા હતા, તે તેણે પોતાની નજરે જોયું. તેઓ મર્વે નાળાએગ, મીઠાઇ, ફુલપાન વગેરેની બેટ લાવવામાં એકબીજાની હરીફાઇ કરતા હતા અને બેટ ધર્મીબાદ તેમની હજૂરમાંથી રવાના થવાની પરવાનગી મેળવતા. આવી રીતે બે ગાઉ, મોજે કસારી, સુધી તેઓ આવી પહોંચ્યા. ખંભાતના વેપારીઓ તથા રહેવા-સીંચાની મહોટી મંખ્યા કે જેની પાસે સવારીના સાધન હતાં તથા જેમનામાં પગે ચાલવાની તાકાત હતી તેઓ ત્યાં સુધી સાથે સાથે આવ્યા. આ સઘળાઓને રૂબરૂ આપવાને માટે કેટલાએક કલાક સુધી, ફારેગ થએલા ને નવાનીમાંએલા નાયબો, બને જણા એક બીજાની પાસે એક ઝાંઝની છાયા નીચે બાઇઓની માફક બેઠા. એ લોકો જે ત્યાં આવ્યા હતા તેમણે મથાશક્તિ તથા મળી શકે તેટલું નાણા તથા કાપડનું નજરાણું કરી અખડુલ નખી-એગને તેમની લલામણ કરતા જવાની દરખાસ્ત કરી, અને તેઓ (લેખકના પિતા) પણ એકેએક જણની અંચલ ઝાળખાણ કરાવી, તેની તરફ સહલાવ રાખવો એવી લલામણ કરી, દરેકનો હાથ લઈ અખડુલ નખીના હાથમાં સોંપી આપતા. તેમાંનો એક જણ આદીના પુત્ર બનાવીને લાવ્યો હતો તેણે તે કુલ બનેના માથા પર વેર્યો. પ્રબળો આનો સહલાવ જોઈ અખડુલ નખીએગને પણ ઘણું લાગી આવ્યું અને તેણે કહ્યું કે આત્યાર સુધી આદા પરથી ફારેગ થએલા અમલદાર તરફ લોકોની આવી સારી લાગણી

મારા જોવામાં કદી આવી નથી: તમે તો હાકેમપણું ભોગચુંજ કાગડું નથી (પ્રભતે રાજી રાખ્યા કરી છે). લેખકના પિતાએ જવાબ આપ્યો કે, કોઈ પાસેથી વસૂલ કરવા લાયક નાજખી પૈસો મેં તેની પાસે રહેવા દીધો નથી અને વગર કારણે એક પણ માણસને ઈજા કે તુકસાન કરવાનું વાજખી ધાર્યું નથી.

મોતની સામે બધી ઢાલો નકામી છે,
તેમજ આ વૈભવ, ચાંદી ને સોનાની પણ કરી
કીમત છે નહિ.

જેમ જેમ વસ્તુ રિથિતિ જોતો જાઉં છું,
તેમ તેમ (મને જણાય છે કે) બહુ છે તે બહુ ને
(તે સિવાય) બીજું બધું
કીમત વગરનું છે.

ટૂંકામાં, તે માણસોને નવા નીમાએલા નાચળ જોડે રવાના કરી પોતે આગળ ચાલ્યા. નીકળતી વખતે અને લોકોની વિદાયગીરીને લીધે મોઢું થવાથી દિવસને છેડે પેટલાદ તાળે મોજો નારમાં મુકામ કર્યો. તે રાત્રે આ લેખકના રોગે એટલું બહુ જોર કર્યું કે સવાર પડતાં સુધી એની છાંદગીની જ્યોત બળતી રહેશે કે કેમ તેની ખાત્રી ન હતી. છતાં હજી એને માટે નિર્માણ થએલી ધડી આવી પહોંચી નહતી તેથી પંરોઢ ફાટવા બાદ પોતે તદ્દન સાંભળે થઇ ગયો, એટલે ત્યાંથી કૂચ કરી કસબે અરહર માતર આવી પહોંચ્યા. ત્યાં વરસાદ નડ્યો તેથી ન છુટકે ત્યાંના ફોજદારના મકાનમાં આશરો લેવો પડ્યો. એ ફોજદાર મહમદ બાખીએ એ સમયે બની શકે તેટલી વસ્તુઓ તૈયાર કરાવી હમારી પંરોણાગત કરી. ત્રણ રાત ને દિવસ વરસાદ એવા જોરથી પડ્યો કે માણસને પોતાના ઘરમાંથી બહાર નીકળવું કે જવું આવવું શક્ય ન હતું. ચોથે દિવસે પૂર્વના રાત્રીએ (મુર્ચ્છ) પોતાની કુતેદનો વાવટો ચલાવ્યો અને વાદળના લશ્કરને વીખેરી નાખ્યું, ને હાથીની પેઠે ગડગડાટ કરતા વાદળનો ગડગડાટ શરૂ થયો અને દરેક જગાએ રોશની પચરાઇ ગઇ. વાત એવી જતી કે એ વખતે થોડા ખાટા લીંણુ કે જે તે જગાએ ઘણી મ્હોટી સંખ્યામાં થાય છે ને મળી આવે છે તે આજીવામાં આવ્યા હતાં અને આવી તળીએત છતાં લેખકને એ

લીધું ખાવાની ઇચ્છા થઇ આવી. એ જીવશે એવી આશા હતી નહિ તેથી તેમ કરવા દેવામાં કોઈએ વાંધો લીધો નહિ, અને તેણે તેમાંનાં થોડાં લીધું મીઠા સાથે ખાધાં ને તરતજ તેને સાઈ લાગવા માંડ્યું. બે દિવસ સુધી એ ખાવાનું પોતે ચાહુ રાખ્યું અને તેથી આબેહયાત (અમૃત)ની અસર થતી તેને જણાઈ અને લાકડીનો ટેકો લઇ પોતે થોડાં ડગલાં ચાલી બહાર નીકળવા માંડ્યું. લેખકની તળીએત સુધરવાની શરૂઆત અહિંથીજ થઇ. ટૂંકામાં, હમે ત્યાંથી નીકળી ફર્ય કરતા હતા એટલામાં સૈયદ અકીલખાનનો કાગળ આવ્યો કે લેખકના પિતાએ ધોળકે જવું અને ત્યાંથી તેની સાથે સુરત જવું. સમયને અનુસરી-કારણ મહારાજને હૈદર કુલીખાન વચ્ચે બનાવ નહતો તેથી-લેખકને તેના પિતાએ પોતાના કુટુંબનાં માણસો સાથે પાછો ખંભાત તરફ રવાના કર્યો ને પોતે ધોળકે જવા નીકળ્યા. લેખક ખંભાત પહોંચી જઈ મહમદ ઝમાન નામના વેપારીના એક ઘરમાં ઉતર્યો. શુકુલસામેજ લેખક જોડે સારી રીતે ને સમભાવથી વર્ત્યો. સૈયદ અકીલખાન ધોળકેથી સુરત બંદર તરફ રવાના થયો અને ત્યાં પહોંચી ગયો. તે વખતે સંજોગ એવો બન્યો કે હૈદર કુલીખાન આલમખાનના નામના કોટનો પાયો નાખવાનો ઇરાદો કરતો હતો. તેણે તે કોટના પાયાની ઇંટ સૈયદ અકીલખાનને હાથે ગોઠવાય તો ધણું શુભ યાચ, કારણ તે પવિત્ર સૈયદ કામનો હતો, એવી ઇચ્છા બતાવી તેને હાથે ઇંટ ગોઠવાવી તે થોડા દિવસ ત્યાં રોકાયો, એટલામાં ખિલાફતને પૃથ્વીપતિ-શહેનશાહની દરબારમાંથી હુકમ આવ્યો કે મહારાજના કુંવર અબેસિંહની બદલીને લીધે સોરઠની અને ગોહલવાડ પરગણાની ફોજદારી હૈદર કુલીખાનને સોંપવામાં આવી છે, અને તે હુકમમાં ત્યાંના નાયબની જગ્યા સૈયદ અકીલખાનને આપવાનો આગ્રહ કર્યો હોવાથી તેણે તે જગ્યા સ્વીકારી. લેખકના પિતાએ દીર્ઘ દષ્ટિ વાપરી આ ઓપ્પો સ્વીકારવાની તેને ના કહી, કારણ એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે અમુક માણસ અમુક કામને માટે જ લાયક હોય છે; તેથી પોતે તેને સમજણ પાડી કે સોરઠની ફોજદારીને અંગે રાતદહોડા લાખી મુસાફરીઓ કરવી પડશે અને એ દોડદોડી તગારાથી કરી શકાશે નહિ, તેથી એ કામમાંથી તમને મુક્ત કરવામાં આવે તો બહેતર. પરંતુ પોતે રાજી હોવારૂપ માથું હલાવ્યું હતું (હા કહી હતી) તેથી તે એકનો બે ન થયો, અને તેણી તરફ જવા રૂખસત લઇ રસ્તે પડ્યો. આ લેખકના પિતાને વાટે જતાં જંશુસર પાસે આવી પહોંચતા વિચાર આવ્યો કે લેખકને ખીમાર છોડી તેને જવું પડ્યું હતું, અને કાંઈક અંશે સોરઠ જવું તેમના સ્વભાવને

ગોઠવું ન હતું, તેથી મોજે કાપી કે જે ખંભાત બંદરને મામે કિનારે આવેલું છે ત્યાં આવી હોટીમાં બેસી ખંભાત આવ્યા. શુક્રવારેને એમના આવવાની ખબર પડતાં એમને આવકાર આપવા એક સ્વારમામે મોકલ્યો, અને સતનો વખત હતો તેથી જાતે મળવાનું તથા સામા આવવાનું નથી જની શક્ય એવો સજ્જ જતાવી બીજો દહાડે પોતે જે મીનમાની આપવાનો હતો તેમાં હાજર રહેવાનું તેમની પાસેથી વચન લીધું. બીજો દહાડે તેઓ સૌને મળ્યા અને જ્યાં સુધી તેઓ ત્યાં રોકાયા ત્યાં સુધી તેઓ બંને એકબીજાને મળતા રહ્યા. ધોળકે પહોંચી જઈ સૈયદ અમી-લખાને સલામત મહમદખાન બાબી, મહમદ યહ્યા બાબી અને બીજા બધા જમાદારો પર સિપાઈઓની માગણી કરવાના કાગળ મોકલ્યા. સિપાઈઓ દૂકડીબંધ ને ટોળેબંધ આવી તેની નોકરીમાં દાખલ થયા. વળી લેખકના પિતાને ત્યાં બોલાવવા વારંવાર ધણા આગ્રહપૂર્વક કામગીરી લખ્યા, પરંતુ તેમણે આખા આડા કાન કરી, આવીશું, આવીશું, એમ કહી, હિડાવ્યા હર્સુ. આમ આવવા જવામાં મુમાફરીનો વખત હતો બેહદ વધારે યઈ જવાથી ન છૂટકે તેઓ ત્યાંથી ઝટ ચાલી નીકળ્યા. આશરે ત્રણેક દિવસ મિપાઈ જમા થઈ ગયેલા હોવાથી પોતે કુચ કરીને લોનીયાના (ગોલીયાના, ધંધુકા પાસે) પહોંચી ગયો સોરઠ પ્રાતની મરહદ અહિંથી ચાર થાય છે તેથી સૈયદ અમીલખાને મોજે પાલીતાણા પર લરકર લઈ જઈ પહોંચે તેના પર હુમલો કરી તે સર હર્સુ. અને સિપાઈઓના હાથમાં ધણે લૂંટનો માલ આવ્યો. સૈયદ અમીલખાનને ખ્યાલ પણ ન હતો કે મામલો આવો નીવડશે અને તેથી લૂંટાએલો માન સિપાઈઓ પામેથી તે પાછો મેળની ગમ્યો નહિ, પરંતુ લૂંટાએલા દોર પાછા આપી મધગને તે પોતાની છાવણીએ પાછો ફર્યો નહીં. નહીં લાભો પણ કાપેલો હોવાથી લાભેલો શારીરિક થાક અને તે ઉપરાંત લૂંટાએલો માલ તે પાછો લેલો ન કરી શક્યો (તેની નાસિ-પાગી) તેના સોરઠ તરફ રવાના થયાના સમાચાર સાંભળતા જે જે જમાદાર એની નોકરીમાં દાખલ થયા હતા તેમને ઘેર મહારાજાએ ધમકી આપી ઠહેવડાવી મોકલ્યું કે જે સોરઠ પ્રાતમાં કાઈ રીતની ખલેત યશે અથવા ત્યાંના નામજનો વાળ સરખો પણ વાકો યશે તો તે કાર્યોની જવાબદારી તેમના કુટુંબીઓ અને જૈરાછોકરા પર પડશે, અને જે મંદેશાન કાગળો તેમને દરેકને ઘેરથી જમાદારાને પહોંચી ગયા અને તેથી બહીકના માર્યા તેમણે બીજા દરેક કામને આગળ ઠેલી દીવમાં નાખી પોતાના મુશારા (પગાર) ની વાત આગળ કરી એમણે તેમની માગણીનો અર્થ પણ ખુલ્લો યઈ ગયો. હવે

મૂર્વના વખતથી ગુજરાતને રાંધે એ ધારો ચાલતો આવે છે કે સોરઠના ફોજદારોના હાથ તબેના સિપાઈઓનો પગાર તેઓ લોલીઆના (ગોલી-આના) ગામે પહેંચે સારથી ચડતો ગણાય, તેથી ત્યાં સુકામ કર્યા બાદ થોડા દીવસે તથા પાલીતાણુની ચઢાઈ બાદ તેમનો પગાર ચૂકવવો આવ-રયક થયો. સૈયદ અમીરખાને આ લેખકના પિતા પાસે આ મુશ્કેલીમાંથી છૂટવા તથા આ આફતમાંથી મુક્ત થવાનો રસ્તો બતાવવા સલાહ માગી. તેમણે જોહોલવાડના નાયબ ફોજદાર સલાખત અદમદખાન બાબી કે જે એ જગા લેવાની ઇચ્છા ધરાવતો હતો તેને મુકરર કરી, સિપાઈઓને પગારની રકમ માટે તેનો હવાલો આપી, તેમની રસીદો લઈ લીધી. જેઓ તેના હાથ નીચે મોકરી કરવામાં માનદાની સમજતા હતા તેમને થોડું ધણું તેમનું નીકળતું હતું તે આપી દઈ ઘોળકે આવ્યા અને સાચી પાછા ખંભાત આવી પહોંચ્યા.

વડોદરા તાબે મોજે મુંજપુર પર હેદર કુલીખાનનો
લશ્કર સાથે હુમલો, કાઝમખેગખાનનું
ખપી જવું, અને સોરઠની નાયબ
ફોજદારી પર તેના બાઈ માસૂ-
મકુલીનું નીમાવું

હેદર કુલીખાન આજ સાલમાં પોતાના તાલુકાના પરમણાને બહિ-બસ્ત કરવા એક લશ્કર તૈયાર કરી તોપખાનું સાથે લઈ સુરત બંદરથી નીકળ્યો અને પોતાની મદદમાં અમદાવાદથી સફદરખાન બાબીને એક ટૂકડી લઈ આવવાનું કહેણ મોકલ્યું ને પોતે આગળ વધ્યો. વડોદરાનો નાયબ ફોજદાર કાઝમખેગખાન તેને આવી મળ્યો અને લશ્કરને મોખરે રહેવાનું તથા બંડખોરોને શિક્ષા કરવાનું કામ તેને સોંપવામાં આવ્યું. પોતાની પાસે ફાળીઓની મોટી ગંખ્યા હોવાને લીધે મુંજપુરનો જમીનદાર ગર્વિત થઈ ગયો હતો ને તેના તરફથી મળવી નોંધતી વાજળી મહેસૂલ તથા પેશકશ સંબંધે સીધા જવાબ આપતો ન હતો, તેથી તેને ઉબેડી નાખી તારાજ

કરવા માટે દિમતથી પોતે કમર કસી. જમીનદારે સામા થવા રૂપી દાદ માયા પર ધરી તેને મારી હાલવા રૂપ દાદ આમંત્ર કરી લડાઈ માંડી, અને સુદ રૂપી ભટ્ટી તોપ ને બંદૂકના આતંકથી ગરમ થઈ બંને બાબુનાં થોડા માથુસો મુઠ્ઠા ને ધવાયા. કાઝમમેગખાન કે જે આ દિમતભંડેલા પ્રયાસોનું મૂળ હતો ને જે એક તોપ આગળ કાઢી ગોરવાઓ દુશ્મનની નજદીક લઈ આવ્યો હતો, તેને અકસ્માત એક બંદૂકની ગોળી કપાળના લમણા પર વાગવાથી ચઢીદ થયો (મરી ગયો), પણ તેના નહાના ભાઈ રઝાકુલીએ પોતાના આગ્રહરૂપી કપાળને નિરાશાની ધૂળથી મલીન ન થવા દેતા દિમત અને બહાદૂરીથી તે ગોરવાનો ખચાવ કરવાનું કાયમ રાખ્યું. મીઝ થોડા દિવસ સુધી અપાઝપીના આ મામલો લબાયો. છેવટ એ જમીનદાર ગતને વખતે પોતાનું મકાન ખાલી કરી નાસી ગયો હૈદર કુલીખાને પોતાના ગુરસાના આતંકથી તે મકાનને આગ લગાડી અને બીજા મકાનો ને તોડી પાડવાનો હુકમ કરી તેને રસ્તાની ધળમા મેળવી દીધા આમ કરી તે બીજા બાણ તરફ જવા નીકળ્યો, એવામાં રસ્તામા સોરઠ જીલ્લામાંથી સેપદ અકીબખાનના પાછા ફરવાના સમાચાર મળ્યા તે સાંભળી એને ધણુ ખોટું લાગ્યું અને તેથી નાચળ ફોજદારીનો એ ઓધો લેના તેણે સફદરખાન બાબીને આગ્રહ કર્યો, પણ તેણે વધારે ફોજ તથા ખરચના નાણાની માગણી કરી આ ઉપરથી તેણે કાઝમમેગના ભાઈ રઝાકુલીને એ બાબત વિશે કહ્યું તેણે કોઈ પણ બાતનું બહાનું ન બતાવતા હૈદર કુલીખાનની મરજી તથા ઇચ્છાને તાગે થવા સ્વીકાર્યું અને સનદ (નીમણુંકની લેખી આદા) પોતાનો મોટો ભાઈ માસૂમઅલી જે અમદાવાદમા હતો તેના નામની કાઢવાની વિનતી કરી તે અરજ કબૂલ થઈને એ ઘોળકે આવ્યો ને ત્યાંથી બંને ભાઈઓ સાથે સોરઠ તરફ રવાના થયા જેવા એઓ અમરેલી કસમા સુધી આવી પહોંચ્યા કે મનારાજએ નીમેના ફતેહસિંહ મારવાડીએ બીકના માર્યા જૂનાગઢ ખાલી કરી દીધું અને તેમણે પોતાનો કારભાર શરૂ કરી દીધો આ ઉપરથી માસૂમઅલી અને તેના ભાઈની દિમત ને બહાદૂરીની છત્રી હૈદર કુલીખાનના મન પર ચિતરાઈ ગઈ આ સાલમાં ઈનામતુલનાખાન કે જે આગલે વરસે બે પવિત્રને શ્રેષ્ઠ શહેરો (મહા મદીના)ની યાત્રાએ ગયો હતો તે હજીની સપ્તમી ક્રિયાઓ પૂરી કરી સુરત બંદરે આવી પહોંચ્યો ને ત્યાંથી અમદાવાદ આવી મારવાડને રસ્તે તેજરવી હજૂરગીના દરમારમા જરા નીકળ્યો બદોનસ્ત સાંચવાના પગલાં લેવા તથા જમીનદારો પાસે પેશકશ ઉપરાવત મોટે

સોરઠ તરફ જવા મહારાજ જમાવંદી કરતા તથા મહેસૂલ ઉધરાવતા ચાલ્યા અને નવાનગર પહોંચી ત્યાં આગળ પેચકશની રકમ વધારે માગવાથી તેમને થોડા દડાઠા તોપ ને ખંદૂકથી ચાલતી લડાઈમાં ચૂંચરવા પડ્યા ત્યારપછી ત્યાનો મામસો પતાવી દ્વારકા ઉર્ફે જગત્ જે હિંદુઓના ગોટા તીર્થનું જાણીતું પવિત્ર ધામ છે ત્યાંની યાત્રાએ જવાને ધ્રિદે ખંડણી ઉધરાવતા ઉધરાવતા રવાના થયા. સૈયદ અકીલખાન કે જે (સોરઠથી) પાછા આવ્યા બાદ શારીરિક વ્યાધીને લીધે ધોળકામાં થોડ્યો હતો તે (સાથી) અને લેખકના પિતા ખંભાત બંદરેથી અમદાવાદ આવ્યા, અને મદમદ મોઆઝની બદલીમાં તૈયબખાન જેને શહેરના નાવારસી માલખાતાની નોકરી પર નીમાવાનું માન મળ્યું હતું તે પણ આવી પહોંચ્યો. મહારાજના નાયબો ધણાખરા કામોમા સિતમ વાપરી સોકોનો માલ જોરજુલમથી લઈ લેવા ને લૂંટવા મંડી પડ્યા હતા. ઠાઈ એક અમુક કામમાં તેમને અબદુલ હુમીદખાનના સંમંધીઓમાંથી એકની જોડે ટંટો થયો. આ અરમામા મનસખદારો તથા લશ્કરી અમલદારોથી શહેર ભરેલું હતું ને તેઓ આ ખાનાજીમાં ભાગ લેવા બહાર પડ્યા, એટલે મારવાડીઓએ જોયું કે આપણું ધાર્યું થશે નહિ તેથી તેમની જોડે સવાદ કરી એ વાત જતી કરી. આવા આવા ધણા બનાવો તથા નવા નવા રિવાજ (ના ત્રાસ) ની ફરીઆદ ખિલાફતને પૃથ્વીપતિના દરબારમા પહોંચવાથી તેમણે સૂખાની બદલી કરી.

સમસામઉદ્દૌલા ખાન દૌરાનની સૂબેદારી, અબદુલ હુમીદખાનની નાયબગીરી અને હૈદર કુલીખાનની દીવાની

મહારાજ અશ્વત્થિહની બદલીમા ખિલાફત ને પૃથ્વીપતિની દરબારમાંથી સાત હજારી જતી મનસખ ને સાત હજાર સ્વારવાળા સમસામઉદ્દૌલા ખાન દૌરાન નસરતજંગ કે જે અગ્રીર ઉલ્લ ઉમરા સૈયદહુસેન અલીખાન બહાદુર કિરોઝજંગના નાયબ તરીકે મરિજક્ષીનું કામ કરતો હતો, તેની અમદાવાદની સૂબેદારી પર નીમણુક થઈ, અને હિ. સ ૧૧૨૬ ના બીમ જમાદી માસની ચોવીસમી તારીખે ખાજ અબદુલ હુમીદખાનના નામને નાયબ સૂખા તરીકેનો હુકમ તથા તેણે કારબારમા દાખલ થઈ (આદોસંજાણી લઈ) શહેર તથા પરગણાના રસણુ તથા બચાવ કરવો એવું ફરમાન કાઢવામાં આવ્યાં. આ હુકમ બે ત્રણ દિવસ છૂપો રાખી પોતે સિપાઈઓ (લશ્કર)

એકઠા કરવામાં રોકાયો, અને (તેમ દર્પા) બાદ તે વાત તેણે જાહેર કરી અને મહારાજના નાયબોને તેમની ધૂંછા અનિચ્છાએ ઠાઠી મૂક્યા, મહારાજ પોતે પાછા ફરતા હતા અને (શહેરની) પાડોશમાં આવી પહોંચ્યા હતા તેમને આ બનાવની ખબર પડી ને પોતે આશ્ચર્ય પામ્યા અને જેમ સાપનું ગુંચળું વળે છે તેમ મનમાં ગુચવાયા. એઓ ગમખાણુ કરશે એવી બહીક હોવાથી અખદુલ હુમીદખાનના મનને નિરાત ન હતી તેથી તેણે શહેરને દરવાજો તોપો ગોઠવી બહાદૂર માણુમોના હાથમાં એપી હતી તેમજ છુરજ અને કોટની ગદીઓને મજબૂત બનાવી મહારાજને અટકાવવાની તૈયારી કરી રહ્યો હતો. મહારાજએ મોજે મરખેજથી ઉપડી સાબરમતીને પેતે કિનારેથી રેતીમાં અર્ધ શાહીમાગમાં આવી છાવણી નાખી. કાપડ બગરની મહેસૂલ ખાતાના દારોગાની જગાએ નાહરખાને પોતાના બાઇ શેખ રૂહઉલ્યાને નાયબ નીમ્યો અને પોતે જર્ધ મહારાજને મળ્યો. પોતાની ખરતરશીને લીધે તથા પોતાના નાયબોને ઠાઠી મૂકવામાં આવ્યા હતા તેને લીધે મહારાજનું મન એક રીતે ખાદુ થઇ ગયું હતું અને તેથી લડાઇ કરવાના ઇરાદાથી પોતે લા થોડા દહાડા મુકામ રાખ્યો. નાહરખાન કે જે મહારાજના કારબારીને વકીલનું કામકાજ હંમેશ કરતો હતો, તેણે સમાધાનીપૂર્ણ શબ્દો વડે શીખામણુ આપી અસકય ખ્યાલો કરતા રોકી વાળખી રરતો ને તેના હાથદા બતાવી રજખ ઉન મુગજખ માસની અગીઆગી તારીખે જ્ઞેધપુર તરફ પોતાની જોડે કૂચ કરાવી તેમને લઇ ગયો. મહારાજ લા મુકામ કરી પડેલા હોવાને લીધે અખદુલ હુમીદખાન શહેરના રક્ષણુ અને ખચાવ સિવાય બીજી કશુ કામ કરતો ન હતો તે (હવે) નિઝામત (લશકરીખાતા) જોડે સખધ ગખનાગ ફોજદારો તથા ચાણુદારોને નીમવા તથા સૂનાના ઘરતી મહાસોના વસૂલાતી ખાતાના અમલદારોને મુકરર કરવાના કામમાં લાગી ગયો.

મગજવારે બરાતા બજર (ગુજરી)નું બધ થવું
અને પૂર્વના રિવાજ મુજબ શુકરવારે ગુજરી
બરવાનું નક્કી થવું

શુકરવારનો દીવમ છટીનો હોવાથી તેમજ તે દીવસે જામે મરિજદમાં જુમ્માની નિમાઝ પઢવાને લોકો બેગા થતા હોવાથી, જૂના વખતથી ગુજ-

રાતના સુષતાનોના સમયમાં ભાદ્રના દરવાજાની સામે અને ત્રણ દરવાજાં સુધીનાં
રસ્તાપર શુકરવારે શુકરવારે બળર ભરાતું હતું તે (દરેકે) દદાડે આસપાસ ને
આળુખાળુના દસ દસ પંદર પંદર કેસ દૂરના કેસના ને ગામડાંઓમાધી
લોકો આવતા ને માલનું વેચાણ સાટાણ કરતા અને એ બંદાને ભુખ્ખાની
નિમાઝ પઢવામાં પણ દાખલ થઈ જતા. આ રિવાજ હજરત ખુદ મકાન
(ઝૈરંગજેખ)ના વખત સુધી ચાલુ હતો. તે વખતના એક નાઝીમના
અધિકારમાં કોઈ અમુક સમયને લીધે એ બળર મંગળવાર કે જે પણ
છૂટીતો દીવસ હોય છે તે દીવસે ભરવાનું નહીં થયું અને એ રિવાજ
અત્યાર સુધી ચાલુ હતો. મુસલમાનોને નિમાઝ માટે બેગા તો થયુંજ પડે
છે એ વાત પર નજર રાખી આ સમયમાં નાઝીમના નાયબ અમલદાર
હુમીદખાને સાઠ વરસ સુધી જે રિવાજ ચાલુ હતો તે બંધ કરી મંગળવારે
બળર ભરવું નહિ એવો દરેક પીગાપી, આગલા વખતમા હતો તે
(શુકરવારનો) દીવસ નહીં કર્યો, કે જે રિવાજ હજુ સુધી ચાલુ છે. આજ
સાલમાં પવિત્ર ઝીલદજ માસની આખરે સૈયદ અઝીલખાનના આગ્રહને
લીધે આ લેખકના પિતા રાજધાની તરફ રવાના થયા કે જેથી ત્યાં જઈ
જે અને તો તેને માટે એક (નવો) દ બગ્ગે કે ઝાડો, ખસ કરીને સુખાની
દીવાની મેળવવા તલાશ કરે. ઉદેપુર નજદીક પહોંચતાં ધરાન દેરાનો એલચી
મીર મુત્તજા કે જે આ બાબત આવતો હતો તેનો મેળાપ થયો. તે માહો-
માહિના કોઈ ટંટાને લીધે ત્યાં રોકાયો હતો. એલચીના બાપ માહતરમ-
ખાને એ ટંટાની સફાઈ કરવા (મટાકવા) તેમને આગ્રહ કરી ત્યાં થોભાબ્યા.
એ ખનાવની વિગત અને આપવાની જરૂર નથી. આ દરમ્યાન હૈદર
કુલિખાનને સૂખાનો નાયબ નીમવામાં આવ્યો, અઝીલખાન સોરઠથી પાછો
આવતો રહ્યો હતો તેથી તેને ધણું માફું લાગી ગયું હતું, તેને લીધે હવે
પોતાને વધારે વખત ત્યાં થોભવું સલાહકારક ન લાગવાથી લેખકના
પિતાને લખી જણાવ્યું કે તેમણે પાછા આવતા રહેવું કે જેથી તેઓ અને
સાથે જવાનો વિચાર કરે.

નાયબ સૂખા તરીકે હૈદરકુલીખાનનું નીમાવું.

હી. સ. ૧૧૩૦ ના સફર ઉત મુઝફ્ફર માસની છઠ્ઠી તારીખે ખાન
અમલદાર હુમીદખાનની ફરખદલીમા તેની જગાએ હૈદર કુલીખાન કે જે

શુભ મંદરમા હોતો તેની નીમણૂની સનદ મમમામઉદ્દૌલાની મહેર
સ યની આવી. હૈદર કુલીખાને જગીયાખાતાના અમીન શેખ ઈસ્લામખા-
નને તે જગા મંલ જી લેવા તથા પોતાના આવી પહોચતા સુધી ચહેરના
ખચાવ તથા રક્ષણનું કામ કરવા તથા ખમર રાખવા લખી જણાવ્યું.
અમદુલ હુમીદખાને પોતાના ઝોદાનો ચાર્જ સોંપી ઈર્ રાજધાની તરફ
રવાના થવાનો હદ વિચાર કર્યો. સૈયદ અમીલખાને પણ મહેર અલીખા-
નના ખાગમા આવી મુકામ કર્યો. તેજ દીવસે લેખકના પિતાનો પત્ર કે
જેમા લખ્યું હતું કે ૨ પાછો ફરે છુ ને મોઝાસા સુધી આવી પહોચ્યો
છુ, તે તેને મળ્યો. તેણે વગર દીને જવાખ મોકલ્યો કે હું પણ આવવા
નીકળી પડ્યો છુ, અને તેથી પોતે જે જગાએ આવી પહોચ્યા હોમ ત્યાંથી
નીકળી પડી તેમણે રસ્તામા તેની જોડે એકઠા થઈ જવું. બીજે દીવસે એ અને
અમદુલ હુમીદખાન માથે સાથે નીકળી પડ્યા હૈદરકુલીખાને પહેલા
રખી માસની પહેલી તરીખે મુસ્ત છોડી અમદવાદ તરફ ફરવા
માડી. તેને આવકાર આપવા મહેરઅલીખાન, સફદરખાન ખામી, સમાખત
મહમ્મખાન, જવાનમદખાન, ખમરપત્રી મહમ્મખાન, સમાચારનેખક
મહમ્મ મોઆઝમ, મુખ્ય મુખ્ય મનસમદારો ને અમનદારો સામે ગયા.
નાહરખાનના લાઇ જેખ ફરદાને ત્યાં ગહેલુ મુનાસમ ન લાગવાથી પોતે
પાદશાહની દરખાસ્તમા જવા રવાના થયો આવકાર આપવા સામે જનાર
મહમ્મખાનની કેટલ એક મહી નદીના કાંઠા સુધી અને કેટલાએક તેની આજુમાજુ,
આગળ પાછળ જઈ પહોચ્યા ને તેને મળ્યા ઉવટે પેટલાદ કસળાની સર-
હદમા તેનો મુકામ થયો ત્યાંના કામદારોનો નીકાલ કરવાનો હોવાથી થોડા
દીવસ લા મુકામ રાખ્યો.

સફદરખાન ખાખી જોડે ખાનાજંગી.*

જહૂગર જેવા ખેલાડી આસમાને આ અરમામા વળી એકે નવી ખાજ
ખેલી આ ટૂંકમા જણાવેલી હકીકતની વિગત ન એ મુજબ છે. લશ્કરના
મિપાર્ષિઓ એક ફૂવા પર પાણી કાઢના હતા ત્યાં સફદરખાન ખાખીના
અને અમલખેગ જમાદાર કે જે હૈદરકુલીખાન જોડે આવ્યો હતો

* ખાનાજંગી એટલે થરમાં લડાઈ કરેલમા પારપર થતા અજુબનાવને માટે
એ સબ વપરાય છે. Ciba જગ માટે પણ વપરાય છે.

તેના પખાલીઓ વચ્ચે જોવાગાલી થઈ. એવામાં જો બાળૂના કેટલાક દલકા માણસો કે જે ત્યાં દાખર હતા તેમણે પોત પોતાની તરફના પખાલીઓનો પક્ષ લીધો ને તેમની મદદે ઉઠા રહ્યા, અને તેથી ટટો, બોલાચાલી ને છુલાવેળાથી આગળ વધી ગયાં અને પરિણામે લાકડી, પત્થર ને હેયટે તથા તાર ને ખંજર ઉછળવા માંડ્યાં. હલકા દરજ્જા ને બદમાશો તથા સામાન્ય વર્ગના માણસોએ લીધેલો પક્ષ ને એક બાળૂએ રહી ગયો અને તેમાં સારાં સારાં માણસો નોકરો અને છારણીમા છુમાછુમ ને દોલાદલ થઈ રહ્યાં. અલકુમેગના પક્ષના માણસો જોર કરી સફરખાનની છાવણી સુધી પહોંચી ગયા. ત્યાં કોઈને આ એકાએક બનેલા બનાવની ખબર ન હોવાથી ત્યાના માણસો પોતપોતાને કામે અને જુદે જુદે ઠેકાણે ગએલા હોવાથી છાવણી પર આવી પહોંચી રાખ્યા નહિ, તેથી તેમને ન છૂટકે વેરણુ ખેરણુ થઈ જવું પડ્યું અને બહાલી (ની છાવણી) ને માલઅમખાણ લૂંટાઈ ગયો. વઢાવરથા તથા હાલથાલ કરવાની શક્તિના અભાવને લીધે સફરખાનને તો પોતે હતો ત્યાજ રાકાઈ રહેવું પડ્યું એના થોડા અંગત નોકરો એની પામેથી ખસ્યા ન હતા. હિંદર કુલીખાનને આ વાતની ખબર થતા પોતે આગમખાણ કરનાગઓને ઠપકા તથા દમદારી આપી વધારે નોકરાન કંવાની મના કરી અટકાવ્યા, અને બની શક્યો તેટલો લૂંટાએવો માલ પાછો આણ્યો અને સફરખાનને પોતાની પાસે તેકાલી મંગાવી થણા મીઠા સમ્પ્રદાયી વાત કરી તે રાજી થાય એવી રીતે તેને મમજવી માફી માગી, અને પોતાને એ બનાવથી શરમ લાગી છે એમ જણાવ્યું છે, અને કહ્યું કે સારા માહાનુ બનવું તો તે મહાન શક્તિમાન ને મતુખના સરજનદાર (પ્રભુ)ની ઈચ્છાને આધીન હોય છે.

જે બનવાનું હોય છે તે બને છે જ, તે અટકાવી શકાતું નથી.

નસીબમાં જે લખેલું હોય છે તે બને છે જ, તે આળી શકાતું નથી માટે જે હકીકત બની ગઈ છે તેને લીધે પોતાના મનમાં કોઈ રીતનું માર્ફ લાગવા દેવું નહિ. આવી રીતની વાતચીત કરી પોતે તેના મનનું સમાધાન કર્યું:

હદામ દેવાની જરૂર જ હોય,

આ મલમ લગાડો, તો તેથી ફાયદો થતો નથી,

પણ તેથી કાઈ ફાયદો થયો નહિ, અને મુસાફરીનો આમાન કે અમખાણ દશો મારી પાસે રહ્યો નથી તેથી શહેરમાં જઈ તે ગમાવી લાવી આવી પહોંચું

હુ એવું તેણે બહાનું બતાવ્યું તેનું બધું વિચારનારાઓએ તેને કહ્યું કે તારે જે જોઈએ તે મામાન વગેરે મળવાનો અદિથી બંદોબસ્ત થઈ શકશે, છતાં તેના મગજમા બીજો જ ખ્યાલ આવ્યો હતો તેથી તેમણે એને ધણો પણ સંમન્યો છતાં તેમની વાત તેણે ચાલણી નહિ, અને પોતે અમદાવાદ આવ્યો અને લશ્કરી મિપાર્ક તથા માણસો, જાણીતા તેમજ અભણ, શહેરના તેમજ પગલુનાને નોકરીમા રાખી લેવા તથા કાળાઓને ભેગા કરવા, ઘણી ત્વરાથી મહી પડ્યો, અને ટૂંક સમયમા થોડી તોણ તથા ચાર પાંચ હજાર સ્વાર ને પ્યાદા તૈયાર કરી જૂતકાળમા જે કાર્ક બન્યું હતું તેના બંદો લેવા તથા પોતાના પર જે કાર્ક વીત્યું હતું તેનું વેર લેવા-નદીમાથી વહી ગયેલા પાણીને પાછું વાળવા-ને વિચારે મોજે વગવાની પેથી તરફને ગસ્તે છાવણી નાખી હુદરકુલીખાન પેટવાદથી કૂચ કરી એ જગાની નજદીક ખારી નદીના કામ સુધી આવી પહોંચ્યો હતો આ નદી પાર ઉતરવાનું સહેલું હોનાથી એણે ત્યાં મુકામ કર્યો હતો-ત્યાં એને ખજર પહી કે સફરખાન લશ્કર સાથે એને આવકાર આપવા તથા સામા થવાના ઇરાદાથી આવેતો છે પણ તેણે દીર્ઘદષ્ટિ વાપરી વિચાર કર્યો કે, ખુનામરકીનો અગ્નિ ન મળવાવલો તેમજ પગરપર મન ઉચા કરી વધારે ધૂગ ન ઉરાડવી તેથી રાતની વખતે મહેરઅલીખાનને અખચ્ચ તરીકે તેની જોડે વાતચીત કરવા મોકલ્યો એવું કહીને કે તેણે ટટાનું મૂગ દૂર કરી, પેગવાદમા તેના ગાત કરણની આરમી પર જે કાટ (મેલ) ચઢ્યો હતો તે ધમી નાખી જણાવવું કે-

તારી જોડે હમારે સત્રુતા કેળવવાની ઇચ્છા નથી,

તેથી તારે પણ મિત્રતાનો પ્યાલો ભાગી ન નાખવો જોઈએ

મહેરઅલીખાને પોતાનો મંદેશો સમાધાની ભરેલી રીતે અને તેનું બહું ચાહી તેને પહોચાડ્યો પરંતુ ઇશ્વરેચ્છા કાર્ક બીજીજ હોવાથી તેની તેના પર બિનકુલ અસર થઈ નહિ

(તેણે) તામેદારીને રગ્તેથી લગામ ફેરવી નાખી,

તે સવામતીનો રસ્તોજ બૂરી ગયો

ઇશ્વરે જે નિર્મોલુ કૈલુ હોય છે તેને ખુબ્બની તદખીર ટાળી ચકતી નથી રાતને છોડે મહેરઅલીખાન પોતાની મતલબ પાર ન પડવાથી પાછો ફર્યો, અને લડાઈ કરવી ગેમ નહીં થયું કે તરત હુદરકુલીખાને તોપખાનું ગાગળ મોકલી મોગ્યા તૈયાર કયા અને આગવાળાનો આગળ પધવાનો ગસ્તો બધ કર્યો મુશ્વી પર પ્રમણ ફેવાવતા સૂરના ઉગવા બાદ અને

ખાજૂએથી તોપખાનાએ ગડગડાટ કરવા માંડ્યો, અને તેના ધુમાડા રૂપી વાદળાંઓ ઉઘે જવા માંડ્યાં, અને અગ્નિના કરારૂપી વરસાદે વરસવા માંડ્યું, તથા બને ખાજૂના બહાર લડવૈયાઓની શૌર્યની તથા વેર લેવાની નસો ધડકવા માડી.

બંને ખાજૂનાં લશ્કરો લડાઇ માટે હારબંધ (સફ સમારી) ઉભા રહ્યાં, અને પૃથ્વીની આખી સપાટીને લશ્કરથી ભરી નાખી.

બહાર લડવૈયાના બે સાગરોએ ઊછળવા માડ્યું અને તેના મોજાની ઊંચાઈ એક બીજાની સામે અચડાચ લાગી, અને બંને પક્ષના હિંમતવાન મિત્રાઈઓએ ધણું બહારૂરીભરેલા પરાક્રમે કરી બતાવ્યા. પરંતુ સફરખાનના લશ્કરનો મોટો ભાગ કાળા વર્ગનો તથા કસબાતીઓ (ગામડીઆઓ) નો હતો, મેદાનમાં ચતા યુદ્ધો, વ્યૂદગ્ચના, નાની મોટી તોપોના ગોળા અને ખાણોનું છૂટકું (જે તેમણે કદી જોયેલું હતું નહિ) તે તથા જેમનું આખી બન્નું હતું તેમને મોતની ધૂળમાં રમદોળાતા નજરેનજગ જોઈ તેમની આખોમા ધારતી પેડી અને તેથી પહેલા કાળાઓ ને પછી કસબાતીઓની ટૂંકડીઓ કે જે તેમની મદદે આવી હતી તે સખળા ન્હાસી ગયા.

એ જંગલીઓ વગર ઢીસે ન્હાસી ગયા,

જેમ દરજુ ને બકરા વાધથી ન્હાસે છે તેમ.

સલાખત મહમદખાન, જવાનમખાન, મહમદ અસફ ઘોરી, અને એના બધા ભાઈઓ ને સગાઓ, શહેરમાં રહેતા શરવીર નરો અને બહાર લડવૈયાઓ તથા સાબરમતીને પેચે કાઢે વસતા નરવીરો કે જેઓ જાણીતા ને પ્રખ્યાત હોવા ઉપરાત, આખર ને ઈજ્જતદાર હોઈ પોતાના સગપણને કારણે મોટા મોટા ખાનો (સરદારો)ની તોફારી કરતા હતા અને જેઓ પૂઠ બતાવતી એ વાતને શરમ ભરેલી ગણી તેમ કરવા તૈયાર ન હતા, તેમણે તેવા માણસોની ટૂંકડી સાથે લઈ લડાઈના મેદાનમાં શરવીરતાનો પગ ટેકવી ઉભા રહેવાને ધરાદે, તે જંગલીઓના ન્હાસી જવાનો બનાવ તથા કેટલાએક અસંતોષિ માણસો (બેદિલો) જે પાછળ (ખાટી) રહી ગયા હતા તેમના રથનો હાલી ઉઠવાની નિરાનીઓ જોઈ, એક સામટા ઘોડા દપટાવી સામાપક્ષના મધ્ય ભાગપર હુમલો કર્યો, અને મારતે ઘોડે જે હાથીપર હૈદરકુલીખાન બેઠો હતો તેની પાસે પહોંચી ગયા. અને એવું ઉત્તમ બાતનું શૌર્ય દાખવ્યું કે જે કાંઈ તેમની આગળ આવતું તેને પોતાનું માથું પોતાની સામે (કપાઈ પહેલું) જોવું પડતું. બંને ખાજૂના ધણુ લડવૈયાઓ રણક્ષેત્રની ભૂમી પર લોહીમાં આળેટતા પડ્યા. પરંતુ આ હુમલે

લંઘ જતી વખતે એ ટુકડીના એકઠાપણાની દોરી તૂટી અને તેને પરિ-
ણામે સૌ જૂટા પડી ગયા. એ મરદારોમાથી દરેક જુદી જુદી તરફ વિખે-
રાઈ ગયો અને જેઓ તલવારના ધાથી (મરના) બચ્યા તેઓ આકાશ
ગંગામાના નક્ષત્રના તારાની માફક એક બીજાથી જૂટા પડી સનામતીનું
રથળ શોધવા મંડ્યા. સલાબતખાનનો દાય તલવારના રહેજ ધાથી જખમી
થયો હતો. સફદરખાન થોડા ખામ ગિપાર્કઝો લઈ દાથી પર સવારી
કરી સામે ઉભો હતો તે આ બનાવ જનવાથી પોતાનાં માણુમેના આ-
ગદને વશ થઈ બીજી બાજુ જવા નીકળી પડ્યો. હિંદુકુલીખાનની ધમ્મણ
લડાઈ કરવાની હતીજ નહિ તેથી તેણે તેની પૂઠ પકડી નદિ ટૂંકામાં આ
ત્રાસદાયક (ખીણ) રથળ છોડી ગયા બાદ સફદરખાન મોજે આતરસુએ
ખસ્યુ જખીનદારના રહેણાણે પહોચી ગયો અને પોતાના છોકરાંઓના શા
હાય છે તેની ખબર કાઢી તો તેને જણાયું કે સલાબત મદમદખાન,
જવનમદખાન, મદમદ અસદ અને બીજા મંબંધીઓ તેજ દીવસે રાત્રે
એકત્રી પાછળ બીજે એમ નીકળી પડ્યા હતા અને સાબરમતીને પેશ
કાઠે આવેલા પરાઓમા એગા થઈ પોતાના કુટુંબીઓને શહેરમાથી (શહેર)
બહાર ખસેડી ખાબણુપોર તરફ રવાના થઈ ગયા હતા. આને લીધે પોતે
પણ તેજ તરફ જવા નીકળી પડી તેમને જઈ મળ્યો. બીજે દીવસે હિંદર
કુલીખાન કૂચ કરતો શહેરથી બે ગાલિ પર આવેલા મોજે ઇસાપૂર આવી
પહોચ્યો અને ત્યા ત્રણ દહાડા મુકામ રાખી પગી હુઝરત શાહ લીખન
(ધશ્વર તેમની કબરને પવિત્ર રાખે)ની દરગાહ કે જે શહેરની હદમાં સાબ-
રમતીને કિનારે આવેલી છે ત્યા આવી હતયો અને બીજા રખી માસની
પહેલી તારીખે શાહીખાગમા આવી મુકામ કર્યો અને ત્યા દોઢ માસ રહ્યો,
અને પહેલા જમાદી મહીનાની સોળમી તારીખ ને સોમવારે પોતે બદમા
દાખલ થયો અને પોતાનાં ઝોદાનાં કામકાજ કરવા તથા બંધિખત ને બવરથા
કરવામાં યુધાયો. ખંભાત બંદરના નાયબ મુનસફી શુદ્ધલાખેમને પોતે
લખી જણાવ્યું કે તેણે મુરત બંદર તરફ જઈને ત્યાની પણ ખબર ગખવી. વળી
સેપદ ફૈઝુલ્લા કે જે સૂઆના મુખ્ય મનસખદારોમાનો એક હતો અને જે
આ મુવક-દેશ-અને પ્રાવના કામકાજથી વાકેફજાર હતો તેની માગફતે
પોતાની પાસે રબૂ ચએલાં ઘણાંખરાં કામો તથા રાજકા-ભારનો બદો-
ખસ્ત ને વ્યવસ્થાના કાર્યો ફેમવ કર્યા. બાબી જોડેની લડાઈના બનાવથી
તેની સત્તા, ભપતો અને બંદોખસ્ત એક રીતે એવાં તો સજગ થઈ ગયાં
કે કોઈ પણ માણસનામા (તેની સામે) માયું ફેરવવા જેદલી રિમન રરખી

પણ રહી નહિ. હૈદરકુલીખાન વિદ્વતા રહિત હતો નહિ તેથી તેણે આ ક્રતેદત્તું વરસ નોંધી રાખવા નીચેની કવિતા રચી.

જેવા હૈદરના વાવટા દેખાયા,

તેવા અફઘાનોના વાવટા ઉધા પડ્યા.

અક્ષમદ્દા (વાવટા) એટલે અફઘાન શબ્દમાંના એ અર્થે તે ઉધા પડે (કાઢી નાંખવામાં આવે) તો “ફગન” શબ્દ રહે છે. જેની સંખ્યાસૂચક (અખજદની) રીતે* ગણતરી કરતાં, હિ. સ. ૧૧૩૦ નીકળે છે.

યુમેતરીઆ એ નામે બણીતો થયેલો દુકાળ

આજ સાલમાં એક સખત દુકાળ પડ્યો કે જે શુજરાતના લોકોમાં યુમેતરીઆને નામે ઓળખાય છે રૂપીઆના ચર શેર બાજરો ને મઠ થઈ ગયાં; તે પણ ધણી મહેનતે અને અવર્ણનીય મુશીબતે કેટલાએકનેજ મળી શકેતા. છતાં નાખજસૂઆના બપોરા તથા સત્તાનેલીધે ગરીબ માણસ પર જુલમ કરવાની કોઈની મક્કર નહીં. વળી બહારથી જે દાણો આવતો હતો તેને માટે એવી જોડવણ કરવામાં આવી હતી કે તે ગદી રાય રૂઢનાચદાસ કે જે હૈદરકુલીખાનનો દીવાન હતો તેના ધરને બારણે લઈ જવો ને ત્યાં તેનું વેચાણ કરવું; ત્યાંથી સોને પોતાના નર્સાખ (દિરમા) તથા ભાગ જેટલું મળતું. અગર જો કે તે ખતે ખેતીને નકામે એવો વરસાદ પડ્યો તો પણ તેથી દિનજર ને વેરાન બાગોમાં લીસેતરી જોગી નીકળી, અને ધણાં ગરીબ લાત્તારને માવસોએ જરૂર (બૂખ)ના માર્યા આવી, પોતાની મેજે છોગી નીકળેથી, લીસેતરીના પાંતરા રાધીને ખાઈ, પોતાના બૂખરૂપી અગ્નિને શાંત પાડવા માડ્યો. પણ તેનું પરિણામ એ આવ્યું કે તેઓ રોગને મરણના લોભ થઈ પડ્યા. પોતાના છોકરા એક ને બે રૂપીઆની કીમતે વેચી નાંખવા માડ્યા. વળી લોકોને કાગળીઆ (કાલે-રા)ની અસર જણાવા માંડી અને તેથી ધણા મરણને ચરણ થયા. પહેલા જૂના વખતથી શુજરાતમાં દાણા, ઘી, તેમજ ખાવાપીવાની વસ્તુની કીમત

* અર્થે, જો, વગેરે કેટલાક અક્ષરો અબ્જી ને ફારસીમાં સંખ્યાસૂચક છે. આની રીતના મંચની લીલીઓમાંની અમુક અક્ષર લઈ તેનાથી સૂચીત સંખ્યા લઈ તેને સંવાળો કવિથી અમુક બનાવતું વરસ મળી આવે છે; એ રીતે ગણતરી આમાંથી હિ. સ. ૧૧૩૦ મળી આવે છે.

પેટે સુરાખી (કાણાવાળા) અને કમી વગ્નના રૂપીઆ જેને લોકવાયમાં ચલણી અને ખાકરખાની રૂપીઆ કહેતા હતા તે અપાતા હતા, પરંતુ આ કુકાળના વરસમાં નવા સિલ્કા પાડવાનું નક્કી થયું અને તે સિલ્કાઓ દલુ સુધી વપરાશમાં ચાલુ રહ્યા છે. આ અરસામાં સફરખાન તરફથી પાલણપોરના ફાજદાર ગઝનીખાન ઉર્ફે મદમદ શીરાજ ઝાલોરીને હૈદરકુલીખાન તથા સફરખાન વચ્ચેનો અણુખનાવ ઉભો થયો હતો તે દૂર કરવા તથા બંનેનાં અંતઃકરણ નિર્મળ કરવાના સુલેહ બરેલા કામપર મોકલવામાં આવ્યો. તે અમદાવાદ આવ્યો ને હૈદરકુલીખાનને મળી કહ્યું કે ઇશ્વરચાને આધીન થઈ જે બનવા કાળ હતું તે બન્યું પણ હવે

લડાઈ કરતાં સુલેહ હંમેશાં વધારે સારીજ છે.

હૈદરકુલીખાનને તો પહેલેથીજ એ વાત (અણુખનાવની) પસંદ હતી નહિ તેથી ખરા મનની લાગણીથી પોતે એક સમાધાનપૂર્ણ પત્ર લખી સફરખાનને તેના દીકરાઓ જેડે આવવાનું આમંત્રણ મોકલ્યું, અને તેઓ આવ્યા પણ ખરા અને તેમની મુલાકાત પણ થઈ. ઇરાનના વાલીનો એલચી મીર મુર્તાઝા પણ આજ અરસામાં ઉદેપુરથી આવી પહોંચ્યો ને મહેરઅલીખાનના બાગમાં તેણે પોતાને મુકામ રાખ્યો. પોતાના મુખ્ય અમલદારોને લઈ હૈદરકુલીખાન તેને મળવા ગયો અને નદી કિનારે આવેલું મહેરઅલીખાનનું મકાન કે જે મકાન, મદમદ યોગખાનનાં કેટલાંક મકાનોને તેણે તરતમાંજ લીધાં હતાં તેમાંનું એક હતું. તેમાં તેના ઉતારાની તજવીજ કરી, લાં ઉતાર્યો. મોમિનખાનના ભાઈ મદમદ અબ્દુલ્લાને ઠેઠ સુરત સુધી એની મહેમાનગીરી કરવા માટે દબ્બૂરથી તરફથી નીમવામાં આવ્યો હતો તે પણ તેની સાથે હતો. એને ધનામ તરીકે પાંચ હજાર રૂપીઆ આપવા મહેરખાની થઈ હતી. તેમાંથી જે હજાર રૂપીઆ મહેલના ખાનગી ખજાનામાંથી અપાઈ ગયા હતા ને ખાડીના ત્રણ હજાર રૂપીઆ આપવા માટેનો પરવાનો સૂબાના દીવાનના નામનો રજૂ કરી ખજાને આગરે (બાદશાહી-પબ્લીક ટ્રીજરી)માંથી લઈ લીધા. આજ સાલમાં ઇરાનના વાલી માટે એક પત્ર તથા થોડું અવેરાત લઈ એલચી તરીકે જવા માટે ઉચ્ચ દબ્બૂરથી તરફથી રશીદખાનને નીમવામાં આવ્યો હતો, તે પણ અમદાવાદ આવી પહોંચ્યો કે ત્યાંથી સુરત ખંદે થઈ વઢાણમાં બેસી પોતે ઇરાન જાય. વળી દબ્બૂરથીનો બધા સૂબાના દીવાનો પર એવો પણ દુકમ નીકળ્યો કે (સરકારી) અમલદારોમાંથી જે પોતાના

યોદ્ધાની જગાપર હાજર ન રહેતો હોય અને ચોતાના માણસોથી કામ
 લેતો હોય તેને બરતરફ કરવો. પવિત્ર મહા (ઈશ્વર તેની મહોદાઈ તથા
 ધનજય વધારો) ના શરીર, શરીર સમઢ ગુજરી જવાથી તેનો પુત્ર શરીર
 અખડુલા તેની શરીરની ગાદીએ બેઠો હતો તેણે આ અરસામા હાથ
 સાલેહ નામના માણુએ ચોતાના એવથી તરીકે અરબથી તોખમના પંદર
 ઘોડા તથા એક પત્ર જેમા ચોતાના પિતાના ગુજરવાના સમાચાર આપી,
 તેની હયાતીમાં રૂપીઆ એક લાખનું વર્ણસન જે તેને મળતુ હતું તે ચોતાને
 નામે કાયમ કરી આપવાની વિનતી કરી હતી (તે લખ મેહલ્યો) તે પત્ર અને
 ઘોડા પવિત્ર પાદશાહની આગળ રજૂ થયા બાદ સુરત પંદરના ખજનામાથી
 તેને દર વરસે સાલીયાનું આપવાનો ફરાવ થયો. ચાલુ સાલનું સાલીયાનું
 હાથ સાલેહ એસચી સાથેજ, વહાણોને હંકારી જવાની મોસમને સમયે,
 મોકલવા માટે હૈદરકુલીખાનને પવિત્ર ફરમારમાથી હુકમ કરવામા આવ્યો
 અને વળી ફરમાન કાઢવામા આવ્યું કે લવિષ્યમા સાલોસાલ તેને રોકક રકમ
 આપતા રહેવું. મૌલાના શેખ ગુરદીન મહમદની વિદ્વતા ને નિપુણતા સમ-
 સામઉદ્દૌલાના જાણુવામા આવવાથી હજૂર આવાનું ફરમાન મળ્યું કે
 તેમના પુત્રો શેખ મહમદ સાલેહ અને શેખ નિઝામુદ્દીન મહમદને રાજધાનીમા
 મોકલવા તથા તેમની જોડે ચોતે “અથ” (પોડા) પર એક પુરતક રચ્યું
 હતું તે પણ મોકલવું અને તેમના સીધાસામાન તથા વાટખરચી માટે
 એક હજાર રૂપીઆ આપવાનો પરવાનો કુતુબુલિસમુલકની મહોર સાથેનો
 સુખાના દીવાનના નામપરનો કાઢવામા આવ્યો તેથી મજકૂર શખ્સો તેણી
 તરફ રવાના થયા. પવિત્ર શાહે એવું ફરમાન કાઢ્યું કે જાત્રાના એ
 (પવિત્ર) રથજો (મહા ને મદીના)મા વસતા ગરીબો (રેપદો)ને આપવા
 માટે પાચ લાખ રૂપીઆ અમદાવાદ સુખાના જઝીયાકરની આવકમાથી અમા
 નત કાઢવા અને તે રકમ ત્યા પહોચાડવા મહમદ હકીમખાનને મુકરર કરવામા
 આવ્યો. ખજાને આમેરા (પબ્લીક-બાદશાહી-ત્રીબ્લેરી) માટે મુકરર કરેલા
 પાચદળનો દરમયો (પગાર) અમદાવાદ સુખાના ખરચની વિગતમા દાખલ
 કરવામા આવ્યો હતો, પણ હવે એવો હુકમ કરવામા આવ્યો કે મામૂલી
 રિવાજ મુજબ તેમના પગાર-દરમાયાની-જવાબદારી સુખાના નાજિમને
 માથે છે, તેથી તેમણે ચોતાનો પગાર તે ખાતેથી લેવો. સૂફી મત્રદાપના
 સત્ય તથા યાનથી વિશૂષિત શેખ અલી સમદનીને ખરચમા મદદ તરીકે
 રા. બે હજાર તથા વિદ્વાનોમા શ્રેષ્ઠ એવા શાહ વજહુદ્દીન (ઈશ્વર
 તેની કબરને પવિત્ર રાખે) ના પુત્રોમાના એક સૈયદ અહમદને રા.

પાંચસો આપવા સૂખાના જાળીયાકરનાદ ખખનાપર હુકમ થયો; અને કાપડખખરખાતાના અમીનની જગા મીર ઇબ્રાહીમની ફેરફારીમાં સૈયદ ફતેહઉલ્લાને આપવામાં આવી, અને ખજારપત્રી મહફૂઝખાનના લખાણપરથી પવિત્ર શાહના કાનપર એવી વાત આવી કે હુઝરત મહબૂબ આલમના પુત્રોમાંનો એક સૈયદ હુઝાએદ શાહનશાહના રાજ્યાભિષેકને પ્રસંગે વાટખરચીના અલાવ તથા રસ્તાના જોખમને લીધે મુબારકખાદી આપવા હાજર થઈ શક્યો નહતો અને મામૂલી-ચાલતા આવેલા-રિવાજ મુજબ આગલા શહેનશાહના રાજ્યાભિષેક પ્રસંગે તેઓ મુબારકખાદી આપવા દરખાસ્તી ઉપરે (કચેરીમાં) આવતા ત્યારે તેમને રાજતરફથી ઉમદા પોશાક, પંદરસે રૂપીઆ રોકડા તથા એક હાથણી અથવા હાથણીની કમિત પેટે રૂ. ત્રણહજાર આપી નવાજવામાં આવતા, તેથી સૂખાના દીવાનપર ઉચ્ચ ફરમાન કાઢવામાં આવ્યું કે રસ્તામાં જરૂર પડે તેટલો સામાન સૈયદને આપવો અને તેને શહેનશાહની દરખાસ્તમાં રવાના કરવો; તે મુજબ તેને રવાના કરવામાં આવ્યો. અમ્બદુલ હુસૈનખાન તથા સૈયદ અમીનખાનની શહેનશાહની દરખાસ્ત તરફ રવાના થવાની હકીકત પૂર્વે લખાઈ ગઈ છે. ત્યારે એ બંને ખાન અમ્બકબરાખાદની રાજધાનીએ પહોંચી ગયા ત્યારે ત્યાંથી સૈયદ અમીનખાન પાટણના સૂખા સરખુવંદખાન પાસે ગયો, અને અમ્બદુલહમીદખાન ખુદ હજુરશી પાસે હાજર થઈ ગયો અને હુંક વખતમાં સોરકંતી ફોજદારી મેળવવાનું માન પામી ત્યાંથી પાછો ફર્યો અને શહેરની બહાર આવી પહોંચ્યો અને સિપાઈઓને નોકરીમાં રાખી લઈ સોરકંત તરફ ગયો. સૈયદ હુઝાએદ શહેનશાહની ખિદમતમાં હાજર થઈ ગયો, તેને ચાલતા આવેલા રિવાજ મુજબ રોકડ નાણું તથા હાથણી આપી પાછા ફરવાની રજા આપવામાં આવી. વળી-યોગીઓમા શ્રેષ્ઠ એવા મંત્ર અમ્હમદખદુ (ધશ્વિર તેમની કબર પવિત્ર રાખે) ની દરગાહના વહી (સુતવહી)ની જગા પણ તેને આપવામાં આવી. પોતાના છોકરા કાઝે-મખાનને રાય રૂઘનાયકસ જોડે નાયબ દીવાન તરીકે નીમી મઢી નદીના પ્રદેશના શક્ષાઓનો બંદોખસ્ત કરવા તથા વડોદરા પરગણાના અને તે તરફના મહાલોના ફિસાદખોરો તથા કાળીઓને નસીહત આપવા તથા સગ્ન કરવા માટે હિંદરકુવીખાન પોતે ચાલી નીકળ્યો અને થોડો વખત એ પ્રદેશની પાડોશમાં રહી રજૂ થએલાં કામ કરવામા ગુંથાયો, તેવામાં

● શાહી ખખનાના ચાર વિશામમિના એક, જેમાં જાળીયાવેરાની કપલ જોઈ શકી હતી.

સૌભાગ્યવંત દરબારમાં રહેતા વકીલોના પત્રોપરથી બહાર થયું કે સમસામ ઉદ્ધૌલાની સુબેદારી પરથી બદલી થઈ છે; તેથી પોતે કાઝેમખાન તથા રાય રૂઘનાથદાસને લખી જણાવ્યું કે પોતાની દીવાનીના સમયમાં જે જે કામ થયાં હોય તેની રીતસર નોંધ કરવા માટે એ (દીવાની) ખાતાના દફતર લખનારાઓને તેમને એઈતા સરસામાન-સાધનો-માણસો ને નોકરો સાથે વડોદરે મોકલવા. વળી સૂઝાના નાઝિમના આવી પહોંચતા સુધી શહેરના બચાવ તથા રક્ષણ માટે ખાલજુપોરના ફોજદાર ગઝનીખાન ઉદે મહમદશીરોઝ ઝાલોરીને નાયબ તરીકે નીમ્થો. પહેલા રખી માસની પહેલી તારીખે કાઝેમખાને અમદાવાદ છોડ્યું અને તેજ દીવસે ગઝનીખાન ખાલજુપોરથી આવી શહેરમાં દાખલ થયો. ઈરાનના વાલીને એલથી મીરમુર્તઝા તથા પાદશાહને પગ લઇને જનાર રશીદખાન એજ અરસામાં એક ખીખની પાછળ અમદાવાદથી નીકળી સુરત બંદર તરફ રવાના થયા.

મહમદરૂઝી ઉદ્દરજાત પાદશાહની સલતનત, મહારાજ અજીતસિંહની સુબેદારી, હૈદરકુલીખાનની નાયબગીરી, અને મહેરઅલીખાન ને નાહર-ખાનની દીવાની.

ફેટલાંએક કારણો—કે જે આજગાએ લખવાની જરૂર નથી, કારણ આ પુસ્તકે તે માત્ર અમદાવાદ સુઝામા અનેલી હકીકત તથા ખતાવોને ઇતિહાસ છે ને લીધે બાદશાહ મદમદ ફરોખસિયર અને વઝીર કુટુબ ઉલ્લ મુલક વચ્ચે અણબનાવ થયો. અમીર હિજ્જિમરા સૈયદહુસન અલીખાન બહાદુર આ વખતે દક્ષિણ પ્રદેશની સરદારી ભોગવતો હતો, તેને ખબર હતી કે બાદશાહના મનનું વજણ તેના લાઈ તરફ સાઈ નહતું, અને તેથી પોતે એક મહોટા લશ્કર સાથે અને રાજા શાહુના પ્રધાન (મદાર હિલ-મહામ) બાલાઝરાવ અને પચાસહજાર મરાઠા ઘોડેસ્વારોની ફોજ પછી સાથે લઈને પાચતખત દિલ્લી તરફ ઉતાવળે આવતા નીકળી પડ્યો. ને ત્યાં પહોંચી મહમદ ફરોખ સિયરને મહેલમાં કેદ કરી પાછળથી ચલીદ કર્યો (મારી નાંખ્યો.)

વકીલોને ત્હેં રસ્તાની ધૂળ સમાન બનાવી.

જુલમને આસમાન સુધી પહોંચાડ્યો.

ન તને લોકોની શરમ લાગી

કે ન તહે ઈશ્વરની પણ દરકાર કરી.

અને હજારત ખુદ મંજેલ (ઘોરંગજે)ના પુત્ર મહમદ રફી ઉશ-
શાનના પુત્ર મહમદરફી ઉદ્દરજત હિ. સ ૧૧૩૦ ના પહેલા રખી માસની
આદમી તારીખે સુવતાનીના તખ્તપર બેઠા, અને પોતાના મંગલમય
રાજ્યાભિષેક સભ્યે તથા સામ્રાજ્યનો બદોખત તથા કારભાર કર્યો જવાના
વંદ હુકમો સૂબાઓના નાજિમો તથા દીવાનો પર કાદયામા આવ્યા.
સુવતાનોની ફેરફારી થતી વખતે કુલુખ ઉત્તમુદ્દે અમદાવાદની સૂબેદારી
પર તેની નિમણૂક કરવાની આશા આપી, મહારાજ અજિતસિંહને પોતાના
પક્ષમા લઈ લીધો હતો, તેણે આ અરસામા, મહારાજ તરફથી
પોતાના સ્વતંત્ર (પૂર્ણસત્તા સાથેનો-મયુકનો) નાયબ નીમાય ત્યાસુધી,
મહેર અલીખાન કે જે એ સૂબાના મનસખદારોમા એક પદ ભોગવેનો
હતો, તેની (સૂબાના નાયબની જગાએ) નીમણૂક કરવાનો ઉચ્ચ
હુકમ બહાર પડ્યો. તે ઉપથી બીજા રખી માસની પાંચમી તારીખે તેણે
પોતાનો ઓછો મંજાણી લીધો અને રાતની વખતે પાદશાહના મંગલમય
રાજ્યાભિષેકની ખુશાલીમા બજારની નહેર આગળની ઈમારતપર શેશની
કરી અને નિઝામતના (લશ્કરી ખાતાના અગત) જે જે કામ હતા
તે કરવા માડ્યા. સવામત મહમદખાન બાગીના પુત્ર મહમદ બહાદરને
ફોજદારે ગિર્દ (શહેરમદારના પરા તથા સ હદનો ફોજદાર)^૧ નીમ્યો,
અને ઉદ્દરકુલીખાનની ફેરફારીને અંગે સૂબાની દીવાની મહેરઅલીખાનને
સોંપવામા આવી. સદરકુ સાલના સદરકુ મહીનાની બાવીસમી તારીખ
એટલે ઘોડાની સભની ખરીદની મોમમ (પાનખર ઝાવ)ની શરૂઆતથી
આ ફેરફાર થયો. મહમદરફીની ઉદ્દરજતની ગાદીનિશીનીની બાબતમા
કુલુખઉત્તમુદ્દે થમીનઉદ્દૌના મૈયદઅબ્દુલખાન બહાદર ફોરોજંગ સિપે-
હસાલાર મારે વફાદારની મહોરવાળું ફરમાન ગાદીએ આવવાના પહેલા
વરસના બીજા રખી મહીનાની નવમી તારીખે લખાઈ બહાર પડ્યું.

1. District Police Superintendent ને મળતો આવતો ઓર્ડો
Mirat-Supp P 145 ૨ કુલુખઉત્તમુદ્દેના જિલ્લો

ખાદશાહી ફરમાનની નકલ

દીવાન (વજીરાત) પદના ઉચ્ચ રક્ષક, સૂર્યના સ્થાન, મહેરબાની-ખાન, હવતા રહો ! જેની શક્તિ વિશ્વતા જેવી છે, જેનો દબદબો સુલે-માન જેવો છે, જેની જહોજલાલી સિંકંદર જેવી છે, જે ખાદશાહી અને પૃથ્વીપતિપદનો પાયો નાખનારા છે, જે સર્જનહારની સંપૂર્ણ કૃપાદષ્ટિ વડે સુલતાની અને તાજદારીને ચાલુ કરનાર છે, જે ન્યાયી પ્રભુની કચેરીની પરીપૂર્ણ બક્ષેશ (મેળવ) છે, જે દયાળુ ઇશ્વરના પ્રતિનિધિ, પવિત્ર પ્રભુના પડછાયારૂપ છે, તેજા ખાદશાહ ગાઝી મહમદ રૂશી હિદ્દરખાનતની ખાદશાહી દરબારમાંથી વિશ્વવંદ ને સૂર્યના કિરણ જેવા તેજસ્વી હુકમ કાઢવામાં આવ્યો (તે એવો) કે એક જાતનું દીવાનાપણું કે જે ફરોખસિયરની પ્રકૃતિને લાગુ પડ્યું હતું તેને લીધે ન્યાયના રસ્તાથી દૂર જઈ તેણે ઉચ્ચ તૈમૂરી ખાનદાનના રીતરિવાજથી ઉચ્ચતાજ અને તેની વિરુદ્ધના કાર્ય કર્યા અને તેથી પોતાના નાલાયક કામનો ખર્ચો તેને મળ્યો અને ખાદશાહીના તથા પૃથ્વીપતિપદના સિંદાસનને મંગલમયતા (દેવીકૃપા) જેનો મિત્ર છે તેવા (હમારા) રાજ્યરોહણથી નવીન શાહા ને રોનક પ્રાપ્ત થઈ આખી પૃથ્વીપર જેથી બંદોબસ્ત ફેલાય એવા હુકમ તેણે સામ્રાજ્યના સઘળા નાઝિમો અને દીવાનો પર કાઢ્યા કે જેને અનુસરી આગલા રિવાજ મુજબ તેઓ પોતપોતાના ખાતાની વ્યવસ્થા તથા સૂખાનો કારભાર, અને પોતાના જોદાની જોડે તાલુકો રાખતા કામકાજ પૂર્ણ સત્તાથી કરવા ચાલુ રાખે; વળી તેમણે એવી રીતે અધિકાર ભોગવી અને કારવાઈ કરી બંદોબસ્ત રાખવો કે જેથી સઘળી રૈયત અમનમનમના રહી, નિશ્ચિંત મને હમારૂં રાજ્ય સદા દેકે એવી દુઆ ચુગરી પોતાનો કામધંધો કરતી રહે, અને સત્તાવાળા માણસોનો જીલમી હાથ ગરીબ માણસોને સતાવતો બંધ રહે; એવી રીતે વર્તી તેઓ ખાદશાહી મહેરબાનીના ઉમેદવાર થાય. આટલા સબબથી આ ઉચ્ચ ફરમાન લખવામાં આવે છે કે જેથી ખાદશાહીપદની સત્તા ભોગવનાર શાહનશાહની દરબારમાંથી અસંખ્ય મહેરબાની અને નવા-જેશો મેળવનાર વજીરાતના જોદાનો તે રક્ષક, તે ખર્ચ ઉપકાર માની, એ સત્તાવાળી હુકમનો અમલ કરે. આ બાબતમાં પૃથ્વીપતિની ખાસ આજ્ઞા છે એમ જાણવું. વળી મનસજદોની જગીરો હાયમ (બહાલ) રાખવા બાબત પણ એક ફરમાન કાઢવામાં આવ્યું, એવું કે, આ અરસામાં વિશ્વ-વંદ તથા સૂર્યનાં કિરણ જેવા તેજસ્વી હુકમને પ્રસિદ્ધિની કૃપા પ્રાપ્ત થઈ

છે કે જેની રૂથે ખલીફા અને સત્તા ભોગવનાર સાહનદાહની (હમારી) દરબારમાંથી, મધળા ઉચ્ચ સરકારી મનમજદાગેની કુદતે(બધી) જગીરો વૂના રિવાજ મુજબ બદાલ અને કાયમ ગખવામાં આવે છે, તેથી દરેક દીવાનને લખી જણાવવું કે જગીરદારોને આપેલા મહાસો પહેનાની માફક બદાલ ગયા છે એમ ગણી, આ સુખપ્રદ મમથે નવી સનદો રજૂ કરવાની માગણી કરી તેમને તેમણે સત્તાવવા યા હેરાન કરવા નહિ ૧ વગી નીચે જણાવેલો કવિતાશ્લી લેખ કે જે મિસ્લા પર પાડવા માટે નક્કી કરવામાં આવ્યો હતો તે પ્રમાણે મિસ્લા પાડવામાં આવ્યા.

“ઝડ સિકકે બ હિંદ બા હઝાનન બરકત
સાહનશ હે બદરો બગ રરી ઉદ્દરજાત
દરિયા તથા જમીનના પાદશાહ, રૂશી ઉદ્દરજાતે,
હજારો આશિશો સાથે હિંદમાં (આ) સિકકો પાડ્યો.

પહેલા જમાદી માસની દસમી તારીખે, નાહરખાન કે જે અસન ને ઇઝાફે મગી જતી ત્રણ હજારી તથા હજાર સવારની પદવીથી વિભૂષિત થયો હતો તથા જેણે મહાગજા અને કુતુબ ઉલ્લુમ્મકની વચ્ચેના કાર્યોમાં મધ્યસ્થ તરીકે વાતચીત કરી હતી, તેને ખિલાફત તથા પૃથ્વીના રક્ષકની કચેરીમાંથી મહેરઅલીખાનની બદલીને સમયે સૂજાના દીવાનપદ પર તથા હૈદરકુલીખાનની બદલીને સમયે પેટલાદ અને ધોળકા પરગણાની અને દોહદ કમ્યાની અમીનની જગ્યા કે જે તેને સ્વાધીન હતી, તેના પર તથા સાયરમહાલ અને કાપક બજારના દારોગા તથા કરોડોના ઓદાપર નીમી તે તેને સોંપવામાં આવ્યા, અને તેના નાયબ તરીકે તેનો ભાઈ રૂહઉલ્લાખાન આવી પહોંચે ત્યાં સુધી એ ઓદાઓ મહેરઅલીખાનને સોંપવામાં આવ્યા. કુતુબઉલ્લુમ્મક યમીન ઉદ્દોનાની મહેર સાથનું એક ખાદશાહી ફરમાન, રાજપારોહધુના પહેના વરસના પહેલા જમાદી માસની અગીઆરમી તારીખે લખાએલું, નાહરખાનના નામ પરનું જઝીયાકર લેવાનું માફ કરવાની બાબતમાં આવી પહોંચ્યું.

૧ જેમના પર પાદશાહ યા સનદ આપનારની ખાસ મહેરખાની થતી તેમને દર વરસે નવી સનદ મેળવવાની એટલે ત્રણ કરોડવાની ફરજમાંથી મુક્ત કરવામાં આવતા સાધારણ રીતે તેા તે સનદમાં તેણે લખવામાં આવેલ અર્થ એક સામટી તેવી સૂચના આપી દીધી છે.

જઝીયાની માફી બાબતના ફરમાનની નકલ

એવી કે, હિંમત તથા મહત્વના રક્ષક, વજરાત તથા બાહોશીના ભોગવનારા, નાહરખાન, જીવતા રહો ! હાલમાં, અધિકાર તથા હાકેમીને શોભાવનાર, બહોજબાલી ને સત્તા ભોગવનાર, ઉમદતલિઝ્મુલ્ક, બક્ષી ઉલ-મખાસેક, અમીરઉલકિમરા બહાદુર, ફિરોઝખાન, સિપાહસરદારની મહોર સાથેના એક ખજરપત્ર દફતર (કચેરી) માં મળ્યો કે જેમાં અધિકાર તથા હાકેમીને શોભાવનાર, રાજરાજેશી રાજ્ય અજીતસિંહ તરફથી જઝીયા કર લેવાનું આદ્ર કરવાની વિનંતી હમારી પવિત્ર સેવામાં અરજીરૂપે કરવામાં આવી છે, તેથી વિધાતાના લેખ જેવો આ તાકીદનો હુકમ પ્રસિદ્ધિનું જાન પામ્યોઃ (તે એવો) કે એ કર માદ્ર કરવાની બાબતને અગત્યતા આપે (માદ્ર કરે). આ સમજાને લીધે આ (બાદશાહી) ફરમાન લખવામાં આવે છે કે તે હિંમતના રક્ષકે, આ બાબતમાં હમારા હિંમત હુકમને અનુસરી તેનો અમલ કરી અમદાવાદ શહેર તથા મજદર સૂબાના મહાલોના જઝીયા ઉધરાવનાર ખાતાના મુતસદ્દીયોને તે ઉધરાવતા અટકાવવા તથા આ કામ ઘણી સાવચેતીથી-કાળજીથી કરવું કે જેથી કોઈને પણ કોઈના તરફથી અગત્યથી વેઠતી પડે નહિ. આ બાબતમાં પૃથ્વીપતિ હજૂરશ્રીની તરફની આને દૃઢ તાકીદ સમજવી; જેથી કરીને એજ સાલના ખીજા જમાદી માસની પાચમી તારીખ સુધીમાં તે મહેરઅલીખાને એ હુકમ અમલમાં મૂકી દીધો, અને તે તારીખથી આજ સુધી ફરીથી જઝીયા કર લેવાનું કોઈ પણ વખતે ટેરવવામાં આવ્યું નથી. ત વળી સૂબાના દીવાન પર ખીજો એક હુકમ કાઢવામાં આવ્યો કે જે નવા નવા ઓદ્દા હઝરત ખુદમકસ (અમીરગજેજ)ને ફરોજસિપરના સમયમાં કાઢવામાં આવેલા, અને જે હઝરત ખુદમકાન (શાહજહાન)ના વખતમાં ન હતા તે બધા મોકૂફ કરવા, તેથી તૈયજખાન જે અમદાવાદ સૂબાના તથા સુરતના સુબારક બંદરના બચ્ચતાત ખખાતાનો ઉપરી હતો તે મોકૂફ થયો અને હજુ સુધી

● જઝીયા જા એરમુસલમાનો જાસથી લેવાતો, અને તે બાદશાહી ખાનખામાં લગાતો, ધર્માદાશયમાં વપરાતો, ને એમાંથી કેટલીએક રકમો તે કેટલાકને પેટી દર પેટી મળી જતી.

× બચ્ચતાત એટલે મેવડ પામેલા-ગ્રીનવારસી-માણસોની મિલકત નોંધવાનું ખાતું.

એ બે શહેરમાં એ ખાતું પાછું બોલવામાં આવ્યું નથી. આ માલના શબ્દાલ માસમાં નાદરખાનનો બાઈ રૂઢિલાખાન હજૂરમાંથી આવી પહોંચ્યો અને તેણે નાયબ દીવાનનો આદેશબાગી લીધો. આજ સમયમાં દાણો એક રીતે મોઢો થઈ ગયો તેથી નાયબ નાજીમે કલ્પિત મહાજનના બે મુખ્ય માણસોને પકડી તેમના પેટ ચીરી તેમને હટ પર બાધી શહેરમાં ફેરવ્યા, અને લીધે બીજાઓને ધડા મળ્યો અને મોઢવારી એટલી બધી ન રહી. તેણે કાઝેમખેજના છોકરા આશુમકુલીને લશ્કર આપી તેની સાથમાં, પોતાના છોકરા અશરફઅલીખાનને, પરગણાને બંદોબસ્ત કરવા તથા પેશકશ ઉધરાવવા મોકલ્યો. તેઓ સાબરમતી જિલ્લા તરફ મોરી ને મીઠરીજ સુધી ગયા અને થોડા વખત બાદ પાછા ફર્યા. હૈદરકુલીખાનની ફેરફારીમાં સુરત બંદરના મુતસદ્દીની જગા તથા રામનગરની સરદારના કિલ્લાના રક્ષણકામ ફિદવીખાનને આપવામાં આવ્યા હતા, પણ તે હુકમનો અમલ કરવામાં આવ્યો ન હતો તેથી એજ સાલની રખીફસય (વર્મત-સપ્ત)ની શરૂઆતમાં તનફૂઝલ સાલમાં અધિકાર તથા હાકેમીને શોભાવનાર, નહોળ્યાલી ને સતા ભોગવનાર, બક્ષીઉવમમાલેક, અમીરઉલ્લેખરા, બહાદુર ફિરોઝખાન, બિપાહ સરદારના નીમેલા માણસ સૈયદ હુસેનઅલીખાનને આપવામાં આવી, અને તે જગાના નાયબની સનદ શોખ ધસલામ ખાનને મળવાથી તે તેણી તરફ રવાના થયો. ખંભાત બંદરના મુતસદ્દીની જગા મહેરઅલીખાનને આપવામાં આવી તેણે પોતાના પુત્ર અશરફ અલીખાનને પોતાનો નાયબ નીમ્યો. ધરિનના વાલી (શાહ) તરફ પાદશાહનો પત્ર, થોડું જવાહેર અને થોડા લાખ જવા રશીદખાનને મોકલ કરેલો હતો અને તેણી તરફ રવાના થવા માટે તે સુગત આવી પહોંચ્યો હતો તે હકીકત આમળ નખાઈ ગઈ છે, પરંતુ અસમ્મતમાં બગલો થએલો હોવાથી વહાણોને જવાનો રસ્તો બધ થઈ ગયો હતો તેથી તેને મજફર (સુરત) બંદરમાં રોકાઈ રહેવું પડ્યું હતું. આ અરસામાં પાદશાહી ફરમાન મુજબ જવાહેર વગેરે તેને મહેરઅલીખાનના માણસોને સોપી દેવું પડ્યું. અશરફ પરગણું ખાજ અબ્દુલહમીદખાનના તાબામાં હોવાથી અને (આમળના) હુકમ મુજબ ત્યાંની મહેમુલ હુંદીઓ મારફત હજૂરથી તરફ જતી હતી તે અગવડ દૂર કરવાને એવો હુકમ કાઢવામાં આવ્યો કે તે નાણા અમદાવાદની તીજેરીમાં સૂખાના દીવાનને નામે ભરવા.

મહામદરશીઉદ્દૌલત જે શાહજહાન ખાદશાહને નામે ઓળખાય છે તેની સલતનતનો સમય, મહારાજ અણતં-
સિંહની સૂબેદારી, મહેરઅલીખાનની નાયબ સૂબેદારી
અને રૂહઉલ્લાખાનના નાયબ નાહરખાનની દીવાની

હજરત જામ અરામગાહ (સ્વર્ગસ્થ) ખાદશાહ રશી ઉદ્દરજાતને આગળથીજ ક્ષયજ્વરનો મરજ લાગુ પડેલો હોવાથી ઈશ્વરની એવી ઈચ્છા હતી કે તેમની જીંદગીના પાછલા ભાગમાં પણ થોડો વખત તેઓએ શુભતાની ગાદીએ બેસવું, તે પ્રમાણે રાજગાદી બોગવી મહાન રજખ માસની વીસમી તારીખે આ નાશવંત દુનિયાના ગત્યાધિકારને છેલ્લી સલામ કરી તેઓ શાશ્વત ટકે એવા પ્રદેશ તરફ દૂધ કરી ગયા. પોતાના મ્હેરાબાઈ મહમદ રશી ઉદ્દૌલતને પોતાની પાછળ ગાદીએ બેસાડવા માટે પોતાના વજીર તથા અમીરોને, પોતાના મરજુદગે, તેઓ ફરમાન કરી ગયા હતા, તેથી તેજ મહીનાની વીસમી તારીખ ને ચનીવારે તેઓ ખિલાફત અને પૃથ્વીપતિની ગાદીએ બેઠા અને તે વિશેના ખાદશાહી ફરમાનો તથા હુકમો આખા રાજના નાજિમો તથા દીવાનો પર કાઢવામા આવ્યાં.

રાજ્યાભિષેક થવા બાબતના દીવાન નાહરખાનના નામપરના પવિત્ર (ખાદશાહી) ફરમાનની નકલ

એવી કે, મહાન ઈશ્વરનું સંપૂર્ણ શાણપણ કે જેનાપર દુનીયા ને દુનીયાવામીઓના સુખની જવાબદારી રહેલી છે ને જે પૃથ્વી અને પૃથ્વી-વાસીઓના બંદાગરત જળવાઈ રહેવાનું કારણ છે તે શાણપણના હુકમને અનુસરી જામ અરામગાહ પામેલા એવા (સ્વર્ગસ્થ) ખાદશાહ ઉમ્મદરજાતની સીડીએ ચઢનારા, ઉમ્મદ સ્વર્ગની વાડીઓના ઉમ્મદ માર્ગે જનારા, શાહ રશીઉદ્દરજાતે, ઈશ્વર એની કબર સુવાસિત રાખે, વસીયત (ફરમાન) કરેલું હવું કે ગત્યાસન, હમારા નામદાર નેસત્તાશાળી મ્હેરાબાઈ વડે સોંપાયમાન થાય, તે વસીયત (ફરમાન)ને અનુમરી રજખમામની વીસમી તારીખ ને ચનીવારે, સૂર્યોદય સમયે, અઝાન્ન તથા વિશ્વવિજેતાની મંગલમય ગાદીએ, ધર્મરક્ષક, શક્તિ મંપત્તિ ને સુભાગ્યને વધારનાર, મહત્વ ને ઈર્શિની મશાલને પ્રદાશિત કરનાર, શુભકારક જીવની શોખા (કુમતું), ગુરગાન કુટુંબના તાજની રેનક, સિકંદરના દરજ્જાના મખાટ, મુલેમાનના

અર્ચનાના સુવર્ણામ (ખુસરો), ઈન્સાફી ખવીફ, દાગ જેવા બેચારી પાદ-
શાહ, ઇશ્વરના ખામ પ્રતિનિધિ, સરજનદારની વિશાળ દયાના પડછાયા
જેવા વિશ્વ પ્રકાશિત પાદશાહના આરોહણથી નવીન સણગાગ ને શોભા તથા
અમાપ પ્રકાશ પ્રાપ્ત કર્યા. વળી તેજ મુબાબ્બથી પ્રકાશિત ફિગ્લુવાળી ક્ષણે
એવા એક વિશ્વવંદ ને સર્વના જેવા તેજસ્વી નીચે મુજબના દુકમને પ્રસિદ્ધિનું
માન અને પ્રચલિત થવાનું અહોભાગ્ય મળ્યું (તે એવું) કે હવે પત્તી પોતાના
મગલમય ખેતાબ તથા મુનાગક ને પવિત્ર નામને શાહજહાન પાદશાહ એની
મરાઠી શાહી ફરમાનોમા લખના તથા બાદશાહી મહેરમા ક્રાંતગવા. વળી
અત્યપ્રિય પાદશાહની નૈયત (ઈચ્છા) મંપૂર્ણ રીતે મર્ને પ્રાણીએને સુખ
આપવા અને ખામો આમ (હયા નીચા) સૌને અમન અમનમા રાખવા
ઉપગ્ર દોગવાએથી હોવાથી માત્રાન્તના સઘળા નાઝિમ, કોજદાર ને દીવાન
તથા આ હમેશ ટકે એવા ગળ્યના સર્વ કાગભારીઓપર કૃપાથી પૂર્ણ
ફરમાનો અને વિશ્વને વ્યવસ્થિત કરનારા દુકમો મોકલવા (આગા થઇ) (તે
એવા કે) બીદાઈને કૃપાની રૂએ સઘળા બાદશાહી નોકરોએ આગવા રિવાજ
મુજબ પોતે જે કામકાજ કરતા હોય તે કરવા તથા તેઓ જે ફરજ બજા-
વતા હોય તે બજાવવા મંગરે તેમને બહાવ કરવામા આવ્યા છે, તેથી
તેમની ફરજ છે કે તેમણે મહેસૂલ આપનાર ગૈયનની પગવશી, ગરીમ ને
નિગધાગ માણસોને આશ્રય, મુસાફર તથા વરેમાર્ગનું રક્ષણ, ટટા હિસાબને
નિર્મળ, તથા શહેરમા જે દુષ્કરખોર માણસો હોય તેમને શિક્ષા કરવામા
પુષ્કળ પ્રયત્ન તથા ધણી કોંગેઝ કન્વી, આટલા માટે આથી જનાબના
દુકમ મુજબ આ ફરમાન લખવામા આવે છે, માટે સઘળા અધિકારીઓએ
આવી પાદશાહી મહેરબાનીઓ અને કૃપાઓ માટે ઇશ્વરનો આભાર માની,
નિર્શિન મન ગમ્પી, બીદાઈ ને મહેરબાનીપૂર્ણ દગબાગમાથી સત્ત્વ માર્ગદર્શક
જે આ ફરમાન કાટવામા આવ્યું છે તે મુજબ પોતાની નોકરી બજાવતા
રહેવું વળી અમદાવાદ સુમાની દંકશાગોના મકાનોમા સોનારખા વગેરેના
સિખ પાઠી તેના પર નીચે લખેથી લીટી ક્રાંતગવી. આ બાબતમા પાદશા-
હના દગબારમાથી તરત અમલમા ચૂકવા જેવો દુકમ નીકળ્યો છે એમ
અમજવું પાદશાહની પવિત્ર દગબારમા જે દગડે મુનાગક મિલક પર કોનરાયા
તે નીચે મુજબ શાહજહાન બાદશાહ ગાઝીનો મુનાગક સિકો. આજ મન
લખનો દુકમ નાયબ નાઝિમ પર પણ કાટવામા આવ્યો. મહારાજ અહલ-
સિદ કે જેમને સુમા તરીકે મહાવ કરનારો આવ્યા હતા તેમના તરફથી
નાયબ નાઝિમ તરીકે નીમાએલા મહેરબાનીખાન, અને સુમાના નાયબ

દીવાન, રૂઢિલાખાન; એ બંને જણાએ સાથે બેસીને : (સંમત થઈને) તે મહાન પાદશાહના નામનો જ્યાં ત્યાં પડે વજરાવ્યો. અને ટંકશાળમાં પાડેલા સોના ચાંદીના સિક્કા પાદશાહના ખેતાળ કોતરાવાને લીધે પૂરેપૂરી ઠસોટીવાળા ચાલુ થયા. વળી દીવાની, દારેગી, કાપડ બજાર વગેરેના તથા કુલ્સે સાચર મહાલના ક્ષેત્રો તથા અમદાવાદ સૂબાની પાવબાકીની અમીની તથા મજદૂર સૂબાને લગતા પેટલાદ તથા ધોળકા પરગણાની ફોજદારી, એ સર્વ જગાપર અગાઉના દરૂર મુજબ નાહરખાનને બહાલ કરી કાયમ રાખવાનું ફરમાન પણ કાઢવામાં આવ્યું. તેમજ સૂબાના દીવાન ને નાયબ નાજિમ વગેરે બાદશાહી મુતસદ્દીયો (અમલદારો) નેડે ગળી, ઝવેરી કપૂરચંદ ભણુંસાળીનું ઘર જપત કરવાનો હુકમ મળ્યો. સ્વર્ગસ્થ બાદશાહની વિધવા, મહારાજા અજીતસિંહની કુંવરી મહારાણીના દરમાંયે જે રૂપીઆ અદાર હજારનો કરાવવામાં આવ્યો હતો તે તેને અમદાવાદ સૂબાના બાદશાહી ખજાનામાંથી પહોંચાડતા રહેવા માટે પરવાનો (હુકમ) કાઢવામાં આવ્યો, વળી મરદુમ બાદશાહના વખતમાં ધર્મોદાર ખેરાતમાં વાપરવા (મોકલે) મોકલવા માટે પાંચ લાખ રૂપીઆ મહમદ હુદીજખાન દારોગાને આપવાના નક્કી થયા હતા તેમાંથી બધા મળી ત્રણ લાખ રૂપીઆ તેને હવાલે થયા હતા, તે બાકીના બે લાખ રૂપીઆ સુરત બંદરે દારોગાપર ત્યાં મોકલવા માટે મોકલવાનો બાદશાહી હુકમ નીકળ્યો. વળી મહાન મક્કા શહેરના રહીશ, હજીરની યાત્રાએ જનાર યાત્રાળુઓના ઉપરી (મોઅલ્લમ) શેખ મહમદ જોસને ઈનામ તરીકે મીરજુમલા, મોઝમખાન, ખાનખાનાન, બહાદૂર સદરે જહાન, સદરૂલ સદરૂની લખામણ મુજબ, રૂપીઆ ત્રણ હજાર અમદાવાદની ત્રીજેરીમાંથી આપવાનો હુકમ થયો. વળી જેમની પાસે જગીરો હતી તથા જેમને પેટીયા (સદાવ્રત) અપાતા, તે જવાઈ ઓ બાધી આપેલી હતી, તેમને તે સર્વે તથા ઈનામ તરીકે આપેલા વતન વજીહ વગેરે ચાલુ રાખવા દરેક જતની બહેરો આગળની માફકજ કાયમ રાખવામાં આવી અને તે સધ-ળાને માટે નવી સનહોની માગણી કરી કોઈને સતારવા નહિ એવા પવિત્ર હુકમો દીવાનપદના રક્ષક (મહેઠ અલીખાન) પર નીકળ્યા.

સુરત બંદરની આસપાસમાં પીલાલ ગાયકવાડ મરાઠાના બંનેડાની શરૂઆત

આ અરસામાં પીલાલગવ ગાયકવાડ મરાઠાએ મુગ્ત બંદરની આસપાસમાં બંનેડો કરવારૂપ માથું ઉંચકી ગામડાઓ પર હુમલો કરી, તેને તારાજ કરી નાખી પોતાને તાબે લઈ લેવાનો હાથ લગાવ્યો ત્યાંના નાયબ મુલતસદી શેખ હિનઈમિલામખાને સૈયદ આમિય તથા મહમદખનાહને એક વશકરૂ લઈ જઈ તેની સામે થયા ને તેને હાકી કાઢવા મોકલ્યા. તેમની વચ્ચે લડાઈ થતા મહમદખનાહ જખમી થયો, ને મરાઠાઓને હાથે કેદ પડાઈ ગયો, પાંચ છૂટા થવા માટે દડા ભરવાનું વચન (ransom) આપી છૂટો થઈ ગયો ત્યારબાદ દર વરસે ફરી ફરીને પીલાલએ આ બાબુ આવવા માડ્યું અને સુરત સરદારને લગતા તોફાંદ (૧) મામલતને તાબે આવેલા સોનપરા ગામને કબજે કરી ત્યાં રહેવા માડ્યું વળી આજ વરસમાં મુગ્ત બંદરથી રેશમી માવ લાધેલા કેટલાંક ગાડાં અમદાવાદ જતા હતા તેને મહી નદી ઓગળતા ત્યાંના કાળાઓએ લૂંટી લીધા. આ ઉપરથી નાયબ નાજિમ મહેર અલીખાને મુખ્ય અમલદારો, સગકારી (બાદશાહી)* અમલદારોની મેટોર સાથની અરજ અને સૂબાના દીવાનની દ્રઢ સહી સાથનો તાકીદ હુકમ મેળવી બાદશાહી ત્રીન્નેરીમાંથી એકવાખ પાંચ હજાર રૂપિયા લીધા અને તેના વડે મિપાઈ ઓની ફાજ ઉભી કરી તેમની સામે થયો અને પરિણામે બની શક્યો તેટલો કાળાઓએ લૂંટલો માવ પાડો મેળવી તેના માનિત્રાને હવાવે કર્યો અને હવે બંનેડો નહિ કરે તેવા તેમના જખમીન લઈ પાછો ફર્યો.

હઝરત ફિરદૌસ આરામગાહ મહમદ શૌશન અખ્તર,
જેનો ખેતાબ મહમદશાહ બાદશાહ હતો તેની પાંદ-
શાહી, તથા મહારાજ અલ્તસિંહની સૂબેદારી,
મહેર અલીખાનની નાયબી તથા નાહરખાનની
દીવાની અને રૂહુલ્લાખાનની નાયબી

મરહૂમ બાદશાહના મૃત્યુ અને જલ્દત આરામગાહ બાદશાહ મહમદ
રશી ઉદ્દરજાતના અવસાન બાદ, મહમદ નીફ સીયર, નામના પાદશાહ
ઝાદા મહમદ અકબરના નખીરા (પીત્ર)ને, રાજધાનીના શહેર અકબર-
બાદ (આગ્રા)ના અક (કિલ્લા)માં રાજકેદી તરીકે રાખવામાં આવ્યો હતો,
તેણે આ અવ્યવસ્થિત સમયનો લાભ લઈ કિલ્લામાંના સૈનિકોને પોતાના કરી
લઈ બળવો કરવાનો ઇરાદો કર્યો, અને ધણીએક રાજાઓ અને ઉમરાવો
કે જેમને મરહૂમ પાદશાહના મૃત્યુની ઘટનાને લીધે કુતુબ ઉલ્લમુલ્ક અને
અમીર ઉલ્લમરા જેડે એક જાનનો અલુખનાવ થયો હતો, તેમને પોતાના
પક્ષમાં રહેવાનું કહેણ મોકલી ડાગળો લખ્યા, અને તેમાંથી કેટલાએક જેડે
ખાનગી પત્ર વ્યવહાર પણ ચાલ્યો. પણ આ છૂપી વાત ખુલ્લી થઈ ગઈ
અને હવે અને નીચ દરેકે તેની ચકચારે કરવા માડી. મહમદ નીફ સીયરે
પણ કિલ્લાને મજબૂત બનાવી પાદશાહ તરીકેનો પોતાનો વાવટો ઉરાડ્યો.
આ બળવો દાખી દેવાને માટે કુતુબ ઉલ્લમુલ્ક અને અમીર ઉલ્લમરા એ
હઝરત શાહજહાન બાદશાહની જેડે જેડે, તોપખાનાની સામગ્રી (અને
તોપચીએ) સાથે લઈ શાહજહાનબાદ (દિલ્હી)ના પાટનગરમાંથી નીકળી
રાજધાનીના શહેર અકબરબાદ (આગ્રા) તરફ દૂર કરી. ત્યાં ઘેરા ધાલ-
વાના, તોપ બંદૂકનો મારો ચલાવવાના તથા મોરચા બાધવાના કાર્યમાં
તેમને થોડો વખત ગાળવો પડ્યો. એ અરસામાં રાજાલ મામની આખરમાં
શાહજહાન બાદશાહનું અવસાન થયું. આને લીધે કુતુબ ઉલ્લમુલ્ક તથા
અમીર ઉલ્લમરાએ, જાનમુદ્દીન અલીખાન, કે જે અમીર ઉલ્લમરાનો
ભાઈ થતો હતો અને જે પાટનગર (દિલ્હી)ની સૂબેદારીનો એકો બોગવતો
હતો તેને લખી જણાવ્યું કે જેમ બને તેમ જલદી બાદશાહી કેદુખના
એક શાહઝાદાને તેણી તરફ મોકલવો, કે જેથી તેઓ આ તરફ પધારી
પોતાની વંશપરંપરાની ગાદી પર બીગજને ગાદીને ગોલાવે. હવે દેવી તક-

દીરે તથા ઇશ્વરે જ્યેષ્ઠ એવી યોજના ઘડી હતી કે મહાન અને સત્તાશીલ પ્રભુના સેવકોમાંથી મહામંદ રીશન અર્પિતર ઇશ્વરે મહામંદ જહાનશાહ બહાદુર બિન હાજરે ખુદ મંજીલ (અમીરગજેય) પાંદશાહી તખ્ત પર બીરાહ તેની શોભા વધારે તેથી સૈયદ નજમુદ્દીન અલીખાન તે પવિત્ર શાહજાદાની હજૂરમાં હાજર થયો અને ઉપલી હકીકત તેમને અરજરૂપે જણાવી, અને તે અરજ (સ્વીકારને દરજ્જે પહોંચી) કબૂલ રહી અને તેજ દીવસે જરૂર જેટલા સવાર વગેરે તૈયાર કરી અડધી રાજધાનીના શહેર તરફ જવા પોતે નીકળી પડ્યો. વજરે અને અમીર ઉમરાવોએ તેમને આવકારથી વધાવી લઈ મુખ્યારક્ષાની આપી. હિ. સ. ૧૯૩૧ ના પવિત્ર ઝિલ્લા માસની પંદરમી તારીખે પોતાના વડવાઓની ગાદીએ બેસી પોતાનો ખેતાબ મહામંદશાહ બાદશાહ રાખ્યો.

ન્યારે મૃત્યુ એક માથા પરથી ઝુકટ પાડી નાંખે છે,
ત્યારે આસમાન તે ખીજના મસ્તક પર ઝૂકે છે,
(આસમાની) પરિશ્ચ રંગની એ વસ્તુ તેજ છે કે જે
સામ ને હોમના મસ્તકની આસપાસ પથ્થુ ફરી (રહી) હતી.

કુતુબ ઉલમુલક તથા અમીર ઉલઉમરા અને ખીજ અમીર ઉમરાવો ને ઉત્તમ પેશાકોનાં ઇનામો આપી તથા ખીજ ધણી નવાજેશો આપી નવાજ્યા અને માન આપ્યું અને ચાલતા આવેલા રિવાજને અનુસરી મુખ્ય વજરોના સત્તાવાળો ઓહો તથા અમીર ઉલઉમરાનું પદ કુતુબ ઉલમુલક તથા સૈયદ-અલીખાનને આપવામાં આવ્યાં. વળી એમ પથ્થુ ફરાવવામાં આવ્યું કે બાદશાહે ગાદીએ બેસવાની મુખ્યારક્ષા સાંભળી શરૂઆત મહમદ ફેરોખસિયરના મૃત્યુના દીવસથી ગણવી. તેમજ રાજ્યના સમગ્રા સૂબેદારો, ફોજદારો, તથા દીવાનો તરફ બાદશાહના ગાદીપર બેઠાના શાશ્વત શુભ સમાચાર તેમના સેવકોની જાણ માટે, વંચ ફરમાને તથા માન્ય રાખવા પડે એવા હુકમો કાઢવામાં આવ્યા. વળી ચાલતા આવેલા રિવાજ મુજબ અમદાવાદની સૂબેદારી પર અજીતસિદને, તથા દીવાનના પદ પર નાહરખાનને બહાલ કરવામાં આવ્યા અને મહેરઅલીખાને નિઝામતનું કામ-કાજ કરવા માંડ્યું.

બાદશાહના રાજ્યારોહણની ખાખતના દીવાન 'નાહરખાન ઉપરના ફરમાનની નકલ

આ શુભ સમયમાં કે જ્યારે અજોડ (ધર્મ)ની અત્યંત કૃપા અને મહાન ને ઉચ્ચ (પરમેશ્વર)ની ઘણી મહેર વડે ખર્ષદિની બેઠકવાળા તખ્તે અને આસમાનના પાયાવાળા શાહી કચેરીએ મુલતાનોના મુલતાન, શહેન-શાહોના શહેનશાહ, વિધાતા જેવા શક્તિશાળી, તેજસમી સત્તાવાળા, અધીશ્વર જેવા પ્રભાવશાળી પૃથ્વીના રક્ષક, મુલમાનની વીડી જેવો અધિકાર ધરાવનાર, ન્યાય અને આશારના ઝુંડને ફરકાવનાર, જીવન ને વિરોધના પાયા તોડનાર, ન્યાયનું રક્ષણ કરવામા શહેનશાહ દ્વારા જેવા, રૈયતની કૃષિ પરિપૂર્ણ કરનાર હાકેમ હઝરત મહમદ રૈયન અખ્તરતા તેજેમય આરોહણથી શોભા, શણગાર, પ્રકાશ અને ઉચ્ચતા પ્રાપ્ત કર્યા. પોતાના ઉચ્ચ ખાનદાન તરફથી ચાલતા આવેલા કાનૂનના રક્ષણ માટે તથા કીર્તિવંત ગૂરુગાનવશ તરફથી પ્રચલીત યજ્ઞેશ્વર દ્વારાઓનો અમલ થતો રહે તેટલા માટે નીચે લખેલા પ્રભાવશાળી તથા મહેરબાનીપૂર્ણ હુકમોને પ્રસિદ્ધ થવાની શોભા ને પ્રચલિત થવાનો અલકાર પ્રાપ્ત થયો (હુકમો નીકળ્યા): કે હવે પછી નીકળનારા રાજ્યના હુકમો અને શહેનશાહતાના ફરમાનોમાં બાદશાહનું મુખ્યારક નામ મહમદશાહ એવી રીતનું લખવું અને નોધવું (ગંજીન કરવું). વળી રાજકારભારમા રોકાએલા રહેના સઘળા અમલદારો તથા શહેનશાહ અને રાજ્યના કામ કરતા સઘળા અમલદારોને સૂચના આપવામા આવી કે સૌથી પહેલા તો તે પરમ પૂજ્ય ધર્મિયની આગધનાને શાશ્વત એવ. આ સામ્રાજ્યના કામગીરણ તથા હમેશગીનું સાધન ગણી યથારાક્ત તેની ભક્તિ કરવી. પછી સઘળા ગણીઓને આશ્વાસન અને દિલાસો આપવાને આ સજિના સરજનદારની કૃપા જેળવાનો વસીલો ગણી તે કર્તવ્યને દૃઢ બનાવવા ન્હાનામા ન્હાની બાબતમા ઉણપ રાખવી નહિ, તેમ એક ક્ષણપણ તે તરફ દુર્લભિત રહેવું નહિ. દીવાનપદના રક્ષકે આ તાકીદ હુકમનો અમલ યોગ્ય રીતે કરવો. વળી ચાલના આવેલા રિવાજ મુજબ સઘળા નોટરોને તેમના જોદાપર બહાલ કરવા, અને આગલી સનદો મુજબ તેમના પગાર મુકરર કરવામાં આવ્યા હોય તેજ પગાર ચાલુ રાખવા, અને દરેકને પોતાનું કામ કરવા દેવું, અને અધિકારીઓનાં પગારનાં નાણાં

કરી, મજલ કાપી-શાહીયાગમા આવી પહોંચ્યો ને ત્યાં મુખમ કુર્યો બીજો દિવસે મહેગઅલીખાન તથા માસુમકુલી હાથીના એકજ દોડા પર મનાર ચર્ધ, લશ્કરી સવારી કાઢી નાહગખાનના ભાઈ રૂલકાખાન તથા બાદશાહી મુતમદીયો અને સૂયાના મુખ્ય મનમળદારો માથે તેમને આનખા આપવા ગયા અને તેમની મુનામત કરી ભાડારીએ ભદ્રના કિલ્લામા દાખલ થઈ સૂયાનો કાગલાર કઠવા માણ્યો નાહગખાને હજૂગશીને એક અગ્નિ મોકલી જેમા ભાડારી જોડે આવી પહોંચવા બામત, નસ્તાના નિર્ભયપણા બામત, જમી નદારો પાસેથી મુચગમ લેના બામત તેમજ ગહેરના બચાવ માટે ભાડારી માથે સખત ઉપાયો યોજવા બામત તથા ગૈયત જોડે સારી રીતે વર્તવાની સખત બનામણુ કઠવા બામત ખમગ લખી હતી ચોડા દિવસ બાદ નાયબ સૂબ ના અધિમરના અગસામા સીમદી નોમરોના હિમામ મિનામ તથા ખરચ વિશે ભાડારીને મહેગઅલીખાન જોડે ચમચાગ થઈ અને બંને વચ્ચે અણુ બનાવ ઉભો થયો પોતાનો મોબ્બો જાગવવા માટે તેની પામે મોઢુ લશ્કર હતુ તે જોઈ ભાડારીએ ફરી લાગ આવે તેની વાગ જોતા એ વાગ જતી કરી મહેગઅલીખાનને ત્યાં રહેલુ સનાહ ભરેલુ ને મુનાસેખ ન લાગવાથી તે, ખુ ભાત બદર કે જ્યાના મુનમદીના ઓદાપર એો નીમવામા આવ્યો હતો ત્યાં આવ્યો ગયો ઈનાયતુલ્લાની ફેરફારીમા શહેર કાઢ્યો ઓદો વડા કાઢ અબ્બદુન હમીદખાનના ભાઈ મુસ્તરીદખાનને આપવામા આવ્યો એજ અગ સામા મહમદ નીદમિયરના વિચયો ફેમરો રાજધાનીના નમગ (આમા)મા થઈ ગયો દારઉનકતેહ (વિજયનગર) ઉલજનના સૂયાની જગા નિઝામ ઉન મુ કની ફેરફારીને લીધે સૈમદ દિનાવરખાનને આપવામા આવી અને નિઝામ ઉનમુ કને હજૂરમા બોનાનનામા આવ્યો ત્યાના વિરોધના વાગા વણુ) ને લીધે તેનુ મન નિશ્ચિત ન હતુ તેથી હજૂગમા જલુ તેને સનાહ ભરેલુ નાગ્યુ નહિ તેથી તેણે દારૂન સરર (આનદનગર) યુરડાનપુર તરફ જવાનો રસ્તો પકડ્યો ભા સૈમદ દિનાવરખાન કે જેણે અમીર ઉનઉમરા ની સૂચના મુજબ નિઝામ ઉનમુ કના ચાલી નીકળ્યા બાદ તેની પૂઠ પકડી હતી તેની જોડે લાઈ ચર્ધ અને તેમા તે મરી ગયો અને નિઝામ ઉન મુ મ ખુજરતે બુનીયાદ (સુખપ્રદ પાયાવામા) ઔરગાબાદ તરફ રવાના થયો હવે અમીર ઉનઉમરાના લત્રીજ સૈમદ આનમઅલીખાન કે જેને દક્ષણનો નાયબ સરદાર નીમવામા આવ્યો હતો તેને નિઝામ ઉનમુદ્દના ઈગિદાની ખમર પડવાથી પોતે લશ્કર ભેગુ કરવાના કામમા લાગી જઈ જે દરખીસ્ત બની હતી તેની ખખર અમીર ઉનઉમરાો લખી જણાવી-

આ ઉપરથી કુતુબ ઉલ્લખુલ્લ અને અમીર ઉલ્લખુલ્લ પાદશાહની પવિત્ર હજૂરમાં અરજી ચૂમરી એવું નહીં કરાવ્યું, કે (અમદાવાદ) સૂબાના દીવાન નાહરખાને, ખાલસા મદાતોની મહેસૂલમાંથી એટલે કે અમદાવાદ સૂબાના માલ તથા સાયર(મદાતોની ઉપજ)માંથી, પાંચ લાખ રૂપીયાની દુહીઆ લશ્કરના ખર્ચ માટે આરંગાબાદ સૈયદઆલમ અલીખાન પર જલદીથી મોકલવી, તથા સૂબાના નાજિમ (મેનાપનિ) મદારાજાએ દસ હજાર (સપ્તક) મવારનું લશ્કર સુરતના સુબારક બંદરે રવાના કરવું, અને મદારાજાની તે ફેાનના દસ હજાર સવાર ત્યારે સુરત બંદરે રવાના થાય ત્યારે તેની સંખ્યા ગણી તેના હરમાયા તરીકે દર માસે દોઢલાખ રૂપીઆ નામદાર સરકાર તરફ સૂબાની ખાદશાહી (સરકારી) ત્રીબેરીમાંથી ત્રણ માસ સુધી આપતા રહેવું. એ દસ હજારની સંખ્યામાંથી પાંચ હજાર મવારને સુરત બંદરમાં રહેવા દેવા અને બાકીના પાંચ હજાર સુરતથી પંદર ક્રોસ દૂર, આસપાસ અને પાડોશમાં, ત્યાં નદી ઉતરવાના ધોટા તથા જો માર્ગે દુશ્મનને ચઢી આવવાનો મંભવ હોય તે માર્ગે આગળ ગોઠવી દેવા. નાજિમના નામ અનુપસિદ્ધ ભંડારીની અરજી પરથી જાહેર થયું હતું કે શહેરમાંની સરકારી ન્હાની મ્હોટી કેટલીક તોપો, સીમું, દારૂગોળો વગેરે વધરાય તેવા ન હતા, તેથી તેને સુધારી ઉપયોગ લાયક બનાવવા માટે ખચ્ચના પાંચ હજાર રૂપીઆ મંજૂર થયા. વળી એવો પણ પવિત્ર લુકમ થયો કે નાહરખાન દીવાને ત્રણ હજાર સવાર તથા એટલુંજ પાયદળ લઈ તુમ્તાતુરત સુરત બંદરે જઈ, સૂબાની હદપર આવેલા નદીઘાટ તથા આસપાસના રમ્નાઓની ચોકી કરવા માટે એક રક્ષક તથા સેવા-ભાષી અમલદાર તરીકે ઘટતા પગલા એવા સેવા કે જેથી શત્રુનો એક પણ માણસ તે બાબતથી ઘાટ ઉતરી સૂબાની હદમાં પેચી સકે નહિ. વળી ત્રિપાર્ષિઓના પગારની રકમ બાદશાહી (મરકારી) ત્રીબેરીમાંથી આપે એમ દેરવ્યું. અને આ બાબતમાં મહાન પાદશાહ તરફથી એવા હુકમોને પ્રસિદ્ધીનું માન મળ્યું કે જેની રૂપે વસલ્વાતી ખાતાના ચલણો કાઢી અનુપસિદ્ધ ભંડારીએ એક લાખ પંચાસી હજાર રૂપીઆ અને નાહરખાને ચાગ લાખ બાણુ હજાર ત્રણભા-ચાસી રૂપીઆ સદરદુ બાબતના ખર્ચને પહોંચી વળવા માટે લઈલીધા. માસ-મકુલીખાન વચ્ચે કાજિમબેગને નાહરખાને રસાલેદાર તરીકે નીમ્યો, અને મૂળ અને ઈજ્જતવાળ સાતસે જાતી મનસબદારના તથા જીન શરતી બમેા સવારની પદવી આપી કાજિમબેગખાનનો ખેતાબ આપી મુંડા (મદુધા) નો ચાણુદાર નીમી, પોને લશ્કર બેગું કર્યું, અને પછી સુરત બંદર તરફ રવાના થયો. થોડા વખત બાદ ત્યારે સુરત બંદરની હદમાં આવી મુકામ કર્યો ત્યારે

નિજામ ઉલમુલ્ક તથા સૈયદ આલમ અલીખાન વચ્ચે થયેલી લડાઈના તેમજ સૈયદ આલમ અલીખાનના માર્ગો ગયાના સમાચાર પોતે સાંભળ્યા તેથી પાછો અમદાવાદ આવતો રહ્યો. કેટલાએક મુનશીઓની વાતચીત પરથી એવું માલજવામાં આવ્યું છે કે નાદરખાને ઉપલી રકમ જે હુકમને આધારે લીધી હતી તે હુકમ બનાવટી હતો: તેણે પોતેજ પોતાના નામ પર લખી કાઢેલો. વળી સૈયદ મહાલના ખજરખત્રી તથા સમાચારખત્રીઓનાં માણસો કે જેઓ તે ખાતામાં દાખલ થઈ બેસી ગયા હતા તેમને કાઢી મૂકવા બાબતનું દરમાન સૂચના દીવાનપર આવ્યું. આજ અરમામાં શેરારને જાજદાર અખદુલ હુમીદખાન કાઈ કામ માટે ઉચ્ચ દરબાર તરફ રવાના થયો.

નાયબસૂબા અનુપસિંહ ભંડારીની સૂચનાથી કરવામાં આવેલું નગરશેઠ કપૂરચંદ ભણસાળીનું ખૂન

જેવો નગરશેઠ કપૂરચંદ પાટનગરથી આવ્યો તેવો થોડો વખત સુધી સૌરઠમાં અખદુલ હુમીદખાન પાસે રહ્યો હતો, પણ આ અરસામાં ત્યારે તે ઉચ્ચ દરબાર તરફ જના રવાના થયો ત્યારે કપૂરચંદ અમદાવાદ આવ્યો અને પોતાની શેઠાઈનું કામ કરવા લાગ્યો. હવે ગેરવાજબી દંડ કરી અને ખોટા આજ્ઞ અદાવી બળબળરીથી શહેરના રહેવાશીઓ પામેથી જુલમરૂપી હાથ લગાવી પેસા કઢાવી નાયબ સૂબો રૈયત અને પ્રજાનાં દુઃખ ને મંતાપનુ મૂળ થઈ પડ્યો હતો:

જેના હૃદયમાં દયા હોતી નથી

તે રેશમપર પણ ઉન હોવાનું આજ્ઞ અદાવે છે

અને એ (કપૂરચંદ) પોતાની નગરશેઠાઈને લીધે તેને વાગતો તથા તેમ કરવામાં આડે આવતો હતો. મહારાજને કુતુબ, ઉલમુલ્ક તથા અમીર ઉલઉમરા જોડે મૈત્રી તથા બેમતી હતી અને તેઓ તેનું ઘણું માન ગણતા, તે કામચુથી ભંડારીના મગજમાં ધબ્બી મગરૂરી આવી ગઈ હતી અને તેથી નગરશેઠ તરફના અટકાવથી એવાં કામ કરતો તે અટક્યો નહિ, અને તેને પોતાના કાર્યમાં વિદ્ય નાંખનારો ગણી તેને દૂર કરવાનો રસ્તો શોધવા લાગ્યો. કપૂરચંદ પોતાની જાતીજુદિ વડે એની બદવાનન સમજી ગયો અને તેથી પોતે સૌદામાં આવવું જરૂર બંધ કર્યું અને ધધારોજી વગરના થઈ પડેલા માણસોમાયી આશરે પામ્યો. ગ્રામ ને ખાદને નોકરીમાં રાખી લઈ તેમને પોતાના મકાન

ફરતી ચોક્કી કરવા બેસાડ્યા. વળી ઘણી વખત બહેરામપૂરમાં આવેલા મંદિરમાં પૂજા કરવાને બહાને એ નોકરોના ટોળાને લઈ પોતે પગે ચાલતો જતો હતો. ત્યારે ત્યારે એ સિનમગાર, દુશ્વરથી અજ્ઞાન, રેશનને મંતાપનાર મારવાડીઓ ગદિરવાસીઓમાંથી કાઢીને કેદ પકડી લઈ જતા ત્યારે ત્યારે તે પોતાના નોકરોને મોકલી રસ્તામાંથી તે માણસને જબરદસ્તી ને બળજબરીથી તેમના હાથમાંથી છોડાવતો હતો. એના રવબાવનું ખગીર (અંધારણું) હુકમ તથા બંધખોરીનું રોચાથી તે મોડામાંથી ગાગગગોચ અને હલકા રાખે બેસતો. લગભગ એક મહીનો આવી રીતે પમાર થયો. પછી ભંડારીએ પ્રપંચ કરી—અને મારવાડીઓનો પ્રપંચ મગફર છે—પોતાની જોડે આવેલાં માણસોમાંથી ખાતે બહુ નામના એક માણસને એનું ખૂન કરવા માટે નીમ્યો. તેણે એપીઆનાં કપડા પહેરી—એપીઆનો વેશ લઈ—કપૂરચંદના નામના ફેટલાક બનાવડી પત્રો તૈયાર કર્યા અને એક અંધારી રાતના અંધારાનો લાભ લઈ તે પત્રો પોતાની જોડે રાખી તેને ઘેર ગયો. અકસ્માત એવું બન્યું કે તે વખતે તે હિંદી ઘરના અંદરના ભાગમાં જતો હતો, અને તેજ વખતે ખાતે બહુ આગળ આવી કાગળો તેના હાથમાં આપ્યા, અને તે વાચવામાં તે મશગૂલ થઈ ગયો. એના રક્ષકોમાંથી સી પોતપોતાને રથાને (ચોક્કી કરતા) હતા અને તે જગ્યાએ કોઈ હાજર ન હતું, તેથી તેને એકસો જોઈ પોતાનો લાગ આવ્યો. બહુ કદારીના એ કારી ધાતેની બાબૂમાં કરી ખાતેખતે તેને પૂરા કર્યો, અને દીવાનખાનાની બારી જે એક ગલીમાં પડતી હતી તેમાંથી ફૂદી પડી ત્રપાટાબંધ દોડી બહાર જતો રહ્યો, અને લોકોને તે બાબતની ખબર પડે તે પહેલાં તો દોડીને મહીસલામત જગ્યાએ પહોંચી ગયો. જે માણસો એની નોકરીમાં દાખલ થયા હતા તેમને આ હુકીકતની ખબર પડતા તેઓ ચતોરાત વીખેરાઈ જઈ પોતપોતાના ઘર બેગા થઈ ગયા. કોઈને એ બાબતની ખબર ન પડવા દેવી એવા ખ્યાલથી કપૂરચંદના સગાવહાલા અને નાતીજાઓ રાતને છેડે એના શબને ઉચકી અગ્નિદાહ કરવાને માટે શહેરના દરવાજા પાસે લાવી દરવાજાના બારણાં ખુલવાની રાહ બેતા ઉભા રહ્યા હતા, તેવામાં ભંડારીના માણસોને ખબર પડતા તેઓ તેમને અટકાવવા અને સ્તાવવા મડ્યા. તે સગાવહાલાઓ લાચને (હાડીને) ત્યાજ પડી રહેવા દઈ બહાર ચાલ્યા ગયા. દીવસનો દોઢ પહેર ચડ્યો ત્યાં સુધી તે તેમની તેમ પડી રહી હતી. છેવટે ભંડારીની રજા લઈ તેને ઉચકી લઈ જઈ અગ્નિદાહ કર્યો.

અમીર ઉલઊમરા સૈયદ હુસૈન અલીખાનનું કતલ થયું;
 કુતુબ ઉલમુલકનું કેદ પકડાવું, અગ્નિમાદુલ્લા
 મહમદ અમીનખાન બહાદુરનું વઝીર તરીકે
 નીમાવું, સૈયદ શુલામ હુસૈનખાન
 તથા રૂસ્તમ અલીખાનની માલ
 મિલકતનું અમદાવાદમાં
 જપત થયું

જે વખતે મહમદ નીઝ સીયગના પ્રકબ્બુનો રેસલો કરવામાં આવ્યો હતો તેજ વખતે સૈયદ આનમ અલીખાનના માર્ગે જવાની તથા ખુજરતે યુનીયાદ ઔરગાબાદને નિઝામ ઉલમુલકે પોતાને કબજે લેવાની ખબર અકબગાબાદની ગજવાનીમાં કુતુબ ઉલમુલક તથા અમીર ઉલઊમરાને પડી એટલે તેમની વચ્ચેથી અમુકોને પ્રજાશમાન દીવસ અધમગમ્ય દેખાવા લાગ્યો, અને તેથી બંને ભાઈ એએ માહોમાહે મસનત કરી સમય વર્તી જઈ નીચે મુજબ કરવાનો વિચાર કર્યો, કે કુતુબ ઉલમુલકે પાટનગર શાહ જહાનાબાદ (દીલ્લી) તરફ જવું અને અમીર ઉલઊમરાએ વિજયી બાદશાહના ગસાનામાં દલાલ તરફ જઈ નિઝામ ઉલમુલકના મામના તરફ ધ્યાન પડેલાડવું કુતુબ ઉલમુલક હજૂરની ગજ મેજરી પાનગર તરફ આવતો થયો અને અમીર ઉલઊમરાએ બાદશાહી ખુડાને દલાલને માર્ગે ફરકાવવા માગ્યો, અને એક બે મજન કાપી પણ ખરી મરહમ બાદશાહના સંજ ધમા બનેના અણુધટતા બનાર તથા બંને ભાઈએની વધારે પડતી દગામજુવાળી વર્તણૂકને લીધે બાદશાહની તેમની તરફની લાગણી પ્રતિકૂળ થઈ ગયેલી જોઈ પોતાનો લાગ આવ્યો છે એમ સમજી પવિત્ર ત્રીનકદ માસમાં અગ્નિમાદ ઉદ્દીના મહમદ અમીનખાને અમીર ઉલઊમરાને દૂર કરવાની પગલાનગી ખિવાફત અને પટ્ટીપત્તીની હજૂરમાથી મેગવી લીધી, અને હુદદર કુતીખાન, અને સ્પાદનખાન જેના પ્રેરવાક અમીરને પોતાની આ ખાનગી વાનની ખબર કરી ગોળીઆ બનાવી લીધા તથા હુદિખાન નામના એક પુરાની મેગનને એ કામ ગ્રવા નીમી દીધો તેણે અનુદાન પ્રમગની વાટ જોઈ એક દહાડો અમીર ઉલઊમરા પાદશાહની હજૂરમાથી રખમન લઈ પાનખીમાં ખેરી પોતાના થોડા રક્ષક સાથે તથા લણી જતો હતો તેનામાં

કાવણી બજારના રસ્તા વચ્ચે પોતાની સ્થિતિ બાબત કાંઈ 'અરજી' આપવાને બદલે આગળ આવી અરજી આપી અને, પાલખી બેઠે માથવા માંડ્યું અને જેવી તેણે અરજી વાંચવા માંડી કે તેની બાજુમાં કટારીનો ધા કરી તેનું કાટકું કાઢી નાખ્યું, અને હાથનો ધકોઠા મારી પાલખીને ઉથલાવી પાડી તેને (મોતની) જગીનપર નાંખી દીધો. જલીલ ઉલ-હક મહાન વજરાતનો જોહો મહમદ અમીનખાનને આપવામાં આવ્યો. કુતુબ ઉલમુલ્કને આ બનાવની ખબર પડવાથી તેણે મહમદ ઇબરાહીમ ઈબ્ને મહમદ રશી ઉશશાન ખીન ખુદ્દ મંઝલ (ઘોરજંગલ)ને બાદશાહની મદદીએ ચઢાવ્યો, અને પૈસા વેરી વધારે પગાર આપવાની આશા આપી, અને મનસાબો (ઝોદાઓ)ની વૃદ્ધિ કરી, ટુંક વખતમાં એક મહોટી ફોજ ઉભી કરી અને તે સાથે લઈ વેર લેવાને ઇશ્તે નીકળી પડ્યો. વાટમાળ અને પક્ષનો ભેટો થઈ ગયો, અને બાદશાહની સાથે આ રીતે યુદ્ધ કર્યો આદ વિધિની આદાને પરિણામે કુતુબ ઉલમુલ્ક કેદ પકડાયો:

હુનીયાના જેવા કાર્યો છે તેવા તેનો દેખાવ નથી,

તેના પર દિલ મહોટાડ્યું થોડું નથી.

અને પાવત્ર ઇશ્વરના પડછાયા જેવા હુનૂરશી કતેહ અને વિજય ત્રિજવી પાટનગર પહોંચી ગયા અને ખિલાફતના સિદાસનપર બીરાજ્યા. અને ત્રયલીલ રિવાજ મુજબ જગીરો, પેટીયા (સીંધા-સદામત), જીવાઈઓ તથા સંઘળાં ધનાઓ વજીહ વગેરે બદલા અને ચાલુ રાખ્યા. વળી નવી સનદો ક્ષેત્રો સત્તામણી ન કરવા બાબત તથા અલાહેદી (જુદી જુદી) સનદો ન માગવા બાબત રાવમાન્ય હુકમો અએતમાદ ઉદ્દીલાની મહોર સાથેના આખા સામ્રાજ્યના નાઝમો તથા દીવાનોપર કાઢવામાં આવ્યા, તથા હુજ-રત રસાલત પનાહ પૂર્વગંબર સાહેબ (તેમના તથા તેમના કુટુંબના પર ઇશ્વરના આશીર્વાદો)ની બારમી રાતનો તથા સૈયદ અબ્દુલ શાદર જીલાનીની અગીઆરમી રાતનો ખરબ આગલા રિવાજ મુજબ ચાલુ રાખવા તેમજ વગર દ્રીસે તથા વગર મકલતે શાહી ખાનનો હુદીઓ મારફતે મોકલવા તથા કુતુબ ઉલમુલ્ક અને અમીર ઉલઉમરા અને તેમના સગાવહાલાંઓની માલ-મિલકત જપ્ત કરવા માટેના ઉચ્ચ બાદશાહી હુકમો સુખાના દીવાન નોહર-ખાનના પરના બદાર પડ્યા, તેથી ગોધરાના ફોજદાર સૈયદ મુલામહસેનખાનની તથા વડોદરાના ફોજદાર ફરસત અલીખાનની સંઘળાં મિલકત, જીવાળી અને નિર્જીવ (જગમ ને સ્થાવર), જપ્તીમાં લેવાઈ. અમીર ઉલઉમરાના આવી જવાને લીધે મુસ્ત બંદરના મુનસફીની જગ્યા બદલી ઉલ મમાલેક

કમરદાનખાનો આપણા આવી અને તેણે પણ પોતાના નામની જગ્યાએ
 શેષ ઉનઠમિનામખાન નીચે દિ સ ૧૧૩૩ ના પહેલા ગ્લી માસમા
 મહમદ અમીનખાન કુદરતી મોતે મરણ પામ્યો. એટલે જલીલ ઉતક
 મદાન વજરાનનો ઓઢા નિગમ ઉપમુખને આપણા આવ્યો અને એ
 દક્ષણમાથી આવી પહોંચે ત્યાં મુધી નાયમ વગર તરિકે દનાયન ઉત્તા-
 ખાનને નીમવામા આવ્યો આ અગમામા મર અલીખાન કે જે ખંભાત
 બહુના મુતમદીના ઓઢા ઉપર હતો તે મહાગમ તથા નાહગખાનો
 સૈયદ લાઇઓ જેડે જે મગધ હતો તેની ખમર હોવાથી, અને સૈયદ
 હુસેનખાનના માયા જવાથી તથા કુતુમ ઉમુખના દે પકડાવાને લીધે,
 હવે સુયા તથા દીવાનના ઓઢા પર તેઓ મયમ ગંગે નહિ એવી સમજને
 ગેવા ખ્યાનથી પોતે એ લશ્કર ઉશુ કરી, દીવાન પદની તથા સુયાના
 નાયમની જગ્યાની સનદોની નકલો (પોતાનાપર) આવી ગઇ છે એવી
 મુમ ઉરાડી અમદાવાદ તરફ દૂર કરવા માડી આ ગાંધીભાઈના વાધાથી
 ખાનમા શરીફ પરગણાની મહેમુન ઉધરાવવામા તથા નિગમત (લશ્કરી
 ખાતા)ની વ્યવસ્થા રાખવામા એ જાનની ખસેન ઉભી થઇ શહેરથી
 ત્રણ માસ દૂર આવેના વટવા ગામે મહેમુન અલીખાન આવી પહોંચ્યો ને
 ત્યાં મુામ નાખ્યો મુખ્ય માણસો ને ઓઢેદારો તેને જઈ મળ્યા અને
 લાડારી જેડે તેને વાટાઘાટ થઈ અને એમ ડેરજવામા આવ્યું કે એ અસલ
 બાદશાહી સદો આવી પહોંચે ત્યાં મુધી એ ખીજના મમમા દખતગીરી
 કરવી નહિ આ ઉપરથી મહેર અલીખા. શહેરમાં પોતાને મદાને આવી
 રહ્યો તેણે ઉરાડેની મુમમા સત્તનો અંશ હતો નહિ ને ઉનટા તેને તે
 ઓઢાનું મમ કરવાની મના કરતા તથા લાડારીની મતા વધારે મળખૂત
 રવાના કુમે નીકળ્યા ખામ અખદુલ હમીદખાન જેવો હજૂરમા જઈ
 પહોંચ્યો તેવો તેને વડા કાઢનો ઓઢો બક્ષવામા આવ્યો, અને તેની ફેર
 બદલીમા ઓઢની ફાજદારી, ખીજ જમાદી માસની ત્રીજ તારીખે સમ
 સામ ઉદ્દોનાના સમગ્ર અમદ કુલીખાન કે જે અમીર ઉનઉમરાની પદવી
 એ પહોંચ્યો હતો તેના વડે અતકૂત થઈ અને તેના તગથી નાયમ તરીકે
 ફાજદારનું મમ કરવા મહમદ શરીફખાન આવ્યો, અને મીરખાનીના
 ઓઢા પર તથા મહેમુન અલીખાની ફેરદારીમાં ખંભાતના મુતસદ્દાની જમા
 પર કાજિમ બેગખાનને તથા વડોદરાની ફાજદારી પર તેના લાઈ ખિજા કુલિ-
 ખાનને નીમવામા આવ્યા વિગત તથા મેપૂર્ણતાયુક્ત શેષ મહમદ
 નેદ તથા એખ નિગમ ઉદ્દોન મહમદ, જેઓ મીાના નૂર ઉદ્દોનના

દોકરાઓ ચના હતા, તેમને દરેકને હળર રૂપીઆ (જુમલે જે હળર) નો તનખો તથા એક હાથી ધનામ તરીકે આપવાનો પરવાનો નાયબ વઝીર ધનાયતુલાખાનની મદદર સાથેના સૂબાના દીવાન નાહરખાનપર મોકલવામા આવ્યો. ૧

મોએઝ ઉદ્દૌલા હૈદર કુલીખાન બહાદુર ઝફરજંગની સૂબેદારી, તેના પુત્ર ઝફર કુલીખાનની દીવાન તરીકેની નીમણૂક, શુજાઅતખાનની નાયબ દીવાની તથા અનુપસિંહ મંડારી અને નાહરખાન વચ્ચે ખાનાજંગી અને તેમનું બહાર જતા રહેવું

હિ. મ. ૧૧૩૩ ના રજબ ઉત્તર મુરજજબ માસમા ખિલાફત અને પૃથ્વીપતિની દરબારમાથી, મહારાજા અશ્વત્થામિસ, કમરૂદીન અને ખીજા અમલદારોની ફેરફારીમા અમદાવાદની સૂબેદારી, સુરતના મુબારક બંદરની તથા ખાલસા શરીફના મહાલોની મુત્સદ્દીગીરી મોએઝઉદ્દૌલા હૈદર કુલીખાન બહાદુર, ઝફરજંગ, કે જે જાતી હળરી મનસબદાર, સાતહળર સવાર, જે ઘોડા ને ત્રણ ઘોડાના ઉચ્ચ ઓઢાથી વિભૂષિત થયો હતો તેને આપવામા આવી, અને એક ખાસ પોશાક, રત્નજડીત સરપેચ અને ખામ બાદશાહી તબેલામાથી એક હાથી આપી, તેની કીર્તિ ને મહત્વ વધારવામા આવ્યા; અને તેના નાના છોકરા ઝફરકુલીખાનને નાહરખાનની ફેરબદલીમા સૂબાના દીવાનની જગા પર નીમ્યો અને મોએઝઉદ્દૌલાની લલામણુ મુજબ કાઝેમબેગખાન ઉર્દે માસૂમકુલિખાનને અસલ ને ઈઝાફ, જે હળર પાયસોની જાતિ મનસબ, ખીનશરતી અને શરતી પચીસ્સો પચાસ સવારનો ઓહો આપી, ખંભાત બંદરની મુત્સદ્દીગીરી, તથા મુંડા (મહુધા)ની ફાજદારીપર નીમી, નિશાન નગરાની બેટ તથા શુજાઅતખાન બહાદુરનો ખિતાબ બક્ષી મોએઝઉદ્દૌલાની નાયબી આપવામા આવી. સૈયદ ફૈઝુલ્લાને જાતી પાયમેની મનસબ તથા ખીનશરતી

એકસો મવાર, અને સૈયદ ફૈયાઝખાનનો ખેતાન આપી અહમદ નગરની ફાજદારી તથા જાગીરદારીના ઓદાનું માન આપવામા આવ્યું મોએઝઊદ્દીનને સૂબેદારીપર મુકવું કરવાનું તથા શુભઅન ખાનને નાઝિમના નાયબ તરીકે નીમવાનું અને દીવાનનો ઓદો આપવાનું મહાન બાદશાહી ફરમાન આવી પહોંચ્યું, તેમજ ભંડારી તથા નાહગખાનને પકડી કેદ કરવા માટે શુભઅનખાનના પ્રયાસમા ભાગ લેવાના સધળા ઉંચા અમલદારો (મનસખદારો) ૫૦ મોએઝઊદ્દીનવાએ લખેલા પત્રો પણ આવી પહોંચ્યા શુરત બદરના નાયબ મુતસદ્દી તરીકે જેખ ઉન ઈમિનામખાન કે જે ત્યાજ હતો તેને કાયમ કર્યો આ વખતે શુભઅનખાનનો મુખમ ખંભાત બંદરે હતો તેથી ઉપલી બામતની ખબર દરખાસી વખતે તથા મરાફેના પત્રોપચી અમદાવાદમા પડી ગઈ ભંડારી થ કુજે તેની પોતાને ખાત્રી ન હોવાને લીધે મહેરઅલીખાન, પોતાનો મોજ્જો જળવવાને બદાને હમેશા આરખેનો એક ખેરમો (દૂકડી) અને થોડા રવાર અને પાયદળ પોતાની નોખરીમા રાખી ચૂકતો હતો, તેમાના એક નોખરે બજારમા એક ધાસના ભાગની ખરીદી બાબત એક માગવાડી જોડે અકસ્માત ખપ્પટ થઈ અને તે જખમી થયો (મારવાડી ઓદે દાગની) દેખવદનીની ખબર લોકોને પડી ગઈ હતી અને માગવાડી ઓના જુનમથી તેઓ કરાણી ગયા હતા તેથી આ મદઆમાથી ખાનાજગી (માહોમાહેની લગાઈ) થઈ મહેરઅલીખાને પોતાના નોકરીમાના અને ખીનનોખરીઆન માણુઓ કે જેઓ આ વાત સાંભળી ભેગા થઈ ગયેના હતા તેમને ચારે તરફ મુકી દીધા અને બદ્દક તથા તોપની લગાઈ શરૂ થઈ તેમ બદમાશો તથા હરામખોરોએ ધિગાળું મચાવી ભદ્રના કિલાને ઘેરી લીધો માગવાડીઓનું જોર દૂટવા માડ્યું અને એ ટોળું અંદર પેસી જવાની તૈયારીમા હતું (એટલામા) અનુપમિંગ વસ્તુસ્થિતિ સમજી ગયો, અને ભદ્રને દરવાજેથી નીકળી સહેરના બજારને માર્ગે જાહેર રીતે બહાર આવવાથી લોકોના ટોળાઓનો તેનાપર દુમનો થવાનો સંભવ હોવાથી તેમ કરવું સલાહભરેલું ન જણાવાથી ભદ્રમા આવેના બાગની ખારી કે જે સાબરમતી નદી તરફ પડતી હતી તે રસ્તે બહાર આવી શાહીબાગમા આવી પહોંચ્યો અને મહેરઅલીખાનના તથા ખીજા દુલ્હખેર માણુઓ મિલ્લામા પેસી ગયા અને મારવાડીઓ જે જે વસ્તુઓ પોતાની જોડે લઈ જઈ રાખ્યા ન હતા તેનો તેમણે નાસ કર્યો અને

અયોગ્ય રથને પૂર્વાભિમુખની નવી ઈમારત જે ભંડારીએ બાંધી હતી તે મહેરબાનીખાનની સૂચનાથી તોડી પાડી. બીજે દિવસે સફદર મહમદખાન જે ગોધરાનો નાયબ ફૅજદાર નીમાયો હતો તેને નાહરખાન સાથે વજે (રકમ) પાછી આપવાની બાબતમાં ટંટો થયો અને તેમની વચ્ચે મોરચાઓ બાંધી તોપ બંદૂકની લડાઈ શરૂ થઈ, તેવામાં તેજ દિવસે સાંજે શુજાઅત-ખાન ખંભાતથી હોડતો આવી પહોંચ્યો. નાહરખાનની ધારણા એવી હતી કે તેમની વચ્ચે દોસ્તી અને લાઘવચારાની જે ગાંઠ બંધાઈ હતી તે ખ્યાનમાં રાખી તેની જોડે સારી રીતે વર્તી તેને આખરેબેર આમાથી છોટા કરશે અને તેથી તે પણ તેના આવી પહોંચવાની વાટ જોઈ ખેડો હતો, પણ તેની એ ધારણા ખોટી પડી અને પરિણામ તેનાથી ઉત્તરું આવ્યું. લાઘવચારા ને મનની શુદ્ધતા, દુસ્મનાવટ અને ડરામણુમાં તથા ઝોળખાણુ બીન ઝોળખાણુમાં બદલાઈ ગયાં. લાખા સમયની મિત્રતા વિસ્મરણુની અલરાહ પર મૂકાઈ ગઈ. તેને પકડી કેદ કરવાનો હુકમ મોએઝઝિદ્દીલા તરફથી મળ્યો હતો તે ઉપરથી તેણે પોતાના કેટલાક માણુઓને નાહરખાનને ઘેરી લેવા મોકલ્યા અને મોરચા બાંધી તેને પકડી કેદ કરવાનો પ્રયાસ પૂર્ણપણે આદર્યો. તેમજ નાહરખાનના માણુઓ કે જે તેના ઘરની આજુબાજુ ને પાડોશમાં રહેતા હતા તેમની માલમતા લૂટી લેવાનો હાથ પણ લ'બાવ્યો ને ત્રણ રાત્રીને દહાડા એ તોપ ને બંદૂકની લડાઈ ચાલી. તેના કેટલાક ઉદ, ઘોડા ને (આણુ) ફરાશખાનુ લટાઈ ગયા હવે નાહરખાનના સોબતીઓ આખરે-દાર ને ખાનદાની માણુઓ હતા તેથી હિમ્મત ને શીર્ષ દાખવી મજબૂત-રીતે પગબર થઈ તેમણે ઘણી બહાદુરી બતાવી. આને લીધે એ કામ આગળ વધે અને શુજાઅતખાનના મનની વાત પાર પડે એવું કેખાણું નહિ, એટલે શુએઝ્ઝક સલાહકારોએ વચમાં પડી બનેને લડતા બંધ પાડ્યા અને એવો ફરાવ થયો કે નાહરખાને એક લાખ રૂપીઆ આપવા. તેના જામીન તરીકે ગુલાબરાય પેશકાર અને શેખ સલામઉલ્લા નામે નાહરખાનના એક સગાને ગૈયદ ઝુલ્સરને ઘેર સોંપી દીધા, અને નાહરખાને અમદાવાદથી નીકળી જઈ અવાલીચ ગામપર મુકામ કર્યો ને ત્યાંથી સીધેપેર કસબા આગળ અનુપસિહ ભંડારી તેની રાહ જોતો પડ્યો હતો તેને જઈ મળ્યો અને તેઓ ત્યાંથી આગળ જવા રવાના થયા. શુજાઅતખાને નિઝામતના ઓદ્દાનો કારભાર કરવા માંડ્યો અને ફૅજદારો તથા ચાણુદારોની નીમણૂક કરવા માંડી અને પોતાના સોબતીઓમાંથી મહમદ હાદીને સૂખાના દીવાનનો નાયબ નીમ્યો તથા ફૅજદારે ગઈ (પરાના ફૅજદાર)ના ઓદ્દાપર પોતાના

નાનાભાઈ દાસમકુલીને મુકરર કર્યો. શુભઅતખાન અને સદ્દરખાન બાપી વચ્ચે લાંબા વખતથી સારો બનાવ ન હતો, અનેનાં મન ઉચાં હતું તેથી આ અરસાને પોતાના સહભાગ્યનો મમય ગણી, તેની, સલાખન મદમદખાનની તથા જવાનમદખાનની જાગીરા તથા તેમના તનખા પોતાને તથા પોતાના ભાઈઓને નામે કેરવી આપવા મોઝેઝઉદ્દીલાને લખ્યું તથા તે પત્રમાં નાજિમ તરીકે કામ કરવા તથા અધિકાર બોગવવો શરૂ કરાવે તો તમારે પણ લખી મોકલ્યો. પોતાના ભાઈ ઇબ્રાહીમકુલીને શહેરમાં પોતાનો નાયબ નીમી પોતે કોળા (દાકરડા)એ બંડ ન કરે તેમના જામીન લેવા, પેશ-કશ ઉધરાવવા તથા બંદોબસ્ત કરવા નીકળી પડ્યો અને મોઝે ઝેડા કે જે મદમદખાનીને તાબે હતું, ત્યાં લશ્કર લઈ જઈ દમ હતાર રૂપીઆ લીધા ને ત્યાંથી ખીજ બાજુ તરફ ગયો. થોડા વખત પછી ત્યારે સલાખન મદમદખાનને શુભઅતખાને જે લખાણ કર્યું હતું તેની ખબર પડી ત્યારે હજૂરશી પામે જવા તથા મોઝેઝઉદ્દીલાની પણ મુલાકાત કરવાના ઘરાણથી તે જવાના થયો અને ઘણા ટક વખતમાં લાં પહોંચી સીધો મોઝેઝઉદ્દીલાને મળ્યો. તેના આ પ્રમાણે આવવાથી તે બહુ રાજી થયો અને તેના મનનું સમાધાન ને દિલનું સાંત્વન કરી, શુભ શરૂઆત તરીકે પવિત્ર હજૂરશીની મેવામાં (મક્કામ ભરાવી) તેની મનસખમાં વધારો (ઈઝાફો) કરી આપી, તેની જાગીરા કાયમ રાખી તેને માન આપ્યું અને પોતાની પામેજ રાખ્યો કે જેથી તેઓ સાથેજ અમદાવાદ ગય. આજ અરસામાં મોઝેઝઉદ્દીલાની લલામણ તથા અગળ મુજબ રેઝાકુલીને અસ્ત ને ઇમાદની બેહતાર પાંચસોની જાતી મનમખ તથા બેહતાર સવાર, રસ્તમઅલીખાનનો ખિનાબ અને હુંડા નમારાની બક્ષિશ, તથા ઇબ્રાહીમકુલીને અસલ તથા ઇમાદા એકહતાર પાંચસોની જાતી મનમખ તથા માતસો સવાર, તથા શુભઅતખાનના ભાઈઓને જે ખિનાબ હતો તેજ નામનો ખિનાબ આપી અલંકૃત કરવામાં આવ્યા. મોઝેઝઉદ્દીલાનો દીવાન, રાજ રૂઢનાયદામ મુરત બંદરનો નાયબ નીમાયો અને શેખ ઉલ્લ ઇસલામખાન કે જે પૂર્વ થીજ, પહેલાં સૈયદહુસેન અલીખાનના નાયબ તરીકે અને પછીથી કમર-દીનખાનના નાયબ તરીકે, અને હાલમાં તેના પોતાના નાયબ તરીકે કામ કરતો હતો, તેને હિસાબ તપાસવા મારે આવી પહોંચ્યો. બહુ બારીકાથી હિમાબ તપાસી તેણે તેની પ્રાસે તથા તેના મદદગારો જેએ કામના કર્તાઓ હતા તેમની પ્રાસેથી લગભગ સાતથી આઠ લાખ રૂપીઆ, જેણે કાલ્યા ને તે ભરી દેવાની માગણી કરી. મુસાફરીની તૈયારી કરી શેખ ઉલ્લ ઇસલામ-

ખાન ત્યાંથી નીકળી પડ્યો અને મોઝેઝહીદીલાના એનાં પ્રત્યે શુભ વલણની ખાત્રી ન હોવાથી એ સૂખામાં વધારે વાર રહેલું તેને સલાહભરેલું ન લાગવાથી પોતે પાટણ શહેર તરફ ચાલ્યો ગયો, અને મોઝેઝહીદીલાના (અમદાવાદ) આવી પહોંચ્યા બાદ પોતાના નોકરો તથા કુટુંબીઓને લઈને ઉદેપર જઈ વસ્યો. શુન્નઅતખાનનો નાનો ભાઈ કાસમઅલી કે જે પેચાપૂર લુંટવાના ઇરાદાથી તે ગામપર દબ્બો લઈ ગયો હતો તે અપા-ઝખીમા માર્યો ગયો, તેથી તેનું વેર લેવા શુન્નઅતખાને તે જગાને વારંવાર પોતાના ગુસ્સાના અગ્નિથી આગ લગાડી મૂકી, કાઝી અલમઉદ્દીનને ફોજદારે ગર્દ (પરાનો ફોજદાર) નીમ્યો અને સાબરમતીના કાંઠાપર આવેલા શુલાના જમીનદારોનો બંદોબસ્ત કરી પેશકશ ઉતરાવવા સોરઠ તરફ રવાના થયો. ત્યાંથી પાછા ફરતાં કેન્દ્રપર ચઢાઈ લઈ જવાનો વિચાર કર્યો, એટલે ત્યાંના જમીનદારોએ પોતાના વડીલો મોકલી છ લાખ પંચોતેર હજાર મહમૂદી (સિકા) આપવાનું કબૂલ કર્યું. હિ. સ. ૧૧૩૪ માં સોરઠના ફોજદાર અસદકુલીખાને સબેદારના મદદગારોમાંથી સૈયદ મુદ-રસરને શરીફખાનની ફેરફારીમા નાયબ નીમ્યો, તે ત્યાં જઈ પહોંચ્યો ને બંદોબસ્ત કરવામા ગુંચાઈ ગયો અને તહવ્યૂરખાન કે જેનું નામ શુકુલા-બેગ હતું તે જે મુરત બદરનો નાયબ નીમાયો હતો તેના આવ્યાબાદ રાજ રૂધનાથદામ અમદાવાદ આવ્યો. મહારાજ અશ્વત્થિસિંહના પુત્ર અખ્તસિંહની તથા ખીમ્મઓની ફેરફારીમા પાદશાહની ફરબારમાંથી કડીની તથા ચુંવાલ-પદીની, હુળવદ ઉર્ફે મહમદનગરની ફોજદારી તથા થરાદ, અરજલપૂર, ભામુખી, પન્દાપૂર અને ખેરાળુની ચાલુદારી મોઝેઝહીદીલાની સબેદારીમાં ભેળવી દેવામા આવ્યા. વળી શેરઉદ્દીનની ફેરફારીમાં બહી તથા ખબર-પત્રીની જગા નજબઅલીખાન કે જે મોઝેઝહીદીલાનો સગો ચતો હતો તેને આપવામા આવી. સલાબત મહમદખાન બાળીના પુત્ર મહમદ બકાદુરને પાચસેની જતી - મનસખ, ચસ્તી ને બીનચરતી બમેંસીતેર સવાર તથા સાદરા ને વીરપૂરની ચાલુદારી અને શેરખાનનો ખિતાબ, મોઝેઝહીદીલાની બક્ષામણ પરથી આપવામા આવ્યા.

બધાને કૃત્ય કરવાનો મોએજ ઉદ્દેશ્યોએ હુકમ આપ્યો. તે મૌને તપવા-
રના ઝટકાથી મારી નાખી યમચોકના બોયરામા મોદલવામા આવ્યા તથા
મધળા મકાનેને જમીનમરસા કરી દેવામા આવ્યા, તથા ગામની આબાદીની
એકે પશુ નિશાની યા ગામમા એકે પશુ અગ્નિ કુકનારો (જીવતો માણસ)
રહેવા દીધો નહિ.

પવન સિવાય કોઈ સંચરનાર ત્યા રહ્યું નહિ;

મનુષ્યને પેટે જન્મેલું ત્યા કોઈ રહ્યું નહિ

આ બનાવથી ખીજા જમીનદારો તથા બગવાખોરો બહી જઈ
નાસી ગયા, તેથી પોતાની મેળેજ તેઓ તેની પામે આવી ગૃહ યજ્ઞ ગયા,
અને બળવો તથા બડ નહિ કરવાના તથા રાજને તાબે રહેવા અને (રીત
મર) માવજુઝારી ભરી દેવાના જમીન આપ્યા, અને બધા મુધી મોએજ
ઉદ્દેશ્યોનો અધિકાર આપુ ગયો ત્યામુધી કોઈ પશુ રીતે એ બાબત
સબની ખસેન આવી નહિ અને ગમ્તાઓનો બદોબત તથા મવામતી ખરે
ખરી રીતે જળવાઈ રહ્યા દૂકામા એકે પગી એકે કૂચ કરી મોએજ
ઉદ્દેશ્યોના શહેંગી પડોશમા આવી પહોંચ્યો, અને એ ત્રણ મુકામ કરી
ચુવાળપટ્ટી કે બધા બડખોર કાળાઓનો વાસ હતો તે તરફ ચાલ્યો તે
કાળા લોગે પર કાણુ ગખવાનું તથા તેમનો બદોબત કરવાનું કામ પોતાની
ખાહેશ મુજબ પાગ પાડી ત્યાની ફોજદારી જગાપર રૂસ્તમ અલીખાનને
નીમ્યો, અને પોતે અમદાવાદમા પ્રવેશ કરવાની ઇચ્છાથી આગળ વધ્યો.
રમજાન ઉન મુબારક મહિનાની છેલ્લી તારીખે પૂરેપૂરા હાલ અને લપકા
સાથે, લશ્કર, તોપખાના અને પદાડ જેવી આકૃતિવાળા હાથીઓની મવારી
હાડી તેમજ માર્ગો ગએલા અમીર ઉન ઉમરા સૈયદ અલીખાન તથા કુતુબ
ઉન મુદકના કબજામાંથી તેમના અધિકાર પરત્વેના સામાન સરળતમ તથા
વૈભવના જે સાધનો હાથ કરવામા આવ્યા હતા તે સધળા હાલમાં સાથે
ભદના કિલ્લામા દાખલ થઈ તેણે નિઝામતના ઓદાનો કાગલા કરવા
માડ્યો, અને બંગાળીખાનને ઓધરાની ફોજદારીપર તથા ખુદાવારખાનને
કડીની ફોજદારીપર રવાના કર્યો અવમાસ નામનો હબશી કે જેને
પાટનગરમા માથે લઈ ગયા બાદ બાદશાહની નોકરી રખાવી ફોદાદખા
નનો ખિતાબ અને ત્યાની મટવાથી અપાવ્યા હતા તેને શહેંગી કાદવાની
પર નીમ્યો અને તે ઓદાની ફરજ બજાવવામા તેના અમલની અજબ
ઘાપ પડી, કારણુ કે એકે પશુ દારૂડીઆ કે ભાગ વેચનાર કે બદમાશ કે

રખકુંની હિંમત ન હતી કે તે એ દેશી વસ્તુઓ વેચે કે તેનો ઉપયોગ કરે (પીએ કે ખાવ), કોઈની મક્કર ન હતી કે વગર સબબે બીજાને સતાવે કે પોતાના તાબાના માણસને હેરાન કરે.

જો પોલીસ તેની સામે ચનારને ન અટકાવે,
તો (શબેકદર જેવી) પવિત્ર રાત્રીએ કાજ પણુ છીનાણું કરે.
જો અધિકારીનો સોરો પાછળ ન હોય તો
કાબાના પવિત્ર મકાનમા દારૂડીઆ ઉધરીઓ કરે.

સોગંદ જુલ્લામા પેશકશ ઉધરાવવાના કાર્યથી શુભઅતખાન છુટા થયો હતો, તેણે મોએઝઉદ્દીલાના અમદાવાદ આવી પહોચવાની ખબર સાબળી, પાછા ફરી, તેની જોડે મુલાકાત કરવાનો સમય નક્કી કરવા માટે મોજો સગબેજમા મુકામ કરી વાટ જોઈ. કેટલાક સિપાઈઓ અને લશ્કરી માણસો શુભગતવામીઓની રીતનું અનુકરણ કરી તેમના જેવા માથાના વાળ, જુલ્લા ને કાનસીઆ રાખતા હતા, તેમને કોટવાળની ખઢીક લાગવાથી તથા બંદોબસ્ત જાળવવાના એના કાયદા કારને સાબળી પોતાની મેજે તે બોડી નાખ્યા જોશીઓએ જે દિવસ શુભ ગયો હતો તે દિવસે શુભઅતખાને આવી મોઅઝ ઉદ્દીલાની મુલાકાત લીધી, અને તેણે તેને કીમતી ને ઉચા પ્રકારનો પેશાક, ગ્લનજીત સરપેચ ને કલગી, એક લાથી, તથા જે પાવખીમા સૈયદ હુસેન અલીખાન બેસતો હતો ને જે પોતે લાય કરી લીધી હતી તે પાવખી આપી, પોતાનો મુખ્ય નાયબ, તથા કારભારી બનાવી, માવી ને મુલ્કી (મહેસૂલી અને દીવાની) કાર્યો એની મતા નીચે તથા એના અખતવાર (વાળા હાથ)મા મૂકી દીધા. આજ અરમામા ઘણા દીવાનખાનાવાળા એક આલીશાન ઇમારત, કે જે મોએઝ ઉદ્દીલાની બાગદેરીએ નામ પ્રખ્યાત થયું, તેનો પૂર્વાલિમુખનો પાયો સાબગમતીને કિનારે ભદ્રના બાગમા નાખવામા આવ્યો. પેટલાદ તથા ઘોળકા પગથા બાદશાહી આવાના તનખા માટે મુકરર થયેલા હતા તેથી તે પવિત્ર દરગૂરનો દુકમ મુખાના દીવાન જાફર કુલીખાનપર કાટવામા આવ્યો કે એ પગથાઓની મહેસૂલ ફૂંડીઓ મારફતે પ્રકાશમાન દરબારમા મોકલવી.

મોઝેઝ ઉદ્દેશીલાએ પાદશાહી તબેલાના થોડા લઈ લેવા,
જગીરો જત કરી લેવી, પાદશાહી હુકમોને તાબે
ન થવું તથા સ્વતંત્રતા (ફરાગ્રહ) નો
વાવટો ઉરાડવો

ફારેમખાન જે સરકારી (પાદશાહી) તબેલા માટે થોડા ખરીદવા
ખાતાનો દારોગો હતો તેણે અમરખી તોખમના કેટલાક થોડા, મરકારી તબેલા
માટે, મુરત બંદરે ખરીદી અમદાવાદને રસ્તે પાદશાહની દબૂરમા રવાના કર્યા
હતા, તે થોડા ત્યાં આવી પહોંચ્યા બાદ મોઝેઝ ઉદ્દેશીલાએ પોતાના કબ-
જમા લઈ લીધા; અને તેમાથી જે પોતાને ગમ્યા તે પોતાના તબેલામા
બાધી દીધા; અને ધણી થોડાઓ ઈનામ તરીકે બીજાઓને આપી દીધા.
તેમજ દબૂરમાથી નીમાએલા મનમબદારોની તથા સૂબાના અમલદારોની
જગીરો, મદાન મૈયદો અને પવિત્ર શેખોને શ્રાધ્ધ માટે આપેલી જમીનો જત
કરી લઈ, પોતાની મતાથી ગમે તેને જગીર તરીકે બક્ષિમ આપી. વળી
ઉચ્ચ પાદશાહની તાબેદારી તથા તેમના હુકમોનું પાલન એક બાજુએ
મૂકી દઈ તેણે સ્વતંત્રતાનો ઝુંડો ઉરાડ્યો. તેની આ નવી રદી બીજા
નાજિમોની ધૂણતા માટે ઉદાહરણ તથા પ્રમાણરૂપ થઈ પડી. ગોધરાના ફોજદાર
ખંગાળાખાનને શારીરિક બીમારી લાગુ પડવાથી અમદાવાદ આવી રહ્યો
હતો તે ત્યાં મરી ગયો. તેના ત્રણ દાથી, કેટલાક થોડા તથા ધરનું રાય-
રચીયું સૂબાના નાયબ દીવાન મહમદ હાદીએ જપ્ત કરી લીધા, અને
મોઝેઝ ઉદ્દેશીલાએ તે પોતાને કબજે કરી લીધા. હી. સ. ૧૧૩૫ની શરૂઆ-
તમા મોઝેઝ ઉદ્દેશીલા બંડખોરોના બદોબસ્ત તથા વ્યવસ્થા કરવા, પરગણાની
જમાબંદી કરવા, અને જમીનદારો પાસેથી પેશકશ ઉધરાવવા માટે શુભ-
અનખાનને મોખરાની ટુકડીને સેનાધિપતિ નીમી બીદા, હુમોલા અને
કુંગરપોર તરફ પોતે રવાના થયો. રસ્તે જતા હુણવાગાના જમીનદાર પાસેથી
રૂપીઆ એસીહજાર પેશકશના લઈ આગળ વધ્યો, અને કુંગરપોરના જમી-
નદાર પાસેથી એક લાખ રૂપીઆ લેવાનું નક્કી કર્યું. ત્યાંથી આગળ જતા
ઉદેપૂરની સરહદ આવતી હોવાથી મહારાણા જમતગિંદના કારભારીઓ
એક દાથી, કેટલાક થોડા તથા બીજા બેટ સોગાતો લઈ એને આવકાર
આપવા આવ્યા અને મળ્યા; અને કુંગરપોરનો જમીનદાર મહાગણુનો
સગો યતો હોવાથી તેના પર રહેમ નજર રાખવાનો સંદેશો પહોંચાડ્યો.

મહારાણાના મનની સમાધાની માટે મોઝેઝ ઉદ્દેશીયાએ તે બેટા સ્વીકારી
 હુંગર્યોરના જમીનદારની પેશકશ જતી કરી અને પાછા ફરી વીન્નપોર
 પરગણા તથા સાબરકાંઠાના શુદ્ધ તંદ્ર કૃત્ય કરી. આ અરસામા ધુરહાન
 ઉત્તમુક સાદતખાનનો મ્હોટો લાઈ મીંગમહમદ બાકર તથા તેનો લાણેજ
 મહમદ મુકીમ કે જે તરતનાજ ધગનથી આવી સુરત બંદરે ઉતર્યા હતા તેઓ
 અમદાવાદ આવ્યા અને સુમાફરીનો સામાન તૈયાર કરવા માટે થોડો વખત
 થોલી ઉચ્ચ દરબારમા જવા રવાના થઈ ગયા એ મીર મહમદબાકરને
 સિયાદતખાનના ખિતાબ સાથે યોથા (નબરનો) બક્ષી બનાવવામા આવ્યો
 તથા મહમદ મુકીમને અબુલ મનસૂરખાનના ખિતાબ સાથે વઝીરે આઝ-
 મનો ઉચ્ચ ઓદો, અહમદશાહ બાદશાહના સમયમા આપવામા આવ્યો,
 તે હકીકત ઇશ્વરેચ્છાથી તેની યોગ્ય જગાએ નોંધવામા આવશે આજ અર-
 સામા મોઝેઝ ઉદ્દેશીયાના દીવાન રાજ રૂઢનાયદાસના મનમા કાંઈ પુણ્યનુ
 કામ કરવાનું થઈ આવવાથી સારગપોર દરવાજા અને કાણુપુર દરવાજાની
 વચ્ચે જે પાંચકુવા આવેલા છે, તેની નજદીકમા તે બાજુની કિલ્લાની
 ખાંડમા વરમાદનું પાણી ભગઈ રહેતું હોવાને લીધે ફવાઓનું પાણી મીકુ
 નીકળે છે તેથી, તેમજ વળી પ્રજાને સુખ સગવડ આપવા માટે, એક (બાવલી)
 વાવનો પાયો નાખી, તેને પૂરેપૂરી બાંધી દીધી મોઝેઝ ઉદ્દેશીયા જમાબદી
 કરવા તથા મહેસૂલ ઉધરાવવાના કામમા ખાટલું શુદ્ધામા રોકાયો હતો ત્યા
 પૃથ્વીપતિના દરબારમા ગ્રહેતા વકીલોના ઘણા ધમકીભરેલા લખાણોપરથી
 જાણવામા આવ્યું કે (બાદશાહી) ઘોડા લઈ લેવા તથા જાગીરો જપત
 કરવાના એના કૃત્યોની ખબર પડવાથી પૂજ્ય બાદશાહનો મિઝાજ ફરી ગયો
 હતો આ ઉપરથી તેને બાદશાહી સુરમો કે જે દેવી ક્રોધના પ્રતિબિંબ
 જેવો છે તેની બ્હીક લાગી અને ચક્રલતીની ધોર નિદ્રામાંથી તેની આખ
 ખુલી ગઈ. ઘોડાઓ એકઠા કરી ફારેસખાનને સુરતથી બોલાવી સોપી
 દીધા અને તેની મહોર માથની ગ્રીદ લીધી, અને કરેલા ગુન્દાની માફી
 માગ્યા બાદ જપત કરેલી જાગીરોના પગવાના પાછા આપ્યા, અને યુક્તિ
 પ્રયુક્તિ કરી મમાધાની કરવા તે અમદાવાદ પાડો ફર્યો અને શાહીબા-
 ગની જોડમા ચુકામ નાખી આનું શુ પરિણામ આવશે તેના વિચારમા
 પડ્યો. વડો કાઝી અબદુલ હમીદખાન કે જે હિ મ ૧૧૩૪ ના ઝિલ્લુજ
 માસની તેનીસગી તારીખે બાદશાહી દરબારમા ગુજરી ગયો હતો તેની
 લાશને આ અગસામા એ જ સાવના સફ માસની ત્રીજી તારીખે અમદાવા-
 દમા આણી તેના બાપ કાઝી અબદુલ્લાના બાગમા દાટવામા આવી.

શુભલત ઉલ્લસુલક નિઝામ ઉલ્લસુલકની સૂબેદારી, હામે- દખાન બહાદુરની નાયબ સૂબેદારી તથા શિદ્દી- ખાન અને મોમિનખાનની દીવાની

મોએઝ ઉદ્દીલાના ગેરમનાફ, પાદશાહી ઘોડા કબજે લઈ લેવાનાં, જાગીરાની જખ્તી કરવાનાં, માથા ફેરલ-સ્વતંત્રતા દર્શક લુભાખી કાર્યો, અને પવિત્ર દરબારમાંથી નીકળતા હુકમોનો અનાદર, એ વિશે વારંવાર ખિલાફતના રક્ષકના તખ્ત પામે ફરીઆદો આવતી હોવાથી, અને મહમદ અમીનખાનના ગુજરી જવાથી જલીલ ઉલકદર, વગેરે આજમના મહાન ઓદા પર શુભલત ઉલ્લસુલક, મદાર ઉલ્લમહામ, નિઝામ ઉલ્લસુલક બહાદુર ફતેહ-જંગ, સિપાહ સાલારને નીમવામાં આવ્યો હતો તેના તન્દથી મોએઝ ઉદ્દીલાની ફેરબદલી કરી અમદાવાદની સૂબેદારી પોતાને મળવા અરજ ગુજારવામાં આવી. જવાબમાં એ અરજ સ્વીકારાઈ, તેથી ખિલાફત ને પૃથ્વી-પનિની દરબારમાંથી રખસન મેળવી એ બગડી ગએલો મામલો સુધારવા માટે પોતે મ્હોટા લશ્કર તથા ભારે તોપખાના સાથે રવાના થયો. શાહી-બાગ પાસેના પોતાના મુકામ પર આ બખર માલળી, મોએઝ ઉદ્દીલાએ રાત દીવસ ફિકરમાં વીતાડવા માંડ્યા. પોતાની જોડેનાં માણસો (ની સંખ્યા) જેતા શુભલત ઉલ્લસુલક જોડે તેઓ ટક્કર ઝીલી શકે એટલી શક્તિ કે જોર-વાળા તેને લાગ્યાં નહિ અને ઘણી ફિકર અને નિરર્થક વિચારો કબ્બાને લીધે તેના પર એકાએક દીવાનાપણાએ હુમલો કર્યો, અને તેને પગિષ્ઠાએ ન કરવાના કામ કરવાં ને નહિ બોલવાના (ગાડા માણુમના જેવા) બોલ તે બોલવા માડ્યો; અને હકીમોએ તેનો ઉપાય કરવા માડ્યો. આ મમથે પોતાના જમાઇ હોગીલાવના આગળ આવવાને (તેની લાયકાતને) લીધે દીવાનના ઓદાની કામગીરી તેને સોંપી, રાત્ર રૂઝનાયદાસ નિઝત થઈ ઘેર બેઠો હતો; છતાં આ પરિસ્થિતિ જોઈ આજ સમય નિમકલસાલ કરવાનો છે એવા આશયથી, તેની એવીજ તખીએતે પોતે મોએઝ ઉદ્દીલાને રવાના કરી ઉદેપૂરને રસ્તે બાદશાહની હબૂરમાં મોકલી દીધો. ત્યારે વિજયનગર ઉજ્જૈનની પડોશમાં નિઝામ ઉલ્લસુલક આવી પહોંચવાની બખર ફેલાઈ ત્યારે શહેરના મહાજન, મુખ્ય મુખ્ય મનમબદારો, મહેર-અલીખાન, સફદરખાન બાબીના પુત્રો, સવાખત મહમદખાન અને જવા-નમદખાન, તેને આવકાર આપવા તથા મળવા જવા નીકળી પડ્યા અને

શુભઅતખાન તથા રૂસ્તમખાન, તેનો તેમના પર ઉપકાર હતો તેનો બદલો વાળવા મોએઝ ઉદ્દૌલાને વધાય કરવા તેની સાથે ગયા હતા તે તેને હંગરપોર સુધી પહોંચાડી પાછા અમદાવાદ આવ્યા અને નિઝામ ઉલમુલ્ક પાસે જવાની તૈયારી કરી. મોએઝ ઉદ્દૌલાના આત્મા ગયાની ખબર જ્યારે નિઝામ ઉલમુલ્કને પડી ત્યારે તેણે પેલે હતો ત્યાજ મુકામ કર્યો, અને નાયબ સૂબા તથા દીવાનની નીમણુક થવાની તથા એને આવકાર આપવા આવનાર શખ્સોની વાટ જોતો ત્યાજ રોકાયો, અને નાયબ નીમાય ત્યા સુધી શહેર મંભાળવા તથા તેનું રક્ષણ કરવા સફદરખાન ખાખીને લખી જણાવ્યું, અને તે ભદ્રના કિલામા દાખલ થઇ ગયો. મહેર અલીખાન કે જે નિઝામ ઉલમુલ્કની મુલાકાત લેવા જતો હતો તેને શારીરિક માદગી થઈ આવવાથી દોહદમા રોકાઇ જવું પડ્યું અને ત્યાથી આગળ વધી શક્યો નહિ. નિઝામ ઉલમુલ્કે, તુરકાનખલ વરમની વખત ઋતુની શરૂઆતમા એટલે હિ. સ. ૧૧૩૫ ના પહેલા જમાદી માસની સત્તરમી તારીખે પોતાના કાકા હામેદખાનને સૂબાના નાયબ તથા ફિદવીખાનને દીવાન નિમ્યા; અને ઘોળકાને બદલે વીરમયામ પરગણુ ખાલસા શરીફમા લેવાયું, તથા ત્યાના ફોજદાર તથા અમીનની જગા પર શાહપુરખાનને નીમવામા આવ્યો અને તેની તરફથી તેના નાયબ તરીકે તેના ભાઈ રહે-માન ફુલીખાનને એ કામ સોંપવામા આવ્યું. વળી ઘોળકા, ભરૂચ, જંબુસર, મકબૂલાબાદ અને વલસાડ પરગણા કે જે ખેતીને લાયક અને ઘણી પેદાશ-વાળા મહાલ છે તે પોતાની ખીનશર્તિ જાગીર તરીકે લઈ લીધા; અને શાય નોદા (નંદા) નામના શખ્સને તેનો મુતસદ્દી નીમ્યો. ઈંડર પરગણાને ખાલસા ટુંગચુ ને સૈયદ આકેબખાનને ત્યાનો ફોજદાર બનાવ્યો. ગોધરાની ફોજદારી અને જાગીરદારી પોતાની દીકરીના સસરા મુતવગ્સલખાનને આપી. ખબરપત્રીનું કામ કરવાનું ઉમેદખાનને સોંપી તેને હામેદખાન જોડે રવાના કર્યો, તથા સૂબાના બક્ષી અને ખબરપત્રીનો એાદો કવી-લિખાનને આપ્યો, અને અબ્દુલ ગફારખાનને કોટવાળ નીમી, તેમને સૌને જવાની રજા આપી; અને પોતે પાટનગર તરફ પાછો ફર્યો. મજલ કાપતો ને રસ્તો વટાવતો હામેદખાન દોહદ આવી પહોંચ્યો. મહેર આલી-ખાન કે જે ખિમારીને લીધે ત્યા પડી ગ્લાં હતો, તે તેને ત્યા મળ્યો અને તેની સાથેજ જવા નીકળી પડ્યો અને શુભઅતખાન અને રૂસ્તમ અલીખાનની મુલાકાત કરવા માટે લવામણ કરી તેમને બોલાવી મંગાવ્યા; (પણ) નેઓ તો તેને આવકાર આપવા રવાના થઈજ ચૂક્યા

હતા એટલે ગોધરા મુકામે આવતાં ઠાસરાની મંજલ પર શુભઅત્યાન અને
 રૂસ્તમ અલીખાનનો અને તેનો બેટો યર્ધ ગયો. કૂચ પર કૂચ કરી હામેદખાન
 કાંકરીઆ તળાવ ઉપર આવેલા મહેર અલીખાનના બાગમાં આવી ઉતર્યો
 અને તેણે તેને લાયક એક જાહેત આપી. બીજા જમાદી માસની ઓગસ્ટ-
 ત્રીસમી તારીખે પોતે દિલ્લામાં પ્રવેશ કર્યો અને નાજિમના ખાતાનું કામ
 કરવા તથા ફોજદારો અને ચાલુદારોની નીમણૂક કરવા મંડી ગયો. અમીર
 ઉલઝમરાનો સસરો, સોરહનો ફોજદાર અસદ કુલીખાન કે જે હામેદખાનની
 માથે આવ્યો હતો તે લશ્કરી સરંજામ બેગો કરી તથા સિપાઈઓ (નોકરીમાં)
 રાખી લઈ તેણી તરફ રવાના થઈ ગયો. શેખઉલ્લ ઈસલામખાન કે જે મોએજ
 ઉદ્દૌલાના અમલના આરંભથીજ ઉદેપૂર જઈને રહ્યો હતો, તે આ અર-
 સામાં અમદાવાદ પાછો ફર્યો. આખા સામ્રાજ્યના કરોડોનો ઓછો ખિસા-
 ફત ને પૃથ્વીપતિના દરબારમાંથી મકરંબ ઉલ્લઝરત હાફેઝ ખિદમતગારખા-
 નને આપવામાં આવ્યો હતો એટલે કાપક બગર મહાલના દારોગાની તથા
 અમદાવાદ શહેરના કરોડોની જગા શેખ ઉલ્લ ઈસલામખાનને આપવામાં
 આવી. મોએજ ઉદ્દૌલાની ફરકારીમાં મોમિનખાન સુરત બંદરનો મુનસફી
 નીમાથો અને પોતાને સોંપાયેલા તાલુકામાં આવી પહોંચ્યો. પૂર્વે હિ. સ.
 ૧૧૩૦ માં બનેલા બનાવોનું વર્ણન કરતાં હુમદર કુલીખાનના નાયબમૂખા
 તરીકે મુકરર થવાની હકીકત આપતાં આ લેખકના પિતા સૈયદ અમી-
 લખાનની જોડે ગયા હતા એ જણાવવામાં આવ્યું છે, તથા અકબરાબાદના
 રાજધાનીના શહેરમાં પહોંચ્યા બાદ ખાજા અબ્દુલ હમીદખાન હજૂરશ્રી
 પામે ગયો અને સૈયદ અમીલખાન અમીરખાન તરફ મુબારક ઉલ્લ મુલક
 સર મુલકખાન પાસે ગયો (તે પણ કહેવામાં આવ્યું છે), પરંતુ મંજેગ-
 વશાત્ બન્યું એવું કે મરહૂમ બાદશાહના હુકમ મુજબ મુબારક ઉલ્લ મુલક
 ત્યાંથી હજૂરશ્રી પાસે આવવા નીકળી ચૂક્યો હતો, અને વીસ કોસ દૂર
 છાવણી નાખી પડ્યો હતો. ત્યાં તે આવી પહોંચ્યો ને ત્યાં તે બંનેની મુલા-
 કાત થઈ અને ત્યાંથી (સાથે સાથે) તેઓ પાટનગર આવી પહોંચ્યા.
 મુબારક ઉલ્લ મુલકના મનમાં ધરેલી વાત ધારેલીજ રહી, તે અમલમાં
 આવી નહિ; અને હારુલ્લ મુલક કાબૂલના સબેદાર તરીકે તેની નીમણૂક
 કરવામાં આવી તેથી તે તેણી તરફ રવાના થયો; તેણે સૈયદ અમીલખાન
 તથા લેખકના પિતાને પોતાની સાથે લીધા, અને પંજાબ તથા પેશાવરના
 મહાયોનો કારભાર કરવાનું તેમને સોંપ્યું. જ્યાં સુધી તે પ્રદેશના દાણોપાણી
 નમીજમાં લખ્યા હતા ત્યાં સુધી ત્યાં રોકાઈ, આ સાલમાં કે બપોરે મુખા-

રેડ ઉલમુલક સૂએદરીનું રાજનામું આપી હંજૂરશી પાસે આવ્યો હતો, ત્યારે આ લેખકના પિતા કે જેમણે હંજરત ખુદદ મંજેદ (અમીરગંજેય)ના સમયમાં ઇશ્વર પાસથી ક્ષમા પામેલા તે ઉચ્ચ શાહનશાહ તથા મહમદ જહાનશાહ બહાદૂરની સેવા જૂના વખતમાં કરી હતી, તેમને મકર્રમ ઉલ-હંજરત બેહરજખાનની મારફતે તે પતિત પાવન પાદશાહની સેવાનું (પણ) માન મળ્યું અને તેમને અસલ તથા ઇઝાફ સાયની એક હજાર જતી મનસબ, ત્રણસો સવાર, તથા અલી મહમદખાનનો ખેતાબ બક્ષવામાં આવ્યાં, અને તેમના ભાઇ મહમદ જાફરને, સાતસો જતી, એકસો સવા-રની અસલ તથા ઇઝાફ સાયની મનસબ તથા જાફર મહમદખાનનો ખેતાબ તેની ગરહાજરીમાં બક્ષવામાં આવ્યા. લેખકના પિતાને અમદાવાદ આવતા રહેવાની ઘણી ઇચ્છા હોવાથી હુયાત અલીખાનની ફરકારીમાં તેમની અરજ મુજબ તેમને કાપડબજાર ખાતાના અમીનના ઓદા પર નીમી ખિલત (પોશાક)થી વિભૂષિત કરી તેમના તાલુકા પર જવાની રજા આપવામાં આવી, તથા થોડા સેર નલગસના તાકા તથા ઉચી તનાખુરી (પાદશાહ માટે) મોકલવા તેમને ફરમાવવામાં આવ્યું. લેખકના પિતાએ પોતાના ઓદાની સનદ જાફર મહમદખાન પર મોકલી, તેણે હીવાની કચેરીમાં તે રજૂ કરી, તેની નકલ મેળવી લીધી, અને તેજ સાક્ષના પવિત્ર શબ્દાલ માસની સાતમી તારીખથી તે ઓદાની ફરજ બજાવવા માડી, એજ અરસામાં હામેદખાનપર ખિલાફત અને પૃથ્વીપતિના ફરખારમાંથી ગુર્જ ખરદારોની ચોકીના મીર, કૈયદ નાસેરખાન જોડે રવાના કરેલા ખાસ પોશાક તથા રતનજીત કલગી આવી પહોંચ્યા. તેણે રીતસર તેનું સ્વાગત કરી, યોગ્ય માન આપી, ચાલુ આવેલા કાનૂન અને ધારા મુજબ વર્તી. તેને સ્વીકાર કર્યો. નાગર (બ્રાહ્મણ) શાંતિનો એક માણસ નામે કિંપા-શંકર કે જેની રીતસર લશ્કરી સિપાઇના જેવી હતી, અને જેને નામના મેળવવાની આકાંક્ષા હતી, તેને અને ફાજદારે મદના માણસોને કાઢક બાબત બોલાચાલી થતા ટંક થયો. તેનું પર રાજપૂતમાં આવેલું હતું તેના પર (હુમલો કરવા) હામેદખાને લશ્કર તથા તોપખાનું મોકલ્યું. કિરપાશકર પણ માણસો ભેગાં કરી તેની સામે ચલાવવા તૈયાર થઇ ઉભો અને સુધારત ચલા સુધી ગોળીબાર ચલાવતો રહ્યો. તેની જોડે સંબંધ (બાંધવા)ના વિચારથી તેમજ તે ખપનો માણસ છે એવા વિચારથી પણ રૂસ્તમ અલીખાન ત્યાં ગયો અને તેને કિપાડી પોતાને ઘેર લઇ આવ્યો.

આ કથ જાતનું કાપડ તે સમજવું નથી.

અને બીજા દહાડે હામેદખાન જોડે તેની મુનાઘાત ટગવી તેની હિંમત ને બહાદુરી તેના મંદોજ પત્ની જોઈ, તેની જોડે માયાશુપણા ને મન્યતાથી વર્તી, તેના મનનું મમાધાન કરી, હામેદખાને તેને પોતાની નોકરીમા ગખી લીધો હવે પગણાને મદોખસ્ત કરવા તથા પેશકશ ઉધરાવવા હામેદખાન નીકળી પડ્યો વાત્રક નદીના કાંઠા પગની તથા મુંડા (મડુધા)ની પેશકશની ગ્રમ ઉધનવવાની જુએદારી મકતારપે રસ્તમ અલીખાને હામેદખાનની પાસેથી પોતાને માથે લઈ લીધી હતી અને તેથી તેણે પોતાના બાઈ ઈબ્રગહીમ કુલીખાનને તે વસ્તુ ગવા લશ્કર આપી મોકલ્યો હતો તે વાત્રક નદીને કિનારે મુખમ નાખી પડ્યો હતો, એટલામા હામેદખાન નડીઆદ જલામા આવી પહોંચ્યો કેસાક દિતનાખો ને ફરેખી માણુમો કે જેમણે તેના મન રૂપી ક્ષેત્રમા વિરોધ (શત્રુતા)નું બી વાવ્યું હતું, તેમણે હામેદખાનને લગમાવી તેની જોડે લડાઈમા ઉતરવા માટે ઉશ્કેર્યો (ખાહેશમદ તથા ઇચ્છાવાળો બનાવ્યો) હામેદખાન પણ એ માણુસરૂપી સેનાનેના ફરેખથી એ કામ કરવા તૈયાર થયો સામા પક્ષના ઇગિદાની છૂપી વાતની ઈબ્રગહીમ કુલીખાનને ખબર પડતા તે પણ તેજ જગાએ પોતાની ફાજ માથે મક્રમપણે ઉભા ગઈ જગ તથા યુદ્ધ કરવાની તૈયારી કરવા લાગ્યો મુજસતના વતનીઓમાથી ટેનાક દાલિક માણુસો તથા હામેદખાનની સાથમાના ટેનાક કપડી માણુમો કે જેમણે આ સુદર કુલનું બી વાવ્યું હતું તેમણે તેને પુષ્ટિ આપ વાનો દેખાવ કરી, દોસ્તીના વેશ દેખા, એ બાબત છોડી દેવાનું તેને લખી જણાવ્યું પણ તેણે તે કબૂલ કર્યું નહિ રસ્તમ અલીખાન કે જે આ વખતે અમદાનાદ હતો, તેની પાસે એ હકીમત આવતા (ખુદી થઈ જતા) ને વારજ તુરતાતુગત પોતાના માથીઓને લઈ ગતોગત પૂરે અપટથી તે પોતાના બાઈની વ્હાલે ધાયો, અને ફુનીઆને કૃપા બક્ષતા મદાન પ્રમશમાન સૂર્યના ઉગતાની સાથે તે તેને આવી મળ્યો હામેદખાન કે જે લડાઈ પ્રશને ઇગદે નડીઆદથી દૂર કરી આવતો હતો તેને માર્ગમા રસ્તમ અલીખાન આવી પહોંચવાના સમાચાર મળતા તેણે પોતાનો ઇરાદો ફેરવી (રદ કરી) તેમના પ્રત્યે મિત્રતા તથા સહલાવો સંદેશો મોકલી તેમને મળ્યો, અને શહેર તરફ પાછો ફર્યો અને રસ્તમ અલીખાન તથા ઇબ્રગહીમ કુલીખાને માથે સાથે પેગલાદ પગણા ને વડોદરા કે જે તેમના તામામાં હતું તેણી તરફ ચાલવા માડ્યું, અને દહેજણુ ગામ કે જે ફિરૂરી મળીઓનું રહેણું હતું તેના પર બહાદુરીથી જાણે મારી, તેને આગ લગાડી, અને ત્યાં એક ન્હાનો મિલો બાધી એક થાણું રચાયું હિ સ

૧૧૩૬ માં બાદશાહના પવિત્ર હુકમ મુજબ, જે એક ગંગાવર લશ્કર
 જોધપુર મોકલવામાં આવ્યું હતું તેની મદદમાં શુભઅતખાન અને રૂસ્તમ
 અલીખાન, અમદાવાદને રસ્તે, મારવાડ ને રજપુતાણા તરફ લશ્કર લઈને
 ગયા અને ત્યાંની કેટલીક માતખર જગાઓ લૂંટી લીધી. ત્યારે જોધપુરનો
 મામલો પતી ગયો ત્યારે એવો બાદશાહી હુકમ નીકળ્યો કે ત્યાંથી તેઓ
 આવ્યા હોય ત્યાં તેમણે પાછા ફરવું, તેથી તેઓ પાછા આવતા રહ્યા, અને
 બંને જાણ્યોને ઉમદા પોશાક કે જે ગુર્જરદાર (ગોળદાર) અધ્યુબજેગ ને
 ઝમાન બેગ જોડે બાદશાહી દરબારમાંથી મોકલવામાં આવ્યા હતા તેના
 વડે સન્માનિત અને વિજૃંપિત કરવામાં આવ્યા. શુભઅતખાન કે જે
 અમદાવાદમાં હતો તેણે પોતાની ભેટનું સ્વાગત કરી, રીતસરનું માન આપી
 તેનો સ્વીકાર કર્યો, અને રૂસ્તમ અલીખાનનો પોશાક વડોદરે, કે ત્યાં તે
 રહેતો હતો, ત્યાં તેમણે પહોંચાડ્યો. વળી નિઝામ ઉલ્લમુલ્કની મહોર આપનો,
 એવો એક પવિત્ર બાદશાહી હુકમ ફિદવીખાન, સૂબાના દીવાનપર આવ્યો
 કે નાઝિમનો કરોડીનો એકો મોકૂફ કરવો, ને લઈ લેવો, ગોલકની રકમ
 લેવાની તેને મના કરવી, અને સાયર મહાલ જે આગલા નાઝિમોના હાથ
 નીચે હતો તે પણ લઈ લેવો, જેથી તે હુકમની જાહેરાત મુજબ કાપડ
 બજાર ખાતા તથા સાયર મહાલના કરોડીના એકા (મોકૂફ કરવામાં)
 કાઢી નાખવામાં આવ્યા. આખા સામ્રાજ્યના સાયર મહાલોના સૂબાઓના
 ખર્ચરખતીની જગા કે જે પહેલા કાઢીને આપવામાં આવી નહતી તે દીવાને
 આલારની કચેરીના ખર્ચરખતીની જગા જોડે ભેળવી દેવામાં આવી અને
 ખિલાફત ને પૃથ્વી રક્ષકના દરબારમાંથી અલીઅહમદખાન કોકાને તે આપવા-
 મા આવી, અને સૂબાના દીવાનો પર હુકમો મોકલવામાં આવ્યા કે તેના
 નાયબોને તેમણે તે એકાનો અધિકાર આપવો, તેથી ફિદવીખાને તેના
 પ્રતિનાયકને તેને કામે લગાડી દીધો. કબીરઅલી સૂબાના મમાઆરખતીની
 જગાએ નીમાઈ આવી પહોંચ્યો. મહેર અલીખાન કે જે કેટલોક વખત
 યમા બીમાર આવતો હતો તે આ સાલના રમઝાન માસની સાતમી તારીખે
 ગુજરી ગયો. કાઝી મુસ્તશીદખાનને હજૂરમાં તેજવવામાં આવેલો હોવાથી,
 તે પોતાના છોકરા અબદુલ અહમદખાનને શહેર કાઝીની જગાએ નાયબ
 નીમી હજૂરશ્રી પાસે જવા રવાના થયો, અને વડા કાઝીના ઉંચા એકાથી
 વિજૃંપિત થયો, અને બાપની ફેરફારીમાં શહેર કાઝીની મનમબદારી છોકરાને
 આપવામાં આવી. મુકર્રબ ઉલ્લહઝરત હાફેઝ ખિદમતગારખાનની અરજ
 મુજબ કાપડબજાર ખાતા તથા સાયર મહાલની ઉપજ, હજૂરશ્રી તરફથી

જે કાંઈ ફરમાશ આવે તેને માટે, ખાસ કપડા ખરીદવા માટે તથા ઉચ્ચ
ગરકાગ સાહેબ (બાદશાહ) માટે જે કાંઈ ચીજો ખરીદવી પડે તેમા ખર-
ચવા નક્કી કરવામા આવ્યુ. તેને માટે બંદોબસ્ત કરવાનું કામ ગેબ ઉત
ઈસલામખાનની જવાબદારી તથા તેના પ્રધાન પર નાખવામા આવ્યુ.
માલમલકતના ઘરોગાની જગા પર પીગ મહમદની ફેરફારીમા વજ્રહિં-
દીનને નીમવામા આવ્યો.

સુરત બંદરના મુતસદ્દી મોમિનખાનના લશ્કર અને મરાઠા
પીલાણ ગાયકવાડ વચ્ચે લડાઈ થવી, તેમાં લશ્કરની
હાર થવી અને કંથાણનું દોહાદતરફ આવવું,
સુરત બંદરની મુતસદ્દીગીરી પર રૂસ્તમઅલી-
ખાનનું નીમાવું, મોમિનખાનનું મૂખાના
દીવાન નીમાવું, અને અલીમહમદ
ખાનનું હજુર શ્રીપાસેથી આવવું

પીલાણરાવ ગાયકવાડ કે જે આમવા વખતમા સુરત મદગના જીલ્લા
મા હુલ્લડ ને ફિમાદનુ મૂળ થઈ પડ્યો હતો, તેણે આ અગસામા એક
જાતના જોર અને સત્તા પ્રાપ્ત કરી આજુમાણ ને પડોશમાં હુમલા કરી
નાશ કરવા તથા જે મામે થાય તેને મારી નાખવા તથા લૂંટી લેવા માટે
પોતાનો જુનમી હાથ લખાવ્યો હતો ત્યાંના મુતસદ્દા મોમિનખાને ઈર્જન
મહમદની સગદારી નીચે એક લશ્કર તથા પોતાના માથીઓની એક કુકડી
તેને નસીદેત આપવા, તથા શિક્ષા કરવા મોકલી તેમનાથી બને તેટલી
દિંમનથી તેઓ લડ્યા પરંતુ હારી ગયા, અને થોડા માર્યા ગયા અને
કેટલાક કેદ પકડાયા તેઓ, પોતાના હથિઆરો આપી આવતા-રતા, અને
પીલાણની સત્તા તે જીજ્ઞાસા મધી ગઈ, અને મોજે સોનપુરા તાલુકા
રહ, કે જે સુરત બંદરના સરકાર-જોડે બેળવી કાંધેન છે, અને જે સુરત
બંદરથી બીસ મસાછિટે આવેલું હોય જગીદારોના સ્તાનુકામા હતું તેમને
બેળવી લઈ તેણે, પોતાના તાબામા લીધું અને ત્યાંથી એક મસાફર આવે રી
એક ટેકરી, પ્રગાનો, ફિસ્લો આપ્યો, અને નીચેના વસ્તીવાળા ભાગને
ફરતો, એક કોટ/ખાધી ત્યાં સ્થાપાનુ રહેલાયુ બનાવ્યુ, અને ધીમે ધીમે
અમાવત, પરગણું તથા સુરત-સરકારના ખીર્ત પરગણાનો કબજો કરી

ખેડો, તથા કુંદો (? ગણદેવી), બાજપુર, તથા રાજપીપળાની નગરદિક
 સિક્કાખાનેદ, દરખેખદેહ, તથા પંચમહાલ અને સાદર ખેસલમાં કિલ્લા
 ઉભા થયાં, અને પોતાની મત્તા જમાવતો ગયો. કેંચાજી મસદા લસ્કર લઈ
 દોહદ ગોધરા તરફ રવાના થયો, અને ત્યાં લૂંટફાટ ચલાવી, ખંડણી
 ઉધરાવી બખેડાનું મૂળ ચર્ચ પડ્યો. આ સૂચના મસદાઓના પ્રવેશને
 આરંભ આ સાલથી થયો. પાદશાહી સનદ મુજબ ફિદવીખાનની ફેરફારી-
 મા મુસ્ત બંદરનો મુનસફી મોમિનખાન એ માલના સંચાલ મહીનાની
 દસમી તારીખ એટલે લૂંટફાટની ફમલના આરંભથી સૂચના દીવાન નીમાયો.
 અને અમદાવાદ આવના પહેલા પોતાનો ઓદો સંભાળી લેવા મોટે હાથ
 મહમદ આલેહ (નામના) તાજેર (વેપારી)ને લખી જણાવ્યું અને 'મિલકત
 માસની મોળમી તારીખે મુસ્ત બંદર છોડી અમદાવાદ આવી પહોંચ્યો' ને
 પોતાને કામે લાગી ગયો. મોમિનખાનની ફેરફારીમા ફસ્તમ અલીખાનને
 મુસ્ત બંદરની મુતસદ્દીગીરીથી મન્માનિત કરવામા આવ્યો હતો, તે પડો-
 દરેથી નીકળી લા પહોંચી ગયો અને પોતાનો ઓદો સંભાળી લઈ ફેરફાર
 દાર તથા ચાણુદારો નીમવા તથા કામકાજનો બંદોબસ્ત કરવામાં મુંદાઈ
 ગયો. સૈયદઅલી વાએઝી કે જેના સ્વભાવમા એકબતની બખેડોને ફિસાદ
 જગાવવાની વૃત્તિ ધર ધાલી બેઠી હતી, તે વારવાર "દીન, દીન" પોકારી
 તોફાની ટોળા, જેઓ પશુઓના ટોળા જેવા હોય છે તેમને, એમાં 'કરી-
 ધોંગાણુ મચાવતો હતો, તેથી શેડાના અનિષ્ટથી ઘણાનું ઇજ-થતું હોય તો
 તે કરવું એ મિલકતને અનુસરી ફસ્તમ અલીખાને તેને પકડ્યો, પણ તેનું
 સૈયદપણુ ખ્યાનમા રાખી તેના જીવને હાની કરી નહિ, અને તેને પગે
 બેઠીઓ નાખી વડોદરામા કેદ રાખ્યો. હવે સંખ્યાબંધ આરબો, છોકાં અને
 હિંદુઓ તેના મુરીદ (શિષ્ય) થયા હતા તેમણે પોતાના આચાર્યની આ
 હાલત જોઈ ખંડ ઉઠાવ્યું અને ખુનામરફી ને મારામારી એ તેનું પરિણામ
 આવ્યું, અને એક આખી રાત ને દહાડો ગોળાબાર ચાલ્યો. તેમા તેમનું
 નાથી ટકી શકાય નહિ એટલે તેઓ શહેર છોડી ચાલ્યા ગયા અને મુસ્ત-
 મઅલીખાનની સત્તાની છાપ શહેરવાસીઓ પર બેઠી. આજ અરમામા
 લેખકના પિતા અલીમહમદખાન, કાપડ બજારખાતાના અમીન, હજૂરશી
 પામથી અમદાવાદ આવ્યા અને બધી તથા બખરપત્રીનો ઓદો બોગ-
 વનાર કંપી દિલખાને મીર હિસામઉદ્દીનને પોતાનો નાયબનો ત્રીમ્મે ને
 પોતે દેહાણુ તરફ રવાના થયો.

મુખારેઝઊલમુલક સરખુલદખાન બહાદુર દિલાવરજંગની સૂબેદારી અને શુભઅતખાનની નાયબ સૂબેદારી, હામેદખાન જેડે ખાનાજંગી અને મોમિનખાનની દીવાનગીરી

આ પુસ્તક તો માત્ર અમદાવાદ સુખાને અંગે બનના બનાવોને બગતુ જ હોવાને લીધે બીજા કેટલાએક બનાવો કે જેનું વર્ણન અત્રે કરવાની જરૂર નથી, તેવા બનાવો બનવાને લીધે પતિત પાવન હુન્નૂરશીની રજા મેળવ્યા સિવાય નિઝામ-ઉલ-મુલક તેમની હાજરીમાથી નીકળી પડી દક્ષણ તરફ રવાના થયો, તથા જલીલઉલકદ્ર વજીરે આજમનો ઓઢો, એ માનથી ભરેલી અને કિર્તિવત દરબારમાથી ઓતમાદઉદ્દૌલા કમરહીનખાન બહાદુર તુસરત જગથી વિભૂષિત અને પ્રદાશમાન કરવામા આવ્યો. આ સામ્રાજ્યના કાયદા ને ધારાઓ મુજબ વજીરની ફેરબદલી થતી નથી, તેથી નિઝામ-ઉલ-મુલકને વકીલે મુતસલક બનાવી આસફજહનો ખેતાબ આપી મન્માનીત કરવામા આવ્યો. મુખારેઝઊલમુલક સરખુલદખાન કે જેને સાત હજારીની મનસબ, સાતસો સવાર, બે ઘોડા ને ત્રણ ઘોડાવાળી, આપવામા આવી હતી તેને આસફજહની ફેરફારીમા અમદાવાદની સૂબેદારીપગ એક ખાસ ખિલત(પિશાક) રત્ન જડીત મગ્ગેચ તથા એક હાથીની ભેટ સાથે નીમવામાં આવ્યો, અને તે ત્યાં આવી પહોંચે ત્યાંસુધી સુખાના નાયબની જગા શુભઅતખાનને આપવાનું વિધાતાના લેખ જેવું બાદશાહી ફરમાન નીકળ્યું. હિ.મ. ૧૧૩૬ ના પવિત્ર ઝિલકદ માસમા એ વંદનિય ફરમાનો મુખારેઝઊલમુલકના પત્રો સાથે શુભઅતખાનપર, તથા અમદાવાદના હવેલી પરગણાના મહાલોની તેમજ ઘોળકા, ભરૂચ, જલુસર, મકળુવાબાદ (આમોદ), વલસાડ તથા કડી પરગણામાથી સુખાના અંગના ચરતી મહાબની મુતસદ્દીગીરીની સનદ, લેખકના પિતા અલીમહમદખાનનાપરની આવી પહોંચ્યા. તેનું યોગ્ય સ્વાગત કરી તથા રીતસરનું માન આપી શુભઅતખાને નાયબગીરીનું ફરમાન લીધું, અને હામેદખાનને તેની ખજર કરી, નાઝિમના ખાતાનો કારબાર તથા કોટવાગ, ફાજદાર ગદ્દ અને ચાણુદારોની નીમણુકો કરવા માગ્યા. મુખારેઝઊલમુલકે મોકલેલી બાદશાહી સનદ અલીમહમદખાને દીવાન-કચેરીમા રજૂ કરી તેની નકલ લીધી, અને જાફરમહમદખાનને ભરૂચ, આ વેખકને ઘોળકે, તથા બીજા મહાલોમા બીજા અમલદારોને મોકલ્યા.

તેઓ દરેક પોતાના તાલુકા તરફ રવાના થઈ ગયા. શુભઅતખાને 'હામે-
ખાનને ભદ્ર ખાલી કરવાનું' કહ્યું. વરસાદની મોસમ હોવાથી તેણે થોડો
વખત મળવાની માગણી કરી. શુભઅતખાને તેની તે માગણી કબૂલી કે
સ્વીકારી નહિ, અને લડાઈ કરવા તથા મોરચા બાંધવાના પાપા નાંખ્યા.
અંતે પક્ષ તરફથી લડાઈ ને ચુકનો અગ્નિ મળવાવચન આવ્યો અને ત્રણ
રાત ને દીવમ તોપ ને બંદૂકના મારા માયની તથા ભદ્રની પામે રહેનારા
લોકોની ખાતાખમળી કરતી લડાઈની લડી બગતી રહી. અમદાવાદના
ઢેટવાએક ગઢવાસીઓ કે જેમને શુભઅતખાનની બહાદુરી ગમતી નહતી.
તેમણે આ લડાઈમાં પોતાના માણસો હામેદખાનની મદદમાં મોકલી
ફરેલ ગયા. આનું પરિણામ રખે એવું આવે કે ધીમે ધીમે એ લડાઈ લખાય
ને તેથી શહેર તાગળ થઈ જાય, એવી દીર્ઘદાઈથી અલીમહમદખાને
વિચાર કરી રાફદરખાન બાબી પામે જઈ સવાખત મહમદખાન તથા
જવાનમદખાનને ત્યાં બોલાવી મગાવ્યા અને કહ્યું કે એકાદ પર નીમાએસો
માણસ જુદોજ છે અને હજી તો તે આવવાનો છે. મારે જો તેઓ સુવેદ કરા-
વવા અને આ જવાબી શાત પાડવા વચન પડે તો તે બહેતર અને યોગ્ય
જ થઈ પડશે, અને નવા નીમાયત્તા એધેદારની ખૂશીનું કારણ થઈ
પડશે. તેમને થોડે બેમાડી પોતે શુભઅતખાન પામે ગયા અને તેને પણ
લડાઈ કરતો અટકાવી એ ઝડપે રાખાવી દીધો. હામેદખાન (ભદ્રની)
બહાર આવી રતે પડ્યો, અને વગમાદની મોસમ હોવાને લીધે દોહદ
જઈ ત્યાં રોકાઈ, મુકામ કરી જે બન્યું હતું તેની હકીકત આમરુખાનને
લખી જણાવી તેના જવાબની રાહ જોતો બેઠો. ફત્તે (દાણો કાપવાની
મોસમ) તથા (બગામાથી) દાણો ઉપાડવાને વખત આવી પહોંચ્યે
શુભઅતખાન બદોખત ક્રવા તથા સાબરકિનારાના જિલ્લાઓના જમીન
દારો પાસેથી પેશકગ ઉઘગવવા, ઈબરાહીમ કુલીખાનને શહેરમાં નાખત તરીકે
મૂંઝી ગુજરાનના ઉમદા અને નામચીન જગાદારો, ફસખાતીઓ, તથા
આરખ અને દક્ષણી સિપાઈઓનું માન આઠ હજાર મવાર અને પચાસનું
લરકર લઈ નીકળી પડ્યો, અને રામરાયના નામના માણસને મુંડા
(મુંઝા)નો ફાજદાર નીમી, એક મવાર ને પચાસની કુકડી આપી, જે
હામેદખાન આ નરક આવવાનો વિચાર રાખતો હોય તો તેને તેમ કરના
રતે રોકવા (અટકાવવા)ના વિચારથી મોકલ્યો અને પોતે આગળ વધ્યો.
કુલી દિવખાનની ફેરફારીમાં બફી નયા મૂજાના અખરપત્રીની જગાએ
હજુરમી નરકથી તાલેયારખાનને નીમવામાં આવ્યો ને અમાનદારખાનને

તેના નાયબની જગા મળી. હવે આ સમયમાં મુખ્યરેઝ ઉત્તમુદ્ધને નાણાંની
 જરૂર પડી તેથી જીવજીત મુગલ નામના માણસે ધોળકા પરગણું તથા ભરૂચ,
 જંબુસર, અને મકળવાખાદ (આમોદ)નો “મકતો” [ઇમરો] ચોનાને
 માથે લઈ, અગાઉથી તેને હિસાબ પેટે બે લાખ રૂપીઆ આપ્યા, અને
 તેણે ચોતાનાં માણસોને કામનો અધિકાર સોંપાવવાનો તથા તેમને મદદ
 આપવાનો મુખ્યરેઝ ઉત્તમુદ્ધને પત્ર અલીમદમદખાન પાસે રજૂ કરી ચોતાણું
 કામ શરૂ કરી દીધું. હિ. સ. ૧૧૩૭ ના પવિત્ર મહોરમ માસની પહેલી
 તારીખે લેખક ધોળકેથી અમદાવાદ આવ્યો. આ સાલમાં જયને મુખા-
 રકને પ્રસંગે એક કીમતી ચોચાક શુભઅનખાનપર મુર્જબરદારો જોડે
 મોકલવામાં આવ્યો. શુભઅનખાને સાન આદ હજાર ગુજરાતીઓનું
 લશ્કર ભેગું કર્યું હતું, અને હાંમેદખાનના પર હુમલો કરી હાથ બતાવી તેને
 કાઢી મૂક્યો હતો, તથા ફત્તમ અલીખાને મુરત બંદરે બેત્રણ વખત પીલાજી
 ગાયકવાડ જોડે ટક્કર જીલી લડાઈ કરી (તેને હરાવી) તેની પૂઠ પકડી
 હતી, તેથી એ બંને લાઇઓની એક જગતી કીર્તિને નામના, તથા તેમની
 પાસે મ્હોટું લશ્કર હોવાની હકીકત, જગજહેર યનાં ખાસો આમ-દરેકને
 મ્હોડે તેમની એ કીર્તિને નામના ગવાઈ રહ્યાં હતાં. આસફગઢ પ્રત્યે
 નામદાર પવિત્ર પાદશાહની કમ મહેરબાની થવાના સમાચાર મળતાં શુભ-
 અનખાને હુજૂરશ્રીની પાસે રહેતા કેટલાક સંન્યસ્યોની મારફતે તેમની
 પવિત્ર સેવામાં અરજ પહોંચાડી કે જો હમારી બે લાઇઓની તે કામ
 પર નીમજીક થાય અને હમારાપર પત્ર મોકલવામાં આવે તો, ‘લગભગ
 વીસહજાર સવારતો તૈયાર છે અને બીજી વધારે મંખ્યા ભેગી કરી, હુકમ
 થતા, આસફગઢ જોડે હમે લડાઈ તથા જંગ કરવા તૈયાર છીએ. તેમની
 આ માગણીનો સ્વીકાર થયો, અને તેમને હિસાબ પેટે ત્રણ લાખ રૂપીઆ
 આપવાનો મુરત બંદરની ત્રીજેરીપર હુકમ નીકળ્યો. શુભઅનખાને
 ચોતાના પુત્ર અહમદ કુલીને રમાલદાર નીગી મુરત બંદરે ફત્તમ અલી-
 ખાન પાસે મોકલ્યો કે જેથી તેઓ બંને સાથે મળી સિપાઇઓની ભરતી
 કરે અને (બીજી) તૈયારીઓ પણ કરે. આ માગણી તથા શેખઅલીના
 વિચારો કે જેને લીધે તેને (ગુજરાત તરફ જવાની) રજા મળતા વિશંખ
 થતો હતો તેની મુખ્યરેઝ ઉત્તમુદ્ધને ખબર પડતા, તેણે અલી મદમદખાન
 કે જેને તે સમજી માણુમ ગણતો હતો તથા જેના સંગીન અભિપ્રાયપર
 તેને વિશ્વાસ હતો, તેના પર ક્રોધ પણ માણસને ખબર ન પડે તેવી છૂપી
 રીતે ચોતાને હાથે પૂરેપૂરી નિગમ અને તક્લીફથી પત્ર લખી જણાવ્યું

(અને પૃષ્ઠ) કે એમણે (બંને ભાઈઓએ) જેની માગણી કરી છે તે તેઓ પાર પાડી શકશે ? તે કાર્ય તેઓ વિચાર સંદિગ્ધાથી બહાર કાઢી અમલમાં મૂકી શકશે ? આણું જેખમદારી ભરેલું કામ તેમનાથી બની શકશે ? કે આ બધી દમ વગરની પતરાણ ને પોતાના વખાણની વાતો માત્ર છે ? એ કાગળ લેખકના પિતાએ વાચી લેખકને આપ્યો અને એ ખાનગી વાત ખાનગીજ રાખવાનો આગ્રહ કર્યો. ધણા ડહાપણ અને શાણપણથી બહુ વિચાર ને અંદેશો કર્યા બાદ તેમણે જવાબ લખ્યો કે જેનો મુસદ્દો આ અદના લેખકે કર્યો હતો. તેમાં જણાવેલા મુદ્દાઓનો ટૂંક માર એ છે કે એ બે ભાઈઓની શરવીરના, બહાદુરી અને સિપાઈગીરી (લશ્કરી કાબેલીઅત) ગંભીરે કોઈ રીતનો શક કે સંશય નથી: કારણ સ્વભાવેજ તેઓ શરવીર ને મહાનગીવાળા છે. પરંતુ સિપાઈ હોવું તે એક જુદી વાત છે અને મરદારી કરવી તે એક જુદી વાત છે. ગુજરાતી ને કસબાતી જે સિપાઈઓ શુભઅત્તખાને બોલા કર્યા છે તેઓ લડાઈની હારમા રણક્ષેત્રની અંદર ઉભા રહેવાની જવાબદારી લઈ શકે તેવા નથી, અને તેમણે તેવી જવાબદારી અનુભવી પણ નથી. મરાઠાઓના ભાલાની માત્ર નોક જોઈ તેઓ વગર લડાઈ કરે રણક્ષેત્રમાંથી પુઠ બતાવી નાસી જશે. તેમનો સરદાર જાતે સિપાઈ હોવાથી તે તો જરૂર માર્યો જશે. ફસ્તમઅલીખાનના લશ્કરમાં આરબ જાતના તથા ખીજા પ્રદેશના તથા ગુજરાતના કેટલાક શરવીર અને આબરુદાર સિપાઈઓ છે, અને તેઓ ચીલાણ મગાસ જોડે કેટલીક વખત અપાઝીમાં પણ ઉતરેલા છે, તેથી તેમને કાબક અંશે તેમની સાથે લડાઈ કરવાનો અનુભવ છે અને તેમની જોડે લડવાની રૂઢી તેમના હાથમાં આવી ગઈ છે. ટૂંકામાં શુભઅત્તખાન કે જે કહી પરગણામાં જમાબંધી કરતો હતો અને પેશકશ ઉધરાવવામાં મુશ્કેલીઓ હતો, તેણે એક યોજના રચી. સૂબાના દિવાન મોમિનખાન, મુખ્યારેઝ ઉસ્મુલ્કના મહાસોના મુતમદી અલી મહમદખાન, તથા ખીજા અમલદારો (મુનશી)ઓને લખી જણાવ્યું કે તમારી મીની સાથે મમલત કરવી પડે એવો જરૂરી પ્રસંગ ઉભો થયો છે, મટિ તમરે અત્રે આવવું. તે હિપરથી દીવાનનો નામ બઈઝતમહમદખાન તથા ખીજાઓ બોલાવ્યા મુજબ ત્યાં જવા અને પડયા ને જઈ મળ્યા. શુભઅત્તખાને પોતાના મનની વાત તેમને કહી સંભળાવી કે સીમદી નોકરોનો ખર્ચ ઘણો છે અને તે પૂરો થતો નથી. તેમજ હામેદખાનનું દોહદમા પડી રહેવું, એ પોતાને એક રીતનો અંતરાય હોવાથી, એ બેઠકમાં બનેલી હકીકત લખી કાઢી તેના પર મોમિનખાન,

અલી મહમદખાન, બક્ષી ને ખજરપત્રી અમાનતદારખાન, અને સમા-
ચારપત્રી કબીર અલીખાનની મોહોરો લગાવી, એક લેખ તૈયાર કર્યો અને
બાદશાહી ત્રીજેરીમાંથી એ લાખ રૂપીઆ ઉપાડવા માટે પરવાનો (તનખો)
લીધો અને ખાનેને પાછા ફરવાની રજા આપી. વધાય થતી વખતે લેખકના
પિતાએ વખતને અનુસરી તથા સમયને અનુકૂળ સલાહ આપી કે જો
તુરતા તુરત તે કેપડવણજ અને જૂણાવાડા તરફ ત્યાંની વ્યવસ્થા કરવાને
બહાને જાય તો તે બહેતર થઈ પડશે. કારણ હાંમેદખાન પ્રસંગ ને લાગ
મળવાની રાહ જોઈ બેઠો છે, પણ હજી તે જોઈએ તેટલું લશ્કર બેઠું
કરી શક્યો નથી, તેથી તે એક બાજુ થઈ જશે. દેખીતી રીતે તેમનું
માન રાખવા શુભઅવખાને આ સલાહના સ્વીકારની આંગળી આંખ પર
મૂકી નમન કર્યું, પરંતુ મનમાં વિચાર કર્યો કે તેમ કરવાથી કાંઈ ફાયદો
થશે નહિ ને તેથી પોતાના વિશ્વાસુ માણસોને કહ્યું કે ફલાણા ફલાણાને
આપણે આ મૂખામા રહીએ તે પસંદ નથી. હાંમેદખાનનું અહીં નજી-
કમા હોવું એ આપણે માટે બહુ સાઈ બહાનું છે, અને એમ ધારો કે
એના મગજમાં કાંઈ ખીજો જ ધરાવો (હકમન લેવાનો) હોય તો મરેલાને
મારવો એ કયું મોટું કામ છે ?

જ્યારે માણસનો વખત અંધકારથી બરાબ જાય છે,
ત્યારે તે એવુંજ કરે છે કે જે તેને કામ આવી શકતું નથી.

તે ખીજી બાજુ કૂચ કરી ગયો. મક્કા (એની પવિત્રતા ને એનું મહત્વ
ઈશ્વર વધારે) ના શરીફનો એકબી શેખ ઇલાન આ ચરસામાં થોડો પ્રસાદ
તથા નાદર બેટ સોગાતો લઈ મુરત બંદરેથી અમદાવાદ આવી પહોંચ્યો.
અને મુલતાનોના રક્ષક (બાદશાહ) ના દરબારમા જવા રવાના થયો, તેની
જોડે અલી મહમદખાને લીલી હરડે તથા આમળાના મુરખ્યા કે જે અતી
મહમદખાને મુબારક ઉત્તમુકની ફરમારથી બનાવ્યા હતા તેની બગલોએ
(કાવડો ?) તેની જોડે મોકલી. સલાખન મહમદખાન બાખીને હાંમેદખાનના
મનની છપી વાતની ખજર હતી તેથી આ મમયેશહેરમાં રહેવું તેને પોતાને
મુનાસિલખ નહિ લાગવાથી પોતાના કુટુંબીઓને લઈ ગેરહેલવાડ મદાવ
જ્યા તેના બાપની જગીર હતી ત્યાં જઈ એક બાજુએ બેસી ગયો.

હામેદખાન જોડે કંથાજી મરાઠાનું મળી જવું, શુભઅ-
તખાન જોડે લડાઈ થવી, તેનું માર્યા જવું, સૂખાનું
હામેદખાનના તાળામાં આવવું, મરાઠાને ચોથ
આપવાનો કરાર થવો, તથા એ સિવાય એ
અરસામાં બનેલા ખીજ બનાવો

હામેદખાનનું શહેર બહાર નીકળવું, બનેલા બનાવની હકીકત આસ-
ફગદને લખી જણાવવી, વગસાદની મોમમને લીધે દોહદમા મુકામ કરી
રહેવું, અને (આસફગદના તગ્ધી) જવાબની રાહ જોવી એ હકીકત,
પૂર્વે, અફઘૂત કલમથી લખાઈ ગઈ છે. સુબેદારીની ફેગદારી તથા ખીજ
બનાવોની ખબર જાણી, તેમજ તેના કાકા પ્રત્યે મુરવત ન બતાવવા બાબ-
તમા શુભઅતખાનની ધૂણતા, અને ખિલાફત અને પૃથ્વીરક્ષક પાદશાહની
દરબારમાંથી આવી રીતે માગણી કરવાથી તેને બહાર નીકળી જવું પડ્યું તે
તથા પતિતપાવન (પાદશાહ)ની તેના પર ઇતરાજ થવાની હકીકત જાણી,
આસફગદે પાણી પહેલા પાળ બાધવી એ દુરસ્ત ધાર્યું (કારણ)

ઝરણાને તેના મળ આગળ એક પાવકાથી અટકાવાય,

પણ જે તે ભાર્થ જાય તો પછી હાથી પણ તેને રોકી રાકતો નથી,

તથા તેણે કંથાજી મરાઠાને જો તે હામેદખાન જોડે દોમ્તી કરી
તેને મદદ કરે તથા શુભઅતખાનને ઉમેડી નાખે તો તેના બદલામાં શુભ
ગન સૂખાની ચોથ આપવાનો કગર કરી આપવાની લાલચ ને કોબમા
નાખ્યો. તે તો દરરોજ આવોજ પ્રાર્થ બનાવ બને તેવું ઇચ્છતો હોવાથી તેણે
અન કરણપૂર્વક એ વાત સ્વીકારી અને તેમ જવાનું માથે લીધું, અને
વગસાદની મોમમ પૂરી થવાની રાહ જોતો જોયો પોતાના જવાબમાં આ-
સફગદે હામેદખાનને નિગતવાગ લખી જણાવ્યું કે (શુભઅતખાનપર)
વેગ લેવા તથા કંથાજી અને પીવાજીની-કે જેને સુદા આ બાબતમાં પણ
લખ્યો હતો, તેમની-મૈત્રી મેળવવા પોતે પગલા ભર્યા હતા આ ઉપરથી તેના
ઉત્માદની ગ્જે પણ જોગ પડ્યું અને તેથી તે બાગતની તૈયારી કરવા
પોતે મડી ગયો, અને અમદાસાદમાના કેટલાક માણસો, જેમને એ પોતાના
પક્ષના તથા શુભઅતખાનના વિરોધીઓ ગણતો હતો તેમને, પોતાના મનની
વાતથી વાકેફ કર્યા તથા માળવાવત્ની રોહીલાઓના જમાદારો મીર મધુ

તથા મહામંદ્ર સંધ્યામતને પોતાની નોકરીમા દાખલ કરવા બોલાવ્યા એ
છપી વાત રહતે રહતે લોકોમા ચર્ચાવા માડી તેને આવવાના સમ્રેત થએના
સમયે કંથાજી મગરો મ્હોટી ફાજ લઈ દોહદ પાસે આવી પહોચ્યો અને
હામેદખાન પાસે મોગદ લેવડાવી, ચોથ બાબતનો કરાર દદ દગવ્યો, અને
અમદાવાદ તરફ ફરવાની સલાહ આપી તેણી તરફ જવું એવું નક્કી
કરાવ્યું મરાઠાઓનું હામેદખાન જોડે મળી જવું, અને તેમનું આ બાજુ
આવવું એ વાત સૂચ્ય કગતા વધારે પ્રકાશિત અને રાત્રી કરતા વધારે
ચોખ્ખી રીતે ઝાહેરમા આવી ઇબરાહીમ ફુલીખાને વારવાર શુભઅન
ખાનને ખબર આપી પાછા ફરવાનું લખ્યું, અને તેણે પણ પોતાના ઇરા
દાની લગામ શહેર તરફ આવવા ફેરવી મગાઠ ફાજ સાથે હામેદખાન
કેપડવણજ કસબાથી વીસ દોસ દૂર આવી પહોચ્યો અને શેખ ઇનાન
એનચી કે જે ત્યાં હતો તેને પોતાની જોડે આવવા પાછો ફરવ્યો અને એક
પછી એક તેના અમદાનાદખાના

—ફરમા ઘેટા જેવા ગરીબ

પીઠ પાછળ ફાડી ખાનાર વર જેવા—

શુભચિંતકોના પત્રો કે જેમા હમણાનો સમય અનુકૂળ છે, લાગ
ફાવે તેમ છે, એટલે તરત આવવું જોઈએ, એવો મજકૂર લખેલો હતો તે,
તેને મળતા હોવાથી તેની ઇચ્છાને પ્રોત્સાહક થઈ પડ્યા કૃત્યપર કૃત્ય કરી
શહેરથી નવ દોસ દૂર આવેલા હમોડા ગામ સુધી શુભઅનખાન આવી
પહોચ્યો એદગમરી વાપરી જોડે જમ્મૂમ ન રાખેના હોવાથી હામેદખાનની
હીલચાલ તથા તે ચોકસ કંઈ જગ્યાએ છે તેની ખરી ખબર ન પડવાથી—મળ
આવી પહોચે છે ત્યારે દેખતો (માણસ) આધળો થઈ જાય છે એ કહેવત
મુજબ—પેશકદા ઉધરાવવાના લોકને વશ થઈ તેણે ત્યાજ છાવણી નાખી
મુકામ કર્યો

લોક સાચા માણસની આખ પણ બધ કરી દે છે

પક્ષી અને માછલાને લોક જ જાગમા સપડાવે છે

જે ત્યાં મુકામ ન કરતા શહેરમા આવના રહેવાનો તેણે વિચાર કર્યો
હોત તો ગભવિત છે કે તે શહેરમા આવી પહોચ્યો હોત પરંતુ ઇશ્વરેના
કાંઈ બીજાજ પ્રમતની હતી એટલે પ્રિધિએ પોતાનું કામ ખુબ પહોંચાડી
માસની છબીસમી તારીખ ને શરૂવારે ત્યારે ફર્ય કરી તેણે શહેર તરફ
વધવા માંડ્યું ત્યારે ઘણા સિપાઈઓ તથા છાવણી જામરના માણસો રાતે

રાતેજ કૃત્ર કરી રવાના મઈ ગયાં, અને શુભઅનખાન શહેરથી ચાર કોસ દૂર આવેલા મોટા મેદા ગામની હદમાં આવી પહોંચ્યો. શત્રુઓ પાસે આવી પહોંચ્યા છે એવી લશ્કરના એક પણ માણસને ખબર ન હોવાથી પોતાના ધર બેગા (જલદીથી) થઈ જવાની તીવ્ર ઇચ્છાથી સિપાઈઓ તથા જાવણી બખ્તરનાં માણસોની ટોળીઓ ને ટૂંકડીઓ, ઝડ ઘેર પહોંચી જવાની દરીદ્રાઈમાં, દાણો મળવાની આશાએ સાજરે ઘેર ફરતાં જનવરોનાં કરતાં પણ, ઝડપમાં ચલી ગઈ. લશ્કર અને જાવણીના બપોતાનું સૂત્ર વૂટી ગયું; અને અન્યવરથા થઈ ગઈ અને જેને જે ગમે તે રસ્તે તેણે ચાલવા માંડ્યું; એટલામાં મરાઠાઓના ઝડપી ઘોડેસ્વારની એક ટૂંકડી જેને ડુલ (ખીંક લાગે તેવા) સવાર કહે છે તેણે દેખા દીધી અને લશ્કરના પાછલા ભાગ પર વૂટી પડી. આટલું બનવાની સાથેજ એ માણસો એકાએક ગભરાઈ ગયા અને ખીંકના માર્ગો, પવનને પીળળી પાસથી ત્વરિત ગતિ ઉછીની લઈ ધણી ઝડપથી નકારણુ હવે ખીંકના માર્ગો તેઓ નાસના હતા તેથી—નાસવા માંડ્યા કે જેથી ગમે તે રીતે તેઓ શહેર બેગા થઈ જાય. લશ્કરમાના ધણા બેઠીસ માણસો અને કસબાતીઓ પણ તેમની જોડે પોતાના ઘોડા દપટાવી નીકળી નાહા અને મરાઠા સવારોએ લશ્કરના મધ્ય ભાગ પર વૂટી પડી લૂંટફાટનો હાથ લાંબાવ્યો. શુભઅનખાને પોતાનું લશ્કર વ્યવસ્થિત કરવાની ધણીએ મહેનત કરી, પરંતુ કાદાળા ઝાડની ઝાડીને લીધે તેમજ પરતાલ (તાડના ઝાડ) વચ્ચા (પડદા માફક) આવી જવાને લીધે અને જાવણી બખ્તરનાં માણસો (વિપારીઓ)ની મોટી મેદનીને લીધે તેમ થઈ શક્ય નહિ, અને જેમ અને તેમ જલદી એ ભયાનક અને દિલ્લોડ રણક્ષેત્રમાંથી નીકળી નહાસી પોતાનું સિર કેમ સલામત રાખવું, તેના વિચાર દરેક જણે કરવા માંડ્યો, અને એવે વખતે સરદારની નજર બહાર રહેવું એમાજ શાપદો સમજી લાખો વખત સુધી અદસ્ત રહેવાનું પસંદ કર્યું. થોડા સાથીઓ કે જે તેની જોડે રહી ગયા હતા તેમને લઈ શુભઅનખાન એક બાજુએ ઉભો હતો, એટલે લાગ જોઈ પોતાની સાથમાં આવેલી ફોજને લઈ લોખંડમાં ગરક થઈ ગયેલો હોય એવો, બખ્તર પહેરેલો, હોમેદખાન એક હાથી જેના પર લોખંડની અંબાડી હતી તેના પર બેસી, તેની સામે થઈ ગયો અને અણુધારી બધા તથા આદ્યશમાંથી ઉતરતી બળવાન વિધિની ઝડપથી સામે આવી ઉભો.

મજબૂતીના ઢોલનો એવો અવાજ નીકળ્યો,

કે જે અવાજથી આકાશના મગજમાંથી હોશ ઉડી ગયા.

ડાબી ને જમણી બાલુથી ચમ (ના દૂત) આવી પહોંચ્યા,
આદત, આસમાન પરથી જમીનપર ઉતરી આવી,
સુભાગ્યની ઘણી રહવારો સાંજમાં બદલાઈ ગઈ,
ઘણુઓનો રોડનો દીવસ (તેજ દીવસ) પૂરો થયો.

હાથીપર બેઠા બેઠા બંને સરદારોએ લડવા માંડ્યું. શુભઅનખાનના
હાથીએ હુમલો કર્યો એટલે હામેદખાને પોતાની મચારીના હાથીને આગળ
ચલાવ્યો. શુભઅનખાન (માત્ર) એક જમો પહેરી અંબાડીમાં બેઠો હતો, તેની
નેડે તેનો નાનો છોકરો હતો, છતાં પણ સૌર્ય ને હિંમત તેના મતી રવખા
વમા ખમીરપે રહેલા (આતંગ્રેહ યથા ગએલાં) હતા તેથી પોતાના હાથીને તેના
હાથીને સામે આણ્યો અને બંને બામૂએ ગોળીબાર કરવાનું તથા તીરના
મંદેશા મોકલવાનું જારી રાખ્યું. શુભઅનખાનનો છોકરો હુમેન કુલી કે જે
ત્રણહજાર બહાદુર સવાર તથા નવરંગ મીયાણો, નામત લોદી, મસ્તી લોદી,
સૈયદ ફયાઝખાન અને શેરાનીખાન, જેવા પ્રખ્યાત જમાદારો તથા મથહર
ખાદા અને બહાદુર સિપાઈઓની દૂકડી સાથે લશ્કરને મોખરે રહેવા
નીમાયો હતો, તેણે પોતાના હાથીપરથી નેચું કે હામેદખાન તેના બાપની
મામે આવે છે તેથી તેણે પોતાના સાથીઓમાંથી જેટલા બાકી રહ્યા હતા,
તેમને તે તરફ દોડી જઈ હુમલો કરવા આગ્રહ કર્યો. તેણે ઘણું
કહ્યું પણ તે તેમણે સાંભળ્યું નહિ. અંતે તેમાંથી કોઈને પણ પ્રભુએ
સારી પ્રેરણા કરી નહિ, તેથી ન છૂટકે પોતે એકલો (તે તરફ) પાછો ફર્યો,
પરંતુ તે એવે વખતે આવી પહોંચ્યો કે જ્યારે બાજુ હાથમાંથી જતી રહી
હતી. શુભઅનખાને છોડેલા તીર જો કે ત્યાં સુધી પહોંચતા જરા પરંતુ
અંબાડીના થાલવા વચમા આવવાથી કારગત થઈ પડતા નહિ, અને એનું
પોતાનું આવી બચ્નું હતું એટલે હામેદખાનનાં યોદ્ધાએ તીર પણ ચમના
દૂતની માફક એક પછી એક શુભઅનખાનપર કામ કરતા ગયા. એની
નેડે જેઓ રહ્યા હતા તેમાંના યોદ્ધા આ લડાઈમાં મગયા અને યોદ્ધા
ધવાયા અને ઘણાં કે જેઓ બચી ગયા હતા તેઓ વેરખુબેરણ થઈ જઈ
મરાઠાઓના હાથમાં કેદ પકડાયા.

આમમાની (રજના) આકાશના એક ચક્રાવા જેટલી મુદતમાં

ન તો જાવણી ટેકાણે રહી કે ન તો કોઈ સિપાઈ.

હામેદખાનના લશ્કરે શુભઅનખાનના હાથીને ઘેરી લીધો અને (મોટા
ન્દાના) લાવાથી વીંધી નાખી તેને પૂરો કર્યો. દીવસના ત્રણ કલાક બાકી
હતા ને શરીરના એકથી નેડે અખીમહમદખાને મુઆરજ-ઉન્-મુન્ક માટે

આમળાનો જે મુરખનો મોઢયો હતો તેની કાવડ લઈ (કહાર લોકો) કાવડીઆઓ આ ઉડાઉડમા લાગ મળતા શહેરમાં પાછા ફર્યા, અને જે બન્યું હતું તેના સમાચાર કલા. એ હામેદખાન આવે છે, એ મરાઠાઓ આવે છે, એ અફવાઓ સાલળી ઈબ્રાહીમ કુલીખાન મિપાઇઓની ચોકસી રાખી શહેરનો બચાવ કરવા માટે કારંબ બખ્તરની ઇમારતમાં બે દીવમ થયા બેમી રહ્યો હતો અને જેને આ બનાવ બનવા વિશે ખબર હતી નહિ તેને તેમણે તે બાબત જાહેર કરી. ખૂનામગ્ગી, હાંટકાટ કરી શુભઅતખાનનાં કુટુંબીઓ તથા તેના છોકરાઓ, હુસેન કુલી અને મુસ્તફા કુલીને ડંદ પકડી, માળને સમે મરાઠાઓના લશ્કરને લઈ હામેદખાને શાહીબાગમાં પડાવ નાખ્યો, અને રાતના બેએક કલાક પીત્યા બાદ શુભઅતખાનનું માર્થું સફદરખાન બાબીપર મોકલ્યું, જે તેણે ઈબ્રાહીમ કુલીખાનને પહોંચાડ્યું.

બહેરામ ગોર પોતાના મન સાથે આમ બોલ્યો,

દે જે રાત્રે કબરમાં સુવાનું (નિર્ગાલું) હોય તે સત્રે ઘેર સુવાય નહિ.

તેને તેજ વખતે અલીમહમદખાને આ બનાવની હકીકત મુબરિઝ ઉત્-મુલકને લખી જણાવી અને ઝડપી કાસદો બેડે કાગળ રવાના કર્યો, અને દીર્ઘદષ્ટિ પહોંચાડી શુ બનશે તે બાબત પોતાના અનુમાન જે પહેલેથીજ પોતે લખી જણાવ્યા હતા તે મુજબજ બનાવ બન્યો અને પોતાના સુખન માથા પડ્યા એમ જણાવ્યું અલીમહમદખાન તથા સફદરખાન બંને માથે ઇબ્રાહીમ કુલીખાન પાસે ગયા, અને કહ્યું કે બાજુ હવે હાથથી ગઈ છે અને તદખીરનું મ્હોર માત થઈ ગયું છે (પોતાના ખાનામાં ઘેરાઈ ગયું છે), એટલે હવે કાગળમાં બેસી રહેવું અને બખેડો ઉઠાવવો તેથી કાંઈ ફાયદો થવાનો નથી; કાગળ જે લોકો હજી સુધી તારી સાથે રહ્યા છે તે એન વખતે કામ નહીં લાગે. આ અંધારી રાતના પડાનો લાલ લઈ પોતાના કુટુંબીઓ અને લાગતા વળગતાને સાથે લઈ ખંભાત તરફ ચાલ્યા જઈ ત્યાંથી તેનાથી મુરત બંદરે જઈ શકાશે અને ત્યાં ફરતમ અલીખાનને મળી વખતનો વિચાર કરી જે કરવાનું હીક લાગે તે કરી શકાશે. પરંતુ સ્વમાન અને બહાદુરીની લાગણીઓ એનો પાલવ પકડી બેઠી તેથી એવી શરમ પોતાને લગાડાવવા એ તૈયાર નહતો. તેણે કહ્યું કે જો કે હામેદખાનને શહેરમાં દાખલ થતો અટકાવવાની શક્તિ તો મારામાં નથી છતાં હું ગમે તેટલો એકલો પડી જઈશ તો પણ જે ઇશ્વરે ધાર્યું હશે ને બનવાનું હશે તે તો અહિં જ બનશે.

(૧) આવા જીવન કરતાં મૃત્યુ બહેતર.

કે જે જીવનને લીધે મારા ગાલ પર (ધરમના) શેરડા પડે.

હેવટે તેમના ઘણા આગ્રહથી તે જગા છોડી પોતે શુભચિત્તપાનને મકાને ગયો. ખીજે દહાડે સવારે ન્યારે સૂર્યે ઉપાનું લોહીથી ખરડાએહું પહેરણુ ફાડી પોતાનું મસ્તક બહાર કાઢ્યું ત્યારે સફેદરખાન બાબી અને ખીજા મુનશીઓ (અમલદારો) હામેદખાન પાસે જઈ તેને મળ્યા. મરાહાઓનું લશ્કર ફીડી અને તીડની માફક આમતેમ વેરાઈ ગયું અને ગામડાઓ તથા પરાંઓમાં લૂંટફાટ ને નારાનો જીલ્લમગાર હાથ લંબાવી એવી એવી જગાઓએ જઈ પહોંચ્યું કે ત્યાં કોઈએ હજી સુધી મરાહાનું નામ સરખું પણ સાંભળ્યું નહતું. તે જ દીવસથી આ સૂચો જમાનાના તડકા છાંયડાની ઘાતો ખાઈ ખાઈ એવો ચગદાઈ ગયો છે. કે આજે તે બિલકુલ જ મરાહાઓ કબજામાં આવી ગયો છે. ટૂંકામાં પોતાને માથેથી બટો દૂર કરવા એક યુક્તિ રચી હામેદખાને પૃથ્વીપતિની કચેરીમાં રહેતા વકીલને લખી જણાવ્યું કે આ વખતે શુભચિત્તપાન કે જે શહેર કબજે લેવાને ઇરાદે આવતો હતો તે પારોશમાંજ કંચાજી મરાહાને હાથે માર્યો ગયો છે ને તેનું લશ્કર નાશ પામ્યું છે. બાદશાહનો સેવક એ જિસ્લામાં પાસે જ હતો તેને એ વાતની ખબર પડતાં જ જેમ બને તેમ જલદી ત્યાં જઈ પહોંચી તેણે શહેર બચાવી લીધું અને પાદશાહ હજરત ને સુલાએ મરાહાઓ તરફથી કાંઈ પણ નુકસાન ન પહોંચતાં સૂચો સલામત રહ્યો છે. સંજેગ-વશાત્ ખીજના કાગળો એ વકીલને પહોંચે તે પહેલાં એનો કાગળ તેને મળ્યો, એટલે તરત ને તરત તેણે તે હકીકત હજૂરશી પાસે નિવેદન કરી. તેથી તેના વખાણુ થયાં ને તેને શાખાસી આપવામાં આવી, અને પોશાક તથા મોતીનાં કાનનાં કુંડળ એટ આપી તેને સન્માનિત કરવામાં આવ્યો. એ દીવસ બાદ ન્યારે તે બનાવની ખરી ફેરીઆત ખબરપત્રીઓ તરફથી પ્રસિદ્ધીમાં આવી ત્યારે તે બાબતમાં કાંઈ પણ શક રહ્યો નહિ. પ્રભુના પડછાયા રૂપ પાદશાહે મુખારેઝ-ઉલ્-મુલક પાસે એ બાબતનો ખુલાસો માગતાં તેણે અરજ કરી કે હજૂરશીનો સેવક તો તેને લાંબા વખતથીજ માર્યો ગયેલો અને મુએલો ગણાતો હતો, અને (તેમ કહી) અલીમહ-મદખાનના આગલા ને પાછલા પત્રો હતા તેવા હજૂરશી પાસે રજૂ કર્યા. ટૂંકામાં ખીજે દીવસે ઇબ્રાહીમ કુલીખાનને લઈને સફેદરખાન હામેદખાન પાસે ગયો અને તેની મુલાકાત કરાવી. તેણે વખત વિચારી જઈ

દાંસક શબ્દો તથા કપટી સુખનો વાપરી તેને દિલાસો તથા આશ્વાસન આપી વદાય કર્યો. બીજા રખી મહીનાની પહેલી તારીખે હામેદખાન પૂર દાંમાદ સાથે મરાઠા સૈન્યને જોડે લઈ ભદ્રના કિલ્લામાં દાખલ થયો. સૂખાનો દીવાન મોમિનખાન તથા આગલો દિવાન ફિદ્લીખાન કે જેણે અમદાવાદને વતન બનાવવું પમંદ કરી ત્યાં રહેલાં સુખ્યું હતું, તેમજ શહેરના હિંદુ ને મુસલમાન મુખ્ય મુખ્ય માણસો અને કમને જઈ તેને મળ્યા, તથા શહેરના સઘળા મહાસો તથા મહીને આ કાઠે આવેલાં પરગણાંની ચોથ તથા સરદેશમુખી કંથાજીને આપવાનો કરાર થયો. વગર ચાટકાવ અને દહેશતે દક્ષણીઓનાં લશ્કરી માણસો, ટોળા અને કુકડીબંધ શહેરમાં પેસી જઈ ગલીએ ગલીએ ને બજારે બજારે દમ મારતા અને નિશ્ચિતતાથી ખરીદીઓ કરવા અને માલ વેચવા ફરતા થઈ ગયા, તથા બહારથી તથા શુભચિતખાનના લશ્કરને લૂંટી જે આવ્યું હતું તે વેચવા કાઢ્યું, તે એટલે સુધી કે શેખ અહમદ ખદુ (ઈશ્વર તેની ગોરને પવિત્ર રાખે)ની દરગાહમાંથી તેમની કબર પગે ગલેફ, તથા શામીયાનો, ફાનમ અને પીતળની જળી કે જે એ તકીયાની આસપાસ ઉભી કરવામાં આવી હતી તે ખોદી કાઢી વેચી માર્યા. થોડા વખત બાદ કંથાજીએ ઠેકાણે ઠેકાણે ચોથ ઉધરાવવા પોતાના માણસો મોકલ્યા અને પોતે લૂંટફાટ કરવા અને ખંડણી ઉધરાવવા વીરમગામ તરફ ગયો, અને તેને ઘેરે ધાવ્યો. કમખાતીઓ તથા ત્યાંના વતનીઓ પાસે એવા કિલ્લા કે બચાવના સ્થાનો ન હતા કે જેના પર આધાર રાખી તેઓ તેની સામે થઈ તેને હરાવી શકે, તેથી તેઓ ઉદેકરણ દેસાઈની સલાહ મુજબ તેની પાસે આશ્રય માગના આવ્યા, અને “માસ અમાની” જેને દક્ષણીઓની ભાષામાં ખંડણી કહે છે તે તરીકે શીઆ ત્રણ લાખ પચાસ હજાર આપવાનું નક્કી કર્યું. થોડાજ વખતમાં તેણે ફર ને કઠોર હદયના ઉધગતદારો અને તહેરીસદારોને મોકલી એ રકમ વસૂલ કરી લીધી અને પછી બીજી તરફ રવાના થયો. દીર્ઘદષ્ટિ પહોચાડી દેસાઈએ ખંડણીની રકમ વસૂલ કરતી વખતે બેગાબેગી ગામ ફરતો ટોટ ઉભો કરી શકાય એટલી કાષ્ટક વધારે રકમ વસૂલ કરી લીધી અને ટુંક સમયમાં એક મન્જૂત કિલ્લો ઉભો કરી દીધો. ખંડણીના ખુલ્લા શબ્દો ઉચ્ચારી હામેદખાને ઝાઝેર રીતે બગવાનું તથા સનુનાનું દોલ પીટકું અને બાદશાહ તરફથી નીમાએગા મુતગદ્દીઓ તથા તાલુકદારોને બરનરફ કરી, ન્દાનાં મોટાં પગખાં ને મદાસો દોબસ જગત કરી પોતાના નોકરોને દરાસે કરી દીધાં, અને વારંવાર સૂખના સિરસ્તાના ચોપડાઓ (દફતરો)

બાદશાહી દફતરખાના (કચેરી)માંથી, સૂચના દીવાન પામેથી મળાવી લઈ ખાલસા, પામબાકી તથા જાગીરો કબજે કરી વીધી આમ થયા બાદ સૂબાના મદાયો પાછા બાદશાહી અધિકાર નીચે આવ્યા નથી, અને નાજિ મોએ તેમને પોતાની મતા નીચે રાખી મૂક્યા છે

ઈબરાહીમ કુલીખાનનું મરાવું

શુજાઅતખાન, રૂસ્તમઅલીખાન, ઈબરાહીમ કુલીખાન, તેમના સગા અબ્દીઓ તથા કારભારીઓની મિનકન લઈ લેવાની તદખીરમાં હામેદખાન હોવાથી, તેને આગા હાદી કે જે એ ખાનોનો નિશાસુ માણસ હતો અને જેનાપર તેમનો મદાર હતો તેને બોનાવી કેદ કર્યો અને ઈમગહીમ કુલીખાનને કેદ પકડવાનું પોતાના મન સાથે નહીં કર્યું આ કુદરતી ઇગદાની તેને ખમર પડનાથી તે વિચારગાગરમાં કુબી ગયો, અને સ્વમાન-પોતાની આબરુ-જાગવરા પોતાનો જીવ આપવો એ મિથાવ બીજો ગતો તેને દેખાયો નહિ તેથી પોતાના કેટલાક નિશાસુ નોકરો સાથે પોતે જીવ આપવા દૃઢ નિશ્ચય ર્યો છે, એવા પરપર સોગદ લીધા, અને હામેદખાનની મુલાકાત લેવાનું બહાનું કાઢી એવે કમવ કર્યો કે, મળતા જ તેને પૂરો કરવો (તેમ કરતા)ને પોતે શ્રવતો રહ્યો તો તો પોતાની મુરદ મુજબ જ થયું મમજવું, ને જે શ્રવતો ન ગ્યો તો કાઈ નહિ આબરુ બેર માથું આપ્યું મહેવાશે

હવે જોવાનું રહ્યું છે કે હંથુ આસમાન

પોતાની વાકી જાગમાં કોની ગગદન મપડ વે છે

એવું સાબજમાં આવ્યું છે કે (આ કામમાં) મદમદઅલી નામનો જમાદાર કે જે હામેદખાનનો માથી હોઈ તેના તરફથી મધ્યસ્થ તરીકે મમ કરતો હતો તેને પણ (પોતાની સાથે) સમતબનાવ્યો હતો. દુકમાં જે ધરિદો પોતાની મનગી પાટીપર ઈમગહીમ કુલીખાને ચીન્યો હતો તેને અનુમરી બીજા ગની માસની ચોથી તારીખ ને ગુરુવાર દીનમનો આશરે એક પહોળા વિત્યા બાદ, પોતે બહાર પડી જે થોડા મિત્રોએ તેની જોડે સોગદ લીધા હતા તેમને લઈ થોડેગ્વાર ચર્ચ કિદના તરફ ગયો નાજિમને મહેવાના

મકાનના બાગના દરવાજાની પાસે પહોંચતાં, આટલાં બધાં સંખ્યાબંધ માણસો કે જેમની બાંહેધારી લોહીની વાસ આવતી હતી અને જેમનાં ચહેરાપરથી પણ કાંઈક જુદીજ વાત સમજાતી હતી, તેમને જોઈ ત્યાંના ચોખ્ખાં અને દરવાજા (પહેરેગીરો)એ આગળ જતાં અટકાવ્યાં. પણ તેમણે તે અટકાવને ગણકાર્યો નહિ અને બાગમાં પેદા. હલકાં માણસોનો સ્વભાવ કુતરા જેવો હોય છે તેથી તેઓએ ટાળે મળી તેમને અટકાવવાના ધરાદાયી બેસારમ રીતે વર્તવા અને મહોડામાંથી ગમે તેમ એકફેલ બોલવા માંડ્યું. તથા શેખી (ધૂણી) કરવા માંડી. ઈબરાહીમખાન કે જે આ બધું (કેટલોક વખત) સાંખી રહ્યો હતો. તેનાથી પણ આ વર્તણૂક સાંખી શકાઈ નહિ, તેની ધીરજ ખૂટી ગઈ, અને તેના હાથમાં બરછી (નાની તલવાર) હતી તે તેમનામાના એક પર વાપરી તેને ઘાયલ કર્યો. તેના સાથીઓએ પણ તલવાર ખેંચી દીવાનખાનાના (ઝોરડા) મકાન તરફ મહોડું ફેરવી ઝટ દોડવા માંડ્યું; શોરબોર વધી ગયો. હવે વિધિને તેમની યોજના ઉધીજ વાળવી હતી તેથી અકસ્માત બન્યું એવું કે હામેદખાન પોતાના ખાનગી ઝોરડામાં બેઠો હતો અને બહાર (દીવાનખાનામાં) આવ્યો નહતો; અને તેના બહાર આવવાની વાટ જોતી જે મંડળી (દીવાનખાનામાં) બેઠી હતી તે આ મામલો જોઈ ગભરાઈ જઈ એક બાણુ થઈ ગઈ (જતી રહી). એની પાસે ખાનગીમાં પણ જવાની જેમને રજા હતી તેવા કેટલાંક ખાસ માણસોએ વિચાર કર્યો કે પોતે હામેદખાન પાસે જવું અને તેથી શેકાતી રાઈના દાણુ માફક પોતાની જગાએથી ઉછળી તે તરફ ગયા. હામેદખાન બહાર આવ્યો નહતો તેની ઈબરાહીમ કુલીખાનને ખબર થતાં હામા જોડેના તેના ખાનગી ઝોરડા આગળ પોતે જઈ પહોંચ્યો, તો ત્યાં તેને અમામફજલના મહાસેનાના મુતસદ્દીરાય નોં(૧ નં)દા, ઘોળદાના આમિલ હારમત્ત, દીવાન ગીરધરલાલ અને ઝાણુવા જમીનદારનો પત્યા નામનો કારભારી કે જે મરાઠાઓ જોડે આવ્યો હતો, તેમના બેટા થયો. પત્યા માર્યો ગયો ને રાય નોં(૧ નં)દા, તથા હારમત્ત જખમી થયા. બાદ પોતે ખાનગી ઝોરડામાં પેદા. હવે તેને ખાતર પોતાનો જાન આપી દેવાનું, તેને બહાદુરીથી સહાય કરવાનું. અને પોતાનો જીવ પણ ગય તો તે જવા દેવાનું પગંદ કરી જે શેડાં માણસો તેની સાથે આવ્યા હતાં તેમણે આ અરસામાં પોતાની આંખ સામું મૂક્યું આવી ઉભેલું જોઈ તેમાંના દરેક જણે બહાર ન્દાસી જઈ, પોતાનું સિર સલામત રાખવાની ફિકરમાં પડી, વેરખુ ખેરખુ થઈ જવા માંડ્યું. કેટલાક સાબરમતીપર પડતી બગીચાની બારી વાટે અને બીજાઓ જે

રસો જડયો તે રસો નારી છૂટયા ઈબ્રાહીમ કુલીખાને એકલા એકલા
 પશુ હિંમત અને મહાનગીથી તેના ખાનગી ઓરડા સુધી બહાદુરીનો પગ
 લગાવ્યો, અને ગર્જતા સિંહ અને લાખાનક કેસરી માફક અદ્ભુત દાખલ
 થયો, પણ હામેદખાનને તેણે ત્યાં જોયો નહિ, કારણ કે આ રમખાણની
 ખબર થતા બીજે રસો બહાર નીકળી જઈ, પોતાના માથુસોને જે બનાવ
 બન્યો હતો તે વિશે ખબર આપી, તેને કાતો કતલ કરવા મા તો કેદ પકડવા
 તેણે હુકમ કરી દીધો હતો વખતે તે ગણવાસમા હશે એમ ધારી ધમ્મા
 અદ્ભુત લાગ (જનાના)મા પોતે ગયો, અને તેને ધણે પણ શોધ્યો, પણ
 તે જડયો નહિ, તેથી ન છૂટકે પોતે બહાર આવવાનો વિચાર કર્યો આ
 અરસામા ચારે તરફથી માથુસો આવી લાગ્યા, અને તીરના ધાથી, બૂંકની
 ગોળાઓથી અને તતવારના ઝટકાથી એ શરવીર ઉગતા જીવાનને નીચે
 નાખી દીધો આ માગમારીમા હામેદખાનના માથી મહમદઅલી જમાદાર
 તથા ફરીદ અફઘાન જમાદાર કે જે માખરમતીને પેતે પાર રહેતો હતો,
 અને જે હમેશા હામેદખાન પ્રત્યે સમભાવની વાતો કરતો હતો, તેઓ ઈબ્રા
 હીમ કુલીખાન જોડે મળી ગયા છે એવા વહેમને લીધે, તેમને પણ મારી
 નાખવામા આવ્યા હથીઆર અને કપડા (લછ લેવા)ના લોભથી પુરખીઆ
 સૈનિકએ જાણીતા કે અજાણ્યા જે હાથમા આવે તેમને દયાહીન તતવારને
 ઝાટકે ઉગાડવા માડ્યા લુદ્ધના દરવાજા બંધ કરવામા આવ્યા, કે જેથી
 કોઈની મદદ નહિ કે અદ્ભુત જઈયા બહાર આવી શકે, અને પછી ઈબ્રાહીમ
 કુલીખાનના સાથીઓને શોધવા માડ્યા અમરમાત એવું બન્યું કે આ
 બનાવ બનવા પૂર્વે થોડા દીવસ અગાઉ લેખખના પિતાને બોલાવવાથી
 કિલ્લામા જવાનું થયું હતું, પણ તે દીવસે હામેદખાનની મુલાકાત થઈ શકી
 નહતી હવે વખતને માન આપી કિલ્લામા પોતે આવવા જવાનું જનરી રાખવું
 જોઈએ, એવા વિચારથી આજ દીવસે તેમને ઈબ્રાહીમ કુલીખાનના ઇરા
 દાની ખબર ન હોવાથી, પોતે ત્યાં જઈ હામેદખાનના બહાર આવવાની
 વાત જોઈ બેઠા હતા, એટલામા એકાએક રમખાણ જગ્યું એમની જોડે વળી
 મહેરઅલીખાનનો પુત્ર અસરફ અલીખાન કે જે ઇસ્ફહાર આફઘાન
 લખાનની મારફત મુલાકાત કરવા આવ્યો હતો, તેનું મમ પણ એમની
 માફક પરિપૂર્ણ થયું નહિ ઈશ્વર ન કરે ને હમને પણ જૂનથી ઈબ્રાહીમ
 કુલીખાનના સોબતી ગણી નમમા હેરાન (તબાહ) કરે એવી બહીકથી ન્યારે
 જનાના દરવાજા તરફ ઝપાઝપી ચાલવા માડી ત્યારે (લેખક)ના પિતાએ
 અસરફ અલીખાનને સાથે લઈ તોરાખાનામા આશરો લીધો, કારણ એ

તોશાખાનાના હામરિ ખાજેસરા મોહરમ જોડે તેમને સહેજરહાજ ઓળખાણ હતું. ત્યાં થોડીવાર રોકાઈ જ્યારે આણી તરફ બધું ખાલી થઈ ગયેલું દેખાયું ત્યારે એ આફતમાંથી છૂટવા અને પોતાના ઘોડાઓ પાસે જવા તેઓ નીકળી પડ્યા. વાગના દરવાજા પાસે જે જગાએ પોતાના ઘોડા હિલા રાખ્યા હતા ત્યાં જઈ જોયું તો ઘોડા ન મળે, કારણુ રમખાણ શરૂ થતાં જ ઘોડાવાળા ઘોડાને ઘેર લઈ ગયા હતા અને જોડે આવેલા (તિમના) નોકરો (રસાલો) પણ રફેફે થઈ ગયા હતા. તેથી ન છૂટકે પગ-પાળા જવાનો વિચાર કરી તેઓએ કચેરીના દરવાજા તરફ ચાલવા માડ્યું, એટલામાં સામેથી પુરખીઆ સૈનિકોમાંથી પાંચ છ જણાઓ તલવાર ખેંચી (તિમના પર) હુમલો કરવા ધસી આવ્યા. એમનો એક જણ તેમને કાઢી એળખતો હતો તેથી તેણે તેમને એળખી કાઢી પાછળથી (દોડી) આવી પુરખીઆઓને અટકાવવા પોતાનો હાથ બતાવી તેમને (તલવાર મારતા) અટકાવ્યા. છતાં પણ માયાના તાલકા પર રહેજ જખમ થયો, ને એટલેથીજ અટક્યું (બચી ગયા), અને તે તેમને ખાનના તોશાખાના પાસે પાછો પહોંચાડી આવ્યો. આ અરસામાં ક્રોધાયમાન થએલો હામેદખાન બહાર આવ્યો, અને તેણે હુકમ કર્યો તે મુજબ ઈબ્રાહીમ કુલીખાન તથા ખીજા માર્યા ગયેલા માણસોની લાશોને ધસડી જઈ કોટવાળી ચબૂતરા પાસે ફેંકવામાં આવી, અને તેણે એક ઘર બાંધવા માટે પાંચો નાખ્યો હતો તેની પાસે રાત્રે તેની રજાથી દાટવામાં આવી. તેના જે જે માણસો ખુલ્લેખોચરે ભરાઈ રહ્યા હોય તેમને પકડી કંદ કરવા તેણે હુકમ કાઢ્યો, જેથી અબદુલગાફારખાન કે જે દાટવાળના ઓઢા પર નીમાઈ એની માથે આવ્યો હતો અને જે જ્યારે તે (હામેદખાન) બહાર નીકળી ગયો ત્યારે તેની વિરુદ્ધ થઈ જઈ પાછળ રહી ગયો હતો તેને અને ખુશાલચંદ શેઠને પણ માણસો પકડી લાવ્યા, પણ તેમને તો પોતે છોડી દીધા; આફિલખાન કે જે અશરફ અલીખાનને લાવ્યો હતો તેને તે પોતાની જોડે લઈ ગયો, તેથી લેખકના પિતા એકલા પડી ગયા. એટલામાં ઉબયદખાન આવી પહોંચ્યો અને ભદ્રમાં પોતાનું ઘર હતું ત્યાં પોતાની સાથે તેમને લઈ જવા ચાલી નીકળ્યો. નગરખાનાની પડોશમાં પહોંચતા તેની જોડે કોઈ અનુયાયી માણસને જોઈ પુરખીઆઓ કાગડાઓના ટેળા માફક, ચારે તરફથી તેમના પર તૂટી પડ્યા. જે કે ઉબયદખાનને તેઓ પીછાનતા હતા અને તેને બરાબર રીતે એળખી પણ કાઢ્યો હતો છતાં તેથી કાઈ લાભ થયો નહિ. એટલામાં તેમનો સરદાર (હઝારી) આવી પહોંચ્યો અને તેણે સૌને વાર્યા. પણ એ રમખાણમાં

ઉચ્ચદખાનની પાવડી ગુમ ચર્ચ ગર્જ દીવસ પૂરો થવાને લગભગ એ કનાક બાકી રહ્યા ત્યારે તેઓ ખેરીયત (મત્રામતી)થી તેને મકાને પહોંચી ગયા, અને લેખક કે જેને આ બાબતની કાંઈ ખબર ન હોવાથી ફિક્ક કર્યા કરતો હતો તેની ચિંતા દૂર કરવા ત્યાંથી ઉચ્ચદખાનના એક નોકરને નદીપર પડતી બારીને ગતે મોકલ્યો, અને રાતના ચાઠ કલાક વીત્યા બાદ પોતે પણ ઘેર આવ્યા દૂકામાં જેને માથેમાથો ક્યામતનો દહાડો કદી શકાય તેની જાનની એક આશ્ચર્યકારક ઉચ્ચપાયવને ગેરવ્યવસ્થા મવારથી માજ સુધી ચાલુ રહી બીજે દીવસે માણસો મોકલી હામેદખાને શુભ અતખાન તથા ઈબ્રાહીમ કુલીખાનના ઘરની, જીવવાળી ને નિર્જીવ, (જ-ગમ ને ધ્યાવર) મિનકત જપત કરી લીધી, અને તેમના સગામંબધી અને નોકરોમાથી જે હાથ આવ્યા, તેમને પકડી દડ લીધો તથા ખજાનામાં જે રોકડ નાણું અને શાહી કારખાના (વણાટશાખા*)માં જે મૂલ્યવાન ચીજો ને કાપડ મળ્યા તે કબજે કરી લીધા શહેરમાં ગેલેલી દરેક જાત અને ધધાદારી મમ-શુ નાણાવડી કે શુ વેપારી કે શુ કારીગર, તેના-પર કર, કે જે ગુજરાતમાં “વેરો” એ નામે મશહૂર છે તે-તરીકે અમુક રકમ નાખી કર ને કરોડ હદયના ઉધરાતદરો નીમી તેમને સંપૂર્ણ તાકીદ આપી તે રકમ વસૂલ કરી લીધી લેખક આ પ્રાતમાં આવ્યો તેની શરૂઆતથી અત્યાર સુધી તેણે “વેરો” એ શબ્દ કદી સાંભળેલો નહિ, પણ હવે તો વારંવાર નાઝમો દર સાલ આ દુષ્ટ રીતિના નામ હેઠળ કોઈ વખત વેપારની વસ્તુપરના વેરાને બહાને (વેપારીઓ પામથી), તો મેષ વખત દરેક મમ પામથી, તો કોઈ વખત વસ્તી ગણતરીને બહાને, તો મેષ વખત ધગ ગણતરીને બહાને, ધણા નાણા ઉધરાવનાજ ગહે છે અને દેશ બિનકુલ તારાજ અને (આફતોથી) પાયમાલ થઈ ગયો છે

આજે તહે જોયું તે તો થોડું છે

પૂરેપૂરું કામ તો હજી વિધિના હાથમાં છે

કદાચ તે કૃપાવત દયાસાગરની દયા (પ્રસ્તુત) સમયને સહાય કરે તો આ આગવી પાછની નવી રેલીઓ નાખ્યા અને અદસ્ય થઈ જાય અને ઇશ્વરે સગળેલા લોકો સુખી થાય તથાસ્તુ (આમીન), હે જગદીશ !

“The Imperial workshops, the towns of Lahore, x x x Ahmedabad turn out many masterpieces of workmanship”
Blochmann's Am-e-Akbar Vol. I p 88

રૂસ્તમ અલીખાનને પોતાના ભાઈઓ માર્યા જવાની
ખબર પડવી, તેનું અમદાવાદ તરફ આવવું,
હામેદખાનનું તેની સામે થવા બહાર પડવું,
તેમની વચ્ચે લડાઈ થવી અને રૂસ્તમ-
અલીખાનનો જન જવો

રૂસ્તમ અલીખાન કે જે સુરત બંદરના મુતસદ્દી તથા વડોદરા અને
ચેટલાદના ફાજદારના ઓદ્ધા પર હતો અને જે, આ અરસામા પીલાછ
કે જે પોતાના સત્તા અને જોર વધારી દઈ (તે) જિલ્લામા બંડ ને બળ-
વાની ધૂળ ઉરાડી રહ્યો હતો, તેની પૂઠ પકડવામા રોકાયો હતો, તેને
ઉપલા બનાવની સવિસ્તર અને તકસીલવાર હકીકત તથા શુભઅતખાન
અને ઈબ્રાહીમકુલીખાનના માર્યા જવાની તથા તેમના કુટુંબની સ્ત્રીઓના
કેદ પકડાવાની ખબર જ્યારે ખાનાપુરની ટેકરીની નજદીકમા મળી, ત્યારે
આખા વિશ્વને નીહાળતી તેની આખમા પ્રકાશપૂર્ણ દીવસ અમાસની
રાત જેવો અંધકારમય અને પ્રકાશહીન લાગવા માડ્યો. છતાં વખત
વિચારી જઈ એ ખાનગી વાત સંબધી આદેશમા પોતે કયું બોલ્યો નહિ. પણ
તેના મનને તેના ભાઈઓના માર્યા જવાને લીધે જેટલો શોક ન થતો હતો
તેટલો શુભઅતખાનના છોડરાઓ અને તેનો જનાનો કેદ પકડાયા તે
બાબત થતો હતો. લાચાર થઈ પીલાછની પૂઠ પકડવી છોડી દઈ તે સુરત
બંદર તરફ પાછો ફર્યો, ને ત્યાં ન્હાના મોકેટા સોની પામે એને એકાએક પાછા
ફરવાનું કારણ આહેર ને જાણીતું થઈ ગયું. પીલાછને આ બનાવની જાણ
થઈ કે તરતજ પોતે તેની પછવાડે તે જગાની પાડોશમા જઈ પહોંચી આગળ
કરતા પણ વિશેષ ધીમાણું કરવા મડી ગયો. તોપખાનની વ્યવસ્થા કરવા,
તેને માટે સાધનો મેળવવા તેમજ લડાઈ માટે સામગ્રી તૈયાર કરવા સમર્થ
પોતાના સલાહકારોની મલાહ લેવામા રૂસ્તમ અલીખાન મશગૂલ થયો.
દીર્ઘદષ્ટિવાળા તથા સમજી મલાહકારોમાથી ઘણાનો મત એવો થયો કે
હવે વરસાદની મોસમને આવી પહોંચવા તથા મરાઠાઓને પોતાને વન
પાછા ફરવાને ત્રણ મહીના બાકી છે તો તેટલો વખત સુરત બંદરમાજ
મુકામ રાખી બધી સારી રીતે લડાઈ માટે તૈયારી કરી પછી
(પોતાના) ઇરાદાના વાવટાને ઉડતો કચે. ઘણા લાગેનો એવો અભિપ્રાય
હતો કે એ મામલાનો અંત સુદ યા લડાઈમા આવશે નહિ. એક વખત

એમ ધારીએ કે હામેદખાન આપણી મામે ટકી પણ રહે, તોપણ વિધિએ
 જે ધાર્યું હશે તે તો યશજ પોતાના લાઇનો જવાનો કેદમાં પડ્યો હતો તેવું
 દુ ખ રૂઝમ અલીખાનના મનમાં ઘણું સાનવું હતું અને તેથી અમાન અને
 પોતાની આખરે જળવવાની લાગણીને વશ થઈ, દીન કગવી તેને બહીષ્કર-
 પણ અને સ્વમાનનો અભાવ ગણી, એ મનાહકારોએ દર્શાવેલા મતને
 પોતે સમત થયો નહિ, અને કૂચ કરી જવાનો દંદ ઇંગિદો કયો હવે
 રસ્તામાં પહેલો કાટો ખીલાજી હતો, અને તેથી તેની જોડે લડાઈ કરતા
 કરતા આગળ વધવું પડશે, તેમ ન કરવું પડે માટે તેની જોડે સવાહસ પતો પાથો
 નાખી તેને મનપસંદ વચનો આપી પોતાની જોડે દોસ્તી કરવા આમ ત્રણ
 કર્વું મુસ્તફાખાન કે જે વચમાં લાજગડીઓ થયો હતો તેની આવજવ
 થયા બાદ પોતે એકલો હોઈ, તેની જોડે લડાઈમાં ઉતરી ટપી શકે એટલી
 શક્તિ ખીલાજીને પોતાનામાં નહિ લાગવાથી તેણે તે વાત અવીકારી અને એવું
 દર્વું નમંદા નદીપાર ઉતર્યો બાદ તેમણે મુવાકાત કરી એક ખીજ વચ્ચે
 થવાના કોલકારો રૂબરૂમાં ભોગદથી પાકા કરવા પોતાના છોકરા બહેરામ
 ખાનને પોતાના નાથજી તરીકે મુસ્ત બદગમાં મૂકી રૂસ્તમ અલીખાન કૂચપર
 કૂચ કરી નમંદા પાર ઉતર્યો ખીલાજી પણ કરાર મુજબ આવી પહોંચ્યો
 ને થોડે દૂર મુકામ નાખ્યો વડોદરાની નજીકમાં અને પહે મુતામત
 લેવાની ઇચ્છા બતાવી કેટલાએક સવાલોનો નીકાન કગવા માટે ત્યાં થોડા
 દીવસ મુકામ રાખવો પડ્યો, અને એ (એક) મુકામ દરમ્યાન કેટલા
 એક માણસોના વચમાં પડવાથી કૈયદ અલી વાએઝી કે જેને વડોદરામાં
 કદ કરવામાં આવ્યો હતો તેને છોડી દેવામાં આવ્યો તેણે વચન આપ્યું
 કે હવે ફરીથી તે કોઈ રીતનું હુલ્લુ હાવશે નહિ એટલે તેને મુસ્ત જવાની
 રજા મળી કરજો (૧ કરજી) અને બહાજવા ગામની અધવચ ખીલાજી
 આવી તેને મળ્યો, અને યએલા કોલકાર તથા આપેના વચન રૂબરૂમાં
 કસમ ને સોગદથી પાકા કરવામાં આવ્યા કરાર મુજબ એક લાખ રૂપીઆ
 રોમડા, એક હાથી, કાપડ તથા જવાહેગની ભેટ આપવાનું સાદું થયું આ
 કાર્યના કર્તા તથા આ સંધિની લાજગડ કરનારા (સંદેશ લાવનાર લઈ
 જનાર) મુસ્તફાખાનને રૂસ્તમ અલીખાને ખીલાજી જોડે જવા મુમરર કરી
 તેને જવાની રજા આપી તેણે એની પહેલા મહીનદી પાર ઉતરી જઈ
 મુકામ નાખ્યો અને રૂસ્તમ અલીખાન પણ ખીજે દીવસે નદી બોળ ગી, પેટલાદ
 પરગણાના અડાસ ગામ આગળ જઈ પહોંચ્યો તેનાથી થોડે દૂર તેજ
 પાર ખીલાજીએ પોતાનો મુકામ રાખ્યો અકસ્માત તેજ દીવસે હામેદખાન

કેંયાજી ભરાણે, સલાખત મહમદખાન બાબી કે જેને પોતે આ અરસામાં
 બોલાવી અંગાબો હતો તેને, સૈયદ ફયાઝખાન અને શીરાનીખાન વગેરે
 મુખ્ય સરદારોને તથા અમદાવાદમાં તોપખાનાનો જે રસાલો હતો તે લઇ,
 તથા લડાઇમાં જે પરિણામજ આવી શકે એવી લાખી દૃષ્ટિ દેડાવી, પોતાના
 સગાંસંબંધીઓને સરદાર મહમદખાન ગવરની કે જે પૂર્વેથી ફસ્તમ અલી-
 ખાનનો મિત્ર તથા તેનો સેનાપતિ હતો, તેના ઘરમાં તેના લાઇઓ
 મહમદઅલીદીન તથા મહમદઅમરજી કે જેઓ તે વખતે શહેરમાં રહેતા
 હતા, તેમને હવાલે કરી, જનાતું રક્ષણ કરવાની સિદ્ધરથ કરી, પોતાના
 નાયબ તરીકે સફદરખાન બાબીને લઇમાં રાખી, કૃષ્ણપર કૃષ્ણ કરતો
 ફસ્તમઅલીખાન જેડે લડાઇ કરવાના ધરાદાથી આગળ વધતો હતો, તે
 પણ આવી પહોંચ્યો અને ફસ્તમઅલીખાનની જાવણીથી બે કોસ દૂર તેણે
 પોતાની જાવણી નાખી, અને તેજ રાતે, મુસાફરીની ધૂણથી ખરડાએમાં
 પોતાનાં માણસો જેડે આસક્ષ્ણહ તરફથી આવેલા પત્રો, કે જેમાં તેની
 સાથે દોસ્તી રાખી તેનો પક્ષ લેવાનો મજબૂર લખેલો હતો, તે (પત્રો)
 પીલાજી પાસે મોકલ્યા અને તેના પોતાના મનનો બેદ (વિચાર) શું હતો
 તે જણાવવા માગ્યું. પોતે એકલે હાથે ફસ્તમઅલીખાનને પુરો પડી શકે
 એમ ન હતું તેથી આ દરખાસ્તને તેણે જમાનાને અનુકૂળ કાપકો ને
 નસીબની મારી ગણી, મુશ્કે હાથ કરી લેવાની તથા તેના જેવા હરીફને
 તોડી પાડવાની આવી તકને એક મોટો આશિરવાદ સમજી, રાત્રેને રાત્રે
 હામેદખાનની મુલાકાત લીધી, અને કરારને પાકે કરી પોશાક તથા
 હાથીની બેટ લઇ રાતને છેડે પોતાની જાવણીમાં પાછો આવતો રહ્યો.
 તરતજ ફસ્તમઅલીખાનને આ ઘટનાની જોવી હતી તેવી ખબર પડી અને
 પીલાજીના વિશ્વાસધાનની હકીકત સંશયના પરદામાંથી બહાર આવી. જવાબમાં
 પોતે જણાવ્યું કે એના તરફથી મદદ અને મદાયની મને આશા હતીજ
 નહિ, પરંતુ અહીં સુધી (નિર્વિઘ્ને) આવી પહોંચ્યું એજ મારો આશય
 હતો અને તે પુરો પડ્યો. ફતેહ ને વિજય મળવા એતો દેવને હાથ છે:
 તે શી રીતે અને ક્યારે, એાછા મજશે કે વધતા, મજશે એનો વિચાર
 કરવાનો હોય નહિ.

માથક કોને પસંદ કરશે, તેનું વક્ષણ કોના તરફ હશે ?
 (એ જોવા જેવું છે).

મીર નયુ ને મદમદસલાખન રોહીલા, હામેદખાનના બોલાવ્યાથી
 તેની નોકરીમાં ઘખલ થવા માગવાથી નીકળેલા, તે આજ વખતે મંજેગ-

વડાત્ આવી તેને મળ્યા અને મગાસગોના લશ્કર ઉપગત તેની પામે
મારી મળ્યામા લશ્કર જમા થયું બીજે દીવમે ત્યારે ખજાનામાં સૂર્ય
આસમાની ગંગા મિલ્લાની અગાસી પરથી ઝપાઝપીના વાવગે ઉગાડ્યો
ત્યારે રૂસ્તમ અલીખાને કૃત્યનું દોન વગાડવી, આર હજાર ગ્રામ ને તેનાજ
માદા મિપાનગોના લશ્કર આવે, સરદાર મહમદખાન અને કામગાર
અલીખાનને મોખરે, શુગનઅતખાનના પુત્ર અહમદકુલીને જમણી બાજુએ,
કાઝિમમેગખાનને ડામી બાજુએ, મહમદખાનને લશ્કરની પાછળ, તથા
બહાદુર મૈનિગની એક ટૂંકડી સાથે પોતે મધ્યમા ગોઠવાઈ, મવાર થઈ ચાલવા
માડ્યું હવે રાતને વખતે હામેદખાને તોપખાનાને લશ્કર માથે લાવી સા
ગોઠવી દીધું હતું તેવી તેણે તોપો છોડવાની શરૂઆત કરી, તેથી ન છૂટકે
રૂસ્તમઅલીખાન કે જે આગળ કૃત્ય કરવાને માટે તૈયાર અને સજ્જ
થએતો હતો તેને પોતાનો ભારે મરસામાન, જેટલો તેમા ગટી શકે તેટલો,
તે ગામડાના નાના મગાસ મિલ્લામા લરી એક આગળની ટૂંકડીને સોંપી
પોતાના લશ્કરને ગોઠવવાના મમમા રોકાઈ જવું પડ્યું

જેના (બનેના લશ્કરના) મધ્ય ભાગ ને પાખો ગોઠવાઈ ગયા

કે તેના ને રણશીંગના અવાજ નીકળવા માડ્યા

અજગરના મ્હોડા જેની તોપોએ બને બાજુથી અગ્નિ ફેંચવા માડ્યો પોતાની
મામેના તોપખાનાપર રૂસ્તમઅલીખાને વાયુ ને વીજળીને વેગે ત્વગથી હુમલો
યો પહેલેજ હુમલે થોડી ઝપાઝપી બાદ શત્રુનું તોપખાનું તેણે હાથ મૂક્યું,
હામેદખાનનો કારભારી (દીવાન) ગીરધગાન જે તોપખાનાની ટૂંકડીનો
મગદાર હતો તે બીજા થોડા માણસો સાથે મોતની ધૂળ ચાટતો થયો
આ ગિયતી જોતાજ મીંગ નયુ અને મહમદ સનાબત રોહીતા કે જેઓ
મોખગની ટૂંકડીમા હતાતઓ મામે આવી પહોંચ્યા અને સરદાર મહમદ
ખાન જે હાથીસવાર હતો તે જે હાથીપર મીંગ નયુ મેઢો હતો તેની
સામે પહોંચી ગયો અને એ હાથીસવારો વચ્ચે તનવારની ઝપાઝપી તથા
શમશેરનું યુદ્ધ થયું બને બાજુના લડવીરાએ એ બીજાની સામે ઉભા
રહી સામસામા લડના માડ્યું આ પ્રમાણે યુદ્ધથી પ્રચલ અગ્નિ બગવા
માડ્યો અને કયામતના દીવસની ભયાનક ગિયતિ જાહેર થઈ, અો પ્રાણ
ને શરીર માધુ ને ધડ, એ બીજાથી લુદા પડવા માડ્યા અને જીવનેણ
એવા એ બનાવોથી માણસોના હૃદયમા અચ્ચતિ ને ગભરામણ પેસી ગયા

રૂસ્તમ જેવા વિખ્યાત પહેલવાનોએ

મ્યાનમાંથી તનવારો ખેંચી

ફરેક શખ્ખને તલવારના પાખીનો ઘૂંટડો મળ્યો;
 ને ચરધિરોએ કોઈ પણ માણસને તે ઘૂંટડો ન આપી નિશ્ચય ક્યો નહિ.
 એ યુદ્ધમાં તેમની તલવારનું પાખી
 યમપૂરીમાં જવાને જે તરુચ્છા હતા તેમની છત્રે ચાખ્યું.
 કોઈ પણ અતિગયોક્તિ વિના, આ (ખાકી) નાગવંત કુનીઆ (પૃથ્વી),
 અને આ પુગણા આકાશને ખરેખરી રીતે જાહેર થયું,
 કે આવું યુદ્ધ અને આવા યોદ્ધાઓ
 ન તો જમાનાએ જોયા હતા કે ન તો જમીને અનુભવ્યા હતા.
 યુદ્ધમાંની ઝપાઝપી ને શોરજકાર એટલાં તો વધી ગયા
 કે તેથી તીક્ષ્ણ તલવારોએ જોણીઆં ખાલી કર્યા.

ખન્યું એવું કે સરદાર મદમદખાનને હાથે મીર નયુ મરાયો, અને
 તેની સાથેજ ઝપટ અને ત્વચ્છથી રૂસ્તમ અલીખાને પોતાનો હાથી હામેદ-
 ખાનના હાથી સામે લીધો. મીર નયુ પોતાની ટૂકડી માથે મરાયો હોવાથી
 'તેમજ તેના માણુમોના પગ પાછા પડવાથી (ન્દામી જવાથી) અને પોતાના
 હરીફને એકાએક આવી પડતી આફનની જેમ ઝપાટાવંધ આવતો જોઈ,
 "યોગ્ય વખતે ન્દામી જવું એ પણ એક જ્વતની ફતેહ છે," એ કહેતી
 યાદ કરી, હામેદખાન હાથીપરથી ઉતરી થોડેસ્વાર થઈ ન્દામી ગયો.

આણીની (ચોગ્ય) વખતે ન્દામી જવું એ (એક જ્વતની) જ્વત છે.

મરાઠા સરદારો કે જેમને રૂસ્તમ અલીખાનનો ધણે ભય તથા મ્હોટી
 બ્હીક લાગતા હતા, તેઓ આ લડાઈનો નમાશે દૂરથી જોવા કરના હતા
 અને લડાઈમાં ઉતરવા જેટલી દિગત તેમણે બતાવી ન હતી. દેકામા ફતેહ
 અને વિજય મેળવી રૂસ્તમ અલીખાન હામેદખાનની ડાવણીમા આવ્યો,
 તો ત્યાં તેણે શુભઅનખાનના છોકરાઓ, હુમેન કુલી અને મુસ્તફા કુલીને
 તથા આગા હાદીને સાફળે બાધેલા તથા બેડીઓ સાથેના જોયા અને તેમને
 છૂટા કર્યા; અને હામેદખાન તથા તેના સિપાઈઓનો સરસામાન લૂંટાયો
 સેટલો લૂંટી લીધો. તે જગ્યાએ પાંચ છ કલાક થોભી અને રોકાઈ વિજય-
 શ્લોપ કરતો પોતે ઉભો રહ્યો. અને શત્રુમાથી કોઈને પણ તેની સામે (લડવા)
 આવવા જેટલી દિગત કરતો જોયો નહિ, ત્યારે સીસુ અને દારૂઓના ને થોડી
 સોપો કબજે લઈ, બાકીની તોપોના કાણુમા લોખંડના ખીલા ખારી પોતાની
 ડાવણીએ પાછો કર્યો. હામેદખાનના થોડા સિપાઈઓ તથા (ડાવણી)
 બચ્ચરના માણુસો પોતાના સરસામાન સાથે આવી રૂસ્તમ અલીખાનને

મળ્યા અને તેની પાસે રક્ષણ ને આશરો માગી તેની જોડે ઘડ ગયા. રૂસ્તમ અલીખાનના નીકળી ગયા બાદ લડાઈનું મેદાન ખાલી જોઈ કંઠાજીએ હામેદખાનની જાવણી લૂંટવા અને પાછળ ગદી ગએવાએના ઘોડા તથા સગસામાન લઈ લેવા પોતાનો હાથ લખાવ્યો અને આખના પલકા-રામા તેનો (જાવણીનો) નાશ કરી નાખ્યો આ વખતનો લાલલઈ પીલા-જીએ રૂસ્તમ અલીખાનના (પાછળ રહી ગએવા) મોદીખાના પર જાપો મારી લૂટી લીધુ, અને પેલા ન્હાના કિલ્લામાં આગ્રમેના રક્ષણ નીચે જે સામાન તેણે રાખ્યો હતો તે સિવાય બીજું કશું ગહેવા દીધું નહિ તોપો એ ચવાના ગાડા બાળી મૂક્યા અને તોપોના પુરાખમા મેખો મારી અને સીમુ તથા દારૂગોળો તથા બીજો સામાન ઉપાડી લઈ જઈ શકાય તેટલો ઉપાડી લઈ ગયો, અને બાકીનો બાળી દીધો ન્યારે રૂસ્તમ અલીખાન ત્યાં આવ્યો ત્યારે ન તો ત્યાં પોતાનું મોદીખાનું તેણે જોયું કે ન તો બીજો સર-સામાન નજરે પડ્યો. જેઓ લૂટાયા હતા તેમણે જે બન્યું હતું તે કહી સ્તલગાવ્યું, તેથી ન છૂટકે ત્યાંના તળાવપર એક ન્હાનો તણુ નાખી જાવણી બનાવી, જખમી થએલા માણસોની પોતે સંભાળ લેવા માડી કાઝિમ બેગખાન તથા બીજાઓ જેમનું આવી બન્યું હતું તેઓ તો પહેનાજ હુમલામા મોતની ખીણને ગરતે ચાલી નીકળ્યા હતા દૂકામા ન્યારે હામેદખાન એ લડાઈમાંથી ન્હાસી નીકળી કંઠાજી પાસે આવ્યો, ત્યારે તેણે તેને ઠપકો આપવા તથા મહેલુ મારવા પોતાના જીભ લખાવી, પોતે તમાશે જોયા કયો અને તેની જ જાવણી લૂટી લીધી તે વિષે તાણુ માર્યો તેણે મારી માગી તથા જે ગુમ થઈ ગયું હતું તેનો “ખરાબી બાદ બદલો” આપવા જણાવી તણુઓ તથા જરૂરીઆત સરસામાનમાંથી થોડો સામાન જેણે જેણે તે લૂટી લીધો હતો તેની તેની પાસેથી પાછો અપાવી, તથા મવારી માટે હાથી ઘોડા અપાવી, પોતાની જાવણીમા તેને ઉતારો આપ્યો. મરાઠાઓનો મ્હોટો ભાગ ખ્હીકનો માર્યો લડાઈને દીવસેજ મહી નહી ઉતરી ચાલ્યો ગયો હતો, તેમાના એક પણુ માણસનો ઝોળો કે ચ્હેરા બે દીવસ સુધી દેખાયો નહિ આ અસ-સામા મરાઠાઓની એક બીજી ફોજ ધવાર અને સમોસિયાની સરદારી નીચે એ ફોજને આવી મળી શુભઅનખાન માર્યો ગયો છે એવી ખબર દક્ષણમા પહોચી જવાથી, ગુજરાતનો મુલક જે તેમને મન ખાનેયગમા (જેને ગમે તે લૂંટ તેવી લૂંટને માટે તુર્કીમા મકાતો એક ખુમઓ) જેવો હતો, તેને લૂંટવા તથા ત્યાં લૂંટફાટ કરવાને લોભે દરરોજ મરાઠાઓના ટોળોટોળા અને દૂકડીઓએ આણી તરફ આવવા માડ્યું, તે એટલે સુધી કે છેલ્લા

દહાડા સુધીમાં તો લગભગ સીતેર, એંમીદળર સવાર ભેગા ધઈ ગયા. નીચે દીવમે મરાહાઓએ કેટલીક તોપો સામે ગોઠવી લગાઈ શરૂ કરી, આ બાળૂંથી પણ તેમની માગે તોપના ગોળા છૂટવા માંડ્યા. દરે શત્રુ-ઓની મંખ્યા વધારે હતી તથા તેમનું ટોળું મોટું હતું એટલે તેમણે ચંદ્રની આસપાસ દેખાતા કુડાળા માથેકે પોતાના શત્રુની બાવળી ઘેરી લીધી અને અંદર આવીવા જવાના માર્ગ તથા ધામદાણો આવવાના રસ્તા બંધ કરી દીધા. તોપના ગોળા સતત, રાત ને દહાડા, છૂટતા હતા અને તેમાંથી બચવા ઇસ્લામી લશ્કરે પાસે કાંઈ સાધન ન હોવાથી દરરોજ ઘણા માણસો (ઈશ્તિ-તમે) પ્રાણ અર્પણ કરતા હતાં. હવે ઉપરની ખબર મળવાથી શહેરના મવાલીઓ અને બદમાશો તથા શુભઅનખાનના સાથીઓમાંથી જેઓ લૂંટાયા હતા તેમણે વિધિને પોતાની ઇચ્છા અનુસાર જોઈ હુલ્લક કરવાનું શરૂ કર્યું, અને હામેદખાનના સગાવહારા તથા નોકરોના ઘોડા ઉપાડી જવા તથા માથભિલકત લૂટી લેવા તથા તેમને નુકસાન તથા હાનિ પહોંચાડવા હાથ લંબાવ્યો અને તેથી સાર્વજનિક બખેરો થયો અને લોકો ભદ્રના કિલ્લામાં ધૂમી ગયા ને ત્યાંના ફરશખાના તથા તોરાખાનાનો અસ-વાબ પણ ઉઠાવી ગયા. સફદરખાન બાળી આ ધોંગાણું જોઈ ગભરાઈ ગયો અને ઘણી મુશ્કેલીએ ભદ્રમાંથી નીકળી પોતાને ઘેર પહોંચ્યો. હામે-દખાનના નીમેલા કેટલાક મુતસદ્દીઓ તે વખતે શહેરમાં હાજર હતા, તેઓ ઇશ્તિકના માર્થો આમતેમ મોટું સંતાડવા અને છપાઈ જવા લાગ્યા. પોતાને ફતેહ મળવાની ખુશખબર લખી જણાવતા સાથે સાથે ફરતમ અલીખાને સૂખાના દીવાન મોમિનખાનને શહેર સંભાળવા તથા સાચવવાનું તથા શુભ-અતખાનના એક સગા મીર ઇબ્રાહીમને ભદ્રમાં રહેવાનું લખી જણાવ્યું હતું, તેથી સૂખાના દીવાન સવાર તથા પાદાને રાખી લઈ પોતાના ખુશ ખલફખાનને રાત્રે રોન ફરવા તથા ચોકી કરવા નીમ્યો, અને મીર ઇબ્રા-હીમને રૈયદ તુરહા જમાદારને નોકરીમાં રાખી ભદ્રના કિલ્લામાં પ્રવેશ કર્યો. દરરોજ હામેદખાનના માર્થો ગયાની ખોટી ખબરો આપ્યા કરતી. જો ફતેહ મળવાને પહેલે દીવસેજ ફરતમ અલીખાન અમદાવાદ તરફ આવવા નીકળી પડ્યો હોત તો ઘણો સંભવ હતો કે તે શહેરમાં આવી પહોંચી શકત. પરંતુ ઇશ્તિકની ઇચ્છા અને વિધિનો ઇગદો તેમ ચવા દેવાનો હતો નહિ એટલે આઠ રાત ને દહાડા પેલા ગામના તળાવને કિનારે રોકાઈ ત્યાં પોતાનો મુકામ રાખ્યો અને સવારથી સાજ સુધી તોપ ને બંદૂકની લગાઈઓ લડતો રહ્યો. આખરે બીજા જમાદી માસની પહેલી તારીખે ત્યાંથી

ઉઠાનરી કરી, અને જાણે તાગ્ન માર્યા ગએલા માણુઓ માટે શોક દર્શાવવા દેવ, નગારાએ અવાજ અને ઘોઠાર કરવા માડ્યો.

દેવના અવાજ ને ગરજાવના (એવા) ડહન થવા માડ્યા,

(કે જેથી) લોખંડના બે પહાડો (લશ્વરો) પણ પોતાને રથાનેથી હાલી ઉઠ્યા

આક્રમણ મહા સાગરની જેમ મગસઓના લશ્કર આમવામ કરી
 વળેલા હોવાથી પેરાદથી રાત સુધી લડતા લડતા રૂત્તમ અલીખાનને આગળ
 વધવું પડતું, જે દિશાએથી રત્તો જડે તે દિશાએથી રત્તો કાપવો પડતો,
 તેથી તે આખા દહાડામાં ખંભાતના ચોરાસી પરમણામાં આવેલા મોજે
 નાયાડ (૧ નાયાડ) સુધી મુસ્કેલી અને મહેનત સાથે, ઝપાઝપી કરતા,
 આવી શક્યો. ત્યાંથી ખીજે દીવસે નીચળી આગવા દીવમની માફક
 કલમર (૧ કમસદ) અને તેને ખીજે દહાડે પેટલાદ પરમણાના નાયા
 ગામે આવી પહોંચ્યો. એ બધા વખત પછી દીવસ દેવ કે ગત હોય
 તોપણ, તોપ બદ્ધનું પુદ્ધ તો એવું ચાલ્યાજ કરતું કે જે એક ક્ષણ પણ
 અટકતું નહિ, અને લડાઈની ભઠ્ઠી તપેલીજ રહેતી

આવી રીતની રોજ લડાઈ થતી,

જમીન લોહીથી ભરેલી ને હવા અધકાગમ્ય ગહેતી

હોમેશખાનના લશ્કરમાંથી એનું રક્ષણ માગી આવેલા (જાવણી)
 અગરના માણુસો તથા ખીજાઓ જે એની સાથે આવતા હતા તેઓ આ
 મુમાફરીમાં તંક મગતા બહાર જતા રહ્યા ને દીવસે દીવસે લશ્કરની સખ્યા
 કમી થતી ગઈ, અને જેમને માટે દેવે હુકમ દાદી મુખે હતા તેઓ નાશ
 (મોત)ની ખીણ તરફ દોડ્યા (માર્ગ ગયા) મીર મહમદ હાદી કે જે આ
 કુચ દરમ્યાન લશ્કરના પાછલા ભાગમાં હાથીપર સવાર થઈ આવતો હતો
 તેનો હાથી તોપના ધડાકા અને બાણના અવાજથી મલગાઈ મસ્તીપર
 ચડ્યો અને મહાવતના તાબામાં રહ્યો નહિ અને શત્રુના લશ્કર તરફ દોડી
 ગયો અને ત્યાં પકડાઈ ગયો. એક ખીજે હાથી તોપના ઝાળાથી જખમી
 થઈ ધૂળ ચાટતો થયો (મરી ગયો) આગા હાદી કે જેને લડાઈને પહેલે દીવસે
 જ છોડી દેવામાં આવ્યો હતો તે આ અરસામાં મુજરી ગયો. આ વખતે પેટલાદ
 પરમણું રૂસ્તમઅલીખાનના તાબામાં હતું એટલે તેને તાબે આવેલું ગામ
 વખો કે જે શહેરથી સત્તર મેસને છેટે છે તેના મુખી વણગરીએ આ
 વખતે તેની તરફ વિવેકથી વર્તવાનો નિશ્ચય કરી તેને જણાવ્યું કે જેને સદરુ
 ગામે તે આવે તો જે આધખોરાઈ તથા માણુસો પોતે બેગા કર્યા છે તે

તેની સેવામાં હાજર કરે, અને એક બે દીવસ ત્યાં મુકામ રાખવાની જરૂર લાગે તો રાખવો કે જેથી લશ્કરનો ચાક પણ ઉતરે (ને આરામ મળે). વળી અમદાવાદમાં નોકરીમાં નવા દાખલ થએલા સિપાઈઓની ટૂંકડી જે તેની મદદમાં આવી પહોંચી હતી તે પણ તેના ભેગી થઈ ગય. આ ઉપરથી પોતે તેણી તરફ જવા લગામ ફેરવી. હામેદખાન તથા મરાઠાઓને આ વ્યવસ્થાની ખબર પડવાથી તેમણે વલ્હારસી પર એક ધમકીથી પૂર્ણ પત્ર લખી મોકલ્યો. વળી શહેરના કેટલાક મુખ્ય માણસો જે અંદરખાનેથી હામેદખાનના મળતીઆ હતા અને જેઓ ફરતમઅલીખાનની હિમતના પાયા તોડી પાડવા મથતા હતા, અને જેઓ તેની સાથમા હતાં તેમણે કપટ કરી વલ્હારસીને ડરાવવા માંડ્યો. તે બહુ ડરી ગયો અને રાત્રેને રાત્રે ગામ ઉજ્જડ કરી બહાર ચાલ્યો ગયો. એજ મહીનાની પાંચમી તારીખ ને સોમવારની ઝપાઝપી ઘણી સખત થઈ હતી કારણ તેમા કામગારઅલી અને બીજા બહાદુર સૈનિકો ખપી ગયા હતા. તે દીવસે ઘણી મુશ્કેલીએ, ફરતમઅલીખાન, આરબ વગેરે કોમના ચારસો સવાર અને એટલાજ પાદા લઈ, રાત્રે અંધાડ થવાને સમયે શત્રુઓ જોડે લડતો લડતો વસો ગામને તળાવે આવી પહોંચ્યો, તો ત્યાં ન વસ્તીની કે ન ખાધ-ખોરાકની એકે નિશાની માલમ પડી. ન છૂટકે ત્યાં જાવણી તો નાખવી પડી. જો કે એની પાને રહેલા માણસોની સખ્યા થોડી હતી અને શત્રુ સખ્યાબંધ ને ટોળાબંધ હતા છતાં તેમાંથી કોઈએકમા એટલી પણ હિમત કે મક્કર હતી નહિ કે એનાપર હુમલો કરે. પણ શત્રુએ ચારે બાજુએથી મોરચા નજદીકમા લાવી આખી રાત બંદૂકની ગોળીઓ ને તોપના ગોળાનો અગ્નિના કરા જેવો મારો વરસાવવો ચાલુ રાખ્યો. કેટલાએકનું આવી બચ્નું હતું તે તો ઈશ્વર શરણ થયા અને એ તળાવને કિનારે તેમને દાટવામાં આવ્યા. બીજે દીવસે કૂચ કરવાની તક ન મળવાથી ત્યાંજ મુકામ રાખવો પડ્યો. ગામને તરતમાજ ઉજ્જડ કરવામા આવ્યું હતું અને એ ગામ ઘણું મ્હોરું (આબાદ) હતું એટલે માણસોએ જેમ તેમ થોડો ઘણો ધાસદાણો મેળવી ગાડું ગળાડાવ્યું. બીજે દીવસે એટલે એજ મહીનાની સાનમી તારીખ ને જુધવારે ત્યારે એણે કૂચ શરૂ કરી ત્યારે પૂર્વ (દિશા)ના સમ્રાટે અંધકારમય રાત્રીના આનમાથી સોનેરી (દીવમ ઉગવારપી) તલવાર ખેંચી હતી.

સિપાઈઓ બંને તરફથી આજેઝ થઈ ગયા,

(કારણ) જાણે કે એક કાળું વાદળું ચઢી આવ્યું હોય એમ દેખાતું.

એ (વાદળ)માંથી વરસતો વરસાદ તલવાર ને તીર (ગિળા)નો હતો,
(અને) તેથી પૃથ્વી ડામરના દરીયા જેવી થઈ ગઈ.

પોતાના ભાવાની નોક અને ગરૂપદ્ધીના પીછાંવાળાં તીર (લાગવાથી)
સૂર્યનો તેજસ્વી ચહેરો (પણ) કાળો થઈ ગયો.

ઘણી કોરોશ કરતો, સવારથી સાંજ સુધી લડતો, પડતો, આખડતો,
માત્ર અડધા ગાંઠિની મજલ તે કાપી શક્યો, અને એક ન્હાનકું તળાવ
કે જેને ઝૂઈ તલાવડી કહે છે, ત્યાં આગળ આવી પહોંચી પોતે મુકામ
નાખ્યો. સમો બહુ બારીક થઈ ગયો અને બાકી રહેલા લશ્કરની
દહતા ને નિશ્ચયતાના પાયા હાલી ઉઠ્યા. તેમાંના ધણાઓ આ ગળબનાક
અને હિમત તોડી નાખે એવી હાલત જોઈ, પોતાના ઘોડા ને હથીઆર
તો શુ પણ પોતાના પ્રાણની પણ આશા મૂકી દઈ વેશ બદલી રાતના
અંધકાર રૂપી પડદાનો લાલ લછ—“જે માણસે પોતાનું મિર મલામત
રાખ્યું તે ખરેખર સુખી થયો”—એ કહેતી મુજબ બહાર નીકળી પડ્યા.
બીજો દિવસે એટલે ગુરૂવારે સવારે વસ્તુરિયતિ આવી હોવા છતાં, રસ્તમ-
અથીખાન જેનામા હિમત તથા શરવીરતા નૈસર્ગિક અને સ્વભાવિક હતાં,
તેણે પોતાના શીર્ષ ને બહાદુરીરૂપ કપાળને ધૂળ (ગેરઆબરૂ)થી ખરડાવા
દેવું એ વાતનો તિરસ્કાર કરી, પ્રભાતની અને સારખાદની નિમાઝથી
ફારેગ થઈ કાલો પીવાની ઇચ્છા કરી; એટલામા સરદાર મહમદખાન
ગવરની ઘોડેસ્વાર થઈ આવી પહોંચ્યો અને કહ્યું કે આ ક્ષણ તો ઘોડાપર
સવારી કરવાની અને સુદ્ધ કરવાની છે, તેને પોતે કાવાની ખાલી મહેર-
બાની રાહે આપી કહ્યું કે આ કાદવવાળી જમીનપર જ ચત્રુની સામે થવા
રૂપ શેતરંજ બીજાવી બેમતું જોઈએ કે જેથી જે બાવી દરો તે જાહેર
થશે. સરદાર મહમદખાનને એ ઘોડેસ્વાર થઈ જાય એ વધારે સલાહ
ભરેલું લાગવાથી તેણે તેને તેમ કરવા ધણો આગ્રહ કર્યો, તેથી તેણે
સવાર થવા દાથી મંગાવ્યો. તેણે ફરીથી કહ્યું કે પ્રસંગ તો ઘોડાપર બેસી
સામાવાળા પર છાપો મારવાનો છે. તે ઉપરથી તે મત્તા અને શક્તિનો
પહાડ, શીર્ષ અને બહાદુરીના મેદાનનો આપુલ સ્વાર, જમાનાનો રસ્તમ
(પહેલવાન) ઘોડાપર સ્વાર થયો અને ‘અલ્લા, અલ્લા’ પોકારતો ચત્રુ
તરફ ફરી ઘોડા દપટાવતો ગયો. પરંતુ બાકી રહેલા સિપાઈઓમા આ
હુમલા વખતે તદ્દન ભંગાણુ પડી ગયું અને મરાઠા લશ્કરની મોટી
સખ્યાને લીધે તેઓ વેરણુ ખેરણુ થઈ ગયા; કેટલાએક માર્યા ગયા, ઘોડા
ધવાયા અને ઘોડા કેદ પકડાયા, અને ઘોડા ઘોડાઓની મદદ લઈ જન

બચાવી બહાર નીકળી ગયા. સરદાર મહમદખાનને કારી જખમ થવાથી એક તરફ તે રણક્ષેત્રમાં જ પડ્યો. રૂસ્તમઅલીખાન બીજી તરફ હુમલો લઇ ગયો હતો, તે યુદ્ધરૂપી વનના કેસરીની ચક્રિત અને આવેશના પ્રભાવથી જેમ ઇશ્વરના નામથી સેતાન નાસે તેમ નાસતા મરાઠાઓ, તેને રસ્તો આપી, તેની આગળને આગળ રહેતા હતા; તેની સામે આવી ઉભા રહેવાની તેમના માથી એકની પણ હિમત ચાલી નહિ: પરંતુ છેવટે દરેક બાગૃથી તેના પર હુમલો કરી તીર ને ભાલાના ઘાથી તેને વીધી નાખી તલવારને ઝાટકે તેમના તરફથી તેને ચાહીદની ઉંચી પદ્ધતિ આપવામાં આવી. શુજાઅતખાનના પુત્રો હુસેનકુલી અને અહમદકુલી (? મુસ્તફાકુલી: ૫૪ ૮૯) પાછા વિધિના પંજર્માં કેદ પકડાયા. બહાદુરી અને યશસ્વતના યુદ્ધક્ષેત્રના તે રાજવી સવારનું માથું દક્ષણીએ ધડથી ભુદું પાડી હામેદખાન પાસે લઇ આવ્યા, અને પોતાની નામના તથા કિર્તિની માખિતી તથા પુરાવા તરીકે પીલાણએ તેનો એક હાથ પોતાને રહેણાણ સોનગઢ મોકલ્યો. હામેદખાને પોતાના કેટલાંક માણસો જોડે એ માથું અમદાવાદ મોકલ્યું અને તેની લારાને વસો ગામ પાસે દટાવી કે જે જગાપરની એની કબર બાણીતી અને પ્રખ્યાત થઇ, આજે દરેક આવતા જતા માણસની યાત્રાનું ધામ થઇ પડી છે. શુકરવાર સંધ્યા સમયે, શરવીરતાના મહાના મુખી અને સૈન્યદ ખાનદાનના નાયકના માથા સાથે એ ભયાનક સમાચાર અમદાવાદ પહોંચ્યા કે તરતજ એક અદ્ભૂત સ્થિતિ ઉભી થઇ, અને નાના ને મોટા, જુવાન ને ધરડા, ઝોળખીતા અને ખીનઝોળખીતાઓએ આક્રંદ કરવા માડ્યું અને તેમના મનમાં એક અજબ જાતનો લવ પેસી ગયો, દરેક ધરમાં માતમ થવા માડી અને દરેક મકાનમાંથી શોકના રૂદનનો અવાજ મંભળાવા માડ્યો. એક રાત ને દીવમ કોટવાળીના અણુનરને તે માથાએ ઉચ્ચતા બક્ષી અને પછી ઇબ્રાહીમ કુલીખાનની મોડમાં તેને દાટવામાં આવ્યું. મહમદસાબખ જેનું તખલ્લુસ (કવિ તરીકેનું નામ) મુસ્તઅફ હુસુ અને જેણે આ યુદ્ધને વિશે કાવ્ય બનાવ્યું છે, તેણે આ બનાવની તારીખ યાદ રાખવા માટે નીચે પ્રમાણે લખ્યું છે.

આ યુદ્ધ ને આ કથાની તારીખ,

કે જેની બાબતમાં કશું વિસ્દ હોઈ ચડેજ નહિ,

(તે) સારી આસ્થાવાળા મિત્રોને

યાદ રહે માટે વર્ણવું હું.

કે એકદમર એકસો સાડત્રીસની સાલમાં

૧ । એ સરદારનો સરદાર દુનિયામાંથી ઉપડી ગયો.

૧ દુકામાં હામેદખાને નીમેલાં માણસો કે જે ઠેકઠેકાણે છૂપાઈ લરાઈ ખેડાં હતાં અને પરિણામ અપાત્ર આવશે એવા અંદેશાથી હેરતમંદીના પહેરણમાં પોતાનાં માથાં ઘાલી દહેશનના ખૂણાઓમાં લપાઈ રવાં હતાં તેઓ હવે રાજ થના થનાં બહાર પડ્યા અને પોતાને જે વેડું પડ્યું હતું તેનો બદલો લેવા, ખોયું હતું તેનાથી વિશેષ લેવા, મંડી પડ્યાં. સૈયદ તુર્રુલા જમાદાર મીર ઇબ્રાહીમને પોતાની જાડે ભદ્રની બહાર લઈ આવ્યો. ને તેને પોતાને ઘેર પહોંચાડ્યો અને તે એક બાજુ છૂપાઈ રહ્યો. મરાઠાઓની ફાજને જોડે લઈ હામેદખાન શહેર તરફ આવવા નીકળ્યો, અને શાહીબાગમાં આવી પહોંચ્યો, અને વગતે દીવમે ભદ્રમાં પ્રવેશ કર્યો. મહમદ સવાખન શાહીલાએ મરદાર મહમદખાન કે જે જખમી થયો હતો ને જેને પોતે લગાધના મેદાનમાંથી ઉપાડી લઈ આવ્યો હતો તેને તેને ઘેર પહોંચાડ્યો. ફરતમઅલીખાનનાજ હાથીઓ પર સવારી કરી કંથાજી ને પીલાજી મરાઠા લશ્કરના દાદ સાથે મહેલ કરવા તથા શહેર જોવાને ધરાદે આવી હામેદખાનને મળ્યા. કરેલા કચ્છર મુજબ મહી નદીની આણી તરફની ચોથ કંથાજીને અને પેલી તરફના વડોદગ વગેરે મહાસોની તથા મુગત બંદરની ચોથ પીલાજીને આપવાનું નક્કી થયું. સૂબાના દીવાન મોમિનખાન અને આમલ્લા દીવાન ફિદવીખાને દરેકે બેટ તરીકે પોતાની પાસે જે અંકક હાથણી હતી તે, તથા કેટલુક (રેશમી) કાપડ અને ખીજે કેટલોક મામાન, કે જેને વિશે હામેદખાન હમેશા ફરીઆદ કરતો હતો કે મારો માથ લૂટાઈ ગયો છે, તેમાંથી થોડો સેવાભાવે અર્પણ કર્યો. વગર ડગડો અને બ્હીકે, બચ અને ચિંતા વિના, કીડી ને તીડના ટોળા માફક મરાઠાઓ સૂબાનાં પરગણાઓમાં પથરાઈ ગયા, અને તેમણે લૂંટફાટ કરવા તથા તેમની ભાષામાં જેને ખંડણી કહે છે તે ઉધરાવવા, લાજ શરમ વગર, જીવનનો હાથ લખાવ્યો અને કંથાજી તથા પીલાજી પોતાને નામે મુકરર થએલા તાલુકાઓ તરફ જવા રસ્તે પડ્યા. હામેદખાને પોતાના કપાળ પર નાફરમાનીનો ફેટો (શમાલ) બાંધી દીધો, ગળે બંડની પીછોડી નાખી દીધી, અને માથાપર મગફરીનો મુગટ પહેરી દીધો, અને (આ) સૂબામાં “હું અને ખીજે કોઈ નહિ” એવા સાદ પાડી, પોતાની સત્તાનો ઝુંડો ઉભો કર્યો અને જાહેરરીતે વિરાધનું ઢોલ વગાડવી, સ્વનત્રરીતે અને પોતાના જ આધકારથી સૂબાનો કારભાર કરવા માંડ્યો, તેમજ લશ્કરી તૈયારી તથા સામગ્રી ટોળે કરવા માડી. એંશી હજાર રૂપીઆ રોકડા તથા પોશાકના

કેટલાંક ખાસ કપડા કે જે શેષ ઉત્કૃષ્ટભક્ષામખાનના લાખામા હતા તે તેણે
 જોરજુલમથી લઈ લીધા શેષ ઉત્કૃષ્ટભક્ષામખાને એ રકમ તેને એવી ગરતે
 હવાલે કરી કે તેણે (હામેદખાને) તેને મહાન કાખા (ઇશ્વર તેની પવિત્રતા ને
 ઉચ્ચતા વધારે) જવાની રજા આપવી (રજા મળવાથી) તે ખંભાત ગયો
 અને ત્યાંથી વહાણમા બેઠી, સુસ્ત બદરે જઈ પહોંચ્યો વળી મરઢારી
 માવથી ભરેલી વખારા ખોલી જે કાઈ લેવાઈ શકાય તેણે હાતું તે લઈ લીધું.
 આ અધાધુધીના અગમામા જે શાહી દફતરો એણે પહેલા લીધા હતા
 તે ખોવાઈ ગયા (નાથ પામ્યા) હોવાથી, દીવાનના દફતરખાનામાથી તેણે
 બીજા (હિમાખી) ચોપડા લીધા, અને ખાવસા જગીર વગેરે સાથે આખા
 સુબાનો કબજો લઈ, ધનવાન અને પૈસાદાર માણસોને પકડી, જેણે ઉધગ-
 વવા માડી, જાતજાતના મિત્રને જુનમ, કે જેનું યથાગ્રિયત વર્ણન અત્રે
 થઈ શકે તેમ નથી, તે વાપરી ઘણી મહોની રકમો પડાની લીધી આજ
 અરસામા મુઠ્ઠમ શુભઅવખાનના પુત્રો અહમદકુલી અને હુસેનકુલીને
 ઝેર આપી હામેદખાને પરનોક મોકલી દીધા, મુઠ્ઠકાકુલી કે જે મગીર
 (ન્હાની ઉમરનો) હતો તેને મહેવા દીધો મોરનીધર નામે એક ગુજરાતનો
 વનની જે નરીમદો (મારકુન) હતો ને એ કામને માટે લાયક હતો તેને જે
 પોતાના આખી પોતાનો દીવાન નીમ્યો ગમય વર્તી જઈ રાનાબત
 મહમદખાન બાખીએ શહેરમા વધારે વાગ મહેલુ મનાદ ૧૨૬ કે કાયદાનાજુ
 ન ગળ્યું તેથી લીગમગમની ફોજદારી લઈ પેતે બહાર નીજા ગયો
 જ્યારે શુભઅવખાન અને પત્ની રૂઝમ અલીખાનના માયો જવાની ખુશ
 હાલુમા ખંડેગવ સેનાપતિના પુત્ર ઝંમકગવ કે કંયાજી ને પીનાજી જેના
 નોકર હતા, તેને પડી ત્યારે તે મોટી ફોજ લઈ આણી તરફ આવવા
 નીજ્યો અને શહેરની નજદીકમા આવી પહોંચી હામેદખાન જોડે મુનાકાત
 માગરાનો સંદેશો મોકલે એ અને શહેરનું રક્ષણ કરતા મદની મામે
 સ્લાબગમતીની રેતીમા તેઓ મળ્યા પત્ની આગળ આવેલું તેમજ પાછળથી
 આવેલું બધુંજ મગી લસકર પોતાની સાથે રાખી તે ખંભાત બદર તરફ
 ગયો અને ત્યાં જઈ તેને ઘેરો ધાવ્યો હામેદખાન તરફથી કામમખાન
 નામનો અમલદાર ત્યાં હતો, તે પોતાના મેટ મિત્રા મલાગવા તથા તેની
 સામે યરામા ગુલાયો અગમાત મલાઓમાજ માટોમાટે પાંચ કાગળને
 લીધે વિરોધ પડ્યો, અને તેને પગિણમે તેઓએ માટોમાટે લડવા માન્યુ,
 અને એ ઝપાઝપીમા ઝંબકગવ સેનાપતિ માર્યો ગયો, તેથી દલાગીઓનું
 લસકર વેગળમે- ૧ થઈ ગયું અને તેમણે પોતાના વન તરફ આવવા માન્યુ,
 જેથી મજબૂત બદર આફતમાથી બચી ગયું

મુખારેઝ ઉલમુલક સરખુલંદખાન બહાદુર દિલાવરજંગને
ખીલાફત ને પૃથ્વીપતિના દરબારમાંથી ગુજરાતના સૂબા
તરફ જવાની રજા મળવી તથા હામેદખાનને કાઠી
મૂકવા, દક્ષણીઓને નસીહત આપવા તથા સૂબાનો
કારભાર રીતસર ને નિયમસર કરવા માટે રૂખીઆ
એક કરોડ આપવાની મહેરબાની થવી

ત્યારે કીર્તિવત અને ઉચ્ચ તખ્ત પાસે રેસ્તમઅલીખાનના માર્ગ
જવાની ખબર પહોંચી ત્યારે સૂબાના નાઝિમ મુખારેઝ ઉત્તમુલક સરખુલંદ
ખાનનાપર ઉચ્ચ હુકમ દાઢવામાં આવ્યો કે એક ફોજ તૈયાર કરી તથા
બ્હીખુપણા ને નામદાના આક્ષેપથી મુખત દોષ એવું એક લશ્કર બેસુ
કરી તેણે અમદાવાદ સૂબા તરફ જવું અને હામેદખાનને કાઠી મૂકવો,
તથા દક્ષણીઓને નસીહત આપવી તથા સજા કરવી, અને એ કામ માટે
તથા તેને માટે માનન સગળન તૈયાર કરવા માટે ખરચના રૂપીઆ એક
કરોડ હજૂરની ત્રીજેરીમાંથી લેવા હુકમ થયો વળી એમ પણ દગવ થયો
કે એમાંથી પચામનાખ રૂપીઆ તગત આપી દેવા અને બાબીની ગુકમ
ત્રણ ત્રણ લાખ રૂપીઆનો દગમયો આપી પૂરી કરવી મુખારેઝ ઉત્તમુલકની
અગળ મુજબ તેના ભાઈઓ, સૈયદ સમુદ્દીન અલીખાન, સૈયદ
નજમુદ્દીનઅલીખાન, તથા સૈયદ અબ્દુલ્લાખાન કેતુબઉત્તમુલકના ભત્રિજા
સૈયદ નિજબતઅલીખાન કે જેમને શાહી (મુખારેઝ) કિલ્લામાં કેદ
રાખવામાં આવ્યા હતા તેમને છૂટા કરી ઉચ્ચ ખીયતો આપી તેમના
આગલા ઝોદા, જગીરો અને ફોજદારીઓ બહાવ રાખી તેની મદદમાં
જવા રજા આપવામાં આવી મુખારેઝઉત્તમુલકે ખાલુઓને નોકરીમાં લેવાનો
ઝરો શરૂ કરી (ચહેર) બહાવ છાવણી નાખી અને વઘ (બાદશાહી)
આચારસાર, માગવાડના રાજ, મહારાજા અબેમિદ, નરોડના રાજ
ચતગસિદ, તથા કંદર્પસિદ તથા મહારાજાના લશ્કરને આ ચદાઇમાં
ભાગ લેવા મુકર કરવામાં આવ્યા વળી એવું પણ દર્જ હતું કે બાદશાહી
વાવટા (ખુદ બાદશાહ) પણ સાથે ફર કરશે, અને તેથી (બાદશાહી
લશ્કરની) મોખરેની ટૂંકડી લઈ મુખારેઝ ઉત્તમુલકે આગળ આગળ જવું
આ સબબથી લગભગ પંદર હજાર બહાદુર સવાર અને એટલુંજ પાયદળ

તથા તોપખાનાની ફેકડી લઈ તે રવાના થયો, અને નવ માસ પાટનગરની પાડોશમાં તથા રેવારી જિલ્લા અને કોટ પોટલીની આસપાસમાં બાદશાહી લશ્કરને આવી મળવાની વાટ જોતો પોતે પડી રહ્યો. મુબારક ઉત્તમુ'ક લશ્કરે મૈન્ય લઈ આવે છે એવી ખબર જ્યારે અમદાવાદ પહોંચી, અને મરાઠાઓને તેમને વતન પાછા ફરવાનો વખત આવી પહોંચ્યો છે, એમ જાણવામાં આવ્યું, ત્યારે હામેદખાને તેમને કહ્યું કે બાદશાહે મોકલેલી ફોજ આણી તરફ આવે છે, માટે વરસાદની મોસમ જેવી ખલાસ થાય કે તરત તમે પાછા ફરી મારી જોડે જોડાઈ જાવો. મુબારક ઉત્તમુ'ક આ આવ્યો. 'આ આવ્યો' એવી જાહેરાતો ચાલુ થયાજ છૂટી હતી, અને સેખકના પિતાને એ નવા નીમાએના ઓદેદાર (નાજિમ) જોડે ખામ મેત્રી હતી તે લોકો જાણતા હતા એટલે તેમની ખુશામદ કરવા (તેમને મારી લગાડવા) તથા હુનીયાદારીની રીતને અનુસરી, તેમની પામે લોકોએ આવવા જવા માંડ્યું. પિતાએ દીર્ઘદષ્ટિ વાપરી વિચાર કર્યો કે રખેને દોષ વિશેષી ઝોઈ પણ જાતનો વિરોધ હામેદખાનના મનપર હસાવી દે અને તેમના મન ઉઘા થાય, તેથી એ દીવસ વહેવા કે મોડા પણ (નવા ઓદેદાર નાજિમનો) આદર સરકાર કરવા માટે જવું ઠીક ધાર્યું, તેથી ગાખાન મામની પદરમી તારીખે અબદુલ્લરહીમખાન બાબી કે જે હામેદખાન તરફથી કહીનો ફોજદાર નીમાયો હતો તેની માથમાં બહાર નીકળી પડ્યા સેખક તથા તેના એ મુદ્દમલાર્ધઓ પિતાની મેવાનું સુલાગ્ય મેળવી શક્યા હતા ત્યાં વીમ દહાડા મુકામ રહ્યા સલામત મદમદખાન બાબી જેને આ વખતે વીરમગામમાં હતા તેને દમાગ આવવાની ખબર પડવાથી અમને તેની પાસે બોલાવ્યા અને રમજાન માસની માનમી તારીખે હમે ત્યાં ગયા અને ઘણો આગ્રહ કરી અમને ત્યાં રાખવામાં પોતે કારણભૂત થયો. સેખકના પિતાએ મુબારક ઉત્તમુ'કને આવકાર આવવા માટે અમદાવાદથી નીકળી બહાર આવવાની તથા વીરમગામ પહોંચવાની ખબર તેને લખી મોકલી હતી. તેના જવાબમાં લખાઈ આવ્યું કે ચોડા કામદ તથા જમૂઓ નીમવા તથા સહેન્માં જાવના બનાવો અને હામેદખાનની ખબર વારવાર મળી રહે એવી (વ્યવસ્થા કરવી) તેમણે તેમ કહ્યું. આજ મહીનાની આખરે મયામત મદમદખાનને જોડવાડ (ગોડેવવાડ) તરફ જવાની જરૂર પડી એટલે પોતાના ભત્રિનને નાયબ નીમી તે ત્યાં ગયો એજ અગામાં ૧૬ (ઉર્દુ) ને દીએ સફરખાન બાબી એકએક મરમુ પામ્યો વીરમગામની ફોજદારી પરથી સલામત

મહામદખાન ફેરવાઈ ગયો. લેખકના પિતા ત્યાંથી મોજે નમોડે ગયા અને ત્યાંથી મધણપોર પામે હવુ અને હણુ મુખારેઝઉત્તમુદ્દના આવી પહોંચવાના ખગ મમાયાગ મળ્યા ન હતા એટલે પોતે ત્યાં ગયા ત્યાંના ફોજદાર જવાનમદખાન બાબીએ મુખારેઝઉત્તમુદ્દના પામે આવી પહોંચવાના મમાયાગ મળતા સુધી તેમને પોતાની પામે ગખ્યા ઝેલાએક મુઝી કામોની મસલત કઠવાની હોવાને લીધે પાઠગી એવો નિયાર થયો કે વિધાતા જેવા બગવાન બાદશાહના વિજયી લશ્કરે કૂચ કઠવાનુ મોકુફ ગખવુ, તેથી સૂબા તરફ મુખારેઝ ઉત્તમુદ્દ (એકનાએ) કૂચ કરી જવુ એવો હુકમ નીકળ્યો, છતાં તે હીન કર્યા કઠતો હતો. તેથી એના મખત શુર્જબઝદારે તથા અહદીઓ (સૈનિકો)ને નીમવામા આન્યા કે જેઓ મોખરાની દૂકડી તરીકે ગહી તેને કૂચ કરાવે તે પગી તે પણુ કૂચ કઠતો રહે પડ્યો અને (શ્રેયમ્થાન)ના દારૂખથેર અજમેર આવી પહોંચ્યો અને તેના ત્યાં આવી પહોંચ્યાની ચોક્કસ ખબર મળી

ઉંચા દરજ્જાના સૂફીઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા મવલાના તુરફીનનુ જખમી થવુ

ઉંચા દરજ્જાના સૂફીઓમા શ્રેષ્ઠ અને વિદ્વાનોના નેતા મવલાના તુરફીનનુ જખમી થવુ એ આ માનના બનાવોમાનો એક છે આ દૂખી વાતની તફસીલવાર વિગત એ છે કે અરબગ નામે એક અફઘાન કે જે રોજદારે ગઈને માથી હતો ને જે મદરેસામા આનતો જતો હતો અને ત્યાંના વિદ્યાર્થીઓ ભેડે જેણે દોસ્તી બાધી હતી, તેણે ધર્માધનાને વશ થઈ, તેમનાં એક જણના લરમાવાથી મવલાના તુરફીન કે જે “કહે કે હું તેમારી પાસે મદદેશુ પહોંચાડવા માટે મારા સગાવહાવાઓ પ્રત્યે તમારા એમ સિવાય ખીજે કશું બદનો માગતો નથી” એ કોરાનના મૂત્ર મુજબ ફેરવવાના ખાનદાન અમેરબલીના વનીપણુ પ્રત્યે ભાવ રાખતા હતા તેના પર રોકેઝીફ હોવાનુ તહોમત મૂક્યુ, અને અજાનતાને આધિન થઈ લુખ્ખાની

૧૦ ફરેક મ્હોટા શહેરને માટે આવા વિશેષણ મળી આવે છે

ફેરફાર અબ્દીના અનુવાચીઓ, શીયા પધીઓનો એક ભાગ કે જેમણે અબીના પુત્ર હુસેનના પુત્ર લખદને નેતા તરીકે કબૂલ રાખી પછી તેનાપરથી પોતાની આરથા ખસેડી લીધી હતી

નિમાઝ પઢી મવલાના પાઝ કરતા હતા ત્યારે મદરેસાના ચોગાનમાં જઈ પહોચી કેટલાક કારી જખમો તેમના માથા તથા હાથપર કર્યા. મવલાનાના ભાણેજ ગેર મહમદખાન તથા ઉમેદખાનના કેટલાક નોકરો કે જેઓ નિમાઝ પઢવા આવ્યા હતા તેમણે તેને ધૂળ ચાટતો કર્યો (મારી નાંખ્યો), અને ધાથસ ધઓલા મવલાનાને ઘેર લઈ જઈ રૂઝના ઈલાજ લેવા માડ્યા. ફાજલદારને આતી ખબર પડતાં પોતે તેની લાશને કાટવાળી પાત્રે અણાવી અને તેનું વેર (લોહી બદલ લોહી, લેવા)ના હુમ્મડ ઉઠાવવા તથા મવલાના ઘર પર હુમલો લઈ જવા માટે બખેડાનું મૂળ યર્ષ પડયો. આ ઉપરથી સૈનિકો વગેરે વર્ગમાયી મવલાનાના લગભગ બે હજાર શિખ્યો અને અનુયાયીઓ તેમના ઘરમા એકઠા થઈ ગયા અને તેને અટકાવવા તેમજ તેની સામે થવા તૈયાર થઈ ગયા. ત્રણ રાત્રીને દીવમ આ ટોલો જમી ગયો. (શહેર) કાટવાયે વચમા પડી અમરખાનોને લડાઈ કરતા અટકાવ્યા. ધા રૂઝાઈ ગયા બાદ અને તખીએત સુધરના વખતનો વિચાર કરતા મવલાનાને અમદાવાદમા વધારે વખત રહેવું સલાહ ભરેલું લાગ્યું નહિ તેથી શહેર છોડી, છ કોસ દૂર આવેલા મોજે સાનદમા જઈ થોડો વખત રહ્યા. હિ. મં. ૧૧૩૮ ના મહોરમ માસમા હામેદખાન જમીનદારો પામથી પેશકસ ઉધરાવવાને બહાને ઝાલાવાડ તરફ જવા માટે બહાર આવી તખૂ ડોકી પડ્યો અને પોતાને આવી મળવા માટે સલાખન મહમદખાન તથા જવાનમદખાનપર તાકીદ હુકમો લખ્યા. વખત વિચારી જઈ પોતાના સ્થાન છોડી તેને જઈ મળવું દુરગ્ગ ધારી, તેઓ જઈ મળ્યા. થોડો વખત આ પ્રમાણે બહાર ફરવામા ગયો, એટલામા મુઆરેઝ ઉત્તમુકે અજમેરથી ફર્ય કરી મારવાડ જીલ્લા પાસે આવી પહોચવાની ખબર મળી.

મૂખાની સરહદ પર મુખારેઝ ઉલ્મુલ્કનું આવી પહોંચવું
 ને મોખરાની ટૂકડી (એલચી) તરીકે શેખ અલ્લાયારખશી
 વગેરેને નીમવા, અલીમહમદખાનનું ચાલી નીકળવું,
 દાંતીવાડા મુકામે તેમની મુલાકાત થવી, હામેદખાનનું
 અમદાવાદ પાછા ફરવું, દક્ષણ તરફ જવાને ધરાદે
 ત્યાંથી નીકળી પડવું અને રસ્તામાંથી કંચાલ મરાઠા
 જોડે પાછા આવવું, સરદાર મહમદખાન ગવરની-
 એ મુખારેઝ ઉલ્મુલ્કના નાયબ તરીકે શહેરનો
 કબજો લેવો, અને એલચી (મોખરેની ટૂકડી)
 જોડે હામેદખાનને ઝપાઝપી થવી અને
 મજફૂર લશ્કરનું હારી જવું

દારઉન્નખેર અજમેરથી કૂચ કરી મુખારેઝ ઉલ્મુલ્ક મારવાડને રંગે
 અમદાવાદ તરફ આવના નીકળ્યો અને રાજને રાજ નવો (નાઝિર) અમદાવાદ
 મેળો ફોજ માથે “ આવે છે, આવે છે, ” એવી ખબર સુનામા ફેલાતી
 રતી, તેથી હામેદખાનના નીમેના ફોજદારો અને આમેરોને ગખવાના બંદો
 બસના ઘણી ખબર પડવા માડી કાઢી અનમહદદીને પાટણ શહેરમા
 એવી વાત ઉરાડી કે મને અહીંના ફોજદારના નાયબના ઓહાની મનદ મળી
 છે અને તેમ કહી તેણે પોતાના ઓહાનો હગવો લઈ લઈ હામેદખાને નીમેના
 ફોજદારને કાઢી મૂક્યો, અને આવી રીતે ઘણી જગાઓએથી ફોજદારો અને
 આમેરોને દૂર થવું પડ્યું. લેખકના પિતાપર ઘણા તાકીદ પત્રો સતત આવવા
 માળ્યા કે તેમણે તેની (મુખારેઝ ઉલ્મુલ્કની) પાસે જતલી જઈ પહોંચવું હવે
 સનાબત મહમદખાન અને જવાનમદખાન આખી જોડે પોતે એવો કગાર
 કર્યો હતો કે તેઓ સૌ સાથે ત્યાં જશે તેથી તેમણે જવાબમા દીલ થવાનું
 કાનૂન લખી જણાવ્યું કે તેમના આવી પહોંચવાની પોતે ગાહ જુએ છે,
 અને બને ખાનોશ્કે જેઓ હામેદખાન પાસે હતા તેમને એ ખાબતથી
 વાગે કયો. જે દીવસે મુખારેઝ ઉલ્મુલ્કે વડગામ કર્યામા મુકામ નાખ્યો
 તે દીવસે ફાયદ અબીનખાન કે જેને પોતે ઉચ્ચ અરકામ પામેથી ખાફાની
 રૂકમ લાવવા માટે દબરથી પામે મોકલ્યો હતો, તે ખિસાફત અને પૃથ્વી

પતિની દરબારમાંથી મનચળના ઇઝાફ તથા મુતવરમ્મજ્જાનની બદલીમાં
ગોધરા સરદાર તથા ઠાસરાની ફોજદારીના જોદાનું માન મેળવી તથા
રૂપીઆ ત્રણ લાખ લઈ એજ મુકામે આવી પહોંચ્યો. હવે ત્યાંથી સૂબાની
સરહદ પાસેજ હતી તેથી લેખકના પિતાએ ન આવી શકવાનું કારણ
ખતાવ્યું હતું તે કબૂલ ન રાખતાં ઘણીજ તાકીદથી તેમને જોડાવ્યા. પોતે
તેથી ન છુટકે રાધણપોરથી નીકળી રાત્રે પાટણ સહેરમાં આવ્યા અને
બીજે દિવસે સિદ્ધપોર કરુઆ તરફ જવા નીકળી પડ્યા. દીવસને છેડે
એ કરુઆની પાસેજ મોખરાની દૂકડી (એલચી) તરીકે શેખ અલ્લા-
યાર બક્ષીને (થાડા) લશ્કર તથા થોડી તોપો સાથે આગળ મોકલવામાં
આવ્યો હતો તેના આવી પહોંચવાની ખબર સાંભળી પોતે તેને મળ્યા.
હવે તેઓ આ ગ્રાંતના કામકાજથી વાકેફ હતા તેથી તેણે વખતનો વિચાર
કરી તેમને ત્યાંજ રોકી પાડ્યા; અને આ જુસ્સાના રહેવાસીઓમાંના કેટ-
લાએક રવાર તથા પ્યાદાની એક દૂકડીને તેમજ પાટણથી કાઝી અલમ-
ઉદ્દીનને જોડાવી મંગાવી તેમને બાદસાહી નોકરીમાં દાખલ કરી દીધા,
કે જેથી તેઓ રસ્તાઓના ભોમીયા તરીકે તથા નદીઓ ઉતરવા માટે ઘાટ
ખતાવવા ઉપયોગી થઈ પડે. બીજા બે વધારાના દીવમ શેખ અલ્લાયારના
આગ્રહથી ત્યાં રોકાયા, એટલામા ફરીથી તાકીદથી આવવાનો પત્ર આવ્યો,
એટલે પોતે રવાના થઈ ગયા. પણ જાવણીથી બે કોસ દૂર આવેલા ઘાંતી-
વાડા ગામ આગળ તેમને એક બીજે પત્ર મળ્યો, જેમા જણાવ્યું હતું કે
શેખ અલ્લાયારના કાગળ પરથી સમજાય છે કે તમે મોખરાની દૂકડીને
આવી મળ્યા છો, માટે હવે તમારે સાજ થોભી જવું અને સમયને અનુ-
સરી જે કાર્ક કરવું મલાહ લરેલુ લાગે તે પોતાની (મારી) બુદ્ધિ વાપરી
અમલમાં આણવું, છતાં પોતે જાવણી પામે આવીજ પહોંચ્યા હતા તેથી
ત્યાં જઈ તેને મળ્યા અને જે બનાવ તે કહીકતો બની હતી તેનો વિગત-
વાર અહવાલ કહી સંભળાવ્યો અને સરદાર મહમદખાન ગવરની કે જે
અમદાવાદમા હતો તેના નામનો નાયબની જગ્યાનો હુકમ મેળવી રવાના
કર્ચો: તે હુકમ એવો હતો કે લાગ મળેથી સહેગનો કબજો લઈ લેવો.
મુજાર્જ ઉત્તમુલ્ક નજદીકમા આવી પહોંચ્યો છે એ ખબર માખણી હામે-
દખાન અમદાવાદ પાછો ફર્યો, અને સુલ્તાન મહમદખાન તથા જવાનમદ
ખાન બાબી તેનાથી છૂટા પડી નવા ઝોધેદાર (નાજિમ)ને આવકાર આપવા
ગયા. હામેદખાન કે જે રાજનેમેજ મગદાઓના આવી પહોંચવાની ગદ
નેતો બેઠો હતો, અને ઉચગઉપરી તેમને તે બાબતમા સખન તાકીદ

લખ્યા હતા હતા તેણે ત્યારે તેમના આવવાની કાંઈ પણ નિશાની નોંધ
 નહિ ત્યારે તેમજ નવો અમનદાર (મુખારેઝ ઉત્તમુ) સૂનાની મગદદ પર
 આવી પહોંચ્યો છે તે તેની મોખરાની દૃઢી ગહેગની પાડોશમાં આવી ગઈ છે,
 એ ત્યારે તેણે જોયું ત્યારે પોતે કહેના ન હાજતા કામો તથા કૃત્યોનો તથા
 તેનું પરિણામ છુટ્ટ આવશે એ વિચારથી રૂપસિંગ નામના માણસને નાચળ
 નીમી તથા સરદાર મહમદખાનને તેની મદદ તથા મદાયમાં ગહેવાની લેના
 મણુ કરી પોતે મહેમદવાદ તરફ જવા નીમળી પડ્યો. મુખારેઝ ઉત્તમુ મ્ની
 ધણી તાખીદ હોવાથી રોષ અમદનાથાગ સિદ્ધપોગ છોડી આગળ વધ્યો.
 સરદાર મહમદખાન (ગવગની)ને નાચળની નીમણમ્નો પત્ર મળી ગયો હતો
 અને મોખરાની દૃઢી પણ ત્રીમ ગાઉ ઉપર આવી પહોંચી હતી એટલે
 તેણે એક યુક્તિ રચી રૂપસિંગને કહ્યું કે નવા અમનદારનું લક્ષક નજ
 દીઠમાં આવી પહોંચ્યું છે અને પોતે વગર હીતે તેની પાછળ ચાલ્યો આવે
 છે તો તેને માટે સનાહ અને કાયદા ભરેલો માર્ગ તો એ છે કે તેણે બચી
 જવું હોય તો (હમણાજ) સિંગ સનામત રાખી-પોતે (અહીંથી) ચાલ્યા જવું
 તણે જોયું કે આમાં તો માફ નસીમ જોગ છે એટલે તે બહાર ચાલ્યો
 ગયો અને સંગદા મહમદખાને શહેરનો કબજો લીધો અને તેને સાચ
 વવાના પગના લેના માણ્યા મહી નદીની પાડોશમાં હામેદખાનને કયા
 ઇના આવવાની ખબર પડી અને તે પણ જનદીથી આવી જઈ તેને
 મળ્યો અને તેઓ માથે માથે શહેર તરફ આવવા નીમળ્યા રમતામાં
 તેમને રૂપસિંગ મળ્યો, તેણે પોતાના ચાલી ની જવાની તથા મોખરાની
 દૃઢીના આવી પહોંચવાની ખબર કહી હામેદખાને કંથાણ જોડે
 આવી ગાલીબાગમાં સુમમ નાખ્યો અને શહેરમાં દાખલ થવાની
 બાબતમાં પ્રતિષ્ઠા ન નાખવા તેણે સંગદા મહમદખાનને ધણો
 મમજ થો પણ તેણે માન્યુ નહિ તેથી પોતાને ફતેહ મળવા
 બાબતમાં તે નિરાશ થઈ ગયો. મગદાએને લઈને હામેદખાન
 પાછો ફર્યો છે તથા સરદાર મહમદખાને શહેર કબજો કરી લીધું છે એ
 બંને ખબરો એકી વખતેજ શેખ અલ્લાયારને શહેરથી ચીદ અસદુ કલોલ
 સુમામે મળી વખતનો ત્રિચાર કરી ગાખીનું લક્ષક ગુલામ-બલીબેગ ખાખ
 મહમદ અમાન તથા નાચળદા હુગગણના હનાવામાં મૂકી પોતે ખાસ સુરી
 માટેના ઝાખી બહાદુર એમદખાન સનારને સાથે લઈ રાત્રે સમયે કે ત્યારે
 અધખર પૂરો છવાઈ ગયો હતો ત્યારે ટેકગ ટેમરી ફેલાવતા, ત્વચી ફેર
 કરી સાબરમતી નદીને પેને ખિનારે આવી પહોંચ્યો અને રાખખ ને દરવાજેથી

શહેરમાં પેકે; આથી કિલ્લામાંનાં માણસોને નવું જોર આવ્યું, અને શહેરવાસીઓને એ રાત મદની રાત જેવી લાગી. હામેદખાનના જુલમ-માંથી છુટવાનો આનંદ તેઓ શરીરમાં શમાવી શક્યા નહિ. ગુલામ અલીબેગ અને બીજા સરદારો કલોલથી ફૂચ કરી શહેરથી પાંચ કોસ દૂર આવેલા અડાલજ ગામે આવી પહોંચ્યા અને પોતાની છાવણી ફરતા મોરચા બાંધી દહ મુકામ નાંખી પડ્યા અને જે હકીકત બની હતી તેની ખબર મુખારેઝ ઉમ્મુલ્કને આપવા ઝડપી કાસદો રવાના કર્યા. ફતેહ લશ્કર નામની તોપના ગાડાનું પહાડું ભાંગી જવાથી મુખારેઝ ઉમ્મુલ્ક પશુ ઠાંતી-વાડેથી બે મુકામ કરી સિદ્ધપોર આવી પહોંચ્યો હતો. ત્યાં સલાબત મહમદખાને અને જવાનમર્દખાન બાબીએ પોતાના ભાઈઓ તથા છોકરાઓને લઈ લશ્કરી દાઢ સાથે અલીમહમદખાન (લેખકના પિતા) મારફત તેની મુલાકાત લીધી. બીજા બે ફૂચ કરી તે વીસનગર હરબે આવી પહોંચ્યો. બૂલથી મોદીખાનું મહેસાણે જવાથી એક દહાડો ત્યાં મુકામ રાખ્યો. ત્યાંથી ઉપડી શહેરથી વીસ કોસ પર આવેલા મોજે બીસ્ત રાયણે આવી મુકામ કરવાનું નક્કી કર્યું હતું, ત્યાં જતાં, રસ્તામાં મરાઠા-ઓ સાથે હામેદખાનના આવી પહોંચવાની, તેમની સાથે લડાઈ થવાની, મોખરાની ટૂંકડી હારી જવાની, ખાજ મહમદ અમાનના તથા રાયજદા હુરકથુના માર્યા જવાની ખબર જે તે મુદ્દસેત્રમાંથી ધાએલ થએલા સિપાઈઓ આવતા રહ્યા હતા તેમની વાતપરથી જાહેર તથા પ્રસિદ્ધ થઈ તે, એ હતી કે મોરચા બંધાઈ ગયા બાદ હામેદખાન મરાઠાઓને લઈ તેમના પર ચઢી આવ્યો અને બંદૂક ને તોપને લડાઈ શરૂ થઈ અને સવા-રથી મધ્યાહ્ન કાળ સુધી બંને બાજુથી અગ્નિ સળગાવી મુઠ્ઠની ભઠ્ઠીને ગરમ બનાવવામાં આવી. મરાઠાઓની દહેશત તથા તેમના ભયને લીધે કેટલાક હસબાતીઓ કે જેઓ (લશ્કરમાં) નોકર તરીકે જોડાઈ જોડે (રહી લડતા) હતા તેઓ ટકી રહી શક્યા નહિ, અને તેથી સામા ઉભા ન રહેતાં તેમણે નાસી છુટવાનો રસ્તો શોધવા માડ્યો, અને બીજાઓની પાયદારી (ટકી રહેવાની શક્તિ) ના સ્થાલ તેમણે હલાવી નાખ્યા. આ પરિસ્થિતિ જોઈ ગુલામ અલીબેગ, ખાજ મહમદ અમાન અને રાયજદા હુરકરજે દિમત અને બહાદુરીથી લડાઈમાં ઝંપલાવી પડી હારબંધ રાત્રના લશ્કર પર તૂટી પડ્યા.

ટાલોના અવાજથી મુઠ્ઠ પોતાને રચાનેથી ફૂદી પડ્યું,

અને (તેણે) ઘરવીર સૈનિકોનું ગણું પકડ્યું.

ક્રમાનોમાંથી તીંગએ છૂટવા માંડ્યું,
 મેઘ ધનુષ્યમાંથી વીજળાએ ઉછળવા માંડ્યું.
 ગુજરાતી અને દિલીવાસી શરવીરાએ
 યુદ્ધનો ઝુંડો ઉડતો ક્યો.
 ધણુઓ માર્યા ગયા અને ધણુઓને તેમણે મારી નાંખ્યા.
 ધણુ પરાક્રમી લડવૈયાઓ નાશ પામ્યા.

તેઓ ન્યા હાથીપર સ્વાર થઈ હામેદખાન બેઠો હતો તેની સામે
 જઈ પહોંચ્યા અને તેમણે બેધારી તલવારો ચલાવવા માડી. ખાન મહમદ
 અમાન અને રાયબદા હરહરણુ નામના મેળવી પરલોક સીધાવ્યા, અને
 ગુલામ અલીબેગ ધણો જખમી થયેલો હોવા છતાં બહાદુર લડવૈયાની
 માફક શત્રુના લશ્કરની હાર બેઠી થોડા માણુઓ માથે શહેરમાં આવી
 પહોંચ્યો જેઓ મરતા બચ્યા હતા તેઓ લૂંટારૂં જઈ થોડા અમદાવાદ
 પહોંચી ગયા ને થોડા આજુબાજુ ને આમપામ વીખેગઈ ગયા અને તેમને
 એક લાગ મોજે ખીસ્ત રાયણ કે ન્યા પહેલાં જાવણી નાખવામા આવી
 હતી ત્યાં પડતો આખડતો આવી પહોંચ્યો. ટૂંકામાં વસ્તુસ્થિતિની તથા
 બનેલા બનાવોની ખબર પડતાં મુખ્યત્વે ઉદયમુકે, શત્રુની મામે થયા તથા
 આગળ કૃત્ય કરવા બાબતમા શું યોજના ને તૈયારી કરવી તે વિશે રાત્રને
 વખતે મસલત કરવા એક મલા ભરી.

કામના કરવૈયાઓ પામે અંનઃકરણની છૂપી વાત કહી,
 મસલત કરવાના દાખડાનું ઢાંકણું ખોલ્યું.

આ પ્રાતની હકીકતથી અલી મહમદખાન વાકેફ હતા તેમજ એ પ્રદે-
 શના માણુસો જેડે તેમને દોસ્તી હતી એટલે એમની સલાહ તથા દોરવણી
 મુજબ સલાબત મહમદખાન તથા જવાનમદખાનને બોલાવી મંગાવવામા
 આવ્યા અને તેમની પાસેથી વચન અને કોલ લઈ, મોગંદથી પાકા અને
 દદ કગવી વીરમગામની ફેજદારી સલાબત મહમદખાનને તથા પાટણની
 જવાનમદખાનને આપી, અને તે બંને ઓદ્ધાના પોશાક તે બંને લાઇઓને
 આપી તેમના મન મનાવ્યા; અને તેમની રચ તથા જવાબદારીપરથી
 આસપામના તથા પાડોશના રાજપૂત જમીનદારો અને ફ્રેણીઓને બોલાવી
 મંગાવવાના હુકમ કાઢ્યા. મીધે રસ્તે જતાં લશ્કરને પૂર પડી શકે એટલા
 જ્યામાં પાણી મળી શકે તેમ નહતું તેથી એવો નિશ્ચય થયો કે વીજળા-
 રની દિશામાં જઈ સાબરમતીનો કાંઠો પકડી તે રસ્તે આગળ વધવું. અલી

મહમદખાન, સનાન મહમદખાન અને જનાનમદખાન ગ્રામી તેમજ નદી પાટ ઉતરવાના ઘાટથી સંકે દેનાથી તેમને લશ્કરની ગોખરાની ટૂંકડી તરીકે નીખાયા આયા, અને બીજે દીવસે કૂચનું દેવ વગાડામાં આવ્યું અને સાબરમતીને કિનારે આવી પહોંચી ત્યાંથી ઉપગઉપરી કૂચ કરી આગળ વધવા માડ્યું ફતેહ મેળી હામેદખાન મોજે અડાનજીથી ગાડીબાગ પાછો ફર્યો હતો પણ પોતે (દવાખા ખોલી) શહેરમાં દાખલ થઈ શકે એવા મલક લાગ્યો નહિ વળી નવા એલેદાર (મુબારક ઉત્તમ)ની માગમાં મારી ટૂંકડીઓ તથા મગદા મહમદખાને નોકરીમાં ગણેલી ટૂંકડીઓ ભેગી થઈ હતી, તથા વોડામાં વાતો ચાલતી હતી કે નવો એલેદાર વીચ હજાર બહાદુર સવારોની મેના, તમામ તૈયારી સાથે, લઈને આવે છે, તેમજ મગદાઓની યુદ્ધ કંવાની રીત એમણે પાળ પગના કંવા, પોતાનું લશ્કર કે જે આશરે ચાર પાંચ હજારની સંખ્યા જેટલું હતું, તેનામાં લડનાની જગાબદારી માથે લેના જેટલી શક્તિ પોતે જોઈ નહિ, તે ઉપરાંત મિપાઈઓ અને ઘણાખગ નોકરો જેમણે પોતાના ચઢેના પગારનો તકાલો કંવા માડ્યો હતો અને જેઓ તેની પડખે રહેવાની કમળ ન ગણતા હતા—દાખલા તરીકે, મોલીધરદામ એનો ગુજરાતી દીવાન, કે જે પરિણામ માફુ આવે તો પોતે મિપાઈઓને હાથે કેદ પડાય એની મ્હોકથી ન્હાસી ગયો હતો—એ બધું જોઈ પોતે, જે દીવસે શહેરથી બાગ ગ્રામપર આવેના ગામ પેથાપુર આગળ મુબારક ઉત્તમ ના આવવાની ખબર માલખી તેજ દીવસે દલણ નગર જનાને ધરિ કયાજીની જોડ મહેમદા વાદ તરફ ગાના થયો અને ત્યાંથી મહી નદી ઉતરી આગળ ચાલતો થયો હિ સ ૧૧૩૮ ના બીજા રખી મામની છઠી તારીખે મુબારક ઉત્તમ કે શહેરની પાડોશમાં આવી પહોંચ્યા અને શહેરની ઉત્તરે, સાબરમતી નદીને કિનારે આવેના મહમદ અમીનખાનના બાગની લગોનજ મુકામ થઈ, અને સૂનાના દીવાન મોમિનખાન, મદદ અમુન મુકામખાન, કાલ અબ્દુલ અહમદખાન, બક્ષી અને ખજરખત્રી અમાનનદારખાન, સમાચા ચારખત્રી કબીર અલીખાન, જોખ અલાયા, સરદાર મહમદખાન, કૈપદ ફૈયાજખાન, જોગનીખાન, તથા બીજા મોટા માણસો અને માનવતા સેવકો, ઉચ્ચ દરજ્જાના શેખો, સૂબાના મુખ્ય મુખ્ય મનસખદારો ખુશાતચ દ નગરશેઠ, નાણાનગી તથા હિંદુ મુમનમાન વેપારી મહાના પ્રમુખો, સૌએ જઈ એની મુનાકાત લીવી મુબારક ઉત્તમ કે ત્યાજ થોડા દલાન મુકામ રાખી, ફાજદારો, આમેનો, અને ચાણુદારોની નીમણકો કંવા મારે તથા

દુલ્હનને દક્ષણીઓનો બંદોબસ્ત કરવા માટે કારભારીઓ તથા શુભેચ્છકોની એક મલા' ભરી. તે વખતે શહેરમાં દાખલ થવું પોતાને સલાહ ભરેલું જણાયું નહિ, તેથી ત્યાંથી મુકામ ઉઠાવી બહારને રસ્તે ચોખ લીખનની દરગાહ (ધશ્વર એને પવિત્ર રાખે) ની નજદીકમાં શહેરની દક્ષિણે સાબરમતીના કિનારા પર તથુ ફોક્યા. દ્વિદાઉદ્દીનખાન કે જેને પાછળથી મોમિનખાન તથા નજમઉદ્દૌલાના ખેતામ તથા અમદાવાદની સૂબેદારી આપી મન્માનિત કરવામાં આવ્યો હતો ને જે હકીકત હવે પછી ઇશ્વરેચ્છા હશે તો-તેને યોગ્ય રથને લખવામાં આવશે, તેને સીંદીના ખરચ માટે ત્રીમ હજાર રૂપિયાનો દગ્ગાએ નક્કી કરી ફોજદારે ગર્દ નીમવામાં આવ્યો, અને શહેર ફોટવાળ તરીકે કંબ અલીને મોકલ્યો. કુચનો વખત બહુ લગાવાથી મિપાઈ ઓનો માલ ને સરસામાન ધસાઇ ગયો હતો એટલે તેઓ પોતાના અસબાબ તથા સામગ્રી ફુગ્સન કરવા મંડી ગયા.

પીલાણને સાથે લઈ કંથાણ મરાઠાનું પાણું ફરવું, તેમની સામે થવા પોતાના પુત્ર ખાનેઝાદખાનને લશ્કર આપી મુબારેઝ ઉલ્મુલ્કે નીમવો, ફોજદારે અને આમેલોને તેમને કામે ચઢાવી દેવા, અને તેનું શહેરમાં દાખલ થવું

કંથાણએ હામેદખાનને મહીપાર ઊંચારી દીધા બાદ તેની પૂર લેવું તેણે ફોજને જોયું નહિ, તેમજ પીલાણ પણ એ અરસામાં આવી પહોંચ્યો હતો, તેથી તેઓ બંને જણા સાથે સાથે પાછા ફર્યા, અને તેમણે મુસવમાનોની ઊવણીની આજુમાજુ તથા પાડાશમાં લૂટફાટ કરવા તથા ધાડ પાડવા માડી, રસ્તે આવજા કરનારને મારી નાખવા તથા કેદ કરવાના અસાધ્યારનો હાથ લંબાવ્યો; અને ફોજદારે ગર્દ, દ્વિદાઉદ્દીનખાન કે જે પરાંઓ સંભાળવા માટે પોતાનું લશ્કર લઈ બહાર આવી લશ્કર ગોઠવી રહ્યો હતો તેની જોડે બે ત્રણ વખત નયનપૂગની ગદી તથા રાજપૂગની બાજુ તરફ તેમને સખન ગંધાગંધીઓ ચઢી. મુબારેઝઉલ્મુલ્કે પોતાની સાથે લાવેલા લશ્કરમાંથી આશરે દસ હજાર બદાફુર સવાર, અને તેટલાજ પાદા આપી, પોતાના પુત્ર ખાનેઝાદખાનને, સૈયદ અકીલખાનને દીવાન

નીમી, જવાનમર્દખાન, સરદાર મહમદખાન, અને સૈયદ ફિયાઝખાનને ત્રણ ચાર હજાર ગુજરાતી સવારોનો રસાલો (લશ્કર) સોંપી, મરાઠાઓને ધડો આપવા, શિક્ષા કરવા તથા હાકી કાઢવા માટે તેમજ મહમદ ઈસ્ખ કે જેને ધોળકાના ફોજદાર તથા અમીનનો, તુરદીન મહમદખાન કે જેને ખંભાત બંદરના મુતસદ્દીના નાયબનો, અલીમદાન કે જેને પેટલાદના ફોજદાર ને અમીનનો ઓઢો આપવામાં આવ્યો હતો, તે દરેકને પોતાનો ઓઢો સંભાળી અપાવવા જવા, રૂખમન આપવામાં આવી; અને પોતે સદરહુ મહીનાની બાવીસમી તારીખે અમદાવાદ શહેરમાં પ્રવેશ કર્યો, અને નિઝામતના ઓદાને લગતો માલી ને મુશ્કી કારભાર કરવા માડ્યો. તેમજ હામિદખાને નીમેશા નોકરો અને આમેલો જેઓ આ પ્રાંતના વનનીઓ હતા તેમને પકડી આણુવા (કેદ કરવા)નાં પગલા લઈ એ રસ્તે તેમની પાસેથી નાણાંની મોટી રકમો માગવામાં આવી. નિઝામતના દીવાનની જગાપર અલી મહમદખાનને નીમવામાં આવ્યા, તથા શહેરનો સાયર મહાલ બાદશાહી કારખાનાઓના ખર્ચને માટે સૂબાના દીવાનના હાથ નીચે મૂક્યો, તથા તે મિવાયના શહેરના બીજા મહાલ (ખાતા) તથા ખાલસાના (ન્હાના મોટા) બધા પરગણા તેમજ પાયબાકી (મહેસૂલની બાકી) પોતાના તામામાં લીધા. પોતાને મોપેલા લશ્કરને બરાબર ગોઠવી ખાને-ઝાદખાન ધોળકા તરફ કૂચ કરી ગયો. રસ્તામાં મરાઠાઓએ તેના લશ્કરની જમણી ને ડાબી બાજુ, આગલી ને પાછલી ટુકડીઓપર (એટલે ચારે બાજુથી) હલ્લો કર્યો, પરંતુ બહાદુર મુસલમાન સિપાઈઓએ તેમને પાછા હાલ્યા અને ધોળકે પહોંચી ગયા. મહમદ ઈસ્ખને પોતે તેના ઓઢાપર ચઢાવી દીધો, અને ત્યાંથી પત્તી આગળ વધ્યો, અને મરાઠાઓ જેડે ઝપાઝપી કરતો પેટલાદ તાબે સોણત્રા ગામ આવી પહોંચ્યો. એ મુકામ પર દક્ષણીઓએ બખેડો કરવા ખૂબ કોરોશ ને પ્રયાસ કર્યા અને ત્યાં એક જખરી લગઈ થઈ ને તેમાં તેમને નસીહત મળી. ખંભાત બંદરે તુરદીન મહમદખાનને અને અલી મદાનને પેટલાદમાં તેમને ઓઢે ચઢાવી મરાઠાઓની પૂઠ પકડવા પોતે આગળ વધ્યો. મુસલમાની લશ્કરના પ્રદાર સહન કરવાની તેમનામાં શક્તિ ન હોવાથી તેઓ મહીપાર ઉતરી ગયા. બીજા કેટલાએક મહાલોનો બંદોબસ્ત કરી તથા મુબારક ઉલ્લુમુલ્કના પત્ર મુજબ ફોજદારો નીમી અમદાવાદ તરફ પાછા ફરી શહેરની પૂર્વે એ દોસ પર આવેલા રખીઆલ ગામે દેરા ઠોક્યા. સૈયદ નજમુદ્દીન અલીખાન અને નિઝામન અલીખાન કે જે એને મદદ કરવા માટે નીમાયા

હતા ને પાછળથી આવતા હતા, તેઓ આ અરસામા શાદીબાગ આગળ આવી પહોંચ્યા મુબારક ઉત્સુકે પોતાના બીજા પુત્ર શાહ નવાજખાનને તેમને આવડાગ આપવા મોકલ્યો, ને તે તેમને ચહેરામા લઇ આવ્યો. તેમની જોડે મુનામત ચર્ધ, રીતસરના ખાણ અને જાફનો અપાયા અને એક ચર્ધા ત્યાર બાદ પોતાની જોડે લાવેના ત્રણ હજાર માપુમના લશ્કર સાથે સૈયદ નજમુદ્દીન અલીખાન ખાનેઝાદખાન જોડે ચર્ધ ગયો અને મરાઠાઓને નમીદન આપવા તથા શિક્ષા કરવા માટે તેમને જરાનુ નક્કી કરવામા આવ્યું મરણુ મુસનમાનોની ફેજના પાછા ફર્યા બાદ એ મરાઠાઓએ પાછા આવી કંપડવણુની પાડોશમા ગળાઓ જોડે મગી જઈ ચોથ જગાએ ચારે તરફ કાટાની વાડવાળી છાવણી નાખી મહોટા ઝાડોવડે તેને કિનાતી માફક સુગલિન બનાવી દીધી હતી અને બમેજ તથા કિસાદનુ મૂળ ચર્ધ પડ્યા હતા તેઓ પણ પોતાનો સરમાખાન ને અસબાબ તે સુગલિન જગાને આશરે રાખી તેમને આવડાગ આપવા આગળ આવ્યા અને પોતાનામા હતી તેના કરતા વધારે શક્તિથી લડવા મુસનમાની ફેજ તેમનાપર છાપો મારી તેમને પાછા હાંપ્યા, અને તેમને તેમની સુરક્ષિત જગાએ હાખી મદયા મરાઠાઓએ પોતાના ઝાડના બનાવેના દુર્ગ તથા મચા બનાવેના કોટને આશ્રયે રહી લડવા માંડ્યું આકાશ ના ગજગટ જેવા ગજગટ કરતા ને વીજળીના ચમકાગ જેવા ચમકાગ વરમાવતા તોપખાનાના ડુમ્પાએ તેમના લશ્કરૂંથી લખેતા પાખને આગ લગાડી મૂખી, તેથી એ શત્રુઓના વિરોધનો મુર્ચ્ચા અગ્નિ થવાની સગદર પડે આવી પહોંચ્યો, એને ફરી સામે થવા જેટલી શક્તિ તેમનામા રહી નહિ, અને તેમની દંડાના પગ નપસી ગયા.

એ લડાઇમા શત્રુના સિપાઇઓને

પોતાના નમીબ તરફથી બિનકુન મદદ મળી નહિ

તેથી લાચારીથી પોતાના હરીફને લડાઇનું મેદાન સોંપી તેઓ આવ્યા ગયા અને ઈમનામના ચર્વીરોએ ફરી છાપો મારી તે જગાએ પોતાની છાવણી નાખી મરાઠાઓને વધારે વખત રોમવાની તક ન આપતા ત્યાંથી તેમની પૂર પડી અને એક પછી એક મજન કાપતા તેમના મોદીખાનને (છાવણી બખરને) ઘેરી લઇ મહી નદીને પેલે પાર હાંપી કાઢી ડુંગરી પ્રદેશમા મોદાન (ગામ) સુધી પહોંચ્યા વડોદરાની ફેજદારી શેખ હુસેન ઉદ્દીનને તથા ભરૂચ, જાંબુમર ને મકળ્યાબાદની ફેજદારી બીજાને આપવામા આવી

વડનગર કસબાની ખરાબી, તેને બાળી નાખવો તથા
ખીજી ઘટનાઓ

જે વખતે ખાનેઆદખાન પોતાના લશ્કર સાથે મરાઠાઓ જોડે મોઢાનના પ્રદેશમાં લડાઈ કરતો હતો તે વખતે અંતોજ ને ભાસ્કર મરાઠાઓ એક બીજું લશ્કર લઈ ઈડરની બાજુ તરફથી આવી વડનગર કસબા સુધી પહોંચી તેને ઘેરા લીધો. એ કસબો એક માતબર જગા હતી, અને ધનવાન માણસો, સમૃદ્ધિવાન મરાઠો અને ઉમદા વેપારીઓ કે જેમની લાખો રૂપિયાની લેવડદેવડ દરેક શહેર ને પ્રદેશમાં ચાલતી હતી, તેવી નાગરબાહ્યથુ કોમના વસવાટનું સ્થાન હતું. એ કસબાના જે વતનીઓ શહેર (અમદાવાદ)માં રહેતા હતા તેમણે ઘણીએ ફરીઆદ કરી તથા તે જગાનો ખચાવ કરવા માટે લશ્કરની માગણી કરી પરંતુ એ કામને માટે લાપક થઈ પડે તેવા લશ્કરને અભાવે મુબારક ઉસ્માનક તેમને મદદ કરી શક્યો નહિ. અગર જે કે વડનગરનો કિલ્લો મજબૂત હતો છતાં તેમાં કિલ્લેદાર કે સિપાઈઓ ન હોવાથી, તેમણે લાચારીથી ખંડણી તરીકે ચાર લાખ રૂપિયા આપી પોતાનો છૂટકો કર્યો અને એ ફોજ જે રસ્તે આવી હતી તે રસ્તે થઈ પાછી ફરી. કંથાજીએ અને પીલાજીએ મુસલમાનોના લશ્કર જોડે લડવાની પોતાનામાં શક્તિ કે લડાઈમાંથી કાંઈ લાભનો સંભવ ન જોવાથી, તેઓ ખંને પોતપોતાની ફોજ સાથે એકબીજાથી દૂર પડી ગયા અને લૂટફાટ કરવી શરૂ કરી દીધી, એવી ધારણાથી કે જે મુસલમાની ફોજ તેમના એમાંથી એકની પૂઠ પકડે તો બીજાએ બીજા બાજુએ જઈ ફિતના ફિસાદ (દંગા-દુશ્મન)ની ધૂળ ઉડાડવી. આ ઉપરથી કંથાજી ગોધગને રસ્તે ઇડર ને ત્યાંથી વડનગર કસબા તરફ ગયો અને પીલાજી વડોદરા તરફ પાછો ફર્યો અને ત્યાંથી મહી નદી ઉતરી આવ્યો. ન છૂટકે મુસલમાની લશ્કરને પીલાજીની પૂઠ લેવી પડી, કારણુ તે શહેર તરફ ચઢી આવવાને વિચારે પાછો ફર્યો હતો, અને લશ્કર ખંભાત બંદરની સરહદપર આવી પહોંચ્યું, પણ પીલાજી ઝપટ વાપરી સોરઠને કિલ્લે જતો રહ્યો. કંથાજીએ વડનગરને ઘેરા લીધો. ત્યાંના રહેવાસીઓ હજુ પહેલાં દુમલાના પ્રદારથી ટેકાણે પડ્યા ન હતા એટલે (આ ઘેરાથી) તેઓ ગભરાઈ ગયા, અને કતલ થએલા ગ્રાણીની મારફ પછાડ મારી ગામમાં રહેવાને બદલે નદાસી જવું વધારે પસંદ કરી, રાત્રીના અંધકારના પરઘનો લાલ લઈ પોતાનાં આપદાદાનાં ધરબાર છોડી સમ-

પિંના તાગતી માફક વેગણુ ખેંચુ થઈ ગયા મવારના પહોળામાં ત્યારે
 દીવસરૂપી મૈનિંગે ગતરૂપી કાળા હબશી પર હુમલો કર્યો ત્યારે વગર અટક
 કાઢે મગદાઓ કસમામા પેસી ગયા અને ઘરના માનિકો જે વસ્તુઓ
 લઈ જઈ શક્યા નહતા તેના પોતે માનિક થઈ બેઠા જૂના વખતથી એ
 કસમો આ પ્રાતમા આપાદી ભોગવતો આવેનો હતો, એટલે સચગનીના અને
 દાટ્ટેના ખમના ખોદી કાઢી તેમણે મહેંગી-કમો હાથ કરી, પણ એટલાથી
 સતોષ ન પામના તેમણે ત્યા આગ વગાડી અને તે આગમા ફેટલીએ
 મનહર, ઘણી મહેનતે બાધેની, અને ચિત્રોથી મુગોબીન ઇમારતો બગી ગઈ,
 ત્યાના મહેવાશીઓ તથા ઘરના માનિકોએ બગતે મને, રડતી આખોએ
 પોતાનું વતન છોડી આમતેમ ગળડવું પસંદ કર્યું જેમનાથી બની શક્ય
 તેઓ મથુરા અને કાશી (બનારસ) ચાલ્યા ગયા અને બાકીનાઓ આજ
 પ્રાતના બીજા કસખાઓ તથા ગામોના આશ્રય લઈ ત્યા રહી પડ્યા
 આ પ્રદેશના ભોગને મોઢે અને જીએ એક કહેતી ચઢી ગઈ છે તે એ છે
 કે અમદાવાદને જે સોનેરી પાખો છે એક વડનગર બીજી ઉમરે મરણ
 આ બને કસમામા જેમની મુડી લાખો રૂપીઆની હતી એવા ઘણા
 ધનવાન અને પુણ્યવાળા વેપારીઓ રહેતા હતા પરંતુ વખતના વહેવા તથા
 આફતોના પગલાને સમમે તે બને કસમા હાન વૂગી ગયા છે, અને વેરણ
 ખેરણ થઈ ઉડતા જૂઠા જેવા થઈ ગયા છે પરિણામે અમદાવાદ પાખ ને
 પીછા વિનાના પક્ષી જેવું થઈ ગયું છે દૂરમા ખાનેઝાદખાન કે જે
 ખંભાળ બદરે જઈ પહોંચ્યો હતો તેને ત્યાથી બોના-ચાથી અમદાવાદ પાછો
 કર્યો અને શુભઅનખાનના મકાનમા ઉતરો રાખ્યો ત્યારે આ બનાવોની
 પવિત્ર હજૂગ્રંથને ખબર પડી ત્યારે ખાનેઝાદખાનને અમન ને ઇઝાફાવાળી
 હજારી જાતી (મનસબ), પાચ હજાર સવાર, તથા ગાવેનજગતા
 ખેતાબથી અને સૈયદ નજમુદ્દીન અલીખાનને પણ ઉચી જાતનો ઇજારો
 આપી સન્માનિત કરવામા આવ્યા પોતાને વતન પાછા ફરવાની મોસમ
 આવી પહોંચવાથી પીનાજી ને કંથાજી ચાલ્યા ગયા કાષ્ટક બાબતને લીધે
 મુબારેઝ ઉત્તમુદ્દીન મનમા સૈયદ નજમુદ્દીન અલીખાન મંગલે ખોદુ
 લાગી ગયું હતું, તેને એ વાતની ખબર પડી જવાથી તે હજૂગ્રંથી પામે
 જવા નીકળ્યો પોતાના માથીઓમાના એક, અબુદુલાબેગને ખાનેઝાદખાને
 ભરચની ફોજદારી તથા અમીની આપી મુબારેઝ ઉત્તમુદ્દીન પામે તેને
 પોતાક અપાવી તેણી તરફ રવાના કર્યો આજ સાવના રમજાન માસમા,
 રેહઉલખાનની પુત્રી ને મુબારેઝ ઉત્તમુદ્દીન સ્ત્રી, ખુલાબેગમ ઇશ્વરશરણ

યધ. ખુદ્દમંઝેલ (ઔરંગઝેબ)ના શાહઝાદા મહમદ અઝીમઉશ્શાન જોડે પરણેલી આયેશાબેગમની એ માજણી જ્હેન ચતી હતી. હઝરત શાહલીખન (ધશ્વર એની કબરને પવિત્ર રાખો)ની દરગાહમાં એને દાટવામાં આવી.

હે મોત ! તે હજારો ઘર વેરાન કર્યા છે,

હસ્તીરૂપી મુલકમાથી જીવને તું લૂંટી ગયું છે.

આ દુનીયામા જે કોઈ મૂલ્યવાન જવાહિર પેદા થયું

તેને તું ઉપાડી ગયું છે અને જમીનની નીચે દાટી દીધું છે.

એજ વખતમાં સીયાંદી (લસ્કર)ના ખરચની રકમની માગણી અને શહેરની ઉપજ લેવા બાબત, તથા મુબારેઝ ઉલ્મુલ્લકના નોકરોને સરદાર મહમદખાન જોડે, બોલાચાલીયતા, મામલો બગડી ગયો અને તેનું પરિણામ માઈ અને અનિષ્ટ આવ્યું (તેમના વચ્ચે અણબનાવ થયો). હવે લેખકના પિતા તેના કારભારી (વહીવટદાર) તથા વકીલ હતા, તેમજ નાયબગીરીનો પત્ર તેનાપર મોકલાવનાર હતા, તેથી તેમની જોડે પણ મુબારેઝ ઉલ્મુલ્લકનું મન ઉંચુ થયું, અને નિઝામતના દીવાનની જગાએથી તેમની બદલી કરી તે જગાએ મહમદ સમદબેગને નીમ્યો. (લેખકના) પિતા (દરબારમાં) આવવું જવું બધ કરી ઘેર બેઠા, અને લગભગ બે મહીના એમ ચાલ્યા ગયા. દરમ્યાન જે કેટલાક કામ એમની સલાહ અને સુધ્ધિ અનુસાર થતા હતા તે સુચાઈ ગયા. મુબારેઝઉલ્મુલ્લકે ખુશાલચંદ નગરશેઠના કેટલાએક, પોતાનો સ્વાર્થ સાધનાર એવા, વિરોધીઓની વાત સાંભળી તેને કેદ કર્યો અને રેશમી કાપડના વેપારીમહાજનના શેઠ ગંગાદાસને કુલ શેઠ નીમ્યો અને જો તે (મુબારેઝ ઉલ્મુલ્લક) ખુશાલચંદને જાહેરમાં ફસવા અને બેગ્યાબફ કરે તો તે શરતે લાખ રૂપીઆ આપવા પણ તે (વિરોધીઓ) કબૂલ થયા. આ અરસામાં મિપાઈવર્ગ (પગાર માટે) મુબારેઝઉલ્મુલ્લકપર તકદા કરતો હતો તેથી તેને જાહેરમાં ફસવા કરવા બાબતમાં તેનું મન ઢચુપચુ થવા લાગ્યું. (લેખકના) પિતા દરેક કામની યોજના મારી કરી શકે છે તથા તેમના વિચાર હંમેશા શુદ્ધ હોય છે એવો મુબારેઝ ઉલ્મુલ્લકને સંપૂર્ણ વિશ્વાસ હોવાથી તેમની ઝગદાજરીમાં પોતે બોલ્યો કે ફલાણો ફલાણો મારી જોડે નાખૂશ થયો છે (રીમાયો છે) અને તેથી ઘર સેવે છે, છતાં હું તેને બોલાવું તો આવે કેકેમ ? તેમના કેટલાક મિત્રો ત્યાં હાજર હતા તેમણે કહ્યું કે તેને ન આવવાનું કાંઈ કારણ નથી. ખાનગી રીતે તેમણે તેમને ખબર આપી દીધી કે જો કોઈ માણસ તેમને બોલાવવા આવે તો તેમણે આવવું, આ ઉપરથી ત્યારે

ખાનગી (જનાનાના રક્ષક) મતજીને મુખારેઝ ઉત્તમુદ્ધે તેડવા મોકલ્યો, ત્યારે પોતે ત્યાં ગયા અને તેને મળ્યા. અંતઃકરણની આરસીપરથી નાખૂશીનો મેલ સાફ કરી, ખુશાલ્યદના મામલા વિષે તેમનો અભિપ્રાય જાણવા ઇચ્છ્યું. તેમણે જાહેર કર્યું કે એ સ્વાર્થી માણસોની મતલબ એવી છે કે એની આખર લેવામાં આવતાં એ પોતેજ સ્વમાનની લાગણીને વશ થઈ આપઘાત કરશે, અને આવું થવાથી એમની ઈચ્છા પાર પડશે (મતલબ બર આવશે). જે નાણુંજ મેળવવાપર તમારી નજર હોય તો જેટલા બની શકે તેટલાં (તેની પાસેથી) લેવાય તેમ છે; જેથી નાણાં પણ મળશે અને એ સ્વાર્થી માણસોના માથાપર ઘા કરવાનું પણ બાકી (મુક્તતવી) રખાશે. એ રસ્તો તેને સલાહ ભરેલો લાગવાથી તેમનાં વખાણુ કર્યા, અને સાદા હજાર રૂપીઆ નફી કરવામાં આવ્યા, તે પહોંચાડ્યા બાદ પોતે (ખુશાલ્યદ) જમાદાર મહમદ લતીફપવાર જે બરતરફ થઈ જતો હતો તેની જોડે પાટનગર ગયો. દરમાયાના રૂપીઆની રકમ પેટે ત્રણ લાખ રૂપીઆ કે જે મુખારેઝ ઉત્તમુદ્ધના પત્ર મુજબ તેણે અમદાવાદના સરદાર પામથી લઈ લીધા હોવાનું જાહેર કર્યું હતું તે રૂપીઆની રકમ હજૂરશીએ કૃપા કરી તેને આપી. કોઈ અમુક કારણને લીધે ખાનેઝાદખાનને પોતાના બાપ જોડે અણુબનાવ થવાથી પોતે હજૂરશીના દરબાર તરફ રવાના થઈ ગયો. મહમદ સહદમેગની ફેરફારીમાં નિઃશમતના દીવાનની જગ્યા મુખારેઝ ઉત્તમુદ્ધે મહમદ સહમાનને આપી. દિ. સ. ૧૧૩૬માં મુખારેઝ ઉત્તમુદ્ધે કહી અને બીજાપોર પરગણા તરફ પેશકશ ઉઘરાવવા તથા જમીનદારો અને બંડખોરોનો બંદોબસ્ત કરવા તથા તેમના જામીન લેવા ચાલી નીકળ્યો. આ અરસામાં મરાઠાઓને પાછા ફરવાની મોસમ આવી પહોંચી હતી એટલે કંથાજી આણી તરફ આવતા નીકળ્યો અને મહી નદી સુધી આવી લાગ્યો, અને સલાહ કરવા રૂપી કામની દોરી હથાવવા માંડી, અને પોતાના દિસ્સાનો ચોથો ભાગ કે જેને ચોથ કહે છે તે નક્કી કરી આપવા માગતી કરી, પોતાના પ્રતિનીધિઓ તેની પાસે મોકલ્યા. હવે આ વખતે મુખારેઝ ઉત્તમુદ્ધની લશ્કરી તૈયારી તથા યુદ્ધની સામગ્રી એટલી બધી સારી હતી કે જેના વડે પોતે તેની સામે થઈ તેની હરાવી શકે, પરંતુ એ પ્રાંતના વનનીઓના કુદ કામો તથા વર્તણૂકને પરિણામે, દક્ષણીઓજ એ પ્રાંતમાં મત્તાવાન થઈ બેસે, એવી ઇચ્છાએજ તેમની મદદે આવી, અને તેમની માથે સલાહ કરવી એવો મુખારેઝ ઉત્તમુદ્ધનો વિચાર થયો. સુરતસિંહ નામનો માણસ કંથાજી તરફથી આવ્યો, અને હવેલી પરગણું તથા શહેરના મદાલો

(ખાતાં) કે જેના ઈર્ષાના રૂપીઆનો પરવાનો આપવામાં આવ્યો, તેની ચોથ સિવાય, મહી નદીના આ પારના જે પરગણા તેના તાબામાં હતા તે પરગણાઓની ચોથ આપવાનું નહીં થયું અને ફોજદારો અને આમેલો ઉપર તેમના (દક્ષણીઓના) મકાસદારો (કર ઉઘરાવનારાઓ)ને કામ કરવા દેવાના લેખી હુકમો લખવા થયો, અને મુબારેઝ ઉલ્લુમુદ્દે પોતાનો કારભાર સંભાળવા લાગ્યો. સાબરના જિલ્લામાંથી પરવારી ઝાલાવાડ અને સોરઠના મુલક તરફ જવાના વાવટા ઉરાડી, વડવાણુ કે જે વીરમગામને તાબે હોઈ, જ્યાં અરજણસિંગ જમીનદાર રહેતો હતો, તેને ઘેરા લાવ્યો, અને મોરચાબંધી માટે જગા નક્કી કરી, ત્યાં તેણે ગોઠવી. વીરમગામના ફોજદાર સલાબત મહમદખાન શેખ અરસાવાર બાહી જેડે મોખરની ટૂંકડીમાં હતો તેણે દરખાસ્ત કરી કે અરજણસિંગ જેડે વાટાઘાટ કરવા માટે વિલબ કરવો અને તેટલા માટે ઉદ્દેશરણ દેસાઈને તેની પાસે મોકલ્યો. તેણે બે ત્રણ વખત આવજાવ કરી પરંતુ મંજૂર રહી શકે એવો જવાબ તે લાવી શક્યો નહિ, અથવા તો એ જમીનદાર સંમતે સલાબત મહમદખાન તથા દેસાઈને એક જાતનો ધૂપો અણુગમે હોવાથી તેઓ આ સંધિનું કામ તોડી પાડતા હતા. આ મામલાની વાટ જોતા જોતા બપોર થયા એટલે મુબારેઝ ઉલ્લુમુદ્દે લેખકના પિતાને એ બાબતની ખબર કાઢવા તથા તપાસ કરવા મોકલ્યા. જમીનદારે ચલાવેલી વર્તણૂક દેસાઈએ એવી રીતે તેને કહી બતાવી કે જેમાંથી મગફરી ને ગર્વની મોરમ આવે, અને આને લીધે બળામાં ઘી હોમાયું, તેથી તેઓ પાછા ફર્યા. અકસ્માત તેમને પાઠ દરવાનું એવે અને થયું કે જ્યાં તોપચીઓ તોપોને પક્ષીતા લગાડી ફેડવાના હુકમની સહ જોના હતા. મુબારેઝ ઉલ્લુમુદ્દેના કહેવાથી તેમણે મહમદ તગીબેગ દરોગાને તોપો ફેડવાની રજા આપી. જેવી રજા અપાઈ કે તરત તોપો કુટી. કાળા નાગની ફેણુ જેવી તોપોએ ગડગડાટ શરૂ કર્યા અને કિલ્લામાંના માણસોના પાયા હલાવી નાખ્યા; ચારે તરફથી એવી રીતે તોપો ફેડવામાં આવી. મોરચાઓ હાથ કરવા બહાદુર ત્રિપાઠ્યોએ સાહસની કમર ખૂંચ કરીને બાંધી છતાં માર્યો ગયા. લેખકના પિતા મુબારેઝ ઉલ્લુમુદ્દે પામે આવ્યા અને જે હકીકત બની હતી તથા જે વાતચીત થઈ હતી તેની ખબર આપી. જે બન્યું હતું તે પર્મ કરવામાં આવ્યું, અને પોતે (શુનુની) સામેના મોરચામાં આવી બેઠો. તોપોના એક સરખા ચાલુ તથા સખન મારાથી બચાવની જગાના પાયા હાલી ઉઠ્યા હતા, તેમ વળી તે માગથી, બીજે દિવસે ત્યાંની વાવનું પાણી કે જે એ ઘેરામાં પડેલા માણસો તથા

જનનવરોને જીવના રાખવાનું કારણજૂત હતું તે સૂઝી જવા માડ્યું,
 અને ઘણી જગાએ ઢાંટની દીવાલો કે જે તે વખતે કાચી અને ઘણી
 મજબૂત ન હતી તે પણ પડી ગઈ (નાશ પામી) તેથી મીઠી પહેલાં તે
 પાણીની તગીના ગજરાટને લીધે જનનવરોને બહાર કાઢી મેલ્યા પણ તેથી
 કાઈ ફાયદો થયો નહિ ત્રીજી દીવમને છેડે અગ્નિચૂર્ણ કે જેનું મન
 સલાખત મહામદખાનના અણુમાને લીધે નિર્ણય ન હતો તે પ્રાપ્ત
 જાતના વચન કે મેલ લીધા સિવાય, આશ્રય રહાતો ને બચાવ માગતો,
 નરોડના રાજા છતગસિંગ કે જે તેના સગદારોમાનો એક હતો તેને શરણે
 ગયો, અને તેને મળી પોતાની લાચારી તથા કમજોરીની વાત શ્રી
 રાજાની બનામણપગથી સુખારેજ ઉત્તમુદ્ધ તેને મારી નાખવાનો વિચાર
 કર્યો હતો તે છોડી દઈ, તેણે વાજખી માલ, પેશકશ તથા દડ આપવાનું
 કહ્યું. ધ્રુવ એટલે તેટલાથી મંત્રોપ પડ્યો. રોકડ રકમ કેટલી નક્કી કરવી તે
 બાબત લેખકના પિતાનો અભિપ્રાય માગ્યો, એટલે તેમણે જણાવ્યું કે ત્રણ
 રાત ને દીવસ તમે પોતે તોપના મોરચામા રહી કાઢ્યા છે તો દરરોજના
 એક લાખ રૂપીઆ ખર્ચા ઓછું શું લેવાય ? ભાજકડ ને વાટાઘાટ થયા
 બાદ એટલી જ રકમ ફેસલો થયો અને નક્કી થયેલી રકમ અપાતાં મુઠ્ઠી
 એ જમીનદારના વિશ્વાસુ માણસો જમીન તરીકે સાથે આપ્યા ત્યાંથી
 ફરજ કરી પોતે આગળ વધ્યો. ત્યાંની આલુનાળુ ને આસપાસના જમીન
 દારો કે જેમના હોશમેશ વઢવાણના જમીનદારની હામીત માલગી ઉડી
 ગયા હતા તેમણે વગર લડાઈ ટોટ રજૂ થઈ જે પેશકશ આપવાની હતી
 તે આપી દીધી ઈસ્લામનગર જે નવાનગર નામે ઓગળાય છે ત્યાંના
 જમીનદાર જામના પ્રતિનિધિઓએ સનાબન મહમદખાનની મારફતે ત્રણ
 લાખ રૂપીઆ આપવાના કહ્યું કર્યો, અને તે સાલમા તે જિલ્લાની પેશકશ
 વસૂલ કરવાની તેની ઈચ્છા હતી તે બર આવી સુખારેજ ઉત્તમુદ્ધ
 અમદાવાદ સુખા તરફ પાછો ફર્યો અને વાતક નદીને કિનારે રહેતા
 મળાઓના ગહેડાણના ગામો તરફ ગવાના થયો અને તેઓ બડ નહિ કરે
 તેવા તેમના જમીન નકશ શહેરમા આવી પહોંચ્યો. ધોળકાનો ફોજદાર ને
 અમીન મહમદ ઈરજ, બોનાવ્યા પ્રમાણે મુખીઓ અને ફેસાહઓને લઈ
 નવી સાનનો હિસાબ કિતાબ કરવા આવી પહોંચ્યો ત્યાંની રૈયતને ત્યાંના
 ફોજદાર તથા પેશકારની બદમાશીને લીધે ઘણો અમતોષ રહેતો (ત્રાસ)
 હતો તેથી તેમણે બીજા ફોજદાર તથા આમેની માગણી કરી તેમની
 માગણી મુજબ લેખકના પિતાને ધોળકા તાલુકાની તજવીજ માટે તેમણે

ધામાં આવ્યા. આ વખતે તેમનું શરીર બગડ્યું હતું અને જે ત્રણ દીવસ થયાં પોતે મંદવાડ ભોગવતા હોવાથી ચાલવાની, ઉભા રહેવાની કે બેસવાની તેમનામાં શક્તિ ન હતી, તેથી તેમણે માશી માગી લીધી. બીજી વખતે તેમનું એ કોરણ કબૂલ રહ્યું નહિ એટલે ન હૃદયે જવું પડ્યું, અને પરગણાની ખાખતમાં સંક્ષેપમાં એવી વાતચીત કરી કે તોપખાનાનો પગાર એ પરગણામાંથી ન લેવામાં આવે; પછી પોશાક (ખિલત) પહેરી (પાછા) આવ્યા. ત્યાંના નોકરો તથા અમલદારોને લઈ બીજી દીવસે લેખક તેણી તરફ રવાના થયો. મહમદ સલ્તમાનની ફેરફારીમાં મુબારેઝ ઉલ્લુમુલ્કે આગા મહમદ અમીનબેગને નિઃશ્ચિન્તતા દીવાન નીમ્યો અને મહમદ અમીનબેગની ફેરફારીમાં શેખ ગુલામફુસેન ઉર્ફે મુબલહદને તોપખાનાનો દારોગો નીમ્યો અને તેમને દરેકને એક એક ખિલત તથા હાથી આપ્યા. ફિદાઉદ્દીનખાનની ફેરફારીમાં ફોજદારે ગર્દની જગા મહમદ ઝમાન વલદે મહમદ અમીનબેગને, વડોદરાની ફોજદારી હુસેનઉદ્દીનની ફેરફારીમાં સદર ઉદ્દીન મહમદખાનને, અને અલીમદીનની ફેરફારીમાં પેટલાદની (ફોજદારી) ફિદાઉદ્દીનખાનને આપવામાં આવી, અને તેમને તેમની જગાએ જવાની રજા આપવામાં આવી. મરાઠા જોડે કરેલા ચોરના કરારની તથા કે'યાજી જોડે કરેલી સંધિની ખબર જ્યારે આકાશ જેવી ઉચ્ચ દરબારમાં પહોંચી ત્યારે ત્રણ લાખ રૂપિયા કે જે (મુબારેઝ ઉલ્લુમુલ્કે) દર મહીને આપવાના નક્કી કરવામાં આવ્યા હતા અને જે જે ત્રણ વખત તેને પહોંચાડવામાં પણ આવ્યા હતા તે મોકૂફ (બંધ) કરવાનો હુકમ થયો. મુબારેઝ ઉલ્લુમુલ્કેનું લશ્કર મોટું હતું અને તેની પામે ઘણા નોકરો હોવાથી મહાસોમાથી વસૂલ થતી રકમ તથા પેશકશ તરીકે મળતી રકમ (ખરચ માટે) પૂરતી થઈ પડતી નહતી, તેથી તેણે જોર જુલમથી પૈસા પડાવી લેવાની, તથા દંડ કરવાની નીતિ અને 'ધક્કારનુકત' "વેરો" ઉધરાવવાની નાપસંદ પ્રથા સજીવન કરી. (આથી) ઈશ્વરનો ડર ન રાખનારા મુગલી-ખોરો અને લોકોના ઘર લંગાવનાર માણુઓના બગરમાં તેજ આવી. જમાબંદી કરવા, પેશકશ ઉધરાવવા તથા મહી નદીના પ્રદેશના કોળીઓના જમીન લેવા મહમદ અમીનબેગ તથા અસાધાર જલ્દીને લશ્કર સાથે મોકલવામાં આવ્યા.

મરોઠા ઉદાજી પવારનું આવવું, અને વડોદરા તથા ડભોઈ
જિલ્લામાં ફિસાદ ને ફિતનાની ધૂળ ઉડવી, અને
વડોદરા પીલાજી ગાયકવાડના તાબામાં જવું

મહી નદીના પેલા કિનારાપત્ની ચોથ એનાપતિ તરફથી પીલાજી
ગાયકવાડને સોપવામાં આવી હતી તેથી કેટલોક વખત થયા તે ચોથનો કગર
કગવવાને મથી રહ્યો હતો આ અરસામાં ગાદી રાજના મુખ્ય કાગજારી
ખાજરાવે ઉદાજી પવારને અમદાવાદ તરફ મોકલ્યો કે જેથી તે લડાઈ
કરીને પણ ચોથ પોતાને નામે કગવી લે તેણે વડોદરા જિલ્લામાં પ્રવેશ
કર્યો ને પીલાજી પણ આવી પહોંચ્યો તેમની બેની વચ્ચે ટ ટો થયો અને
પરિણામે તેમની વચ્ચે લડાઈ ને યુદ્ધ થયા ડભોઈ મહાન કે જે પુરહાન
ઉત્તમુકની જગીરનો મહાન હતો ત્યાનો નાયબ ફાજદાર અબ્દુલનમી
બેગ હમેશા પીલાજી જોડે ત્યાની ચોથ બાબત લડતો ઝગડતો હતો તે
ઉદાજીને મળી ગયો અને તે બંનેએ સાથે મળી લડાઈની તૈયારી કરી
તેને ડભોઈના કિલ્લામાં રયાન આપી (ઘખલ કરી) વાગવાર બહાર ફરીથી
લડાઈમાં ઉતર્યો અને રૂતબ પહેલવાન જેવી શરવીરતાથી લડ્યો, પરંતુ
વિધિના લેખ પ્રમાણે અબ્દુલનમી બેગ માર્યો ગયો જેથી ડભોઈનો કિલ્લો
ઉદાજીના મ્વત ન-મોઈની પણ ભાગીદારી સિવાય-તાબામાં આવી ગયો આ
અરસામાં કંથાજી પણ પોતાના રહેઠાણથી ત્યાં આવી પહોંચ્યો અને પીલા-
જીનો ભાગીઓ (સહાયક) થઈ ગયો અને બંનેએ માથે મળી જઈ
ડભોઈને ઘેરા લાગ્યો સદર ઉદ્દીન મહમદખાન કે જેને મુખારેઝ ઉત્તમુકે
વડોદરાનો ફાજદાર નીમી રવાના કર્યો હતો તે આ અગ્રમાં મહી નદીને
કિનારે આવી પહોંચ્યો અને ફાજદાર પુર આગળથી નદી ઉતરી ગતોગત
વડોદરા પહોંચી જવા તેણે વિચાર કર્યો પણ પીલાજીને તેના આવી પહોં
ચવાની તથા આ ધરાઈની ખબર પડી જવાથી તેણે પોતાના લશ્કરની
એક ટૂંકડીને તેના આવવાનો આગ રોકવા મોકલી અને તેણે રસ્તામાંજ
તેના પર તૂટી પડી તેના કેટલાક માણસોને મારી નાખ્યા ને કેટલાએને
ધાયન કર્યા, અને તેની છાવણી (મોદીખાના)ના ઘણા માથ અમલાઓ
નાથ થઈ ગયો સદર ઉદ્દીન મહમદખાન તે કાળી રાત્રે લડતો લડતો,
પડતો આખડતો, ખતે તો વડોદરા પહોંચી ગયો, અને ત્યાં કિલ્લા,
પુરજ, ફાટ વગેરે મહાગત ખબરદારી મળવા માડી ઉદાજી કે જે

પીલાણનો વિરોધિ હતો અને જે ક્ષોધના કિલ્લામાં તથા તેની નજદીકી અને પાડોશમાં હતો તેને પીલાણ તથા કંથાણને મારી હાલવામાં પોતાનો મળતીઓ બનાવી તેનાં માણસોને વડોદરાની અંદર લઇ લીધાં. પીલાણ અને કંથાણએ એ બંને જગાપર હુમલા કરી, ઘણી ખુનામરકી અને યુદ્ધની આગ મળગાવવા મંડી ગયા. ઉદાણએ જોયું કે પોતે જો મુખારેજ ઉત્તમુદક જોડે મળી જઈ તેની પાસે મદદ માગે તોજ પોતાની બાજુ સુધરે અને કામ થાય; તેથી તેણે પોતાનાં વિશ્વાસુ માણસો તેની પાસે મોકલી સંદેશો કહેવડાવ્યો કે જો તેણી તરફ ફેળ મોકલવામાં આવે તો (તે ફેળની મદદથી) પીલાણ અને કંથાણ બંનેને એ પ્રદેશમાંથી કાઢી મૂકી શકાય, અને તમારા મનની ખાત્રી કરી આવવા મારા પોતાના છોકરાને જામીન તરીકે મોકલવા તૈયાર છું. આ હકીકત જાણી મુખારેજ ઉત્તમુદક સજી થયો અને ઉદાણએ પોતાના ભાઈ અમરજીદરાજને પોતાના ઉપર જોડે એ કગરના પાયાને વધારે મજબૂત અને દઢ બનાવવા તથા ત્યાંથી લશ્કર લઇને આવવા અમરજીદરાજ મોકલ્યો. તે કાંકરીયે તળાવ આવી પહોંચ્યો તે બે દીવસ બાદ તેને મળ્યો, અને રૂબરૂમાં વચન અને પ્રતિજ્ઞાઓ લેવામાં આવ્યા. મુખારેજ ઉત્તમુદકે આશુદ્ધગવને પોશાક તથા ઘોડો આપી તથા તેના માથીઓને લગભગ એએક બીજા પોશાક આપી જવાની રજા આપી. ઘોળકા પરગણે નીમાતી વખત લેખકના પિતાએ નકી કરી લીધું હતું કે તેની ઉપજમાંથી મિપાઇ વર્ગનો તથા તોપખાનાના માણસોના પગાર નહિ અપાય, અને જે કાંઈ વસૂલ થશે તે વગર હીસ તે વગર વિજિએ સરકારને પહોંચાડી દેવામાં આવશે. આ અરસામાં તોપખાનાના માણસોએ સખત તકાજો કરી દગો કરવા માડ્યો, અને એ વખત ખરેખરા કામનો હતો એટલે ન છૂટકે તેણે ત્રણ લાખ રૂપીઆનું ચલાણ ઘોળકા પર મોકલ્યું, વળી તેજ અરસામાં આગળના રિવાજને અનુસરી ઘોળકા પરગણું આમરજીદની જાગીર તરીકે બહાસ કરવામાં આવ્યું. એ વાન પૃથિવપતિના દરબારમાંના વકીલોના પત્રો પઠ્યી જાહેર થતા મુખારેજ ઉત્તમુદકને ઘણું ખોટું લાગ્યું અને તેના મનમાં એવી ઈર્ષ્યા થઇ આવી કે એ પરગણામાં દીવો દેવના ન રહેવા છતાં તેને ઉજવવા કરી મહે. આજ મળ્યોથી તેણે તોપખાનાની દૃષ્ટીના પગારનો ભાર (તે પરગણાપર) નાખ્યો. મુખારેજ ઉત્તમુદકના મનના વિચારની તથા પોતાની જોડે નકી કરવા કગરની વિગ્દની વર્તણૂકની લેખકના પિતાને જાણ થતા તેણે લેખકને લખી જણાવ્યું કે જોડો દોષ ત્યાંથી ઉઠી આવતો રહે. મુખારેજ ઉત્તમુદક

ધોળખા તોપખાનાના દારોગા શેખ ગુલામખુસેનને હવાસે દર્જુ તેણે પોતાના દત્તક પુત્ર દીનમહમદને ત્યાંનો ફોજદાર નીમી મોકલ્યો તેણે દરેવેલી જમા (જમાખદી) ઉપગત જોગ જુનમથી ઘણી મ્હોટી ગકમો ઉઘગવી અને થોડી જમા(ખદી) લઈ ગગસીયાઓને જથ્થાકને ઇન્ગરે ગામો આપી તે રસ્તે પણ ઘણી મ્હોટી રકમ મેળવી, એટલે મારા ગામો પણ તેમને કબજે ગયા ખરી રીતે તો એ ગામો તેમને વેચાતા આપવા જેવું થયું તોપખાનાના પગાર માટે આ રકમ લેવાએલી હોવાથી સદગુ કૃત્યની તપાસ (પુછપગ્ગ) જ (મધ્યે) કરી નહિ દૂકામા ઉદાજની માગણી મુજબ લશ્કર મોકલવાનું નક્કી થયું હતું એટલે મુબારેજ ઉન્મુ કે મદમદ અમીન બેગ અને અહાયાર કે જેઓ મહી પ્રદેશની વ્યવસ્થા કરી, ઝાનાવાડની જમાખદી કરવા તથા સોરઠના જમીનદારો પાસેથી પેશકશ ઉઘરાવવાને ધરાદે ધંધુ કાની પડોશમા જઈ પહોંચ્યા હતા તેમને લખ્યું કે તેમણે પાછા ફરી, પીલાજી અને કંથાજીની જોડે લડવા તથા તેમને હાકી કાઢવા માટે ઉદાજની મદદમા જનદી જવું કંથાજીને આ વાતની ખબર પડતા તેણે કૃષ્ણા નામના પોતાના દત્તક પુત્રને એક સૈન્ય લઈ તે લશ્કરને આમતેમ મનાવવા, તેના પર એકાએક છાપો મારવા તથા તેને મળતા ઘાસદાણાના ફગતા રત્તા બધ કચી દેવા માટે મોકલ્યો તેણે એ લશ્કરની આગળ પાછળ દેખા દે દરોજ એ પ્રમના ખાસ રિવાજ મુજબ નામતા નાસતા લડાઈ કરવા માડી (કૃષ્ણાજી) ઉવટ વાતક નદીના કિનારાપર એક સખત લડાઈ થતા નીચું જોવાડે તેવી હાર ખાઈ, ઘણી કોરોશ કરી (મહા મહેનતે) એ હવાખીના ક્ષેત્રમાંથી ન્હાસી છૂટી વડોદરાને રસ્તે ચાલી નીકળ્યો અને ત્યાં જઈ જે બની હતી તે હમીકત કહી સંભળાવી પીલાજી ને કંથાજીએ સુનાના નાઝિમે મોકલેલું લશ્કર જઈ ઉદાજને ન મળે એવા વિચારથી તે લશ્કરની સામે થયું ઘણું અગલનું સમજી, હમોખને ઘાસેવા ઘેરાપરથી હાથ ઉઠાવી, જનદી કૂચ મરતા ચાલ્યા અને મુસલમાની લશ્કર કે જે વડોદરે જવા માટે નડીઆદ કુખ્યા સુધી આવી પહોંચ્યું હતું, તેની પામે આવી પહોંચી તેની જોડે લડાઈ ને યુદ્ધનો આતશ સગમાવ્યો મદમદ અમીનબેગ તથા અહાયારે નડીઆદ કસબાને પોતાની પીર પાછળ રાખી એક અઠવાડીઆ સુધી લડાઈની લડી ગરમ ગળી અને એ રમખાણમા આસપાસના મસબા તથા ગામોને ઘણી ખગળી પહોંચી ચેટલાદના ફોજદાર દિદાઉદ્દીનખાન કે જેની જોડે કંથાજીએ એ રીતનું પીછાન કરી દીધું હતું તેની મારફત તેણે સંધિનું બારાત્રી હોય અને પોતાની ચોથ નક્કી કરાવી

દેવાની કોરોશ કરવા માડી તેણે એ વિગે મુખારેઝ ઉત્તમુ'કને લખી જણાવી
 તેની શી ધંડા હતી તે પૂછ્યું એ ગેમ (મરાઠાઓ)ને તોડી પાડવા માટે
 આનાથી વધારે શક્તિ પોતાનામાં ન રાખી અને તેમાં કાંઈ ફાયદો ન બનેવાથી
 સમય વર્તી જઈ મુખારેઝ ઉત્તમુ'કે તેને તેમ કરવાની રજા આપી એ-
 મિનખાન પેટલાદથી નડીઆદ આવ્યો તે દટો પતાની દીધો કંથાએ
 દિદાઉદ્દીનખાનને એક હાથણી બેટ આપી વદાય કર્યો. ઉદાશ (આ
 પ્રમાણે) મુખારેઝ ઉત્તમુ'ક તરફની મદદ મેળવવામાં નિરાશ થયો એટલે
 પોતે હમોઈના કિલ્લામાં (પિસી જઈ) દરતાના પગ (જમીનપગ) મળખૂત
 ટેકવી પીલાજી જેડે સહવા ને શુદ્ધ કરવામાં મશગૂલ થયો વડોદરાનો ફોજ-
 દાર સદરૂઉદ્દીન મદમદખાન કે જે તેને મદદ આપવા માટે પગપગ
 મોગદથી પાકા કરેલા ફોજ ને વચનથી બધાએલો હતો તેણે પછુ પથાગતિ
 તેને મારી હાથવાની કાગેશ કરી, અને જે કે મુખારેઝ ઉત્તમુ'કે તેને
 તેમ કરવા અટકાવવાનું લખી જણાવ્યું છતાં તેણે તે મળખૂત નહિ આખરે
 આ લડાઈ એટલી લખાઈ કે તેમાં પોતે ટકી રહેશે એટલી શક્તિ પોતા
 નામાં તેને લાગી નહિ, તેમ પાછા ફરવાને રમ્તો પછુ હતો નહિ તેથી
 ઉદાશની જેડે બહાર નીકળી પડી પોતે માળવા તરફ ચાલ્યો ગયો અને હમો
 ઇ ને વડોદરાના કિલ્લા ધીનાજીના તાગામાં આવ્યા આ સાવમાં ફસલ તથા
 દાણો કાપવાની મોસમ આવતા બદોખત કરવા તથા પેગંશ ઉધરાવવા
 મુખારેઝ ઉત્તમુ'ક સોરઠ હજી તરફ જવા નીકળી પડ્યો અને ફરી પાછા
 સલાબન મદમદખાન મારફતે નવાનગરના જમીનદાર પાસેથી એક લાખ
 રૂપિયા લીધા પેગંશ ઉધરાવવાના કામોના નીતવ આણુમાં એણે મારી
 નોડરી ઉગવેથી હોનાથી મુખારેઝ ઉત્તમુ'કે તેને એક હાથી ધનામમાં આપ્યો
 સૂખાનો દીવાન એમિનખાન કે જે કેટલોક વખત થયા બીમાર હતો તે
 અમદાવાદમાં ગમ્જાન મલીનાની સત્તામાં તાગીએ મુખારેઝ શરૂ થયો, અને
 ખખરપત્રીઓના કામોમાં ખરથી નવાનગરની નજીકમાં મુખારેઝ ઉત્તમુ'કને
 એના મૃત્યુની ખબર પડી એટલે દીવાનની જગાનું કામકાજ કરવા અલી-
 વદીખાન કે જે હજૂરથી તરફથી લરકનો દીવાન નીમાઈ એની જેડે આવ્યો
 હતો તેને અમદાવાદ રવાના કર્યો દૂકામાં બદોખત કરતો ને પેગંશ
 ઉધરાવતો મુખારેઝ ઉત્તમુ'ક પોરનદ અને છામાં (૧) કે જે દનીઆ
 કિનારે અને મોરાર જિલ્લાને છેક છેડે આવેના છે, અને ત્યાં મળખૂત
 કિનારે છે, અને ત્યાં સૂખાગધ અને ગીચ બાવળના ઝાડોની ઝાડી આવેલી
 હોવાથી ઘોડા પગ એમીને જઈ શકે પછુ મુસ્કેન થઈ પડે છે, ત્યાં જ ગન દાખી

અને કાટા બાળા જઈ પહોંચ્યો પોતાનામા તેની મામે થના જોટલી તાડાત ન
 જોવાથી ત્યાનો જમીનદાર વહાણુમા એમી નીડળા પડ્યો અને દરીઆને
 રમ્તે ખીજી જગાએ નામી ગયો સાત ધાતુના મિશ્રણથી બનાવેલી ઝેટથીક
 તોપો તથા ખીજો મરમામાન ને ખાધખોરાકીની ચીજો, વખતને અભાવે
 તે લઈ જઈ શક્યો નહતો તે બધુ એના હાથમા આવ્યુ મુખારેજ ઉન્
 મુઠિ ત્યાજ મુકામ ગમ્યો પણ જ્યારે તેણે જોયુ કે જમીનદાર હાજર થતો
 નથી ત્યારે કિલ્લાને જમીનદોસ્ત કરવા માટે બેવદારો (મજૂરો) અને
 ખોદનારાઓને નીમી દીધા, (એવા વિચારથી) કે કદાચ પોતાના કિલ્લાનો
 નારા થઈ જશે એવી બ્હીકથી તે જમીનદાર પોતાની લાચારી અને હાર
 સ્વીકારી તેની પાસે ગજૂ થાય, પણ તેથી કાંઈ વળ્યુ નહિ દરી ચિચા
 કરના ગુબેરજાની સલાહ મુજબ તેણે કિલ્લાના લાગી વૂરી ગએના ભાગની
 મનમત કરવા તથા (ત્યાને માટે) એક ફાજદાર નીમવા હુકમ કર્યો
 આ વાત મામળા જમીનદાર હાજર થઈ ગયો અને મવાલાખ મહેમુદી
 સિકાની પેશકશ આપના કબૂલ થઈ જમીન આપ્યો મુખારેજ ઉન્મુ
 પાછા ફરવાતુ દોન વગાડ્યુ ને પાઠો કર્યો ત્યાથી પાછા ફરના રસ્તામા
 હુગવદ આવે છે કે ત્યાનો જમીનદાર પગતાપસિંગ પોતાની મમમા
 અમીગઈ અને ખાનદાની માટે જાણીતો છે અને પૂર્વે થઈ ગએના ધણા
 નાજિમોએ જેની જોડે (નમ) સબધ બાધ્યો છે તેની દીકરીની માગણી
 કરી કન્યાને છાવણીમા બોતાવી પોતે લક્ષની ગાઈથી (તેની જોડે) જોડાયો
 અને પરનાપસિંગની આબરૂ તથા તેનો મોબ્બો વધાવવા તેની પાસથી
 લેનાની પેશકશ માફ કરી તેને પોતાની જોડે અમદાવાદ લઈ આ યો
 અને થોડો વખત ત્યા રૂખ્યા બાદ પોશાક, યોડા અને જેવગ આપી
 પાછા ફરવાની રજા આપી હામેદખાનના બગનાના વખતથી તેણે કયું
 હતું તે મુજબ મુખારેજ ઉન્મુ કે પણ ઉચ્ચ દરનાગમા (દાજર ગ્હી) સેના
 કરતા ધણા ખગ અમીરો તથા મનસબદારો અને સૂમાના અમલદારોની
 જાગીરો કબજે કરી લીધી હતી, તેથી વારે ને ધડીએ તે બાબતની ફરીઆદ
 પવિત્ર હજુગશ્રી પાસે થયા કરતી હતી અને વાગ વાગ તે (જાગીરો) છોડી
 એવાની તાકીદ (તેના) વકીલપગ થયા કરતી હતી પરંતુ જ્યારે તેની
 કાઈજ અસર ન થઈ ત્યારે એણે શાહી ફરમાન કાઢવામા આવ્યુ કે તેની
 વગરશરતી પગપૂર્વની જાગીરો જે પંજાબ સૂબામા આવી હતી, તે તેના
 બદનામા લઈ લેવી, અને દરેક જણે પોતાના યોગ્ય પગાગને પગવાનો તે
 જાગીરોપગ લઈ લીધા હવે સૂબામા નીમાએવા મનસબદારો કે જેઓ (આમાથી

ખાતક રહેવાથી) નિરાશ થયા હતા તેમની હાલત દીવમે દીવમે મુશ્કેલી અને પરેશાનીને લીધે ભૂખે મરવા સુધી આવી ગઇ હતી એટલે તેમનામાથી થોડા બાળકો (નિજત) યર્ધ ગયા, મોટા ભાગ (ખોરાકની) શોધમાં રજાગતો યર્ધ ગયો અને કેટલાએક જેમનામા હાલત ધરવા જેટલી પણ શક્તિ નહતી તેમને તો મત્રે રાટલો પણ ખાવા મળે નહિ એવી હાલત યર્ધ ગઇ અને તેઓ ધીમે ધીમે યમપૂરીને રતે આલતા થયા. કંયાછ ને પીલાછ એ પોતાના પ્રતિનિધઓને ઠેક ઠેકાણે ચોથ ઉધરાવવા નીમી દીધા અને પોતે પોતાને વનન પાછા કર્યા. આંખનેરનો કિલ્લો કે જે એક ઉંચા ડુંગરાના શિખરપર આવેલો હોય ઘણાજ મજબૂતીવાળો છે તે કંયાછના દત્તક પુત્ર કૃષ્ણાએ મરે કંગી ત્યા પોતાને રહેવાનું રાખ્યું અને ઘણી વખત દંગા ફિસાડતું મૂળ થઇ પડી, મારવાડના મુલક તરફ જાયોર સુધી પહોંચી જઇ હુમલા કરી લૂંટફાટ ચલાવતો.

આજ માલમા ખીજરવાગખાન અનમબદારના નાકરમાન પુત્ર નામે અબ્દુલ્લા કે જે છઠ્ઠીને દુરુપયોગ કરનારાઓ (બદમાશો) તથા હીજડાઓની સોબતમાં મુખાંધને રતે ચઢી ગયો હતો અને નાલાયક કામો કરતો હતો અને પોતાનો બાપ કે જે ઉમરે પહોંચેલો અને પાક-પરહેઝગાર હતો તેની ખીકથી નિર્લિંગ મને અને જડેચોક પોતાના દાઢીઆ એબતીઓ બેડે મજા (મસ્તી) કરી શકતો નહતો, તથા જે પોતાના પિતાની હયાતીનો સ્વર્ગ કે જે અસ્ત થવાની અણીપડ હતો તેની કબરના પડદામાં જવાની હમેશ વાટ બેચા કરતો હતો,—પરંતુ એ બનાવ ક્યારે બને તેની ગ્રાંધને ખબર ન હોવાથી, કાંઈ તે બનાવ અદસ્તતાના પડદા પાછળ છૂપાએલો છે—(અને કહેવન છે કે “વાટ બેંચી એ મોત કરતા પણ વધારે કપડ છે”)—તે સેતાનના જેવા સંસ્કારવાળા અને ધન્યરથી અજ્ઞાન એવા (સોબતીઓ)ની બદમલાહથી પોતાના પિતાનું ખૂન કરવા તૈયાર થઈ ગયો (કમઝ કરી), અને તે મરે ભાગ મળે તથા તક મળી આવે ત્યાંસુધી વાટ બેંચતો બેઠો.

ગુરની પહેલી શીખામણ આ વાક્યનું ઉચ્ચારણ છે

કે અયોગ્ય (દુષ્ટ) સોબતીઓથી દૂર રહેવું.

છેવટે, રમઝાન મહીનાની આખરે એક દહાડો તેનો પિતા પાછલી રાતનો નાસ્તો કરી ચૂક્યો હતો અને સૌ પોતપોતાને ઠેકાણે યર્ધ ગયા હતા, અને પોતે આરામ લેવાની તૈયારી કરતો હતો, તેવામાં તે દુર્મતિ કમબખ્ત, પોતાનું મોઢું બુઝાનીમાં છૂપાવી એક તીક્ષ્ણ ખંજર લઈ,

એકાએક આવી પડતી આફત માફક, તેનું અગતીત્વ પૂરું કરવા આવી પહોંચ્યો. ખિઝરચારખાને જ્હીકના માર્યા ન્હાસી જવા માડ્યું પણ તેના પુત્રે આવાકી વાપરી એક પછી એક એમ બે ઘા તેની પીઠ અને બાજુ-પર ક્યાં અને તેથી તે જલ્દી માણસ પડી ગયો (અને મરી ગયો). ન્હાસતી વખતે પોતાના થોડા નોકરોને એણે ખૂબ પાડી હતી પણ તેઓ ગફલતીની ઉધમા ઉઘના હતા તેથી તેમણે તે સાલળા ન હતી. પરંતુ અકસ્માત એક દબશી ગુલામ કે જે જમતો હતો તે એ ખૂની પોતાનું કામ પુરું કરીને જતો હતો તેજ વખતે ત્યાં આવી ચડ્યો. રાત્રીને અધારે, આવા દબનાઈ અને ગભગાઈ ગએલા એક અમળયા માણસને જોઈ દબશીએ તેના પર નમવારનો ઘા કર્યો, અને તેથી તેનો ખભો ધવાયો. પરંતુ એ કમબખ્ત દોડતે પગે બહાર નીકળી જઈ ઘરની આગાસીપર ચઢી ગયો અને દીવાલને અડીને તેની મોડમા છૂપાઈ ગયો. જ્યારે મશાલ આણવામાં આવી ત્યારે જણાયું કે ખિઝરચારખાન કે જેને લાગેલા જખમ ઠારી હતા તે હશ્વન્શરણ પહોંચી ગયો હતો. હવે તે વખતે ખૂનીનો પત્તો ન લાગ્યો, પણ દબશીએ જણાવ્યું કે મેં એને જખમી કરેલો છે, એટલે તે નિશાની-પરથી એને ઓળખી શકાશે સવાર પડી ગઈ હતી એટલે તપાસ ને તપાસ કરતા તે કમબખ્ત જખમી થએલો ઘરમાંથી જ મળી આવ્યો તેને કોટવાળીના ચખ્ખતગપગ મોકલવામાં આવ્યો અને મરનારની લાશને દફનાવવા તથા દફન પહેગવવા માટે સૌ કામે લાગી ગયા. કોટવાણે ત્રણ દીવમ સુધી તેને મખત કેદમાં રાખી મોતની શિક્ષા કરી નગ્નવાસ કરાવ્યો.

હમેલદાર સ્ત્રીઓ, હે શાણા પુરૂષ !

પ્રસવ વખતે માખને જન્મ આપે,

તે કાળા પુરૂષોની નજરમાં,

તેઓ નાલાયક પુત્રોને જન્મ આપે તેના કરતા બહેતર લાગે છે.

દિ. મ. ૧૧૪૦ માં આગલા દીવાન મોમિનખાનના મુન્દરી જવાને લીધે મુઆના દીવાનના ઉચ્ચ ઓદ્દા તથા કીર્તિવત પોશાકથી ખિવાહત અને પૃથ્વીપતિની દગબાગમાંથી મન્માનિત થઈ તેનો લાઇ અબદુલગનીખાન અમદાવાદ આવ્યો અને અબાગેઝ ઉત્મુદકને મળી સફર ઉત્મુદકેર મામની સત્તરમી તારીખે પોતાના કામપર દાખલ થઈ ગયો. જુનાગઢનો ફોજદાર અસદકુલીખાન કુદરતી મોતે મરી ગયો. પોતાની તબીબીત બગડેલી જોઈ મરતી વખતે તેણે મવાબન મહમદખાન બાખીને પોતાનો નાપખ નીમ્યો અને પગી મરી ગયો. તેણે ને કામ પોતાના છોકરા

શેરખાનને સોંપ્યું. જ્યારે અમદકુલીખાનના મુજરી જવાની ખબર કીર્તિ-
વત અને ઉચ્ચ દરખાસ્તમાં પહોંચી ત્યારે તેના પુત્ર ગુલામમોહીયુદ્દીન-
ખાનને તેના આપના મરવાથી તે જ શહેરની ફોજદારી પર નીમવાનું
માન આપવામાં આવ્યું. તેના નાયબ તરીકેની સનદ શેરખાનને નામે
મોકલવામાં આવી. શોડા વખત ગ્હી અમદકુલીખાનની લાશને શાહ-
જહાનાબાદ લઈ ગયા.

મુખારેઝ ઉલ્મુલ્કના બોલાવ્યાથી ચોથનો કરાર કરવા
શાહુરાજના પ્રધાન બાળાજીરાવના ભાઈ જમનાજીનું
આવેલું, તે કામ વિશે એકમત ન થવું, ધોળકાપર
હુમલો કરવો અને તેનું પાછા ફરવું

ફટલાએક મુશ્કી કાર્યોના હિત બાબતનો વિચાર કરી મુખારેઝ
ઉલ્મુલ્કે આ સાલમાં ચોથ બાબતનો કરાર કરવા માટે શાહુરાજના
પ્રધાન બાળાજીરાવને બોલાવવાનું નક્કી કરી તેને લખી બજાવ્યું. તે તો
હંમેશા તેમ કરવાની ઈચ્છા રાખી તક શોધતોજ હતો એટલે તેણે એક
મોહી ફોજ સાથે પોતાના ભાઈ જમનાજીને એ કરારના પાયા પાકા
પૂરવા અમદાવાદ તરફ મોકલ્યો. તે બહુ ઝપાટાળે રસ્તે પડી ગયો અને
દૂંક સમયમાં ગહેરથી બાગંકાસ દૂર આવેલા ધોળકા કર્યામાં આવી
પહોંચ્યો, અને મુખારેઝ ઉલ્મુલ્કને સદેશો પહોંચાડવા શોડા પડિતો માથે
ઉઠાવ પવારને મોકલ્યો. આણી તરફથી રામ નયમલ મુનશી તેના પ્રતિના,
ફટલીક શરતોપર આધાર રાખતા, જવાબો લઈ તેની પામે ગયા. પોતે
ધારી રાખેલા મુદ્દા અનુસાર કામ પાર ઉતર્યું નહિ, તેથી જમનાજીએ
ધોળકા અને ગામડા લૂટવાનો ત્રાસરૂપી હાથ લખાવ્યો. હવે એ કર્યાના
રહેવાશીઓનો ધધો મ્હોટે લાગે (લસ્કરી) મિપાઈગીરીનો હોવાથી એક
સખત લડાઈ થઈ. જૂના કાળથી એ ગામને ફરતો કોટ ન હતો, તેથી
ચારે તરફથી મગદાઓ તેનાપર વડી પડ્યા અને તેને લૂટી લીધું,
અને ઘણા કસબાતીઓ કીર્તિ ને યગ મેળવના ખપી ગયા ને જખમી
થયા. છેવટે ખંડણી તરીકે એક ઘણી મોટી રકમ લઈ તે લૂંટફાટ અને
ખુનામરદી કરતો અટક્યો, તથા નક્કી કરેલી રકમ દૂક વખતમાં (ગણતરી
દહાડામાં) વસૂલ કરી લઈ ગોધરા ને દોહદને રસ્તે આગળ તરફ રવાના

યથો. એ (એ) પરગણાં તથા અંધાનેરનો કિલ્લો કબજે લઈ પોતાના માણસોને સોંપી દીધો, કે જે હજુ સુધી તેમની પાસેજ છે. મુખ્યારેઝ ઉત્તમુદ્ક વાત્રક નદી તરફ અંદોખસ્ત કરવા તથા પેશકશ ઉધરાવવા નીકળી પડ્યો, અને માંડવાના જમીનદાર લાલ પાસે વીસહજાર રૂપીઆ અને બીજા કોળીઓ પાસેથી તેમની સ્થિતિને ગણિત મુજબ પેશકશ ઉધરાવનો અને બંદોખસ્ત કરનો ખારનોત્રી ગામે આવી પહોંચ્યો. કં'થાજી કે જેના મનમાં જન્મનાજના આવવાથી એક જાનનો સંશય પેદા થયો હતો તેના શહેરથી બાર દોઝ દૂર આવેલા મહેમદવાદ સુધી આવી પહોંચવાના સમાચાર મળ્યા, તેને આમે મ્હોટે થવા મુખ્યારેઝ ઉત્તમુદ્ક મહેમદવાદ તરફ ફર્યો કરી અને કોણામોહીદ ગામપર આવી તંબુ ફેડ્યા; એટલે ત્યાં કં'થાજીના પ્રતિનિધિઓ આવી ચાથ મંજંધી વાનચીત કરી પાછા ગયા, ને કં'થાજી સોરઠ જિલ્લા તરફ જવા નીકળ્યા. મુખ્યારેઝ ઉત્તમુદ્ક લગામ કેરવી પાછો કોળીઓનો બંદોખસ્ત કરવા, તેમને નમીકત આપવા તથા શિક્ષા કરવા તથા તેઓ અંદોખમેડો કરે નહિ તેમજ વટેમાર્ગીઓને લંટવાનું છોડી દે, તેના જામીન લેવા તે જિલ્લા તરફ ગયો. વાત્રક નદીના બંને કાંઠાપર આવેલા તેમના રહેઠાણોપર લશ્કર હુમલા કરતું હતું, તે પ્રદાર (હુમલા)ના ત્રાસથી તેઓ ન્હામી ગયા અને તેમનાં ગામ કોપની આગથી બાળી મૂકવામા આવ્યા. ઝીયાળવાના જેવા ગુણવાળા એ કોળીઓ આમ-તેમ ન્હામના ન્હામના અને પોતાના પડછવાથી પણ ખંડીના ખંડીના, પોતાના યૌગ છોડગ, માલમિલકત ને ધરવાખરા સાથે પિપ્પેદ પરગણાનું મહેકાલ ગામ, કે ત્યાં ગાદ જંગલ ને ઝાડી 'આવેલાં છે અને ત્યાં કં'મારૂંપી પક્ષી પણ ઉડી જઈ શકતું નહતું. ત્યાં જઈ આગરો લીધો. મિહનો પણ શિકાર કરે એવા હોંમતવાન સિપાઈઓ ત્યાં ત્યાં તેઓ ગયા ત્યાં તેમની પૂક પકડી એ ભયાનક જંગલમાં પણ આવી પહોંચ્યા, અને તેમને ઘેરી લઈ તેમની મ્હોટી સંખ્યા તથા તેમનાં ઘણાં માણસોને પત્થરને પણ ચીરી નાખે એવી તલવારના ભક્ષ બનાવી દીધા. અને એ બનાવની છાપ એ જિલ્લામા એવી પડી ગઈ કે આજદીન સુધી પણ એ ક્ષેત્રમાં તે દીવસની કતલ અને ખૂનરેઝ એક કહેતીરૂપ થઈ પડી છે. પોતાના મનની મુરદ પાર પાડી મુખ્યારેઝ ઉત્તમુદ્કે મોઝસા અને અલમદ-નગર તરફનો રસ્તો લીધો તથા તે જાના તથા સાબરમતીના કાંઠાપરના અંડખોરોનો બંદોખસ્ત તથા તેમની જોડે કાલકરાર કરી અમદવાદ પાછો ફર્યો. આજ સાલમાં મહમદ જાહર ગુર્જબરદાર જોડે વાલાશાનનું દરમાન તથા તે

ઉચ્ચ અને પવિત્ર દરબારનો હુકમ આવી પહોંચ્યાં: એવી મતલબના કે ધોળકા, ભરૂચ, જંજીર ને મહમુદાબાદ (આમોદ) પરગણાં કે જે પૂર્વે આસફગઢને જાગીરમાં અપાયાં હતાં અને જે જાગીરો મહેરબાની રાહે બહાલ રાખવામાં આવી હતી, (તેનો કચ્છને છોડી દઈ) તે તેને પાછાં આપ્યાં અને તેને સંબંધે દખલગીરી કરવી નહિ. તે દરમાને આવકાર આપવાના રીતસરના ધારા મુજબ વિવેક બતાવી મુઆરેઝ ઉલ્લુમુદ્દે સ્વીકાર્યું. પરંતુ આમદની કમી થએલી હોવાથી, ખરચ વધવાથી તથા સિખંદી લશ્કરના પગાર માટે મળતો દરમાયો, જે પ્રકાશિત હજૂરશ્રીએ બંધ કર્યો હતો તેથી, આસફગઢના નીમેશા અમલદારો આવી પહોંચ્યા છતાં તે (દરમાન)નો તેણે અમલ કર્યો નહિ. શેરદના ફોજદાર ગુલામ મોહીસુદ્દીનખાન તરફથી ચીર ઇસ્માઈલ નામનો માયુસ, ત્યાંનો કારભાર કે જેને માટે શેરખાન બાળી જવાબદાર હતો, તેની તપાસ કરવા હજૂરશ્રીના દરબારમાંથી આવ્યો અને તેણે તે જગાનો આજ્ સેવાનો ઇરાજો આપ્યો. પરંતુ સલાબન મહમદખાનની આબજ જાળવવા ખાતર મુઆરેઝ ઉલ્લુમુદ્દેની બલામબુથી ત્યાંના ફોજદારના નાયબના ઇન્ટરદાર તરીકે શેરખાનનેજ બહાલ કરવામાં આવ્યો.

સુરત બંદરે હુલ્લહ થયું, (શાહ વેપારી) ઉમદત ઉલ્લુમુદ્દે
મુલ્લા મહમદઅલી વલદે મુલ્લા અબ્દુલહય ઇબ્ને
મુલ્લા અબ્દુલગફૂરને ખોટું લાગવાને લીધે ત્યાંના
મુતસદ્દી બહેરામખાનનું બહાર પડયું, તાપી
નદીમાં રેલ આવવી

શાહ વેપારી મુલ્લા મહમદઅલી પાસે અનરગળ દોલત હોવાથી, આ અરસામાં, તેણે પોતાના વડાઓની રીતજાન છોડી દઈ શેખઅલી જેવા વિચાર કરવા માડ્યા કે જેમાંથી અતિ તેની ખરાબી થઈ. આ વિષયની ટૂંક હકીકત એવી છે કે, એના મનમાં એવી ઈચ્છા થઈ કે મારે અજેય-દુર્ગ જેવું એક મજબૂત મકાન બનાવવું, અને તેમાં સુદ્ધા સરમામાન ને સામગ્રી ભરી રાખવા. પેરીમનો ટાપુ કે જે ઘોઘા બંદર પાસેના દરિયામાં આવેલો છે તેને વસવા લાયક બનાવવામાં થોડો વખત લાગી જઈ ત્યાં કોટ, ધુરજ અને દીવાલોનો પાયો નાખ્યો અને તેમ કરવામાં ધણો પૈસો

ખર્યો અને ન્યાંથી ત્યાંથી ત્યાં જઈ વસવા માટે માણસોને લલચાવ્યાં અને ઉશ્કેર્યા. થોડાં માણસો બેગાં થઈ ત્યાં જઈ વસ્યાં પણ ખરાં. પરંતુ તે ટાપુમાં માપ અને કાનખજૂરા જેવાં પ્રાણીઓની વસ્તી ઘણી ઢોવાથી—અને તેમાં ખાસ કરીને સાપની અને તે પણ એટલી બધી કે એને (સર્પદ્રિપ) સાપનો ટાપુ કહી ગયા—કેટલાંએક માણસો જનથી ગયાં. બાકી જે છવતાં રહ્યાં તે પોતાનો છવ બચાવવા ત્યાંથી બહાર નીકળી ગયાં. એ આકત દૂર કરવા તેણે ઘણા પ્રયત્ન કર્યા પણ કાંઈ ફાયદો થયો નહિ. આથી તેનું મન ખાદું થયું અને મુરત બંદરથી તાપીને કિનારે અડધા દોસપર આવેલા અદવા ગામપર તેની નજર ફરી અને ત્યાં એક ડોટનો પાયો નાખ્યો. બહેરામખાને વાઘો ઉઠાવ્યો. પોતાના પૈસાના ભેરે તથા (તેને લીધે આવેલી) મગડીને લઈને શાહ વેપારીને તેથી ખરાબ લાગ્યું અને તેને નોકરી પરથી દૂર કરાવવા તથા હાકી કઢાવવા માટે પોતે કમર કસી, અને એક યુક્તિ યોજી. પોતે કિલ્લેદાર બેગલર બેગખાન પાસે ગયો, અને બહેરામખાનને હાંકી કઢાવી તેના ભાઈ તેમ બેગખાનને તેની મુનમદીની જગાએ નીભાવવા (પગલા લેવા) લલચાવવાની વાત તેની નજર આગળ આણી. પહેલાં તે બેગલર બેગખાને એ વાત સ્વીકારી નહિ અને તેમ કરવા ના કહી. પરંતુ શાહ વેપારીના ભંભેરવાથી તેની લોભની શક્તિ ઉશ્કેર્યા, તેથી તેણે એવી માગણી કરી કે (એ કામ માટે) સાધન ટોળે કરવા તેમજ એ કાર્ય સરજામ પહોંચાડવા માટે રૂપીઆ પચીસ હજાર રોકડા તથા સીમું ને દારૂગોળા આપવો પડશે. શાહ વેપારીએ તેની માગણીઓ સ્વીકારી, તેથી પોતે બહાર આવી, મિપાઇઓની એક ટોળાને નોકરીમાં રાખી, રોકડ નાણું તથા ખીજ વસ્તુઓને પહોંચામાં લાધી, કિલ્લાની જે બારી નદીપર પડે છે તે રસ્તે અંદર દાખલ કરી દીધી. પોતે મુનમદી નીભાવાની સનદની નકલ પોતાને મળી ગઈ છે એવું જાહેર કરી તેમબેગખાને દરબાર કે જે ત્યાંના હકિમને રહેવાનું સ્થળ (Government House) છે તેનાપર તોપો ચલાવવા માડી. શાહ વેપારીએ પણ સહેરમા મોરચાબંધી કરી તેમબેગખાનની મદદે આવી તોપ બંદૂકની લડાઈ કરવા માંડી. લડાઈને મારા-મારીનો અગ્નિ થોડો વખત ગળગતો ગ્લા બાદ ત્યાંના વેપારીઓ તથા રહેવાગીઓ કે જેમના જનભાસનો નાશ થયો હતો તેને લીધે, તથા શાહ વેપારી કે જે તેમનો મુખી અને અગ્રેસર હતો તેની સૂચનાથી, બેગા મળ્યા અને સીએ એકમતે દરાવ કર્યો કે વર્તમાન સ્થિતિની ખરી હકીકત પૃથ્વિપતિની દરબારમાં જાહેર કરવી અને (તેમના તરફથી) જે કામ

નવા અમલદારને તેની નીમણૂકની સનદ આપવામાં આવશે તે નવો અમલ દાર વગર અટકાવે પોતાની જગ્યાનું કામ કરી શકશે (એમ જણાવવું), તથા ત્યાંથી જવાબ આવતા સુધી બહેરામખાને લડાઈ કરતા અટકવું અને પોતે દરબાર ખાલી કરી આલમપનાહ કોટની અંદર આવેલા બેગમ-ખાગમાં રહેવાનું રાખવું. વેપારીઓ અને અંગ્રેસોની બાહેધરીથી બંને પક્ષ વચ્ચે એ વાતની કબૂલતનો (મહોર બંધી) દસ્તાવેજ થયો અને ન છૂટકે બહેરામખાનને બાગમાં જવું પડ્યું. તેમજબેગખાન દરબારમાં રહેવા ગયો અને પોતાના ઓદ્ધાનું કામકાજ કરવા તથા મુતસદ્દીગીરી અને હાકેમની ફરજો બજાવવા લાગ્યો. આજ વખતે તાપી નદીમાં રેલ આવવાથી બંદર ના વસ્તીવાળા બાગમાં પાણી ધસી આવ્યું અને ગલીઓ અને બજારોમાં હોડીઓ ફરવા માંડી. પોતાનો જીવ પોતાની બંદીકથી ધણા માણસોએ ઉચા મકાનોનાં છાપરા (અગાસીઓ)પર તથા ઝાડપર ચઢી જઈ આશરો લીધો અને કુરાનના " પછી તે ફૂળી જનારમાનો થયો " એ વાક્યના ભાવાર્થ જેવી ધણા માણસોના જાનમાલની સ્થિતિ થઈ ગઈ. તથા દીવસ ને રાત આ સ્થિતિ ચાલુ રહી. છાપરા (અગાસી)-ઓપર તેમજ ઝાડની ડાળીઓપર ચઢી જઈ આશરો લેનારામાથી જે જે બચ્યા હતા તેમાના મુસલમાનોને શેટલી અને હિંદુઓને શેકેલા ચણા બહેરામખાને હોડીઓમા નાખી પહોંચાડ્યાં. ત્યારબાદ પાછું બે દીવસ સુધી રેલનું પાણી આવ્યું પણ આગળના કરતા થોડું અને તે એક દહાડો ને રાત રહ્યું. હિ. સ. ૧૧૪૧ માં મુબારક ઉત્તમુલ્લે ફિદાઉદ્દીન-ખાનની ફેરફારીમા પેટલાદના અમીન ને ફોજદારની જગ્યાપર જવાનમદ-ખાન બાખીને, તરીખાનની ફેરફારીમા કડીના ફોજદારની જગ્યાપર મીર ફુખરુદ્દીનને, તથા મહમદ અમાનની ફેરફારીમા ફોજદારે ગર્દની જગ્યાપર હિમતદિલખાનને નીમી, સૌને પોતપોતાને તાબુદે રવાના કર્યા અમદાવાદના હવેલી પરગણાની જમાબંદી કરવા તથા મહેસૂલ ઉઘગવવાની જવાબદારી હિમતદિલખાનના ઉપર તેની ફોજદારે ગર્દની જવાબદારી ઉપરાત નાંખવામા આવી હતી, તેને મુખીઓ તથા ખેડૂતો જોડે બન્યું નહિ તેથી તેઓ નહસી ગયા અને બીજી જગ્યાએ જઈ રહ્યા, અને જમાબંદી તથા મહેસૂલનું કામ દીલમા પડ્યું અને મુલતવી રહ્યું. એ હવેલી પરગણું શાહજાદા જહાનશાહબહાદુરની જમીરનું પરગણું હોવાથી, હઝરત ખુલ્દ મકાન (ઐમારંગજે) ની સલતનતના સમયમાં, લેખકના પિતાને તે (પરગણા)ની જોડે સંબંધ હતો, અને સાના ખેડૂતો તેમના સદ્વર્તનથી

નાથ ગદી હમેશ તેમનો આભાગ માનના હતા. મુખારેઝ ઉત્તમુદ્ધને તે
 બામનની જાણ ને ખમર બહાગેબહાગથી થતા, તેણે તેમને આગ્રહ કર્યો
 કે તેમણે થોડા દહાડા નયનપૂગની ગદીમા મુકામ રાખી એ મુખીઓ તથા
 ખેડૂતોને બોલાવી મગાવી હિમતદિવખાનની સાથે તેમને મલાહ દગરી
 આપની આ ઉપરથી તેમણે ગત ને દહાડો ત્યા રહી, મુખીઓને બોલાવી
 મગાવી તેમની જોડે જમાબદી બાબત વાટાઘાટ કરી છે. એ દીવસે
 ત્યારે સાજ પટોગના લેખકના પિતા એ પરગણાના મામના સળધે બનેલી
 હકીકત જણાવના તથા જાહેર કરવા આવ્યા હતા, અને જે વાતચીતના
 અગમામા ગતના લગભગ એ કયાક વીતી ગયા હતા, તે વખતે મુખારેઝ
 ઉત્તમુ કે લેખક તથા તેના ભાઈ મહમદ ઇસ્માઈલને બોલાવી મગાવ્યા
 અને હુવેની પરગણાના ફૌજદાર તથા અમીનની જગાનો પોસાક લેખકને
 તથા કાપડમગ, આયર મહાવ, જનવગના (હાટ) બગર, તથા ટક
 શાળની નિઝામનના અગની કરોડીની જગાનો પોસાક (તેના) ભાઈને
 આપી રવાના થયાં બીજે દીવસે હમે હમારા ઓહા સભાળી લઈ કામે
 વગગી ગયા એક માસ જેટલી મુદત વીતી ગયા બાદ (એ) પરગણાની
 જમાબદીનું કામ જરૂરી થયું મહીકાદાના જિલ્લાનો બદોબસ્ત હવાને
 ધગદે મુખારેઝ ઉત્તમુ કે બહાર નીકળી ચડેગા તજાવપર મુકામ નાખી
 પોતાના લશ્કર તથા તોપખાનાના સામાનની થોડો વખત વાટ જોતો
 રોમયો અને તે વખતે હુવેની પરગણાને ખાતે ઉધગવાતા રા. દસ હજાર
 (ના હજાર)ની માગણી કરી લેખકના પિતાએ જાહેર કર્યું કે હોણસાય
 એ ઈઝાફ ખમવાની (એ) પરગણાની શક્તિ હતી નહિ અને જે
 (મુખારેઝ ઉત્તમુ કે) આગ્રહ ન કરે તો આવની સાત ઈઝાફની ઘણી
 મારી રકમ આવશે પરંતુ તે વખતે તેને નાણુ જોઈતુ હતુ તેથી તેણે કહ્યું કે
 ફૌજદારી ખાતાની ઉપજમાથી તેણે તે રકમ ભરપાઈ કરી લેવી ફૌજદારી
 ખાતાની ઉપજ જોર જુનમથી (નાણુ) પડાવી લીધા સિવાય તથા દડ
 (નાખી નાપા લીધા) મિયાય લઈ રકમ તેમ નહતુ, તેથી તેમણે
 તેમ કરના ના રહી અને જણાવ્યું કે લેખકને નામ આપવાનું કામ મારાથી
 થઈ શકશે નહિ હવે રૈયતના અયોગ્ય કાયો તથા નાપમદ કામોને લીધે
 ઈશ્તરેજા એની થઈ હતી કે રૈયતને સજ થનીજ જોઈએ, તેથી પોતે એ
 તાનુકાઓની તોમરીનું ગણનામું આપ્યું, અને આમગના દીવાન
 મોમિનખાનના સાથીઓમાનો એક નામે ઝબિનખાન કે જેની પ્રકૃતિમા
 જનમથીજ સખ્તદિલી અને કોરતાનું ખમીર (જેવામા આવતું) હતું

તેને દસને બદલે પંદર (હમર) નો ઇઝાફો રખૂલ કરી એ તાલુકા (નોકરી) ની જવાબદારી સ્વીકારી. તેણે પરગણાના ખેડુનો અને રેલવે તથા પરાંઓનાં રહેવાશીઓ પર જાનજાનના જીવન ને ત્રાસ વર્તોવી જવાબદારી દંડ તરીકે મ્હોટી રકમો વસૂલ કરી. દાખલા તરીકે, નદી પાર ઉતરવાની જગા અને ધાટોનો ઇશ્વરને ન ઝોળખે એવા (લુન્ચ) માણુમેને ઇન્નરો આપી પૈમા પડાવી લીધા. દર સાલમાં એક એ વખત વેરા લેવાતો હતો જ: કોઈ વખત વેપારની આવકને નામે, તો કોઈ વખત માણુમેની ગણતરી અને ઘરની ગણતરીને નામે લેવામાં આવતો. બ્લેડર કોમ મંખ્યામાં ન્હાની છે, પરંતુ તેનો મ્હોટો લાભ (પરદેશમાં) વડાણો મારફત (દરીઆમાં વેપાર) તથા દેશમાં આજુબાજુ વેપાર ખેડતો હોવાથી તેમજ માત્રદાર હોવાથી, વેરાની જે પણ રકમ, જોગલુકમથી, તેમને માથે પડતી, તે રકમ, ખડીથી કે નાખુશીથી, તે કોમ ભરી દેતી. એ કોમનો હુમન નામનો એક માણસ જે સોખંડનો વેપારી હતો અને જે પોતાની કોમના માણુમેની મુગસી ખાવાનું તથા તેમની ખાનાખરાબી (તેમના ધરખારનો નાશ કરાવવા) નું કામ કરવામાં મ પૂર્ણપણે મચી રહ્યો હતો અને જેના ત્રાસથી એ કોમ કંટાળી ગઈ હતી, તે એક દહાડો ગળને વખતે પોતાના ઘર તરફ જતો હતો તે વખતે અચાનક રગતામાં તેનું ખૂન કરવામાં આવ્યું. તેના વારસોનો તે ખૂન બાબતનો વહેમ પોતાની કોમના વડા (ગેડ) પર ગયો, એટલે મુખ્યગેડ ઉત્તુમુકે તે ગેડીઆઓ તથા તેમનામાંના મ્હોટા મ્હોટા વેપારીઓને પકડી કદમાં નાખ્યા, અને (ત્યા) મારફત તથા અત્યાચાર કરી તેમનો ત્રણ લાખ રૂપીઆ દંડ કરી, ફૂર અને કઠોર હુકમના માણુસો તે રકમ વસૂલ કરવા માટે નીચ્યા એ કોમનો એક શેદીઓ તો કોરડાનો માર ખાતો ખાતો મરી ગયો. રોકડ નાણુ આવતા અને પોતાની જાણુમલાવ, માત્રમિલકત, ધરખાર તથા મર્વરવ વેચી એ જવાબદારીમાંથી છૂટતા એ કોમ હેરાન હેરાન અને ખગળ ખરાબ થઈ ગઈ. આજ આગમાં એ જ્યારે હજુ મુખ્યગેડ ઉત્તુમુક ચંડોળા તળાવપર મુકામ નાખી પડ્યો હતો ત્યારે પેટલાદનો ફોજદાર જવાનમદખાન કે જે મોઝે બાલોરપગ સવારી લઈ ગયો હતો અને ત્યાં જેને તોપ બંદૂકના મારાની લડાઈ લડવી પડી હતી તેને અકસ્માત ડાળી જગપર બંદૂકની ગોળી લાગવાથી ઘાયલ થયાની ખબર આવી. ત્યાંનો હુમલો પુરો થયા બાદ તે પેટલાદ કરમે આવ્યો અને તેની હમરનો ખાલો દેઠ (કોના) સુધી જરાઈ ગયેલો.

દેવાથી તે થોડા દહાડા ગઈ ગુજરી ગયો. તેના વડવાઓનો મિકષરો કે
 જે શહેરની ઇદગાહની પાડોગમા આવેલો છે ત્યાં દફનાવવા એની લાશને
 લઈ આવ્યા, અને દફનાક્રિયા બાદ એનો મ્હોટો ભાઈ સલાખત મહમદ-
 ખાન દિવગીરી અને ગોઠને વચ્ચે પોતાના તખ્તમાં આવી બેઠો અને
 પોતે માતમ કરવા તથા ગાન દર્શાવવા માડી ૧૨વાજ મુજબ ત્રણ દીવસ
 મુજબ બાદ મુખારેઝ ઉત્તમુક તેની પામે શોક દર્શાવવા તથા તેને
 દિવામો આપવા ગયો અને તેને એક ખિયન (પોશાક), તપવાર, ખજ
 અને એક ફરમે (લફ) ઘોડો તથા સગદાર મહમદખાન ગવરનીને પણ પોશાક
 ને ઘોડો ઇનામમા આપી બનેને પોતાની સાથે સવારીમા પોતાને તખ્તે
 નહ આવ્યો, અને પોતાના ડેગ તખ્તની બેઠાબેઠ એક તખ્ત તેમને રહેવાને
 માટે નક્કી કરી આપી, થોડા દહાડા તેમને પોતાની પાસે ગમ્યા અને
 સલાખત મહમદખાનની માગણી મુજબ જગીરો તથા મનસખ સબ્ધી
 નિમજ્જકપત્રો કરી આપ્યા. મરનાગના મ્હોટા છોકરા કમાલઉદ્દીનને નામે
 માનસોની જાત મનમખ, જવાનમદખાનનો ખેતાબ તથા સમી ને મુજ
 પુગના પગણા તથા બીજા છોકરા મહમદ અનવરને નામે પાચમોની
 જાતમનસખ, સફદરખાનનો ખેતાબ તથા તેના બાપના ગુજરવાને લીધે
 ગાધનપોગની ફોજદારીના લેખ કરી આપ્યા, અને પોતે ત્યાંથી ફર્ય કરી
 ગહેરથી દૂર નવ કોસ આવેના હવેલી પરગણાના કનીજ ગામે છાવણી
 નાખી ત્યાં થોડા દહાડા મુકામ રાખ્યો. બીન આવડતવાળા કારભારીઓને
 લીધે મુખારેઝ ઉત્તમુકનું ખાનગી કામ તેને મનપમદ થતુ નહતુ તેથી
 તે ઝામખજ સુધારી આપવા લેખકના પિતાને આગ્રહપૂર્વક મીર સામાનનો
 પોશાક આપી અને તેના નાચખ તરીકે લેખકને નીમી પોતે આગળ વધ્યો,
 અને નડીઆદ કમ્પામા મુકામ કર્યો પેટનાદ પરગણાના નોકરો તથા
 અમનદોગના ઉપગિઓ ત્યાં આવ્યા હતા એટલે તેમની મામલતની તપામ
 કરવા ત્યાં મુકામ રાખનામા આવ્યો. પેટનાદના ઇન્જિનનો લુગમો જવાન-
 મદખાને પોતાને સિગ ગમ્યો હતો તેનું આ અરમામા મગણ થનાથી
 તેના પેરાકાર રાય કિશોન્દામે ઇન્જિનની રકમ ભરપાઈ કરવાની જવાબદારી
 પોતે લઈ લીધી અને ત્યાંથી ગ્વાના ગયો. મુખારેઝ ઉત્તમુકે ફર્ય પગ
 ફર્ય કરી મહી નદીને કિનારે આવી ડેગ ઠોકવા, અને સગદારસિંગ જમી
 નદારના તાલુકાના હાદગવા ગામપર દુમલો કર્યો મુસનમાની ફોજે ચારે
 તરફથી છાપો માર્યો. એ જગા ખડખડી ને પહાડની દુષ્કાળી હવાથી
 આખો દહાડો તોષ બહુકના મારાની લડાઈ ચાલી, અને સાજને વખતે

ન્યારે રાતનો સુલતાન બાદશાહી તખ્ત પર બેઠો,
અને તેણે હથેલી નીચે સુધી પૃથ્વી સગ કરી,

(ત્યારે) મુબારેઝ ઉન્નુરુદ્દિન એજ મેદાનમાં પોતાનો મોખરેનો તખ્ત
ઉભો કરી ત્યાજ ઠાવણી નાખી બીજે દીવસે ને ન્યારે ઉગમણના સત્રાટે
પૂર્વના ક્ષિતિજ પરથી મધ્યાહ્નના પ્રદેશને સગ કરવા પોતાનો મોનેરી વાવટો
ફરકાવ્યો ત્યારે શરવીર મૈનિકો એ જગા પર ગયો મારવા તથા હુમલા
કરવા દિમતની કમર નેચી કસી તૈયાર થતા હતા, એટલામાં મના
ખત મહમદખાન મારફતે જમીનદાર તરફથી મદદો આવ્યો કે (તુ તમારી)
તાબેદારી તથા (તમારે) શરણુ કબૂલ રાખી પેશકશ આપવા તૈયાર છું
આ ઉપરથી વીસ હજાર રૂપીઆમાં તેનો નીકાલ કરવામાં આવ્યો. વગમાદની
મોસમ પાસે આવતી હોવાથી તેમજ તથા ઢોળને માટે એ પ્રદેશમાં ચારો એકાડો
મળી શકતો હોવાથી, “ પાઝા ફરુ એ તારીફ લાયક ” છે એ સુત્રનો
પાલ કરી, પોતે પાછો ફર્યો અને ઉંમેટાના તથા બીજા જે જમીનદારો
રસ્તામાં આવી જતા હતા તેમની પાસે પેગ-શ લેતો લેતો અમદાનાદ
આવી પહોંચ્યો, અને પોતાની પાસે રજૂ થતા કામકાજ કરવા લાગી ગયો.
સુરફદીન મહમદખાનની ફેગબદલીમાં ખુલાસાત બદરના મુતસદ્દાના નાયબની
જગા તથા જવાનમદખાનના મૃત્યુથી ખાલી પડેલી પેટલાદના ફોજદારની
જગા પોતાના સગા સૈયદ નવાજેશખાનને આપી રવાના કર્યો જવાનમ
દખાનના મૃત્યુ બાદ પેટલાદની જવાબદારી મય કિશોરદાસે પોતાને મિર
લીધી હતી તેની પાસથી બાકી ઉવરાવવાનું વામ સલામત મહમદખાનને
હવાસે કરવામાં આવ્યું થોડો વખત ગયા બાદ પણ જે બાકી હતું તે
આપી પોતે છૂટી શક્યો નહિ એટલે મુબારેઝ ઉન્નુરુદ્દિન તેને લાદના કિલામાં
બોલાવી મગાવી કેદ કર્યો આથી પોતાની લાજ લેવાઈ તથા આખર ગઈએમ
મમલુ તેના શોકમાં ઝેર ખાઈતેણે આપઘાત કર્યો સોરઠ જિલ્લામાંથી પાછો ફરી
કંથાજી પોતાને વતન જતો હતો તે શહેરથી છ કોસ દૂર આવેલા સાણુદ
ગામે આવી પહોંચી (શહેરની) પાડોશમાં થઇ પમાર થતો હતો, એટલામાં
અકસ્માત મુબારેઝ ઉન્નુરુદ્દિનના સરકારી હાથીઓ કે જેને શહેરથી નણુ
કોમ દૂર આવેલા મોજે ગિયાસપૂરની દરમાં ચારો લઈ આવવા લઈ
જવામાં આવ્યા હતા, તેનો મગાસઓના ઝડપી સવારોની એક ટુકડી કે
જેને તેમની લાપામાં હોલ સવાર કહે છે ને જેઓ ફરતના અરસામાં ચારે
તરફ હુટકાટ કરે છે, તેની નેડે બેઠો થયો, અને તેઓ ત્રણ હાથીને પકડી
લઈ ગયા આ બનાવની ખબર પડતા મુબારેઝ ઉન્નુરુદ્દિન જાતે તેમની પૂઠ

પકડવા લશ્કર તૈયાર કર્યું અને પોતાનાં માણસોની સલાહ લેવા મખા
ભરી, અને છેવટે મહમદ અમીનબેગ દીવાન, અલાયાર બદલી, તોપખાનાના
દરિગા ગુલામહમેન, અને ખીજ સરદારોને મોકલ્યા. તેઓ ૪૮૫૮ નીકળી
પડ્યા અને રાત પડતાં તો મહેમદવાદ જઈ પહોંચ્યા. લગભગ મધરાતે
મુખારેઝ ઉત્તમુલ્કને ખબર પડી કે હાથીઓને પકડી લીધા બાદ પોતાની
૫૬ પકડવા આવશે એવી બ્હીકથી મરાઠાઓ ઉતાવળ અને ત્વરાથી બેવડી
ઝડપે દૂધ કર્યા જાય છે (એકને બદલે બે મજલ કાપતા જાય છે), તેથી
તેણે તેજ વખતે લેખકના પિતાને રવાના કર્યા, અને (મુચ્ચું) કે પૃથ્વીપર
કૃપા દર્શાવના મહાન સૂર્યના ઉગતા પહેલાં લશ્કર પામે પહોંચી જઈ
મરાઠાઓના ચાલ્યા જવાની ખબર આપવી અને સમય અનુસાર જે કાંઈ
કરવું ધટે તે કરવું. ખીજે દીવસે લશ્કર પાછું ફરી આવતું રહ્યું. જવાન-
મર્દખાનના ન્હાના દીકરા જોરાવરખાનની સુન્નતની ક્રિયાને ઉત્સવ તેમના
ચાલુ રિવાજ મુજબ ઉજવવામા આવ્યો. નહતો તેથી ત્યારે એક દીવસે
મુખારેઝ ઉત્તમુલ્કની હાજરીમા તે બાબતનો કાર્ષક બહાને ઈશારો કરવામાં
આવ્યો ત્યારે (તે ઉપરથી) તેમને રાજ કરવા તથા તેમનું મન મંપાદન કરવા
પોતેજ સુન્નતની ક્રિયાને લગતું જશન કરવાનું માથે લીધું, અને તેજ દીવસે
તેને સુન્ન કરાવી અને જખમ રૂઝાતા સુધી કિલ્લામાજ તેને પોતાની પામે
રાખ્યો, અને તેના કાકા સલાબત મહમદખાનને હવાલે રૂપીઆ માતહજાર
કરવામા આવ્યા કે જેથી તેમના રિવાજ મુજબ તેમાંથી તે બધી ક્રિયાઓ
કર. અકરમાત ચોડા વખત બાદ સલાબત મહમદખાનને ત્યાં પુત્રનો જન્મ
થયો તેથી તેને એ જન્મની ખુશાલીની જાક્ત આપવા તથા ખીજી રીતે હરખ
દર્શાવવા રૂપીઆ પાચહજાર આપ્યા, અને તેણે રીતસરની જાક્ત આપી
ખુશી ખુર્શીમા તે વાપર્યા.

શાહ વેપારી મુલ્લા મહમદઅલીની મદદથી સુરત
બંદરની હકૂમત પર બહેરામખાનનું કાયમ થવું

આગવે વરસે શાહ વેપારી મહમદઅલીએ બહેરામખાનને કાઠી
મૂક્યો હતો તથા તેની જગ્યાએ નવી નિમણૂકની સનદ ગમે તે ખીજ કાઢને
આપવામા આવે એવું નક્કી થયું હતું, એ વાત આગળ કહેવાઈ ગઈ છે. તે
મુજબ બહેરામખાન બેગમ બાગમા રહેવા ગયો હતો અને પૃથ્વીપતિના

દરબારમાં રહેતા વકીલોને નવી (નિમણૂકની) સનદ મેળવવા લખી જણાવી તે સનદની (શાહ વેપારી) વાટ જોતો હતો. પરંતુ કહેવામાં આવ્યું છે કે ઇશ્વરેચ્છા હોય તો શત્રુ પણ શ્રેયનો કારણભૂત થઈ પડે છે.

આ બખેરો ઉભો કરવામાં શાહ વેપારીની મક્કસદ આદવામાં કિલ્લો ઉભો કરવાની હતી કારણ તેજ તેના મનનું ધ્યેય થઈ પડ્યું હતું, અને તેણે તે બાધવા માગ્યો. પરંતુ કિલ્લેદાર બેગલર બેગખાન અને તેગ બેગખાન તેને તેમ કરતા એમ જણાવી અટકાવ્યો કે જૂના કાળથી આવી પદ્ધતિ નથી, તેમજ આજ્ઞા હકારતોને હુકમ છે કે પૂણ્ય પાદશાહની રજા મિવાય કોઈ પણ માણસ કોટ કે કિલ્લો બાધી શકે નહિ. તેમના તરફથી આવી વર્તણૂક ચક્ષાવવામાં આવશે એવું શાહ વેપારીએ ધારેલું નહિ, અને તેથી તેના મનને ખોડુલાગ્યું હવે હાકેમની (ખૂશી) રજામદી મિવાય એ કામ આગળ ચક્ષાવાય એમ નહતું તેથી પોતે બહેરામખાન જોડે એવી ગરતે વાટાઘાટ કરવા માંડી કે તેણે એ કિલ્લો બાધવાના કામમાં અટકાવ કરવો નહિ. તેણે સ્વીકારકથી આગળી આખપર મટ્ટી (ખૂશીથી એ વાત સ્વીકારી). શાહ-વેપારીએ આ મતલબ બર આણવા માટે લગભગ એંશીદગર રૂપીઆ વાપરી નાખી દેંક વખતમાં એ ઓદાના અધિકારની મનદ મેળવી; અને પોતે કરેલા કગરની શગત મુજબ દમ મીનાની મુદત બાદ બહેરામખાન ફરી પાછો હાકેમના ઓદાપર કાયમ થયો, અને નિશ્ચિન મને શાહવેપારીએ આદવાના કિલ્લાનું બાધકામ આગળ ચક્ષાવવા માડ્યું, અને ત્યાંથી નદીના કિનારે ઉપલાણે, બુગ્ગ ગદી સાથેનો, એક મજબૂત કિલ્લો બાધી તેમાં ઘણા બખરોના રગ્તા, જાલીલી ધંમાગતો. અને ઉચા મીરામદેવ (દીવાન ખાના) બનાવ્યા. તેને માટે કિલ્લેદાર, કોટવાજ, અને લશ્કર નીમી નાગની ફેણ જેની તોપો ગુન્નેપર ગોઠવી. પોતે વિશેષે ફરીને લાજ રહેતો. કારીગરો તથા બીજાઓ ત્યાં આવી વસ્યા અને રુખી થયા, અને દેંક વખતમાં એ (આખા જગાની) વસતી અદ્ભૂત વૈભવ બોમવવા લાગી. શાહ વેપારીએ પોતાના વદાણમાં આવતો માવ ત્યાં ઉનારી લેવાનું નદી કુર્મ અને તેથી કાયદેગર દાણ વગેરે (ની ગકમ નદી કવવા) માટે મુતમદીના નોકરોને ત્યાં જઈ યાદીઓ કરવી પડતી. આને લીધે દીન પ્રતિદીન મુરત બદગની શોખા ઓછી થતી ચાલી. લેખકના પિતાનો વિચાર હાવગના પવિત્ર ધામ (ધંબર તેની ખોટાઈ તથા ઉચ્ચતા વધારે) મક્કની હજ કરવાનો થઈ આવ્યો હતો તે હવે દદ થયો. કાપડ બખરના અખીનના નાયબ તરીકે લેખકને નીમવા માટે તથા હજ કરવા જવાની ગન મેળવવા માટે પોતે

મકરંબકિલ્લ દરરત વત્ખાકાન બેદરજખાન કે જેમની મારફત બાદશાહને
 અરજીઓ તથા વિનંતીઓ કરવામાં આવતી હતી તેને લખ્યું. તેણે પવિત્ર
 હજૂરશ્રીને તે બાબત, નિવેદન કરી નાયબના ઓદ્ધાપર લેખકને દાખલ
 કરવા માટે સૂચના દીવાનપર તથા લેખકના પિતાને કોઈ જાતની અડચણ
 પડવા ન દેવી તે બાબતના મુરત બંદરના મુનસફીપર ઉચ્ચ દુકમે મેળવી
 મોકલી દીધા. પરંતુ મુખારેઝ ઉલ્મુકે આવતી સાલનો વાયદો કરી
 (જવાબી) ગજ આપી નહિ, અને આવા શુભઘરાદાને અમલમા મૂકતાં
 અટકાવ્યા. દિ. મ. ૧૧૪૨ માં મુખારેઝ ઉલ્મુકે અંબીયખાન કે જે
 ત્રાસ ને જીલ્લમ કરવામાં હદની બહાર ગયો હતો, તથા જેની બદનામીનું
 પાત્ર ઉચેથી નીચે પડ્યું હતું (જે રસવા થઈ ગયો હતો) તેને ખસેડી તોપ-
 ખાનાના દારોગા શેખ મુજાહેદને તેની જગાએ નીમ્યો અને તેના નાયબ
 નરીકે તેના એક પુત્ર દલીપુલાને નીમ્યો. શહેર કોટવાળની જગા મદમદ
 અશરફની ફેશરીમા જમાદાર શેખ મદમદ ફાઝલને આપવામાં આવી.
 વરસાદની મોમમ પૂરી થતા અને ખેતરમાનો પાક લણ્યાઈ તથા ઉચકી
 લેવાયા બાદ, લરકર લઈ બહાર નીકળી પડવાનો લાયક સમય આવ્યો
 એટલે મુખારેઝ ઉલ્મુક બહાર પડી ગોલવાડ (?) ગોલેલવાડ તરફ
 ગયો. (લા) શીદારના જમીનદાર બહાદુરસિંગે રજુઆત કરી પેશકશ
 લરી દીધી, અને થોડો રમ્તો તેની સાથે જઈ પછી રજા લીધી. દરેક
 જગાએથી પેશકશ ઉવરાવતો મુખારેઝ ઉલ્મુક જૂનાગઢની પાડોશમાં
 માધુપુર ગામે આવી પહોંચ્યો અને તેનાપર દલો કંપો. એ જગા ધણી
 આબાદ હોવાથી ત્યાંથી પુષ્કળ લૂંટ મળી. પેટલાદ પરગણાના હિસાબ
 કિતાબ બાબત આજ અગસામાં મુખારેઝ ઉલ્મુક અને ફિદાઉદ્દીન કે
 જેને માથે એ (હિસાબકિતાબ)ની જાહેદારી પૂર્વે હતી અને જે આ
 વખતે મોમિનખાન દીવાનના ગુજરવા બાદ ખુદમકાન (ઐરંગઝેબ)ના
 સમયમાં જે ખેતાબ (મોમિનખાનનો) તેના બાપને આપવામાં આવ્યો હતો
 તેજ ખેતાબથી અન્માનિત થયો હતો, તેની વચ્ચે અણબનાવ ઉભો થયો
 અને તેને નોકરીપરથી બરતરફ કરવામાં આવ્યો. તે રસ્તામાંથી જ
 જુદો પડી ગયો અને અમદાવાદ આવતો રહ્યો. મુખારેઝ ઉલ્મુકનો દુકમ
 હતો કે તેણે શહેરમાં ગેહવું નહિ એટલે તે પાટનગર તરફ જવા ચાલી
 નીકળ્યો. દૂંધામાં મુખારેઝ ઉલ્મુક માધુપુરથી કચ્છના જમીનદાર પાસથી
 પેશકશ ઉવરાવવા કચ્છ તરફ રવાના થયો. (એ) કચ્છ ગુજરાતની સરહદ
 અને ઠંઠાના સગાની વચ્ચે આવેલું છે. ત્યાંનો જમીનદાર ધણા તાલુકા

તથા ગામીનો ધણી અને પુષ્કળ આમલની (ઉપજ)વાળો છે. ભુજનો મજબૂત કિલ્લો તોપ ને લડાયક સામગ્રીથી ભરેલો હતો. એ પ્રાંતના જમીન-દારોનો તે અગ્રેસર હતો. કચ્છી ઘોડા જે આખી દુનીઆમાં પ્રખ્યાત છે તે એ મુલકમાં (પિંઘ) થાય છે. મુખારેજ ઉત્તમુલકની મતલબની ખબર પડી જવાથી કચ્છના જમીનદારે તે પોતાના તાલુકામાં પ્રવેશ કરે તે પૂર્વેજ તેની પાસે પોતાના વડીલો મોકલી દસ લાખ મહમૂદી (મિકા) સુધી પેશકશી આપવાનું કબૂલ કર્યું કે જેથી તે ન્યાયી અભ્યો હોય ત્યાં પાઠો કરે, પણ તેણે એ વાત સ્વીકારી નહિ. કેટલાએક જમીનદારો જેમને એક રીતે તેની નેડે અણખનાવ દતો અને જેઓ તેના બરોબરીઆ હોવાનો દાવો કરતા હતા તેઓએ મુખારેજ ઉત્તમુલકને લીધી વાડીઓ ખતાવી (આશાઓ આપી) અને તેની પાસે પુષ્કળ પૈસા છે એમ જણાવી તેનું કામ ચતુ લાગી પાડ્યું, અને કહ્યું કે થોડો રસ્તો આગળ કાપશે એટલે તમારા મનની મુરદ ખર આપશે. ત્યાના ખારથી ભરેલા બીયાબાન કે જેને ગુજરાતી ભાષામાં રણ કહે છે તે રણનો વિસ્તાર પચીસ કોમ છે, ત્યાં ન મજે પાણી કે ન મજે ચરિ, એ (રણ) માણસોનો ભક્ષ કરે છે ને તેમના હોશકોશ ઉડાડી દે છે

એ નહેસ ખીણ અને અપશુકનીઆ જંગલનું

હરણ તે રાક્ષસ અને હોમા (ગુલ શુકનવાણ) પક્ષી તે ધ્રુવક;

તેની જમીન ગંધક કરતા વધારે સૂકી,

તેની હવા નરક કરતા પણ હૃદયને વધારે બાળે તેવી

એ પ્રદેશમાં રહેનાર તથા તેનાથી વાકેફનાર માણસોએ રસ્તાની મુશ્કેલી તથા અગવડો જાહેર કરી છતાં પોતે સોભને વશ રહેશે હોવાથી ચોનાના નિશ્ચયમાં અડગ રહેા

ત્યારે સ્વાર્થ જોર કરે ત્યારે દુખ મુખ જેવું લાગે છે,

બકરાના ટોળાથી ઉડતી ધૂળ વરને અંજન જેવી લાગે છે.

અને દરેક જાતની મુશ્કેલીઓ તે ગ્રેવી મમળ્યો, કાગળ દાનાવોએ કહ્યું છે કે,

રજ (દુખ ભોગવ્યા) વિના ન મજે ગજ (નાણું).

પોતાની તૈયારી ને જરૂર નેટલા આધખોગાઈ ને પાણી દરેક જાણમે લઈ લીધા. નજે આમાયેશ માટે તો જૂરા રંગનો અદગવો ઉંચા ગોળ ગોળાચમાન અઢકાગના ધુમટપર એક છેડેથી બીજા છેડા સુધી

બાધેસો જ હતો. એ રણ ઉતરી પાગ જવાનો નિશ્ચય કરી મવાગે તેણી
 તરફ કૃત્ય કરવા માઠી આટલી તૈયારી જા ધણાઓ તરમથી માર્યાગયા.
 હવે જ્યાંથી ભુજનગર તાનુકાના ગામ આવવા માડ્યા ત્યાંથી વરકરે તે ગામે
 પર છાપો મારી તેને હુદી લઇ મગમાની દીધા અને મટની પામે આવી
 છાવણી નાખી, અને (ચારે બાજુ) મોગ્યા બાધી અનુલવી બહાદુરોને
 નીમી ત્યા તોપખાનુ ગોળી દીધુ અને પક્ષે ગત દીવમ તોષોનો
 મારો ચનાવી યુદ્ધની ભઠ્ઠીને ગમ કરવા માઠી જમીનદારે મનાહ કરવા
 માટે ઘણો વગવસીતો ચનાવ્યો, પરંતુ મામા પક્ષની માગણી પૂરી કરવી
 અશક્ય ટોવાથી કાંઈ કાયદો થયો નહિ, તેથી ન છૂટકે તેણે પણ આમ-
 પાસને આજુબાજુના ગામે ઉજાડ કરી, મગમાવી મૂખી સહજ પણ
 દાણોપાણી કે ધાસચારો ગ્રહેવા દીધા નહિ દરેજ તેજ (ઝંપી) ઘોડે-
 સ્વારોની ટૂંકડીઓને બહાર મોકલી દાણો ને ધાસ (મામા પક્ષને)
 મળવાના રનાઓ બધ કરી દેવા માડ્યા દાણો, ધામ, બગતણુ અને
 છાવણીની બીજી જરૂરીઆતો કે જેને હિંદુસ્તાનની ભાષામા “ધી”
 કહે છે તે મેળવવા માટે (છાવણીથી) બહુ દૂર જવું પડતું
 હોવાથી મુખારેજ ઉત્તમ કે તે મમ માટે એક મજબૂત ટૂંકડી તૈયાર કરી
 જમીનદારના ઘોડેસ્વારોને તેમની હીનચાનની ધણે ભાગે ખબર પડી જતી
 ટોવાથી તેઓ ટુગરી પ્રદેશના સાડા રસ્તાઓમા તેમની જોડે ગપાઝપી
 કરતા વખતો વખત આ મામના મબધે વાતચીત કરવાને બહાને
 જમીનદાર કપટ કરી (હુઆઇથી) કામ લખાવતો ગ્લો, અને એ પ્રમાણે
 લગભગ દોઢ મહીનો ચાલ્યો ગયો અને (પરિણામે) લશ્કરને દાણોપાણી
 ને ચારો ધણા ઓછા મગવા માડ્યા ને તેની પણ હદ આવી રહી અને
 દીન પ્રતિદીન સિપાઈઓ તથા જનવરોની સ્થિતિ બગડતી ચાલી તોપ
 ખેચનાગ બગદો ને ખચ્ચરોની મટાટી સખ્યા મોતના ખેતરમા ચરના
 ચાલી ગઇ, એટલામા પૃથ્વીપતિની દરબારમા ગ્રેહના વખવોના પત્રોપગથી
 સૂખાના ઓદામા રેરકાગ ચવાના મમાચાર મળ્યા, તેથી ન છૂટકે પોતાને ઘેરો
 ઉઠાવ્યો પડ્યો અને રાધનપોગ તરફને રસ્તે કે જ્યા માર્ગમા ગજુ ઓણ
 આવે છે તે રસ્તે પાછા ફરવાનું ટોન વગાડ્યું અને રાધનપોગ આવી
 પહોંચ્યો જવાનમર્દખાનના જે સગા વહાવા ત્યા ગ્રેહતા હતા તેમની
 પાસે શોક દર્શાવવા તથા તેમને દિનાસો આપવા પોતે જાતે જઈ એ
 સગામાથી જે પાછળ ગ્રેહતા હતા તેમના મનની ઘાનિ કરી પોતે અમદાવાદ
 આવ્યો એજ સાવની મફરમાગની ઓગણીસમી તારીખે સૈયદ અકીન-

ખાન કે જે ત્રણ હબરીની જાતી તથા હબર સવારની મનસુખ અને
ગોધરાની ફેજદારી ભોગવતો હતો તે કુદરતી મોતે મરી ગયો. પવિત્ર
ઝીલકદ માસની વીસમી વારીએ ઈશ્વરની જોડે ઐક્ય (યોગ) પ્રાપ્ત કરેલા
(યોગી)ઓમાં એક એવા શાહ અલી રજા મરહૂમી ઈશ્વર શરણે પામ્યા
અને પોતાને રહેવાનું મકાન કે જે જહાદરશાહની સત્તનતના સમયમાં
તેમને ઉતરવા માટે આપવામાં આવ્યું હતું તે મકાનના ચોકમાં તેમને
દાટવામાં આવ્યા.

બહોરા કોમની મહોટી જમાતમાંથી કેટલાકનું જન્મે
મસ્જિદમાં માર્યા જવું, અને તે જમાતનો શેખ
અબ્દુલ્લા કે જે ત્રીસ વરસના ઐકાંત
વાસ બાદ સભામાં હાજર રહેવા
માટે બહાર નીકળ્યો હતો
તેનું પકડાવું

ભુજનગરના ઘેરને લીધે ત્રિપાઠ્યોને બહુ મુશ્કેલીઓ વેદવી પડી
હતી તેથી અને વળી તેમના આવડા તથા ચાલુ પગારની રકમ ચઢી
ગએલી હોવાથી તેમણે તે મળવા માટે મખત તક્કો કરી રમખાણ ઉભું
કર્યું. ત્રિપાઠ્યોનો આ દગો ચમાવી દેવા સુગારેઝ ઉત્તમુદ્દ, પ્રજા અને
રેયત પાસથી વેરો ઉઘાડવાની તદ્દમીર કે જે અત્યાર પહેલાં પણ વખતો-
વખત કારગત નીવડી હતી તે અમલમાં મૂકી એક રકમ નક્કી કરી. આ
આણગમતા તથા દર તથા નાપસંદ રિવાજની શરૂઆતથીજ બહોરા કોમની
મહોટી જમાત, કે જે સુન્ની જમાતવાળી હતી, તેના પર હિંદુઓ પર નાખ-
વામાં આવતી રકમનો ત્રીજો ભાગ, નાખવાનું ઠેરવવામાં આવેલું હતું, તે
રકમ વસૂલ કરવાને અમલદારો નીમાધ ગયા. સૂબાની બદલી થવાની ખબર
ખરી હતી તે ઉપરથી, સાહસ કરી, આખી બહોરા કોમ ટોળે મળી, પોતાની
દુઃખી સ્થિતિ બાબત તથા જે વેરો તેમણે આગળ વખતોવખત ભરી દીધો
હતો તે વેરો (આ વખત) આપવાની અશક્તિ દર્શાવી અરજ કરવા
બાબતનું બહારથી ડોળ કરી, અંદરખાનેથી, તેની બદલીનો વાત સાચી હોવાથી
તથા ચાલુ આવ્યાજ કરતી હોવાથી સુગારેઝ ઉત્તમુદ્દ, પ્રજા મળવો કરી ઉઠે.

અને ગર્વ તથા મગરૂરી લગેના બોનને સાચા ગણી અતઃકરણમા ધ્યાન આપ્યું હતું અને જે વચનોને પતથગમા ચતા ઇતગકામની માફક પોતાના હૃદયમા પોતરી રાખ્યા હતા, તેમણે એ રોજને જોતાજ જે ગેબી ફોજ આવી પહોચવાની આગાહી થઈ હતી તે આગાહી સાચી પડશે તે બરોએ ચાનાડી વાપરી, બળગના ગમ્તાપગ આવેની દુકાનોના બપરાપગ ચઢી જઈ તેના પગ ઈટ અને નળીઆનો મારો ચનાવવાનું માહમ કરવા માડ્યું તેમને નમીહત આપબને વિચારે અનાયારે પોતાના સાથીઓને દુઃખ ક્યોં કે તેમને પમ્ડી બાધી લેવા એ પ્રમાણે થોડા પમ્ડાયા ને જખમી થયા એમ્તેજ એ ગેમી લસર મદદે બાવી પહોચવાની બીજઓની આશા નષ્ટ થઈ ગઈ અને તેમણે પોતાના ચમત્કમ બનાવવાની એખની વાતોને વિમ્મ તીની અભરાધપર ચઢાની દઈ ન્હાસી જવાનો રમ્તો પમ્ડ્યો

એ માન શહેરી માણસ પામથી લસરૂરી મિપાધના શીર્ષની આશા ન ગખ આમ્તેનો તતારવો આમરનો તારો કેમ બની શકે ?

અને જે મ્હોટી મખ્યા છાપગએપગ, મગ્ગિદના દરવાજપગ અને રમ્તાએપર (એ ગેમીલસરૂના આવવાની)વાટ જોતીએસી રહી હતી, તે પણ પેલા ન્હામી છટનાગએ બેગી ન્હાસી છૂટી (બદાર નીમ્ળી ગઈ) અને રોખ જે મહેબ (માન) આગગ પોતાના ખાસ માણસો લઈ બેગી રલ્લે હતા તેની પામે તો થોડાં (મુગીબર) જ માણસો રહી ગયા એવામા અનાયારે એકદમ અને ત્વરાથી મગ્ગિદના દરવાજાનો કબજો લઈ લેવાનો (નક રને) મ થોં બને રોખ તથા તેના સાથીઓને પમ્ડી લેવા માપુ માને અદગ મોખ્યા તે (અદગ ગહી ગએલી) ટાળીએ અમાવની દાન માથાપગ મુખી સામે થવા રૂપ હાય આગગ ક્યોં તેમાથી કેટલાએ, એ એમતવાસી રોખના આગમનને પ્રતાપે નાશના બોધગ (કબર)મા એમત વામ બોગવના ગયા, અને બધીના ધાયવ થયા મરિજમા લોહીનીનદી વલેયા માડી તનવારના ધાથી બચેનાએએ મ્હોજમા ધાસનું તરણુ લઈ છૂટા મેગ્યો અને તે કામના કેટલાક માતમર અને મુખ્ય મુખ્ય માણસો જોડે રોખ પણ તમ્દીરના પળમાં ૨૦ પકડાયો અને એનાચમ તમર અને એની રોખી (એનું રોખપણું) નષ્ટ થયા રોખની ન્દેસ વર્તણુમે લીધે એ કામને આપવાનો વેરો બેનગે થયો અને દૃઢ વખતમા તે વચન પણ ધઈ ગયો

શાળો માણસ શા માટે એવું કરે છે

કે જોથી હાયના મ્યો દેવે વાગે ?

તે દીવસથી ટોળે મળી પોતાની સ્થિતિની દાદ ફરીઆદ ઝાહેર કર-
વાની ફરી ટોળની હિમત ચાલતી નથી. હિ. સ. ૧૧૪૩ ના પવિત્ર મોહરમ
માસની ચૌદમી તારીખે આ બનાવ બન્યો. હુસેનઉદ્દીનની ફેરફારીમાં
મુખારેઝ ઉત્તમુ'કે અબદુલ અઝીઝખાનને શહેર કોટવાળ બનાવ્યો. ખિલા-
ફત અને પૃથ્વીપતિના દરબારમાંથી લેખકને સાતસોની જત મનસખ,
એકઝો સવાર તથા હુસેન મહમદખાનના ખેતાબનું માન મળ્યું.

વીરમગામના દેસાઈ ઉદેકરણુનું માર્યા જવું, અભેસિં-
હની સામે લડવા મુખારેઝ ઉલ્મુલકનું બહાર પડવું,
અને સલાબત મહમદખાને આ નાશવંત દુની-
આનો ત્યાગ કરવો

આ સાક્ષના બનાવોમા વીરમગામના કારભારી ઉદેકરણુ દેસાઈનું
માર્યા જવું એ છે. એ હકીકતની વીગત એ છે કે ત્યાના કસબાની દોલત
મહમદ ટાંકનો અલી નામે ભાઈ હતો તેને ને એને કોઇ કારણે લીધે
દુશ્મનાવટ થઇ હતી, તેથી તેણે લામ જોઈ એક દહાડે રાતને વખતે
જાગ્યાનો ધા કરી તેનું ખૂન કર્યું સલાબત મહમદખાન કે જે એ ગામના
ફોજદારનો નામજા હતો તેણે એ વાત જાતે શહેરમા હતો ત્યાં સાબળી.
તેથી મુખારેઝ ઉત્તમુ'કની જગ લઈ કમખાતીઓને નસીદત આપવા તથા
સૂચન કરવા સીપાઇઓને બેગા કરવા સાબરમતીને પેચે કિનારે બાહરી
ગામે આવી તેણે મુકામ નાખ્યા પરંતુ ધરે એવું ધારેલું તેથી બેજ
દીવસ બાદ લગભગ એક પંજા દહાડે ઉમે તેને ડાગળીઉ (કોલેરા) થતાં
જ તે એકાએક મરણ પામ્યો તેના મરણની ખબર મળતા પહેલાં સંજે-
મવસાત મુખારેઝ ઉત્તમુ'કે ઝાહેરમા વીરમગામ જવાનું બહાનું બતાવી,
પરંતુ ઝાહેરખાનેથી મદારાજન જે ઝાહરા મુશી આવી પહોંચ્યો હતો તેને
ઝાહરામા માટે નૈવાળી કરવા તથા સરખમ બેગો કરવા, એકાએક, કામ
પાળ કાળુ વિના, એકઝો (૫૩) નવાઝ થઈ ભાદના બાગની જે બારીનદી
પર પડે છે તે જગે પોતાના આમ ચાલુમોમાંથી જે દાગર દત્તા તેમાંથી
ચોપાંકને માથે લઈ સલાબત મહમદખાનના મુકામપર આવી પહોંચ્યો,
અને તેની દાગર નાગ્દોનગર જોઈ આજમ્ મોઆજમ (ની દરબાર) ના
મુમદ પામે આવી ઉપોં અને (એટવામા) તળ્યો, સામીયાવા, અને

સિપાઈઓ એક પછી એક આવી પહોંચ્યા અને ત્યાં મુકામ નાખ્યો. સલાબત મહમદખાન છવતો હતો કે મરી ગયો હતો તે નહીં ન થઈ શકતું હોવાથી, મગજે લોહી ચઢી ગયું હશે એવા ખ્યાલથી સાગને વખતે તેને શહેરમાં લઈ આવ્યા, પરંતુ કાંઈપણ ઉપાય કેઈલાજ થઈ શકે એવી તેની હાલત રહી હતી નહિ અને એના મૃત્યુનો અમય આવી લાગેલો હોવાથી (દવાદારથી) કાંઈ દાવદો થયો નહિ. મુખારેઝ ઉલ્મુસ્તે થોડા દીવરામિપાઈઓ, અસબાબ અને લડાઈના હતીઆર બેગા કરવામાં ગળ્યા, એટલામાં ખબર આવી કે શહેરથી પચાસ કોસ દૂર આવેલા પાલણપેર સુધી મહારાજ આવી ગયો હતો, તેથી પોતે કૂચ કરી સાબરમતીને પેચે કિનારે ઉત્તરમાં, શહેરથી બે કોમ દૂર આવેલા કાલી ગામ આગળ જોધપૂર જવાના રસ્તાની સામેજ છાવણી નાખી, તથા મહમદ અમીનબેગ અને અલાયાર બક્ષીને બધા મળી ચાર હજાર સવાર અને એટલાજ બંદૂકચી, પાદાર, આરબ અને બક્ષારીઓમાંથી તથા બીજા પાચસો સવાર અને એકહજાર પાચદળ આપી, પોતાના હોકરા શાહનવાઝખાન પાસે મોકલ્યા અને શહેરને સાચવના તથા બચાવવાનું કામ તેમને સોંપ્યું, અને આશરે બેહજાર મણુ સીસું, દારૂગોળો તથા તોપખાનાના બીજા જરૂરીઆત સામાન સાથે, લગભગ સાતસે ન્હાની મોટી તોપો, અને આશરે એકહજાર ન્હાની તોપો (Swartha, બળદ કે હંટપર લઈ જવાય તેવી) ને છાવણી ફરતી સાકળથી બાંધી-બેંડી દઈ, -લડાઈની ધ્વજા રાખતો પોતે મહારાજના આવવાની વાટ જોઈ બેઠો. આ વખતે એની જોડે વાનચીત કરવાની જેમને છૂટ હતી તેવા એના કેટલાએક શુભેચ્છકોએ સવાલ કર્યો કે, એક હાથપર હુજૂરગીને લખનાં રહેવું કે અને સૂબેદારીપરથી છૂટો કરો, હું સૂબેદારીથી કટાણી ગયો છું. એણે જાહેર કરતા રહેવું, અને બીજા હાથપર હવે ન્યારે તેમના તરફથી નીમાઈને સૂબો આવે છે ત્યારે તેની સાગા થવા ને તેનો વિરોધ કરવા તૈયારી કરી, એમાં શું આશય રહેલો છે ? તેણે જવાબ આપ્યો કે જે હકીકત તમે કહી તે ખરી છે. લશ્કરના આગવા તથા ચાલુ પગાની રકમ ધણી વધી ગઈ છે તે આપવાની તથા તેની જવાબદારી માથે લેવાની (મારમાં) શક્તિ રહી નથી; વળી હુજૂરગીની પાસે રહેનારા રાજ્યગથબોએ તેમની પવિત્ર જનાબમાં મારે માટે અથોઅ વેળો કલ્લા છે; તેમજ નવો નીમાએલો માણસ તથા તેના સાથીઓ વળી મુસલમાની ધર્મ પાળતા નથી. તેથી જો હું માર્યો જઈશ તો સિપાઈઓના તકાદ માથી છૂટીશ અને મને ચઢીદ (ધર્મ માટે પ્રાણ આપનાર)ના મોટા દરજ્જાનું માન મળશે અને

જો પરિણામ એનાથી ઉલટું આવશે તો પણ થોડા ઘણા કાફરોને તો હું
મારી નાંખી શકીશજ. વિજય મળવો કે નહિ એ ઈશ્વરના હાથમાં હોવાથી
કદાચ એવું બને કે મ્હારે હવે આ સૂબામાં વધારે રહેવાનું ન થાય, તો
પણ કાંતો મરવું કે કાંતો (મારવું) જીતવું, એ સિવાય બીજું કાંઈ થવું
એ વાહીયાત (છે એમ) જાણી તમારે તે માનવું નહિ. કારણ આ બેમાંથી
એક પરિણામ આણુવા સિવાય મારો કોઈ પણ ત્રીજો મુકો નથી. ગુલામ
મોહીયુદ્દીનખાનના નાયબ તરીકે આ અરસામાં મીર ઈસ્માઇલ જૂનાગ-
ઢની ફૈજદારીપર ગયો અને પોતાની જગા સંભાળી લીધી અને શેરખાન
આવતો રહ્યો.

મહારાજ અભેસિંહની સૂબેદારી, સૂબા આગળ તેનું
આવી પહોંચવું, નવા નીમાએલા તથા ખરતરફ
થએલા સૂબેદારો વચ્ચે લડાઈ તથા સલાહ (થવી),
મુખારેજ ઉલ્મુલ્કનું રવાના થવું, અખદુલ
ગનીખાન તથા તાલેખ અલીખાનની દીવાની
અને અખદુલ હુસેનખાનની નાયબગીરી

(કામ કરવાના) દિવ્ય પ્રદેશમાં મહાસનાર હજૂરશીના અંતઃકરણમાં
જે નિશ્ચય થયો હતો, અને જેને લીધે નાણાની ઘણી મ્હોટી રકમો મુખ્વા-
રેજ ઉલ્મુલ્કને આપવામાં આવી હતી, તે નિશ્ચય મુખ્વારેજ ઉલ્મુલ્કથી પાર
પાડી શકાયો નહિ, અને જોરજુલમથી વેરા ઉધરાવવાની, દડ વસૂલ કરવાની,
લેણા તથા રૂપતને પકડી કેદ કરવાની ફરીઆદો વારંવાર એ ઈનસારી
કચેરીમાં આવતી હોવાથી, અને કોઈક બાબતમાં તેની અને અમીરઉલ્-
ઉમરા સમસામ ઉદ્દીલત કે જેના જોરાવર હાથમાં શત્રુપ્રત્યારનું તંત્ર
હતું તેની વચ્ચે અણુજનાવ થવાને લીધે, તેમજ મુખ્વારેજ ઉલ્મુલ્કને જે
દરમિયો મળતો હતો તે બંધ થઈ જવાથી તેની વારંવાર અરજીઓ એવી
મતલબની આવ્યા કરતી હતી કે તેને સૂબાના મોદા પરથી છૂટો કરવો,
એ સમજાવેને લીધે (તેના પ્રત્યે) પવિત્ર હજૂરશીનું મન ફેરવાવી નાંખવામાં
આવ્યું, અને જોધપૂરના રાજા મહારાજ અબેમિહ કે જેને અએનમાદ
ઉદ્દીલા જોડે દોષ્ટી હતી તેને પોતાની સાથમાં (પક્ષમાં) લઈ લેવા માટે

ખિવાડત અને જૃંધીપનિના દરબારમાંથી ખાસ પોશાક, જવાદે, તથા
 એક હાથી અને માદી ખજાનામાંથી અદાર લાખ રૂપીઆ ગમાવા (લશ્કર)
 ના ખર્ચ માટે આપી, સાથે રસાલો મોકલી, સન્માનિત કર્યો; તેમજ ન્હાતી
 મોદી મળી પચાસ તોપ, તેને લગતો સામાન, તથા નોદરો ને માણસો
 (તોપચીઓ, ગોવદાઓ), ઉચ્ચ મરકાટથી મુકર કરી, મુખ્યારેજ ઉમુલ્કની
 કેરબદલીમાં તેને અમદાવાદ સુવાના નાજિમના ઓદ્દાપર નીમી, જવાની
 રજા આપવામાં આવી મહારાજની જોડે જતા રમાલાના દીવાનની તથા
 નુરત બદના મુતસદ્દીની જગાએ બહેગમખાનની ફેબદલીમાં મુસ્તશીદ-
 ખાન કે જે વડા કોશના ઓદ્દાપરથી બગતરફ થયો હતો તેને નીમવામાં
 આવ્યો. રમાલાની ફાજના બહી તથા ખબરપત્રીનો ઓદ્દો (તાલ્ફો) તથા
 ખાદનગરમાં આવીને ગ્લો હતો તેને (કૃપાગહે) આપનામાં આવ્યા,
 તથા વડોદરા, હમોઈ ને હરચની ફાજદારી સંપદ ઉઝમત ઉલ્લાખાન
 બાગને આપનામાં આવી અને એવો હુકમ કરવામાં આવ્યો કે સદરહ
 મહાલોની ઉપજ મહારાજ જોડે મોકલવામાં આવેના રસાલાના ખર્ચ માટે
 આપતા ગેરુ મહેમદખાનના જાગીરદાર મુખલેસખાનને જાગીરની વ્યવસ્થા
 કરવા માટે જવાની રજા મળી. સિપાઈઓ ભેગા કરવા તથા લશ્કર
 તૈયાર કરવા મહારાજ પોતાને વતન ગયો, અને લગભગ વીસહજાર સવારો,
 મારવાડી અને નાગોર રાજપૂતોની જાતમાંથી, ભેળા કરી પોતાના ભાઈ
 જળ ખખ્તસિંહની જોડે આણી તરફ આવવા નીકળ્યો, અને મજલ કાપતો
 ને કૂચ કરતો પાલણપોરની પ્રાકાશમાં આવી પહોંચ્યો ત્યાંના ફાજદાર
 કરીમદાદખાને તેને આવકાર આપ્યો અને પોતે તેની સાથે થઈ ગયો.
 પોતાને દાખલ થતા અટકાવવા તથા પોતાની સાથે મુદ્દમાં ઉતરવાને ધરિદે
 મુખ્યારેજ ઉમુલ્કના બહાર પડવાના સમાચાર સાંભળી મહારાજએ છુપી
 રીતે સરદાર મહમદ ગવરની જે શહેરમાં રહેતો હતો તેના પર પોતાના નાયબ
 તરફિની (તેની નિમણૂક કરવાની) સનદ તથા રૂપીઆ વીસહજારની હુડી
 મોકલી, લખી જણાવ્યું કે જો બની શકે તો શહેરનો કબજો લઇ લેવો.
 તેણે ગુજરાતીઓની એક ટૂંકડી ભેગી કરી અને યોગ્ય પ્રસંગ ને તક મળ-
 વાની રાહ જોતો બેઠો. હવે શાહબખ્શખાન, મહમદઅમીન બેગ તથા
 અલાયારે ફાજ તૈયાર રાખી, શહેરનો ખચાવ કરતા કોટના દરવાજા ઉઠી
 ચણી લીધા હતા, અને કોટના પુરજ ને દીવાલો તે કામના અનુભવી
 માણસોના હાથમાં સોંપી દીધા હતા, તેઓ કિલ્લાના ખચાવના સાધનો

સાથે રાત ને દીવસ સાવચેતી ને દુશીઆરી વાપરી એક ફાણુ પણ ગાફેલ કે બેદરકાર રહેતા ન હતા, તેથી સરદાર મહમદખાનને પોતાને કરવાના કાર્ય માટે સાદસ કરવાનો પ્રસંગ મળ્યો નહી. દૂકામા ન્યારે શહેરથી ચાલીસ કોસ દૂર આવેલા સિદ્ધપોર ગામે મહારાજા આવી પહોંચ્યો ત્યારે જવાનમદખાન અને સફદરખાન કે જેઓ પોતાના કાકા સલાબતમહમદખાન અને મુખારેઝ ઉલ્મુસ્ક વચ્ચેના સારા સંબંધને લીધે રાધણપોરમા એક બાણુએ ખેંચી રહ્યા હતા તેમણે મહારાજાના બળની હકીકત સાબળી કૃતચંતાને અકૃતચંતામાં બદલી નાખી, અને સમય સમજી જઈ ખૂણે ખેંચી રહેવું અને તેની સાથે વિરોધ કેળવવો તેના કરતા એ નવા નીમાએલા સૂખા સાથે દોરતી કરી વર્તવું વધારે પમંદ કર્યું અને તેને આવકાર આપવાના ધરાદાથી થોડા માણુએ ભેગા કરી તેઓ મહારાજાને મળ્યા ગયા. વળી લડાયક સિપાઈનો ધંધો કરતા ધણા ગુજરાતીઓ તથા હમખાતીઓ પણ ઉમેદવારી કરી તે (દૂકડી) મા શામેલ થઈ ગયા. આગળના દીવાન મોમિનખાનનો છોટ્ટો મહમદ ખાકરખાન પોતાના કાકા અબદુલગનીખાનની રજા લીધા સિવાય પોતાના પ્રણુ ચાર ગોઠીયાઓને લઈ કોઈને ખબર આપ્યા સિવાય શહેર બહાર નીકળી આવી મોમિનખાન કે જે મહારાજાની સાથમા હતો તેની પામે આવી પહોંચ્યો. કૂચપર કૂચ કરી મહારાજાએ શહેરથી પાચ કોસ દૂર આવેલા અગ્રાલજ ગામે આવી ડાવણી નાખી. ખીન્ને દીવસે સાબરમતીને કિનારે અને (શહેરથી) એક કોસ દૂર આવેલા મોઝીર ગામ પાસે આવી દીવસ આયમતા મુખારેઝ ઉલ્મુસ્કની ડાવણીની બાણુ તરફ મોરચાઓ ઉભા કરી ત્યા મુકામ કર્યો. મુખારેઝ ઉલ્મુસ્કને તે ખબર મળતા તેણે આવે ગોળા નાખે એવી કેટલીક તોપો સાથે એક દૂકડી નહી કરી કે જેનું કામ નદીપાર ઉતરી મહમદ અમીનખાનનો બાગ કે જે મહારાજાની ડાવણીની સામે તથા એ ડાવણીપર નજર પડે એવી ઉચી જગાએ આવેલો હતો, ત્યા જઈ ત્યાંથી તોપનો મારો ચલાવવો, એ હતું. વળા રાત્રે પણ ત્યાજ રોકાઈ એકી કરવાનું (તેને સોપવામા આવ્યું) હતું. કેટલીએક તોપોનો મારો સામે આવેલી ડાવણીપર અસરકારક નીવડ્યો, એટલામા દીવસ પૂરો થયો.

જમશેદ જેના પાયાવાળા સર્પ આયમ્યો,
અને એકાએક પૃથ્વીના પોશાક (કાળે) અંધકારમય કરી નાખ્યો.
બંને લશ્કર લગાઈના (એ) વિચારમા દગા
કે કાલે કોનું નગીજ તેને ધારી આપશે.

ગાનીના અધાગમા બને પક્ષ તરફથી ચોખીદારો બહાર આવી સાવ
 ચેતી અને ડુરીઆરી બતાવના લાગ્યા નવા નીમાએના અને બગતગ્ધ
 થમેના અને સૂનાઓએ મવાગ પટે ધ્વી રીતે લગાઈ કગવી તેનો વિચાર
 નવા પોતાના વિચારો માથીઓ, સગદારો અને મુખ્ય મુખ્ય અમનદારોની
 નમા મેગની આખી ગતનો ઉભગરો ધ્યો જીજો દીવસે ત્યાગે ઉગમણી
 વિશાના મુનને આથમણી તરફ દૂર કરના માગે પોતાની સોનેરી પડથમ
 વગાડી પ્રમાન ૥ ઝૂપી નેવે અથપર મવારી કરી ત્યારે મુખારેઝ ઉત્તમુ
 લાઠને માટે તૈયાર થઈ માગી બાલુવાગા લરમર ગોડની આવી પહોચે
 તેની વાટ જોવા માડી આગની ગતે થએલી મસવત મુજમ એ જગાએ
 ઉભા ગહી લગાઇ લડવામા તથા લરમર ગોડવામા મહાગમએ નાભ જોયો
 નહિ અને તેથી ગુજરાતનાગીઓના બતાવેના ગત્તા મુજબ પોતે જે ગતે
 આન્યો હતો તે ગતે પાછો ફર્યો આ જો જો ત્રણ કોસ ઉપર ચડ્યો અને
 રાહેરની પશ્ચિમે જે જગાએ પહોચા આગમ મોઆગમની દરગાહના ધૂમટની
 ૧ જુમા મુખારેઝ ઉત્તમુ ૨ મુખમ નાખી પડ્યો હતો તે જગાએ દીવસ
 પૂરો થતા આવી પટોચો અને ત્યા ડેરા ઠોક્યા સાબરમતી નદીનો પેની
 તરફનો મિનારો ૩ જેની જમીન ઉચાણુમા આવેલી છે ત્યા આવેલા પરા
 ઓના ધરની દીવાલો અને ન્યા ચહેરો કોટની દીવાન અને નદીના પાણી
 વચ્ચે થોડુંજ છેદુ છે અને ન્યાથી તોપના ગોળા ત્યા પહોચી શકે છે, તે
 (દીનાલો) નુ ગણણુ લઈ માટની અદરના કિ નાની સામે તથા નદી તરફ
 આવેના કોટની દીવાન સામેના પગના દરવાગ તથા નદીપાર ઉતરી ત્યા
 જવાના ધાગને મજબૂત (કિલ્લેમદ) બનાવી મોરચા બાધવાનુ મમ, તે
 કામના અનુભવીઓને માગવાડી પડાવનાને, તથા જવાનમદખાન અને
 મફદરખાન બાખીને મોપવામા આવ્યુ, અને તેજ દીવસ પૂરો થતા સુધીમા
 તો થોડી તોપો લાદના કિલ્લાપર છોડવામા પણ આવી ખીજ એમ દૂકડી
 શરેગની દક્ષિણ બાજુએથી નદીપાર મોખી ઉગત ગાહ લીખન (ધમિગ
 એમની મર પવિત રાખો) ની દરગાહની જોડાનેક તથા બહેરામપુર
 આ નયનપૂતની ગદી કે જેમા ફાજલ રહેતો હતો ત્યા આવેના પગઓનો
 ખજો લેવો તથા (શહેરને) ઘેરો ધાનવાના વિચારથી ત્યા મોરચા ઉભા
 કરવા માટે નીમવામા આવી તે દીવસનો બાકી રહેતો બાક તથા આખી
 ૧૫ મોરચાઓની વ્યવસ્થા કરવા તથા તેને મજબૂત બનાવવા તથા તોગો
 નો મારો ચનાવસમા બે પથે વીતાડ્યા છેક સાજ પડની વખતે મુખા
 રેઝ ઉત્તમુને આ બામતની ખાત્રીની ખગર મળી પછુ દીવસ ઉગ્યો

નહોતો તેથી તેજ જગાએ મુકામ કામચલાણી આવેતી અને દૂરઅદિશી વાપરી લડાઈના સરમામાન, થોડી ન્હાની તોપ અને દૂર ગોળા ફેંકે એવી તોપ સાથે એક ટૂંકડીની પોતાની જાવણીની લગોલગજ આવેલા કાલીના કિલ્લાનો બચાવ કરવા, મોકલી તથા દૂર ગોળા ફેંકે એવી તોપોના તોપ-ચીઆને શાહીબાગની લગોલગ આવેલી મલેક મકમુદ ગુજરાતીની મસ્જિદ કે જે મીયા ખાનચિસ્તીને નામે મશહૂર છે તેની આગામીપર મોકલ્યા. ખીજે દીવસે

પ્રસાનને વખતે જ્યારે અગ્નિમય સૂર્યે

ગતના ચહેરાપરનો અધકાગમય પુરખો બાળી નાખ્યો,

ત્યારે ફૂલ કરી ફરીઆખાન ગુજરાતીના ગુબજની પામેનું મપાટ મેદાન કે જે બાગની મામે આવેલું છે ત્યાં મુકામ નાખ્યો અને થોડી વધારાની તોપો, થોડો દાગોળો તથા ખીજે થોડો સરમામાન, સવાર તથા ૧૫૬૬ની એક ટૂંકડી સાથે શહેરમા મોકલ્યા, અને પોતે તે દીવસ ત્યાજ ગાળ્યા. તે આખો દીવસ શહેરના રક્ષણ કરતા કોટ ઉપર તોપોના માગ રૂપી જગ આણુ રહ્યો. આનો લાભ લઈ મહાગજના માણસોએ પગાઓના દરવાજા તથા રસ્તા છટથી ચણી લીધા, અને ઉડી ખાઈઓ ખોદી નિગતે (આ) બચાવના બાધકામેની પાછળ રહી માધારણ અને દૂર ગોળા ફેંકતી તોપો વડે લડાઈ લડવા મડ્યા હવે તે બાજુએ જમીન ઉંચી હતી તેથી તે (માધારણ અને દૂર ગોળા ફેંકતી) તોપોના ગોળા આ બાજુ અને આગ કરીને ભદ્ર (અર્ક) ના કિનારા પડી અમરકાંક નીચડના અને આ બાજુથી ફેંકાતા ઘણાખગ ગોળા ધૂળની ટેકરીઓ પર પડતા. ખીજે દીવસે એટલે ખીજે ગળી મહીનાની આશી તારીખે જે જ્યારે પરાંદની મ્વેનના મીના અધકાગરૂપી ગર્વ (ખાડા) માથી કિલ્લાના કિનારા પડી ત્યારે યતનનવા આ મ્વેન અશ્વપર બેઠી તે બદાર આપ્યો,

અને અગતી તબક્કા તેના આનમાંથી બદાર કાઢી.

દીવસ ઉગવા બાદ આશરે બે ત્રણ કલાક થયે મુબરકઉલુમુ બદાર પડી લડાઈ કરવા તથા મામે આવેલા ગોળા તોડી પાડવાને ઈગરે ઘેરે-ત્યારે થઈ મહેરના મટ નગર પીઠ ફેંકી સામગમતીની મેતીમા ઘોડો દોડાવ્યો, અને મોરબો ફે

આપણે જોઈએ કે (આ) કરતું આકાશ

પૃથ્વીના નીચાણમાંથી મેળા માયને સૂર્યના ઉગ્યાનું જુદી ઘડી જાય છે,

• કાજુ તેને તે નિજ પાસે દરવાજા આવેલો છે.

અથવા તો આ અગ્નિર આકાશનું ચક્ર

આ યુદ્ધમા કોનો નાગ કરે છે.

પ્રુદ લગાઇ આવતી વખતે આપણે જોઈએ કે

કોણુ મીણુ જોવો યદ્ધ જય છે ને કોણુ પાતર જોવો મદે છે.

જે ત્રણ વખત તોપખાનાનો મારો સામેના મોરચાપર ચલાવી પોતે જાયો માર્યો, અને ચમકાગતી વીજળી અને તોફાની વટોળાંઆની ત્વચાથી નદી ઉતરી ગયો. ધરિયામી ધર્મના બહાદુર સિપાઇઓ (ગાઝીયો)એ કાફરો જોડેના એ યુદ્ધને જિહાદ (ધર્મયુદ્ધ) માની લઇ તે યુદ્ધમા માર્યા જવુ એટલે શરીફની પદ્ધતી તથા ઉંચું પદ મેળવવા બગબર ગણી કીર્તિ ભરેલા આક્રમણ અને વીગતા ભરેલા દુમવા કર્યા. (તેમની) સામેના મેદાનમા યોડાપર જેમી દુમવો કરવા જેટલી જગ્યા નહતી તેથી પગપાળા પાયદળે મદાનગીરથી માલસ તથા દિવાવરી પૂર્ણ બહાદુરીનો પગ, ટેકરીઓ ઉપર ચઢી જવા માટે તથા બચાવના બાધકામે તોડી પાડવા માટે, લબાવવાની દિંમત બતાવી, દોડવા માડ્યુ. વિરોધી પક્ષ તરફનો, દીવાયોની પાછગથી તથા છાનણીની પાછગથી ચતો લાખ પછાની તોપનો મારો નમ્રમે નીચડવાથી, બહુકની ગોળીઓ આનચના કરા માફક વગસવા માડી, જેનુ આવી બન્યુ હતુ તે મોતને શગળુ થયા અને કેટલાએક ધાયવ થયા. છેવટે, એ ચરવીજ લડવૈયાઓ, ખાનપૂગને દરવાજે, કે જેને બહુ મજબૂત બનાવવામા આવ્યો હતો અને જે નદી કિનારે આવેલો હતો, અને નદીમા રેવ આવેલી હતી, તે વખતે ત્યાની જમીન ખોદાઇ ગઈ હતી, તેમા નાળા પડી ગયા હતા તથા કાદવમા માથુસો અને જનવરોની આવજાવને લીધે જમીન પણ ખાડાખીવાનાળા ને સખત તેમજ ઉંચીનીચી યદ્ધ ગઇ હતી, ત્યા પડના આખડના જઇ પહોચ્યા અને પોતાની બાજુના બગથી તે દરવાજે તોડી ખોલી નાખ્યો. અજબયા અને આડફેટ રસ્તેથી ધણા સિપાઇઓ કોમને શરીફના મજબૂત દોગડાને પકડી ઉપર ચઢી આવ્યા, મારવાડી અને ગુજરાતીઓ પણ તેમની સામે ટકી રહી તેમને મારી હરાવવા આગળ આવ્યા, અને બને બાજુના શરવીર લડવૈયાઓએ પોતાના લગાઈને યુદ્ધ, લાવા ને તનવારને બદલે ટૂંકા હથીઆરોથી કરવા માડ્યા, અને એક બીજને પકડી, નીચે નાખી, હાથ ને ગરદન, મુક્રી ને કપાળનો ઉપયોગ કરી પાતરને પણ ચીરી નાખે એવા કાતેવ ખજરોથી એખીમના પડખા ચીરવા માડ્યા. આ ઝપાઝપીમા કેટલાક જાણીતા પટાવતો લોહીમા રોળાઇ નાશના ભોયગમા સતા મરતા બચ્યા તેમનામા (ફુરમન) મામે ટકાવ

કરવા જેટલી શક્તિ રહી નહિ તેથી તેઓ તોષો અને મરણ પામેલાઓનાં શબ એમનાં એમ રહેવા દઇ મહારાજ પાસે જઈ પહોંચ્યા.

ગુજરાતી અને મારવાડી સિપાઈઓ

તે ભયાનક જગાએથી નહાસી ગયા.

જાણે એ લશ્કરને મ્હોંટી ગયો હોય તેવી રીતે મુખારેજ ઉત્તમુદ્ક તેની પાછળ આવતો હતો. તેણે એ તોષો કબજે કરી લઈ કિલ્લા (અર્ક) માં મોકલી દીધી. આ લડાઈ કે જે ખરી રીતે એક કિલ્લો સર કરવાની લડાઈ કરતાં ઓછી નહતી તેમાં ઘણા બહાદુર અને જાણીતા શરવીર મુસલમાનો શહીદ થવાનું માન પામ્યા અને ઘણાઓ જખ્મી પણ થયા. જે કે બાદીજ કે જે પરાઓની વસ્તી અને સામા પક્ષના મોરચાઓની પાટોશમાં નહતું તે રસ્તે, તોપખાનાનો રસાસો તથા લશ્કરી સરંજામ સાથે લઈ રહેલાઈથી જઈ શકાત, અને પરાઓની વસ્તીને ડાબે હાથે છોડી, ચોલી તરફ કે જ્યાં વિસ્તૃત મેદાન આવેલું છે ત્યાં, લડાઈનું સ્થાન બનાવી શકાત, અને તેમ થયું હોત તો આ બધી મહેનત, માણસની હાલુ અને વેરણુખેરણુ બચી જત: મુખારેજ ઉત્તમુદ્કને પણ એ રસ્તાની માહિતી હતી, અને એના દિતચિત્તોએ પણ જાણે મારતી વખતે એને એ વિશે ઝાઝેર પણ કંઈ હતું જાણ પણ વિધિએ એવું નિર્માણ કરેલુંગ તેથી તેણે જવાબ આપ્યો કે, લશ્કરના કિલ્લા (અર્ક)માં આવેલા રણુવાસપર તોપના ઝોળા નાખવા તે મારું સ્વમાન મને કરવા દે નહિ. દ્વંદ્વામાં પરાંની વસ્તીના બખરો તથા ગલીઓમાં થઈને લશ્કરને જવાનું હોવાથી, તેનાં બંદોબસ્ત ને વ્યવસ્થા તૂટી ગયા હતા, અને બક્ષારીઓ અને બદમાશોએ, સોદાના ધર કે જે તે વખતે આપ્યા હતા અને જેમને કદી પણ એવો ખ્યાલ આવેલો નહિ કે તેમની તરફ આવો બનાવ બનશે, તેને લંટવા દાપ લંબાવ્યો અને જેને જે મળ્યું તે લઈ પોતાને રસ્તે પડી ગયા. નદીની ચેલી બાજુની વસ્તી કે જે શહેરની (વસ્તી) જેટલીજ આપ્યા હતી અને જે હામેદખાનના બંડ વખતે મરાઠાઓના દુમલાથી તારાજ થઈ ગઈ હતી, તે આ તારીખ પછી, એટલે બધે દરજ્જે દીવો દેવના વગરના ઉત્તમુદ્ક વેરાન જેવી થઈ ગઈ કે (જેને લીધે) હમણા તે આબાદીના ચિદ્ર દે નિશાન સરખાં પણ મગી આવના નથી. દ્વંદ્વામાં મુખારેજ ઉત્તમુદ્ક કે જેણે પરાંઓ તરફ પીક રાખી હતી તે બહાર મેદાનમાં આપ્યો અને પોતાનું લશ્કર મોટી ઉંચાઈએ મહારાજ પણ પોતાના સવારો કે જેઓ મ્હોટે ભાગે અચૂક નિશાનથી બંડુક ફોડનારા હતા તેમને લઈ લડવા બહાર પડ્યો.

અગ્નિરૂપી મહાસાગરમા મોજા આવવા માડ્યા

એક મોજા બીજા મોજાને અથડતું હતું

બે લડકરૂપી દરીઓ ઉઠાવા માડ્યો,

અને લડાય- મગરોએ ગડો પાડવા માડી

અને યુદ્ધ તથા લડાઈનો અગ્નિ, પહેલો તો ગડગડટ કરતો તોપો
અને આતશ વગસાવતા પ્રજ્વલિત બાણોના ચમમગવી, મળગાવવામા
આવ્યો અને જેમનું આની બન્યું હતું તેમના પ્રાણરૂપી ખગાનમા વીજળી
પડે તેમ તે અગ્નિ પડ્યો પડી દૂર ગોળા ફેંકતો તોપોના મારાથી મામ
ન સગતુ દોવાથી બધા મારવાડીઓએ મળી એકસગૂંથા ઉત્માહથી બૂંદક
ચનાવના માડી ઈશ્વામના ધ્વનિઓ પછી અદાદુરીના ઘોડા દૃઢાવી તેમની
નેડે લાવા માડ્યું

ધોળાઓના હણહણાટ અને સિપાઈઓથી ઉડતી ધૂળથી

હવા પણ હમરીના નેંગ જેવી કાળી (અધારી) થઈ ગઈ

એ ધૂળમા સૂર્ય પણ એટલો બધો ઢકાઈ ગયો

૨ આકાશને સેરો બત્તીઓ લઈ તેને રોધવો પડ્યો

એક કાંઈ ૩ બાણે કયામનો દીવસ આવેલો લાગે છે,

ને બાણે સગશીન ફિગરો તે દીવમનું રણશિખર ફૂટે છે

મુખારેઝ ઉનમુ મના ઘણાખગ મદકચીઓ અને તોપચીઓ પરામા
વેગથી પેરણ થઈ ગએલા દોવાથી, તેમાના ટેટાએક હાજર હતા નહિ,
(છના) ગાઝીઓ (મન્ખીઆ સૈનિકો)એ રણક્ષેત્રને નજરની મિજનસ સમજી,
તોપના ગોળા અને બૂમની ગોળાઓને તે મિજલમનો મુખવાસ ગણી,
પોતાની સામેના (શત્રુઓ) પર કમાનમાથી તીર છેા વા માડ્યા અને બને
બાણના ધણા માણુમ મુઆ અને જખમી થયા બને પક્ષના બાણીતા
અને નામામિત લડવાઓએ પગપગ દુભવા કરી એક બીજા નેડે કુસ્તી
કરવા માડી (દાથોદાય આવી ગયા) મહાગળ અને તેનો ભાઈ હિંદુ-
સ્તાનના મેનાપતિ ને સરદારના ગિવાજ મુજબ હાથીપગ એકા દરો, એ ખ્યાલમા
મુખારેઝ ઉનમુ મનો હતો, અને તે એ વાતથી અગળ્યું હતો કે તેઓ
આ લડાઈની વખતે સાવચેતી વાપરી, સાવધ રહી, પોતે ઝાળખાઈ ન
આવે તથા ઝાંદેર ન થઈ જાય, તેટલા માટે બીજા બધા રાજપુતો જેવાજ
પોશા પહેરી ધોડેસ્વાર થયા હતા, અને તેથી તેણે આથેથી તાથીઓને
નેપા, એટલે શત્રુઓ ઘણી મોટી સખ્યામા હતા તેનો વિચાર ન કરતા
પોતે મારતે ઘોડે અને વીજળી ને વાયુને વેગે આવી તેના પર દુભલો કર્યો,

અને પહેલેજ ઝપાટે (લશ્કરની) હાથેને અત્યવ્યસ્ત કરી નાખી, હાથીએ પામે પહોચી જઈ, તેમને કબજે કરી લીધા. પણ ત્યારે હાથીપર (તે) સવારો પોતે જોયા નહિ ત્યારે બે ત્રણ તીરના કામદા કે જે અંબાડીમાં (પડેલા) પોતે જોયા તેને ચાદગીરી તરીકે ઉપાડી લઈ હાથીને જવા દીધા. અને કોઈ ખીજે શિકાર પકડવા તથા તેને તલવાર મારવા તરફ લક્ષ દોડાવ્યું. મારવાડીઓએ પણ પોતાના આખા સમૂહને એક ટોણું બનાવી હુમલા કરવા માડ્યા, અને પોતાના સૌર્ય ને બહાદુરી બતાવ્યા. હીમતથી ટકાવતો પાયો મજબૂત કરી મુસલમાનોએ પણ યશ અને કીર્તિ મળે એવા પરાક્રમે એવી રીતે કરી બતાવ્યા કે જેથી લોહીતગમ્યા મંત્રણના ગ્રહે પણ પાચમે આસમાને આશ્ચર્યની આગળી દાત વચ્ચે ઠરડી, અને વારવાર રાત્રીઓના હુમલા એટલા બધા પાછા વાળ્યા કે અદૃષ્ટ પડદામાંથી “કેટલીએક ન્હાની ટુકડીઓએ કેટલીએક મોટી ટુકડીઓને ખુદાના હુકમથી હરાવી છે,” એ કોરાંતની પવિત્ર આપતલુ સલ પ્રકાશમાં આવ્યું, અને ફતેહ ને વિજયનો વામુ ઈસ્લામના વાવટાપર ફરકવા માડ્યો. તેમની મામે ટકી રહેવા જેટલી તાકાત મારવાડીઓમાં મહી ન હોવાથી તેઓ પાછા હટ્યા, અને રણક્ષેત્ર પોતાના હરીફને સોંપી દીધું.

બંને તરફ પ્રયામ તો હદ બહારના થયા,

અને આખરે હિંદુઓની હાર થઈ

મુબારક હિંમુલ્કે થોડાંએને ફેગવવાના બે ત્રણ મેદાન (બે ત્રણ ગાઉ) સુધી એ લોકોને આગળ હોડાવી નસાડ્યા. એ ઝપાઝપીમાં સૈયદ કાયમ પોતાના છોકરા, થોડા મગા ને માથીઓ માથે, અને નેરીજ રીતે તરનીખાન અમુકધાન અને જમાદારોમાંથી થોડાંએ સહાદતની પદવી પામ્યા (માર્ગો ગયા). ખીજા ધણીએ કાગી જખમોરૂપ કીર્તિ મપાદન કરી તેજવંત રહેર પ્રકાશમાન થયા. સૈયદ જમાતુદ્દીન અલીખાન, અને તેનો ભાઈ સૈયદ આબેદ અલીખાન એક હાથીના ટોદામાં માથે બેઠા હતા, તેમાંથી સૈયદ આબેદ અલીખાનને બદ્દલની એક ગોળા વાગવાથી તેણે સહાદત (મરણ)ની ગોળા ખાખી. અને તેથી સૈયદ જમાતુદ્દીન અલીખાને હાથી પર પોતાના બાઈને, પોતાના સાળાઓમાંના કેટલાક મુએયા તથા ધવા-ધવાઓની માથે શરૂ તરફ ચલાના ક્યો અને પોને અગવ્યી થોડાપર મવાગ ધયો. એ રીતે સૈયદ કાયમ અને તરનીખાનને લડાઈના મેદાનમાંથી ખસેડ્યા, અને એક જથ્થે થઈ તેમણે શરૂ તરફ ચાપવા માડ્યું. કેટલા-એક બેદિય માણસોને એ (મુએયા માણસોના) શરોતી વેડે વેડે જવામાં

પોતાને જીવના રહેવાનું સાધન જણાયાથી એ ભયાનક ખીણ કે જે “ તે દીવસે માણસ પોતાના ભાઈથી નહાતી જશે,” એવા ભયંકર દેખાવાના નમૂનારૂપ હતી તેમાંથી તેમ કરી બહાર આવતા રહ્યા તેમની આવી વર્તણૂકથી મુમવમાની લશ્કરની સખ્યા બેહદ કમી થઈ, અને તેથી અકલ્પ્યથી આઘા ક્રેટલાએક માણસોએ એ વખતે ડહાપણ ટોળી પોતાના પક્ષમાં દેખાતા માણસોની સખ્યા ઝાઝેર રીતે કમી અને યત્રુની ઘણી, જેના, એ ખૂનખાર લડાઈના ક્ષેત્ર અને મારામારીના મેદાનમાંથી મુખારેઝ ઉત્ત્ક્રુષ્ટ જીવતો બહાર આવી શકે એ બુદ્ધિથી વિચારતા શક્ય વાન હોવાનો અભવ ન ગણી, તેને માર્યો ગએલો અને મુએસો સમજી તેઓ પણ શહેર તરફ જવા નીકળ્યા આ બનાવ બનવાને કીધે તથા દૂકી દૃષ્ટિવાળાઓએ ફેલાવેલી બેવકૂફ વાતોને કીધે એ પાયા વગરની અકૂવા, કે જે ખોટા સભવ અને ખડીકણ માણસોના વહેમી મગજના ખ્યાલનું પરિણામ હતું તે, દીવસના લગભગ ત્રણ પહોર વીસા બાદ શહેરમાં પસરવા માડી મકમલ અમીનબેગ અને અલાયા કે જેમને શહેર સાચવવા નીમવામાં આવ્યા હતા તેમણે લૂણુ હથાવ કરવાને જાન (આપવો પડે તો તે) આપવાનો નિશ્ચય કરી, પોતાની પામે જેટલું લશ્કર હતું તેટલું લઈ વગર વિનંતે અને ઢીલે ખાનપૂરના દરવાજાને રસ્તે બહાર નીકળી પડ્યા, અને માબરમતી નદી જોળગતી વખતે, જે સવાર અને પ્યાદાઓ પરાઓમાં વેગળુખેરણુ થઈ ગયા હતા, તેમના ટોંગેટોળા તેમને (આવી) મળ્યા. તેમજ કતલ થએલા સૈનિકોની જોડે જનારા, તથા લડાઈ પૂરી થતા પહેલા તેનું પરિણામ જાણનારા [લડાઈનું પરિણામ તો આવી ગયું છે, હવે તમે ત્યા જઈ શુ કશો, એમ કહેનારા] માણસો પણ તેમને મળ્યા તેમાંના ઘણાખરાઓએ તેમના શુભેચ્છક હોવાનો દાવો કરી તથા પોતાની બદનામી ધોષ નાખવાની મનવબધી કહેવા માન્યુ કે ત્યા જવું (મોરના પીછા રંગવા જેવું) નકામું છે, કારણુ કદાચ (લડાઈનું) કાર્ય તો ખવાસ થઈ ગયું હશે તમાગ એ ધરાદા કરતા શહેરનો તાત્કાલિક બચાવ કરવાનું કામ કે જેમાં આપણા સરદારની આગર રહેલી છે તે વધારે મહત્વનું છે. તેમણે એ ખાલી મગજનાઓની વાહીયાત વાતો ન સાંભળતા બને તેટલી ઝડપથી નદી પાર જઈ આગળ ચાલવા માડ્યું હવે જેઓ નહારી આણી તરફ આવ્યા હતા તેઓ શહેરના દરવાજા સુધી આવી પહોંચ્યા, પણ બારણા બંધ હોવાથી ત્યા અટક્યા અને બીજો કાંઈ ઉપાય ન હોવાથી મેટની દીવાલ નીચે રેતીના મેદાનમાં રોકાઈ રહ્યા. દૂકામાં નહાસતા મારવાડીઓએ ત્યારે જોયું

અને તેઓ ઇશ્વરના નામથી જેમ મેતાન ન્દામે છે તેમ ન્દામના ન્દામતા નુમ્ના વગરના અક્ષર જેવા સ્વ વિનાના થઇ પડ્યા પરોઢના ક્રાટવાથી તે (માનના) ઝગઝગીઆના અને સુધી ઝપાઝપી ને માગમારી ચાલુ રહી હતી તેથી સૂર્યના આશયમવાની સાથે જને પણ લડના અટકી ગયા

ત્યારે આકાશના નિજ મદિગની બત્તી (ક્ષિતિજની) નીચે ગઈ ત્યારે ઘોગ ગતીએ લગામ હાથમા લીધી

લય ને ત્રાસ આગવાડીઓના મનમા પેગી ગયા કેવળ ઇશ્વરની સદાય અને પોતાના માગ નસીજને લીધેજ ચાલુ બન્યુ, નહિ તો આમમાન જેવી ઉચી પદવી બોગવના બાદશાહની કચેરીનો એક બરતરફ થએનો અદના નોકર જુજ લસકર હોવા છતા, મ્હોટા લસકર અને મુદ્દ માટેના સધળા મગમામાનની જોગનાર્વાળા, હિંદુસ્તાનના રાજાઓના મગદાર અને જમીનદારોમા શ્રેષ્ઠ, એવા નવા નીમાએલા સૂમા સાથે એવી લડાઇ કેમ કરી શકે કે જેની કદાણી (પ્રસાસા) હજુ પણ ચાલુ છે, અને જેમા તે વિજય મેગવે ? આમ હકીકત હોવાથી, જે હુઝગત ખુદ મકાન (ઔરગઝેબ)ના સમયના દગ્ગર મુજબ આકાશ જેનો પાયો છે એવા તખ્તના ફિદવીઓ (સેવકો)ની એક ટુકડીને ગ્રેધ એક જમીનદારનો મુલક લઇ લેવા તથા તેને હાકી કાઢવા માટે દુકમ મળ્યો હોત તો તો શુ થાત ? આને લીધે તે ઉચ્ચ દરબાગમા ખડે પગે ઉભા રહેનાગ જમીનદારોમા ખળભળાટ થઇ ગયો. દૂકામા મદાગળ લડાઇનું મેદાન છોડી ચાલ્યા ગયા હતા, એ ખગ ત્યારે બેદિવ થએના આરવાડીઓએ પોતાની ઊવણીમા પહોચાડી ત્યારે ઊવણી (બનગ)ના ખાણુઓના મનમા ધબી ગભગ મણુ ને ફિકર પેસી ગયા, તેમની દહનાના પગ લપમવા માડ્યા, અને આરનાડ (અહીંથી) દૂર છે એમ બોલતા બોલતા લયલીત ને ત્રાસિન મને તેઓ પોતાનો સરસામાન લાધવા (માટે જનવગ મેળવવા) તથા તખ્ત ઉપાડવા, અને ઘોડા દપટાવવાની ચિંતામા પડી જઈ પોતાની ચીજો બાધવા મડી પડ્યા. શુજરાતના વતની સિપાઇઓ તથા કેસબાતીઓ આસપાસ ને પાડોશના ગામોમા દેઠ ઘોળકા સુધી ન પડોઆ ત્યા સુધી તેમણે (ઘોડાની) લગામ ટીપી કરી નહિ ધણાખગાઓએ તો પરામાના ધરત્તળાઓમાથી કાઇ જોડે તેમને આગળનું પીછાણુ યા ઝોળખાણુ હતું તેનો લાભ લઈ ત્યા આશ્રય શોધી પોતાનો બચાવ સાધ્યો. ગરે મુતી વખત પડવાની નિમાજને વખતે મહા રાગ લડાઇના મેદાનમાથી પાછો ફરી પોતાની ઊવણીએ આવ્યો. દૂકામા (તેને લીધે) લયલીત થએવા મન અને તપી ગએવા દિવ કંઇક અંશે

કંડા પડ્યાં અને કેટલાએકો જેઓ પોતાની સલામતી શોધતા છૂપાઈ બેસા
હતા પણ આધે ચાલ્યા ગયા નહતા, તેઓ અંધારી રાતનો પરદો કે જેણે
માણસોને ઝાળખી કાઢવાની કે તેમનાં શરીરો પારખવાની આંખની શક્તિ
હરી લીધી હતી તેનો લાભ લઈ, શરમિંદગી અને લાજ સાથે નીચી મુડીએ
પોતાને કેદાણે આવી લાગ્યા. સૂર્યોસ્ત થતા સુધી સુખારેઝ ઉત્ત્તમુદક વિનય
ધોય કરતો લડાઇના મેદાનમાં ઉભો રહ્યો,

લડાઇની પડખમના ભયાનક અવાજ

આનંદપ્રેરણના સંગીતમાં બદલાઈ ગયા,

અને પોતાના સાથીઓને એણે કહ્યું કે આપણા ડેરા ત'ખૂંઓ અહીં
મંગાવી અહિંજ પડાવ નાખો. (કારણ)

રાત્રી સગભાં છે, સવારે શું જનશે ? (તે જોવાનું છે).

મહમદઅમીને ઝાહેર કર્યું કે જે વાનનો તમે તમારા મન સાથે નિશ્ચય
કર્યો હતો તે વાત હજાર કૃપાથી અમલમાં આવી. સૂણાના ઝોઢાપરથી છૂટા
થવાનું તમે હમેશ માગ્યાજ કરતા હતા તે તો તમારે જોઈતો નથી તો પછી
જેઓ ધાયક થયા છે તેમની સારવાર કરવી તથા જેઓ મરી ગયા છે, તેમની
પાછળ રહેનારને દિલામો આપવો એજ (તમારે માટે) યોગ્ય છે, અને તેથી
શહેર તરફ પાછા ફરવું એ બહેનર અને વધારે સલાહભરેલું છે, તેથી
પોતે પાછો ફર્યો, અને નદી કિનારે ભદ્રના કોટની દિવાલ નીચે આવેલા
ઝોગાનમાં રાતના આશરે ત્રણેક કલાક ગુજ્યાં બાદ (આવી) મુકામ નાખ્યો.
આમ છતાં એ સહીસલામત પાછો ફર્યો હોય એ વાત ગુજરાત વાસીઓના
માનવામાં આવીજ નહિ. ખાસકરીને સરદાર મહમદઅમીન કે જેનાપર
નાવજના ઝોઢાની સનદ આવી ગઈ હતી અને જેણે ખરચવા માટે મળેલી
રકમ બંધી વાપરી નાખી, એક ટૂકડી ભેગી કરી પોતાના પરમા યોગ્ય
તક ને પ્રમગ આવવાની વાટ જોતો બેઠો હતો (તેના માનવામાં એ ખબર
આવી નહિ). બેવકૂફ માણસો પામે જોડી ખબર સત્યની પદ્ધતિએ પહોંચે છે
એટલે આ ખબર સાંભળ્યા બાદ તે ચિંતામાં પડ્યો, અને કમર કસી
શહેરના દરવાજાપર વૃદ્ધી પડી તેને જોડી નાખવાનો વિચાર કર્યો, અને
આ ખબર સાચી હોવાનો જેટલો સંભવ છે તેટલોજ જોડી હોવાનો છે
એવા મતના દીર્ઘદષ્ટિવાળા માણસોએ તેને તેમ કરના અટકાવ્યો પણ
તેમની સલાહ એને પમંદ પડી નહિ. લેખકના પિતા તેના પાડોશી હતા
તેમજ તેની જોડે આગળનો મંબંધ ધરાવતા હતા તેમની પાસે વારંવાર
માણસો મોકલી તેમને તે પૂછવનો હતો કે સુખારેઝ ઉત્ત્તમુદક જીવતો હતો

બંદોબસ્ત કરવો. વળી નવા (નીમાએલા) તથા જૂના (બરતરફ થએલા) સૂખાઓએ એક બીજાની મુલાકાત લેવાનો પાયો એવી રીતનો રચવામાં આવ્યો કે તેમણે દરેકે પોતાના ડેરા તથા નાંખેલા દોષ તે જગાએથી દૂર એક ધલાદેદો તંબૂ નાંખવો, અને પહેલે દહાડે મહારાજા મુખારેઝ ઉત્સુમુકને મળે અને બીજે દીતેસે મહારાજાની વગતી મુલાકાત મુખારેઝ ઉત્સુમુક લે. તે મુજબ મુખારેઝ ઉત્સુમુકે ગાઝીઉદ્દીન હુસેનના બાગ પાસે તંબૂ ખડો કરાવ્યો અને મહારાજાએ પોતાની છાવણીની સામે હંઝરત શાહ લીખન (ધંધર તેની કચર પવિત્ર રાખે) ની દરગાહ સામે શામીયાનો ઉભો કર્યો. દવે જે દીવસે મહારાજાએ એને મળવા જવા વાધદો કર્યો હતો તે દીવસે કપટ અને અણુવિશ્વાસે એનું અંતઃકરણ ડગમગાવ્યું, અને પોતે હતો તેવો તેણે મુખારેઝ ઉત્સુમુકને ધાર્યો અને શુન્દા કરતાં બદતર (વધારે ખરાબ) કેટલાક ખ્દાનાં બનાવ્યાં. તે આવ્યો દીવસ તેના વાધદા વિરહનો નીકળી ગયો. બીજે દીવસે આશરે ત્રણ પહોર વીસાબાદ મુખારેઝ ઉત્સુમુક ઘોડેસ્વાર થઇ વગર વહેમ ને વગર અંદીશે, થોડાંજ માણસ લઇ મહારાજાના તંબૂ તરફ રવાના થયો, અને મારવાડીઓ સાવચેતીનાં પગલાં તરીકે તેમજ મુસલમાનોને નીહાળવા, તૈયાર બની જઈ બખ્તરથી સજ્જત થઇ હારબંધ ઉભા રહ્યા.

જાણે એ તો રાક્ષસો (સિતાનો) હારબંધ ઉભા રહ્યા છે, અથવા તો જાણે જમીનમાથી ઝાડની જેમ ઉગી નીકળ્યા છે (એવું લાગતું).

મુખારેઝ ઉત્સુમુક તંબૂતી સામેના એક (મિદાન) માં આવ્યો, અને મહારાજા તંબૂતી ખંદાર સુધી તેને આવકાર આપવા આવ્યો, અને તેઓ એકબીજાને ભેટયા, અને નવો તથા નિષ્પત્ત થએલો એ બંને સૂખા ભાઇઓ માફક એકબીજાની પાસે બેઠા અને તેમણે જુદાઈ અને અંતર ને બદલે દેત ને અંકુશ સાધ્યાં. વખત થોડો હતો એટલે પરસ્પર પાધડીઓબદલી ભાઈ-ચારાની ગાંઠ બાધી એકબીજાને વિદાય આપી. તેજ દીવસે પોતાની છાવણી મહમદ અમીનખાનના બાગ પાસે રાખવાનું નક્કી કરી મુખારેઝ ઉત્સુમુકે પોતાના સરસામાન તથા કુટુંબીઓને ત્યાં મોકલી દીધાં હતા એટલે તે ત્યાં પાછો ફર્યો. મહારાજાનો ભાઈ બખ્તસિંહ કે જેને લગ્નધર્મી મેદાનમાં તીર વાગવાથી આગરી હતો તે એને મળી ચક્ર્યો નહિ. એમ કહે છે કે મહારાજાએ પોતાના રક્ષણને ખાતર તે દીવસે બખ્તરનો પોશાક પહેર્યો હતો. દ્વેષમાં, વળતે દીવસે, એટલે બીજા રખી માસની આઠમી તારીખે, મહાર-

રાજના તરફથી (અને) મુખારેઝ ઉત્તમુદ્ધની રમથી જગદેવ નામના માણસે, મોમિનખાનના કાકાના છોકરા કિદાઉદ્દીનખાનની સાથે સહેર કાઢવાળ તરીકે સહેરમાં આવી પોતાનું કામ કરવા માંડ્યું. બીજે દીવસે નાઝિમના નાયબ તરીકે રેતનસિંગ ભંડારી નીમાયો અને તેણે ભદ્રના કિલ્લામાં પ્રવેશ કર્યો. હવે, આગળજણાવી ગયા મુજબ લેખકના પિતાનો હેઝઝ (હજ કરવા) જવાનો નિશ્ચય કાયમજ હતો, છતાં મુખારેઝ ઉત્તમુદ્ધે આગ્રહ કરી હતું કે ઉદેપૂર સુધી. તો તમે સાથે આવોજ અને પછી ત્યાંથી રૂખસત લેજો. અને અમરસિંહ ઉદાવત કે જેણે સંધિ કરાવવાના કામમાં ભાગ લીધો હતો, તેની જોડે લેખકને મહારાજ પાસે મોકલી કહેવડાવ્યું કે કાપડ બજાર ખાતાના અમીન અલીમહમદખાને ઉચ્ચ હુજૂર શ્રી પાસેથી ઇશ્વરના પવિત્ર મોકાનની જગા (હજ) કરવા જવાની પરવાનગી મેળવી છે, પરંતુ મને ઉદેપૂર સુધી પહોંચાડવા આવવા તેમની જરૂર છે. એમના તાલુકા (ખાતા)ના નાયબની જગાએ ખિલાફત તથા પૃથ્વીપતિની કચેરીમાંથી એમના પુત્ર નામે હુસેન મહમદખાનેને મુકરર કરવામાં આવ્યા છે એટલે તેને (તે જગાનું) કામ કરવા દેવું. લેખક અમરસિંહની જોડે મહારાજની ઇચ્છાશીપર ગયો અને મુસાફર તથા બાદ તેને પોલાક તથા તેની મહેરબાની મળ્યા. ટૂંકામાં કરેલા કરાર મુજબ ભારખરદારી જાનવરો તથા નક્કી કરેલી રકમ પહોંચાડવાની જવાબદારી અમરસિંહે માથે લીધી હતી, તે (મળવા) મારે મુખારેઝ ઉત્તમુદ્ધ રોકાયો, તથા ન્હાની મ્હોટી મળ્યા બન્ને તોતર તોપો મોંપી દીધી. સૂબાના દીવાન અબ્દુલ ગનીખાને તે તોપોને સરકારી ખાતે દાખલ કરી રસીદ લીધી. હવે આવવામાં રૂપિયા વીસ હજાર બાકી રહેલા હોવાથી અમરસિંહે એવી જવાબદારી માથે લીધી કે પાછળથી તે રકમ તેને પહોંચાડવામાં આવશે, પરંતુ તે પહોંચાડઈ નહિ, છતાં મુખારેઝે ઉત્તમુદ્ધે તો ત્યાંથી કૃત્ય શરૂ કરી દીધી અને ઉપડતી વખતે લેખક પોતાના પિતા તથા બાદ મહમદ ઈસ્માઇલને વળાવવા તથા મુખારેઝ ઉત્તમુદ્ધની રૂખસત લેવા ત્યાં ગયો. તે હાથીપર મવાર ધઈ ઉભો હતો તેણે ફાતીયા પડયા બાદ લેખકને પાછા ફરવાની રજા આપી અને કહ્યું કે વરવામાં આવેલા હુજરત કુતુબુદ્દિન આલમ (ઈશ્વર તેની કબર પવિત્ર રાખે) ના રોજમાં તથા મોજે સરખેજમાં આવેલા હુજરત શાહ આલમ તથા રોખ અહમદખાન (ઈશ્વર તેમની બંનેની કબર પવિત્ર રાખે) ના રોજમાં ત્યારે ત્યારે જવાનો પ્રસંગ આવે ત્યારે ત્યારે મારે તેના પ્રતિનિધિ તરીકે ફાતીયા પડવા. આ ત્રણે પવિત્ર જગાએ.

પર એને અગળ શ્રદ્ધા હતી, કારણુ જેટલો વખત પોતાની હૃદયમત ચાલી તેટલો વખત દર મહીને વટવાના સૈયદોને શ. પાચશો અને તેટલીજ ગકમ રસવાળાદના સૈયદોને તેમજ એ મહાન વ્યક્તિઓના ઓરમોને દીવમે દર સાવ હળતર રૂપીઆ, પોતે આપતો શેખ અહમદખાનુનો ગ્રાઈ ઉત્તરાધિકારી ન હોવાથી તેના ઓરમ પર દર માવ રૂપીઆ માનમે આપતો, અને (એ) દગાહોને (વકફમા) આપેલા ગામો (ની ઉપજ), તેમજ મ્હોટા મ્હોટા સૈયદો અને પરિત્ર રોખોને નિર્સંક માટે (નીમી આપેલી) રકમ મળવામા અમલદારો તરફથી કોઈ પણ રીતની હરકત કરવામા આવતી નહિં (મુહાન અલ્લા 'હે પવિત્ર ઈશ્વર') હાથ તેમની કેરી ગિયતિ ગઈ છે ? નથી તેમને ગત્રે વાગુ કરવા રોટની મળતી, કે નથી તેઓ એક ગતી પાઈ દેખતા. દૂકામા કૂચ કગતો કગતો મુખારેઝ ઉન્મુ'ક મોડામા કસબા શુધી જઈ પહોંચે એ ટમળામા તેનો જમાઈ નવાગ્રેશખાન કે જે બીમાર પડેલો હતો, તે એનાથી છોટા પડી પેલી કુનીઆમા ચાલ્યો ગયો એજ કસબા ? તેને દાટવામા આવ્યો ન છૂટકે ત્યાં એક (દીવસ) મુકામ ગળી, ચાલુ કૂચ કરતો પોતે આગળ વધ્યો. મહારાજાએ ત્યાં પડાવ નાખ્યો હતો ત્યાંથી ઉઠાતરી કરી શાહીબાગની પાડોશમા આવ્યો, અને શહેરમા પ્રવેશ કરવાનું મુહર્ત આવે ત્યાં શુધી ત્યાં મુકામ રાખી સૂનાના દીરાન અબ્બુલગનીખાન અબ્બુલ મુખારેઝ મદ્ર, અબ્બુલ અહદખાન કાઝી, અમાનનદારખાન બરફી અને ખબરપત્રી, હાદીખાન મમાચારપત્રી, તથા બીજા નોકરો, મુખ્ય અમલદારો, બહોગજમાતના મુખી, તથા હિંદુ (મહાજનના) શેરીઆઓની મુનાનત લીધી થોડા વખત બાદ ધનતેગસને દહાડે કે જે દહાડો હિંદુઓના માનવામુજબ શુક્રદીવમ ગણાય છે, અને જે મજકૂર મહીનાની છવીસમી તારીખે આવતો હતો, તે દીવમે મહારાજાએ પોતાના લાઇને લઇને છડી સનારીએ શહેરમા પ્રવેશ કર્યો અને થોડા ક્યાક ભ્રમમા રોકાઈ પાછો પોતાને મુકામે ગયો આ અર સામા મુખારેઝઉન્મુ'કના લરકરનો એક હાથી રસ્તામા મસ્તી ટરીને ન્હારી અમદાવાદ આવતો રહ્યો. મહારાજાના મ્હાવતોએ તેને પકડી લીધો. પાવણુપોરના ફેજદાર કરીમ દાદખાન કે જેણે મહાગજની બેઠે રહી સાઈ કામ કરી બનામુ હતુ તે ઈશ્વરની આરાધી મરણુ પામ્યો. તેના શબને પાવણુપોર લઈ જનામા આવ્યુ સનાખન મદમદખાન બાબીના ગુજરી જવા બાદ અને જૂનાગઢના નાયબ ફેજદાર તરીકે ચીરધરમાઈબના કામે લાગી જવા બાદ, શેરખાન, કે જેને પોતાના બાપના મરણને લીધે, થોધાખારા તથા બીજા મહોતોની જગીર કે જે હજૂરથી તરફથી પાદશા-

હતી પવિત્ર અને ઉચ્ચ માતાના પ્રતિનિધિઓની જાગીર તરીકે, મુકરર કરી આપવામા આવી હતી, અને જેના નાયબ તરીકે સૈયદ મુર્તઝાખાન નામનો માણસ અમદાવાદ આવ્યો હતો તે (શેખાન) પોતાની એ જાગીરો બહાલ કગવવા તથા મહારાજાની મુલાકાત લેવા માણસોની યોગ્ય સંખ્યા હર્ષ હાજર ચેલો, અને સરદાર મહમદખાન ગવરનીની લવામ છુટી રાત્રી અખતસિહ માગ્દત મહારાજાને મળ્યો, અને ત્રણ હાથી, ચોરા થોડા, તોપ તથા રોકડ રકમ અને વસ્તુઓનું નજગણું કર્યું અને એક હાથી તથા થોડી (રોકડ) રકમ રાત્રી અખતસિહને આપી પોતાની મનમખનો છઠ્ઠાફો, બહાદુરનો ખેતામ મેળવવાનું તથા પોતાના આપના ગુજરાતથી પોતાને મળેલી જાગીરો કાયમ ગાખવાનું મજૂરનામું મેળવ્યું કે જેથી તે (આઠાશ જેવી) ઉચ્ચ દરબારમા રજૂ કરાવી ત્યાં બહાલી મેળવી શકાય. આમિનખાને ખંભાત બદરના મુતસદીના નાયબ તરીકે ફિદાઉદ્દિખાનને મોકલ્યો અને જાગીરી (બદરની) જગા માથે ચોરાસી પગલું જે મહારાજાના તત્તખાલ તરીકે મુકરર થયું હતું તેના મક્કના (મજામ)ની જરામદગી પોતાને માથે લીધી, કે જેથી હકેતેથી તે તેને પહોંચાડે તો રહે મહારાજા કે જે ટેટલીક જરૂરી જોઈએ કરવા માટે થોડા દીવમ શરે બહાર ગયા હતા તેણે મહેરમા દાખલ થઈ જઈ પોતાના એકાદના માલી અને મુન્દી કામ કરવા માડ્યા લેખકના પિતા મુખારેઝકુતુમુકને ઉત્પૂર્ણ પાડોગ સુધી પહોંચાડી પાઝ કર્યા અને મહારાજાને મળી હોન્નત (દર)ની મકરેજના કખગત લીધી અને ખંભાતથી વહાણમા બેસી મુન્ન બદર જઈ તે સાખના રમજાન મદીનાની પહેલી તારીખે જહાઝપર ચઢી પોતાને જહુ હતું ત્યાં જરા અને પડ્યા મુન્ન બદરના મુન્નમદી મુન્નરીખાનને મુન્દી (જમીન) માળે (મુમાદરી કરતા) મગામઓની ઝીક લાગતી હાલથી તે વહાણમા બેઠો ખંભાતથી ઉચ્ચ આવ્યો, પરંતુ તર્મદ પાઝ ઉત્તરાની દિમત આવી નહિ તેથી ત્યાં રોકાઈ જઈ, તે જગાની ચોથ મુન્ન કરવાનું પીવાળ ગાયકઠાડને, તે ગજ થાય તેવું વચન આપી, મુમાદરીનો ગમે તપતો મુરત બદરને મીમાડે જઈ પહોંચ્યો. બરતગ્દ થએલો મુન્નમદી બદરનામખાન ત્યાં તેને આટકાવવા બહાર પડ્યો અને તેની આમે ગરેજના દરવાજા બંધ કર્યા મુરતરીખાને મિયાનઓને વ્યગ્ધિત જોઈતી તોપના મોગ્યા બંધવા માડ્યા અને દરવાજા (ઝાઝ)ની આશાએ ત્યાં પડ્યા નાખ્યો અને વખતો વખત દુડીઓ આપી પીવાળ ગાયકઠાડ પામેથી ટેટલીક રકમ કરતે દાઢી, તે પેમા ખગ્ધમા વાપર્યા પાટણની ફેગદગી જે રાત્રી

બખ્ખસિંહને આપવામાં આવી હતી તેણે ત્યાં પોતાના તરફથી નાચળ મોકલ્યો. મુખારેઝઉલ્મુકના મોખતીઓમાંથી મીરકેબ્રઉદ્દીન કોઇને બખ્ખર કર્યા મિયાય રસ્તામાંથીજ તેનાથી છૂટો પડી જઈ પાછો અમદાવાદ આવ્યો રહ્યો, અને રૂપસિંહ ભંડારી મારફતે મહારાજને મળી, ખટખટ કરી, જૂનાગઢના ફોજદારના નાચળની જગા (પર નીમાઇ) ત્યાંની વમ્બવાન તથા (ભગીંગની) આવક ઉધગવવાની જવાબદારી માથે લઇ તેણી તરફ રવાના થયો. પાંચણપોરનો ફોજદાર મહમદ પહાડખાન વચટે કરીમ દાદ-ખાન ઝાવેરી મહારાજના બોલાવ્યા મુજબ આવી તેને મળ્યો, અને તેના બાપ ગુજરી જવાથી તેની જગાએ ફોજદાર નીમાવાનું મજૂરીનામું મેળવ્યું આગલા દીવાન મેમિનખાનનો પુત્ર મહમદ બાકરખાન કે જે પોતાના કાકા અબ્દુલગનીખાન દીવાનના નાચળનું કામ કરતો હતો તે આ અગસામા તેના મનને કાઈ ખોટું લાગવાથી પોતાના કુટુંબ માથે પાટનગર તરફ જતો હતો તેને મોજે દાવલાડના કાળાઓએ રસ્તામાં લૂટી લીધા અને ઘણી મુશ્કેલીએ તે પાટણ (ગામે) પહોંચી શક્યો અને ત્યાંથી સામાન વગેરે મેળવી રસ્તે પડ્યો. મહારાજને એક હાથીની બેટ આપી જવાનમર્દખાન બાબીએ પોતાની મનમખનો ઈંઝાફે તથા વડનગર કસ-બાની વનદારીની મજૂરી મેળવી.

શાહુ રાજના પ્રધાન બાહુરાવનું આવવું અને મહારાજ સાથે મુલાકાત કરવી

આત્યાર પહેલાં થોડા વખત પગ મુખારેઝઉલ્મુકે ફેદલાક કામેનો નીકાલ કરવા માટે શાહુ રાજના પ્રધાનને પત્ર લખી તે આણી તરફ આવે એવી ઇચ્છા દર્શાવી હતી. પણ તે આવી પડેએ તે પહેલાં તો ઉપર જણાવેલા બનાવ બની ગયા હતા અને મુખારેઝઉલ્મુક તો આવતો થઈ ગયો હતો, તેથી પોતાના તરફથી ચોથ બાબનનો કરાર નક્કી કરવા અને પાકો કરવા માટે નવા સૂબાની સુનાકાત લેવા બાહુરાવ પોતેજ રસ્તે પડ્યો અને વડોદરાની પાડોશમા આની પહોંચી વિવેકનો ગસ્તો પકડી પત્ર લખ્યો. વડોદરા ને ભરચના ફોજદાર સૈયદ ઉઝમતુલ્લાખાનને મહારાજએ કોવકરારનો પાયો મજબૂત કરવા મોકલ્યો ને તે મહી નદીની નજદીકમા જઈ તેને મળ્યો, અને તેની માથે કૃત્યમા દાખલ થઈ ગયો કૃત્ય પર કૃત્ય કરી તે અંડોળા તળાવ આગળ આવી પહોંચ્યો, અને ત્યાં મંખ્યાબધ

સૈનિકો અને ધણા માણસો સાથે મુકામ નાખ્યો. તેની પાસે મહારાજના કારભારીઓ, ઝીરધરદાસ ભંડારી અને રતનસિંહ ભંડારી વારંવાર સંદેશ લઈ જવા તથા દ્રોણકરારના પાયા મળજૂત કરવા માટે આવળવ કરતા, અને તેમ કરી, મારવાડીઓની ઢીલ કરવાની ખાસીઅત મુજબ, થોડા દહાડા તો તેણે આમતેમ ઢીલમા કાઢી નાખ્યા. બાદ મહારાજ જોડે મુલાકાત કરાવવાનો બદોબસત કર્યો; વળી મહારાજ શાહીબાગમા રહેવા ગયા હતા તે બહાને બે ત્રણ દહાડાની ઢીલ થઈ. એથે દીવસે સાજો બાજરાવ આવીને મહારાજને મળ્યો અને એક ખીજ સાથે દ્રોણકરાર કરવામા આવ્યા બાદ તે પાછો ફર્યો. તેમણે એવું નકી કર્યું કે વજો (વિજય) રાજ ભંડારીએ મારવાડીઓનું સૈન્ય લઈ સરદાર મહમદખાન તથા સૈયદ ફયાઝખાન જેઓ ગુજરાતીઓના લશ્કરના રમાલદાર હતા તેમની સાથે બાજરાવની મદદમા અને તેની જોડે જઈ પીલાણના માણસોને વડોદરામાથી હાકી કાઢી, વડોદરાને (તેમનાથી) મુક્ત કરવું, અને સૈયદ ઉઝમતુલ્લાખાનને કારભાર સોંપી દેવો. એની પોતાની કથી તૈયારી હતી નહિ તેમ એની પાસે કાઈ (યુદ્ધ) સામગ્રી પણ હતી નહિ એટલે ગુજગતવાસીઓમાથી કેટલાક હિંદુઓ અને મુસલમાનો, પોતાનામાથી એક વિદ્વાન માણસની નામખ તરીકે નીમણુક થવાની ઉમેદમા અને (લશ્કરમા) નોકરી મેળવવાની આશાથી, જેમ મીરાઈપર માખીઓ ભેગી થાય તેમ ભેગા થઈ ગયા, અને મહારાજ તથા બાજરાવના સૈન્યોને મદદ આપવાને કારણે પોતાની આવક માટે જે ખ્યાલી કલ્પના બાધેલી તેને તેઓએ સાચી ગણી લઈ તે લશ્કરના જરૂરી સાધન તથા ખરચ માટે, વસૂલ ન થઈ શકે તેવી હુંડીઓ લઈ તથા જેની ઉપજ ન આવી શકે એવા તાલુમ પોતાને નામે લખાવી લઈ, કરજ તરીકે મોટી રકમો આપી અને વજોગજ અને બાજરાવની પાછળ પાછળ વડોદરા તરફ જવા નીકળ્યા. આ અગમામા સમાચાર મળ્યા કે મુલામ મોહીપદ્મદીનના નામખ મીરકમરદીનને, મીરકમરદીન જે જૂનાગઢનો ફાજદાર નીચાઈ તે જમા મલાણી લેવા આવતો હતો તેની, ખખર પડવાથી તેની સામે થવા તૈયાર થઈ બહાર નીકળી આવ્યો અને અમરેલીની પામે બંને પક્ષના લશ્કર આવી હિલા (અને લડાઈમા) મીરકમરદીન તથા મીરકમરદીન કે જેઓ એક ખીજના ગિત્ર થના હતા તેમણે સૌથે ભરેલા દુમવા કરી વીંગના અને બહાદુરી (નું દેવું ચૂકવી) દર્શાવી, માર્યો ગયા. દુંદમા બાજરાવ, વજોરાજ, રમાલદાર તથા ઉઝમતુલ્લાખાને, દુમ પર દુમ કરી, મગી નદી ઉતરી વડોદરાને ઘેરા લાવ્યો. પીવાડો

ભાઈ વગમાત્ર કે જે ત્યાં હતો તેણે બુજ્જ, ટ્રાટ વગેરે મગજૂત કરી
 રૂમ્મમ અલીખાન ગાયની લગાધના મેદાનમાંથી જે તોપો પડી હતી તેને
 ગોડની કિલ્લાને સુરક્ષિત કર્યો મહારાજાએ મોકલેલા માણસોએ ઘેરો ધાવવા
 માડી મોગ્યા બાધ્યા, અને બને પક્ષ તરફ તોપ બંદૂકના મારાની લગાધ
 શરૂ થઈ આ બનાવ બન્યાને ઝાંઝો વખત થયો નહતો એટલામાં એકા
 એક બાહ્યાગના બસૂઓ દે જેને તેણે ખજા લાવવા માટે આમંત્રણ હતી
 કેળમા ગાખ્યા હતા તેમણે ત્વગની પાખપર ઉડી આવી મમાચા કલ્યા
 કે આમંત્રણ હતે તે (બાહ્યાગ) અમદાવાદ તરફ ગયો છે એની ખબર
 પડતા તેણે તે બાગનને પોતાનું સદ્ભાગ્ય ગણી અને પોતાને નોંધતી તક
 મળી છે એમ સમજી, છડી મ્વારીએ અને થોડીજ (યુદ્ધ) મામત્રી લઈ
 લગાઈ અને યુદ્ધ કરવાને ધીરે નર્મદા નદી ઉતરી કૂચ પડ કૂચ કરી,
 છાપો માનવા હમારી પાછળ હમણા આવ્યો બાણુવો આ સમાચાર
 માબગી બાહ્યાગ ગભરાઈ ગયો ને તે જણે તેણે મહારાજાના સૈન્યને પાછા
 અમદાવાદ તરફ જવાની રજા આપી, અને વડોદરાનો ઘેરો ઉમવી લઈ એકદમ
 વાયુ ને થીજળી પાસેથી ઉછીની લઈ અને તેટલી ત્વગથી જેમ વિધાતાનું
 બાણ હમાનમાંથી છૂટે તેમ છૂટી પોતાના દેશ તરફ જવા આવતો થયો
 આમંત્રણ કે જે તે બાગથી લણી ઉનાળા અને ઝપટથી આવતો હતો
 તે મુગત બદરે આવી પહોંચ્યો ને ત્યાં તેને ખજા પડી કે બાહ્યાગ ત્યાંથી
 થોડેજ દૂર આવેલા જગતને આડકેટ માર્ગે થઈ દરીઆ કિનારા તરફ આવ્યો ગયો
 છે એટલે તેણે (આસફાળે) વગર દીલ ને વિવબે તેની પાછળ પડવા
 પગ ઉપાડી ચાલવા માડ્યું અને તેના લક્ષરનો કટલાક મરમામાન અને
 ઠોઠાખર પાછળ પડી ગયા હતા, તે એના મિપાછાઓના હાથમાં આવ્યા
 ગિકાઝ હાથમાંથી ન્હાસી ગયો તેથી તે પાછો ફર્યો અને આરામ લેવા
 માટે મુગત બદરથી સાત કોમ દૂર તાપીને કિનારે આવેલા મોળે કોયા-
 હામરેજમાં થોડો વખત મુકામ ગાખ્યો. જૂના (બરતરફ થએલા) અને
 નવા (નીમાએવા) સૂયા બને તરફથી નીમાએલા બંદરના મુનસદીઓએ એની
 મમક્ષ પોતાના મુદા રજૂ કર્યા, મદદની માગણી કરી અને બેટસોગાતો
 મોકલી. મુમ્તશીદખાન કે જે (શહેર) બહાર હતો તેણે તો નતે જઈ
 એની મુવાકાત પણ લીધી. વખતને અનુમતી આમંત્રણે દરેક પક્ષને
 આશ્વાસન આપ્યું અને પોતે દક્ષણ તરફ રવાના થયો. પોતાના ભાઈની
 રજા મળવાથી રાજા બખ્તસિંહ પોતાની જમીનદારીના મહાવ નાગોર
 તરફ આવ્યો ગયો સિવદ ઉઝમતુલ્લાખાને ન્યારે પોતાનું કામ પાર પડે

એવું જોયું નહિ એટલે પોતે પાટનગર તરફ જવા રસ્તે પડ્યો ખાશરાવ તો
 પોતાને વતન આવ્યો ગયો અને મનદાઓ બેઠે સુવેહ કર્યા સિવાય
 (મહારાજાનું) ગાહુ આગળ આવે તેમ હતું નહિ. હવે કંથાજી તે અર-
 સામા આની ટટાકિસાદનું મૂળ યદ્ય પડ્યો આગલા-મુખારેઝહિનુમુદના-
 વખતની માફક, મહારાજાએ પૂર્વેના રિવાજ પ્રમાણે, યોમની રકમ નખી
 કરવા, મેમિનખાનને મુઝરર કર્યો, અને પેટલાદ પગણુ તેને (મેમિન
 ખાનને) ઈન્ગરે આપવામા આવ્યું ધોળકા પરગણ, ભરૂચ, જંબુમર
 અને મકબૂનાબાદ આસરનાહની જગીર તરીકે હાયમ (બહાન) રહ્યા
 હતા તે આગળ જણાવ્યું જ છે મુખારેઝહિનુમુક તરફથી અખદુલામેગ
 ભરૂચમા રહેતો હતો એ શહેર ઉચાણુમા આવેયુ દોવાથી મગદાઓ
 તે પોતાને કબજે લઈ ગયા નહતા હવે જ્યારે મહારાજાના હાથમા
 કારભાર આવ્યો ત્યારે તેણે (અખદુલામેગે) દૂર અદેશી વાપરી એ હખીત
 આસરનાહ પામે રખૂ કરી (પોતાના નામની) નાયબની સનદની માગણી
 કરી, અને (તેની તરફથી) તેવી સનદ, તથા મનમખની મજૂરી અને
 નેક આનમખાનનો ખેતામ તેને મળ્યા, અને એ બહાને (દસ્તાવેજવડે)
 પોતે તેનો વસીનાદાર થયો હિ સ ૧૧૪૪ મા મહારાજાએ દીર્ઘદિ
 વાપરી આમદનાહ પર મેની જાહેર કરવા માટે એક પત્ર લખી તે, કુદવન
 હિન્વાસલીન (મતોના મત) શાહઅલીરજા સગદિદીના પુત્ર મહમદશાહ
 કે જેને આમદનાહ બેઠે સારા મમથ ને ઓગખાણુ હતા, તેને મુગદરી
 માટે લાયા વગેરેનો સામાન તથા જાનરો આપી, તેની સાથે મોકલ્યો
 થોડા વખત બાદ મુખદખાન નામનો માણુમ કે જે પહેલા ઉમ્તમ
 અલીખાન પામ હતો, તે, તે પત્રનો મિતતાલરેતો જવાળ તથા પોશાક
 અને ફેદવાક રહેતોના મદેશા લઈને આયો, ને મહારાજાને મળ્યો ને
 ત્રણ માગ રોકાઈ ગયાના થયો એજ માનમા બહી તથા ખબરપત્રી
 અમાનનદાખાન, કે જે હજારીની જાતી મનમખ તથા દોદરો મવાગુ
 માન બોગમતો હતો તે મુજરી ગયો તે મમાચા પવિત્ર હંમગથી પાસે
 રખૂ યતા ત્યાંથી ગુનામદુસેવખાનને બહીની જગાએ નીમવામા આવ્યો
 તેણે પોતાના નાયબ તર્ગીની મનદ મદમદ મુખદેદહદીનખાનના નામની
 ગોકલી અને તેણે પોતાની જગાનુ કામ કરા માણુ

ગંગાદાસ શેઠનો અને રેશમ વેચનારાઓનો મહા- રાજ્યે દંડ કરવો, અને તે સાલમાં બનેલા બીજા બનાવો

આજ અરમામ મહારાજ્યે ગંગાદાસ શેઠ તથા રેશમ વેચનારાઓ પાસે એક સુક્તિ વાપરી નવ લાખ રૂપીઆ દંડ તરીકે જોગલુનમથી લીધા એ દૂક હકીકતની વીગત એવી છે કે સુબારેજ ઉત્તમુદ્દના વખતમા ખુશાનચ દને શેઠાઇ પરથી દૂર કરવામા આવ્યો હતો તેથી તે પાટનગર જતો રહ્યો હતો અને તેની જગ્યાએ ગંગાદાસને કુલ્ય (મહાજનના) શેઠ નીમવામા આવ્યો હતો સુબારેજ ઉત્તમુદ્દની હકૂમતમા બનેના બનાવોનુ ખ્યાન આપતા આગળ કહી ગયા મુજબ ગંગાદાસ વેરા વસૂલ કરવાનો બાબતમા તથા બીજા કામો કરવામા તે (સુબારેજ ઉત્તમુદ્દ)ની મરજી અનુસાર વર્તતો હતો મહાગજ આલે છે, એ વાત ચાલતી હતી તે વખતે તેણે દીર્ઘદષ્ટિ વાપરી પોતાના માણસોને આગળથી (તેની પાસે) મોકલી, એથી જાતના આશ્વાસનરૂપી લેખની તેની પાસે માગણી કરી કે જોના પાયે ઉમદા પટાવતોની જામીનદારી-જોને ગુજરાતી ભાષામા “બાહેધરી” કહે છે તેના-પર રચાયો હોય, કે જેથી તેના મનને નિરાત રહે મહાગજએ વખતને માન આપી તથા તેના મનને નિશ્ચિત બનાવવા તેની ઇચ્છા મુજબનો લેખ પોતાની મ્હોર સાથેનો તથા તેને કાઢી રીતની ઈજા (અડચણ) કરવામા નહિ આવે એની જાહેદારીવાગો, પટાવતોના સરદાર અમેકગણુ વલદે દુર્ગાદાસ શેઠાડની મ્હોર સાથેનો, કરી આપ્યો આ દેશના ચાલુ રિવાજ મુજબની આ બાહેધરીપર નિશ્વાસ હોવાથી ગંગાદાસના મનને નિરાત થઇ હવે જૂના (બરતગદ થયેલા) અને નવા (તીખાથેલા) સૂબાઓ વચ્ચે થએલા પ્રત્યક્ષવાગો બનાવો બની ગયા પછી, સહેરના નાણાવટીઓ, વેપારીઓ, તથા રૈયતમા મુખ્ય માણસોને સાથે લઇને તે મહારાજ્યને મળ્યો, અને (એ પ્રમાણે) જાહેર રીતે અને મ્હોડામ્હોડ (તેની) મહેરબાની અને કૃપા દષ્ટિ મેળવી ગેદાઇના પદપર કાયમ થયો પરંતુ આદરબાનેથી એને કેદ કરી એની પાસથી નાણા કલ્લવવાનો રસ્તો લેવા મહારાજ વિચાર કરતો હતો, અને તેથી તેણે પ્રસંગ આવે તેની વાટ જોતો હતો પોતે તો ઘણી મજબૂત બાહેધરી આપી હતી એટલે કશું કરવા તેની હિમત ચાલતી નહતી, પણ પોતાના એ વિચાર તથા ધારણા બાબત તેણે

પોતાના ભંડારીઓ તથા ખાસ સલાહકારોની સલાહ લરી ચર્ચા કરી. મુખારેઝ ઉત્તમુલ્કની જોડે સલાહ કરાવતી વખતે રેતનાં સિંહ ભંડારી અને મોમિનખાન વચ્ચે એક જાતના ખાસ પરિચય અને દોસ્તી બંધાઈ ગયાં હતાં, તેથી અને મુખારેઝ ઉત્તમુલ્કે ગંગાદાસને એક તુકી ધોડા આપ્યો હતો કે જે તેની પાસથી મેળવવાની પોતે ધન્યજ જણાવી હતી પણ જે તેણે બહાના બતાવી આપેલો નહિ, તેટલા માટે તેના મનમાં ખોટું લાગી ગયું હતું તેથી, ભંડારીએ મોમિનખાનને મહારાજના મનની છૂપી વાતથી વાકેફ કર્યો, અને તેની સલાહ માગી. તેણે મનમાં એક યુક્તિ રચી અને કહ્યું કે અમીર ઉલ્લ ઉમરા સમસામ ઉદ્દૈયાની મ્હોર સાથનાં ઉચ્ચ દર-ગાહનાં બે ફરમાન તૈયાર કરવા પડશે. એક મુખલેસખાનના નામનું, તેની મતલબ એવી કે મુખારેઝ ઉત્તમુલ્કની હકમતમા જુદા જુદા વેરા વિધરાવવા તથા અમદાવાદના રહેવાશીઓનો દંડ કરાવવાનું મૂળ ગંગાદાસ ચઢ પડ્યો હતો, તેથી એને પકડી, સાકળે બાધી, બેડીઓ પહેરાવી બાદ-શાહની દરબારમાં મોકલવો. પણ જો મહારાજને બાબતમા નિશ્ચય બતાવે તો તેને સોપી દઈ તેના મ્હોર સિક્કાની રસીદ લઈ હુબૂરશીને મોકલવી. ખીજું (ફરમાન) મોમિનખાનના નામનું (તૈયાર કરવું), તેમાં એવું લખવું કે મુખલેસખાનનાપર હુકમ કાઢવામા આવ્યો છે કે તેણે ગંગાદાસને પકડી કેદ કરવો, તે (કામ)મા તેણે પોતાના માણસો સાથે રાખી તેને ગદદ કરવી. આ કામ કરવાના ધનામ બદલ એવું ઠેરવવામાં આવ્યું કે, અહેમુદાબાદનું પરગણું જેનો અડધ ભાગ મુખલેસખાનને જાગીર તરીકે આપવામા આવ્યો હતો, અને બાકીનો અડધ ભાગ, નાજિમના તાબામાં હતો-કારણ કે બરતરફ સૂઆની પદ્ધતિએ ચાલી મહારાજને પણ આખા સૂબાને પોતાના હાથ તજે તથા કબજામા લઈ લીધો હતો-તે (તેમાંથી કાઢી નાખી-બાદ કરી)) મુખલેસખાનને દરખાસ્ત આપી દેવો. મહારાજને એ વાત કબૂલ રાખી. મોમિનખાને હુકમો બનાવી કાઢ્યા, અને મુખલેસખાનને બધી બાવરયાથી વાકેફ કરવામા આવ્યો. તેણે એક દીવસ ગંગાદાસને બોલાવી, ફરમાન બતાવી (કેદ) બેસાડ્યો. એણે અબલકરણને, જેણે બાંહેધરી આપી હતી તેને, જે બન્યું હતું તેનો સંદેશો મોકલ્યો. અબલકરણની રવમાનની લાગણી ગતિમાન થઈ. આ બનાવના અંદરના મર્મથી તે વાકેફ ન હોવાથી પોતાના સાથીઓના લશ્કરને લઈ તે તો લડવા તૈયાર થઈ ગયો. મોમિનખાન પોતાના સાથીઓને લઈને આવ્યો. ને મુખલેસખાનની મદદમાં ઉભો રહ્યો. અસલકરણે મહારાજને સંદેશો મોકલ્યો કે હું ગંગા-

દાસનો જમીન (બાંહેધર) છું તેથી ગમે તેમ હોય તોપણ તેને છોડાવવાં ખાતર હું મુખસેસખાન જોડે લડીશ તો ખરોજ. મહારાજાએ તેને પોતાની પાસ બોલાવી મંગાવ્યો અને દંભ તથા પ્રથંચ કરી, એને બનાવવાને ગંગાદાસને (કેદમાં) બેસાડી રાખવાનું શું કારણ તથા શો સબબ છે તેની તપાસ કરવાને બંને ખાનો પાસે માણસ મોકલ્યું. તેમણે જવાબમાં જે ફરમાનો આવ્યાં હતા તેજ મોકલી આપ્યાં. કપટ અને ફરેજ કરી મહારાજા અને ભંડારીઓએ એકજ મતના ચર્ચાજર્ચ, તેની પાસે એવો ખુલાસો કર્યો કે જમીનગીરી થા બાંહેધરી તો મહારાજા તરફથી આપવામાં આવેલી; ચરંતુ આ સવાલ તો ખિલાફત અને પૃથ્વીપતિની દરબાર જોડે સંબંધ રાખે છે, અને એ મહાન હુકમનો અનાદર કરી શકાય નહિ. બાદશાહી નોકરોએ તે વખતે તેમના હુકમ મુજબ એને પકડી શકે તેમને મારાથી કે કોઇ બીજાથી એક પણ સુખન કહી શકાય નહિ. વળી ખાનગી રીતે પણ તેને મનપ્રમંદ વચનો આપી, તે ગુસ્સે થઇ જુમખરાડા પાડતો હતો તેમાથી શાત કર્યો, અને તે પણ લોભમાં કસાયો.

(ફારસી શબ્દ) તમે (=લોભ) ત્રણ અક્ષરનો બનેલો છે, તે ત્રણ ખાલી (તુકતા વગરના) છે, તેથી લોભીઆઓનું કાંઇ (પણ) શ્રેય થતું નથી, (કારણ અક્ષરો ખાલી છે).

બાંહેધરીની બાબત ગુજરાતમાં બહુ નોકની ગણાય છે તેથી તે લોકોએ અલથકરણનો ધણો તિરસ્કાર કર્યો. દૂંકમાં મહારાજાએ રસીદનો કાગળ પોતાની મ્હોર સાથે લખી આપ્યો અને તેજ રાત્રે ગંગાદાસને ભંડ્રમા બોલાવી કેદમાં બેસાડ્યો તથા તેના મર્ગાવલાક્ષાં અને વેશમના વેપારીઓને પકડી તેમનાં ઘર કે જે સંખ્યાબંધ વસ્તુઓ, જેવી કે વેશમી માલ, ધરવાખરો, રોકડ નાણું અને બીજી ચીજોથી ભરેલાં હતા તે, જપ્ત કરી તેની ચોડી માટે રખેવાળો મોકલ્યા, અને મારીમૂડી તથા અત્યાચાર કરી ગંગાદાસ પામેથી બે લાખ, તેના કાકાના છોકરા જુશાલ પાસેથી ત્રણ લાખ અને બાકી બીજાઓ પાસેથી જેવી જેની શક્તિ તે મુજબ લેવાના નક્કી કરી જુમલે નવ લાખ રૂપીઆ, પૂરેપૂરી જખરાઇ તથા અવર્ણનીય સખનાઇથી દૂંક વખતમાં વસૂલ પણ કરી લીધા. આ બનાવનું બનવું સહેરની વસ્તીના જીવાન તથા ઘરડા, જનતાના મોટા સમુદાય તથા સંખ્યાબંધ, લોકોના હાલહવાલ થઇ જવાનું કારણ થઈ પડ્યું: ખાસ કરીને, વેશમી કાપડના વેપારીઓનાં સંખ્યાબંધ કારખાનાના નોકરો તથા ઠારીગરો, જેવા કે ચરખો ફેરવનારાઓ, રંગરેજો, વણકરો, અને એવાં

ખીજનં જુદા જુદા કામ કરનાર સેડ્ડો માણુઓ (દુખી થઇ ગયા), અને રેશમ ઝાગે મદ પચ (મેકડે પાચ ટકા જકાન લેતા ખાતા) ની ઉપજ, ખંગાળામા (ધણી ઝોળી થઈ), તેમજ અમદાવાદ કે ત્યાં જાતજાતના અને વિવિધ પ્રકારના તૈયાર થતુ કાપડ, જે પ્રખ્યાતી પામ્યુ હતુ અને મશહૂર થયુ હતુ અને જે દેશપરદેશ (જમીન તથા દરીયામાર્ગ) ના વેપારીઓ આજુબાજુ તથા આમપામના હિંદુસ્તાનના શહેરો તથા (ટેક) સિંધ, તુર્કસ્તાન, રૂરોપ, અંગ્લસ્તાન, હમશીઓના મુનક (એખીસીનીયા), ઈરાન ને તુરાન સુધી લઈ જતા હતા, ત્યાંની ઉપજને પણ ઘણુ તુકસાન પહોંચ્યુ, અને તે વખતેજ, રેશમી કાપડના વેપારીઓનુ જે એક જુદુ સમજન મહાજન હતુ, તેનો અત આલ્યો, અને હવે તો જેને હાલે તે માણુમ છૂટક છૂટક થોડો વધતો માલ આણે છે અહમદ નામનો એક માણુમ જે બહોરાઓની મ્હોળી (સુતી) જમાતનો હોય તે અરમામા તાળે જ જાણીતો થયો હતો અને પોતાની પ્રેમનો વડો (મેક) નીમાયો હતો તેને મહારાજાએ મ્હોટો (કુદ) જા બનાવ્યો હસન નામનો લોખડનો વેપારી કે જે ન્હાની (શિયા) જમાતનો બહોરા હતો, અને જેનુ ખૂન થયુ હતુ, અને આગળ જણાયા પ્રમાણે જેને માટે તે પ્રેમ પાસે સુખારેઝ ઉત્તુકે નણુ લાખ રૂપીઆ લીધા હતા, તેના વારમોમાના એક કે જેની પાસે તે ખૂન થએલા માણુમનુ લોહીથી ખરડાએણુ પહેગણુ હતુ તે મહારાજા પાસે દાદ માગતો આવ્યો હતો એવુ જહાનુ ઉભુ કરી, તે કામને દડી દડની મ્હોળી રકમ વસૂલ કરી તેઓ હજુ પહેલા થએના હુમલાની અસરમાથી તો ટેકાણે પડ્યા ન હતા તેમને આ દડની રકમ ગમે તેમ કરી લારી દેની પડી એટલે તેઓ પાચમાસ થઈ ગયા અને પોતાનુ વતન છોડી જતુ પમદ ડરી આજુબાજુ ને આમપાસ જતા રહ્યા, અને હાલમા તે જમાતનો એક પણ માણુમ એવો નથી મ્હો, કે જેની હાલત સારી હોય, (વખતે) નામના થોડા માણુમ રહ્યા હને કે જે જીવતા હોય કે ન હોય તે સરખુ જ કહેનાય મૂળામા ઠાઈ જાણીતો કે જૂનો મનમખદાર કે હયો એહેદા ન રહેતો હોવાથી, મેદાનને ખાલી જોઈ, ધમગથી અજાન એવા લડારીઓ અને પીગાય જેમ માગવાડીઓ, જુના (જુમ્મી) રિવાજે સજ્જન કરી અને ચાતુ ગિવાજે જારી ગાખી, ન્હાના ને મ્હોટા, હિંદુ ને મુમલમાન, (સીને) દડવા અને લટવા, અને તેમની પાએથી (માન ને નાણ) લઈ લેવા મડી પડ્યા, અને જેઠ જુનમના દરવાજા ખુલા થયા. ઈશ્વામ (ધર્મ)નુ બગાડ મદ થઈ ગયુ, ગાય ઝમે કરવાની

મના કરવામાં આવી, મરિજો ઉત્તર યદ્ય ગદ્ય અને દેવમંદિરોનો દાઢ વધી ગયો. હોળીના દહાડામાં મુસલમાનોને હેરાન કરવા તથા તેમને હલકા થાડવા તે વખાણવા લાયક અને પ્રશંસનિય કામ ગણાવા માંડ્યું, અને કોઇની મક્કર હતી નહિ કે 'આ કેમ' ને 'પેલાનું શું કારણ' એવું પૂછી શકે. મુખારેઝ ઉલ્લુકના જવાને તથા મદારાગના આવવાને સમયે સઘળા પ્રજાને રૈયત કે જે બરતરફ ચએલા સૂખાના જુલમ ને અત્યાચારથી કંટાળી ગઈ હતી, તેણે ખૂશી અને આનંદ પ્રદર્શિત કર્યો, તેમાં ખાસ કરીને હિંદુઓએ, કારણ તેમણે જોયું કે હવે નાઝિમ ને એલે તો આપણી જાતનો માણસ છે. મદારાગ અને તેના ભાઈને તો રામ લક્ષમણ કે જેની પૂજા કરવી જોઈએ એમ તેઓ માને છે તેની ઉપમા આપી, તેઓ ખૂશાલીનાં ગાન ગાતા હતા તેમની રહેણી કરણી ને ચાલ ચલાણુ ન્યારે તેમણે જોયાં ત્યારે તેઓ એ પહેલા છુટાઈ—(મુખારેઝ ઉલ્લુક)—મૂડા લૂંટનાર પર ઈશ્વરની કૃપા હોળે એ સૂત્ર લખવા બેઠા. દુકામાં મુખ્ય મુખ્ય અને ખાનદાની (અશ-રાફ) માણસોમાંના ધણાખરા, હલકા પડવાની તથા નારાજ થવાની બ્લીક તથા આબરૂ જવાનો ભય લાગવાથી, ત્યાં રહેવું ચા વાસ કરવો એ સલાહ ભરેલું નથી એમ સમજી ધીમે ધીમે અને વખત જતાં આજુબાજુ ને આસપાસ વેરાઈ ગયા અને સલામતીનો ખૂણો પકડ્યો (લીધો). દીવસે દીવસે રૈયતનો વ્યવહાર મુશ્કેલીઓ ભરેલો થતો ગયો: આરવાડીઓએ જખરદરતી તથા અત્યાચાર કરી ઘરોમાં ઘૂસી જઈ જુલમ કરવા માંડ્યો: અને તેમણે કેટલીએ ખાનાખરાબીઓ કરી કે જેનું વર્ણન પણ થઈ શકતું નથી.

પૃથ્વીને ઉત્તર કરવી એવું ન્યારે (ઈશ્વર) ઇચ્છે છે, ત્યારે તેને જુલમી રાગના પંજ નીચે મૂકે છે.

આમ થવાનું કારણ આપણાં પોતાનાંજ દુષ્ટ કાર્યો અને કુકર્મો (સમજવાં). આપણાપર દુઃખ પડે છે તેજ આપણાંજ કર્મોનું ફળ છે; (દાયના કર્યા દૈયે વાગે છે). કાપડ બગારનો મદાત્ત, હંઝરત ખુદ મદાન (એરંગજી)ના સમયથી શરીઅત (ધર્મ)ની જગત ઉધરાવવા માટે નક્કી ચએલો હતો, હવે હિંદુઓને એમ કરવું મુનાસેજ લાગતું ન હોવાથી, તેમજ મુસલમાન સિવાય કોઈ બીજાને કોઈ પણ વખતે તે મદા-લનો કારભાર સોંપાયલો પણ નહિ, અને જે કે હામેદખાનના બગવા બાદ નાઝિમોએ એ ઉપજ લઈ લેવા માંડી હતી છતાં પણ બાદશાહની

દરબારથી જેની નિમણૂક થતી તે મુતસદીઓ મામૂલી દસ્તૂર અને દરલા કાનૂનો મુજબ તે ખાતાનું કામ કર્યા જતા હતા, અને (સનદોમાં) લખ્યા મુજબનો પોતાનો પગાર લેવા જતા હતા. હવે મહારાજાએ તે (ખાતા)નો ઇનકારો મારવાડવાસી વાણીઆઓને આપી દીધો. તેમણે મુતસદીઓને ખલેલકર્તા ગણી, અશોભ્ય રીતે માથાં મારવા માંડ્યા. તે લુચ્ચા રવખા-વનાઓ જેડે ખેસવું અને એવાં હલકાં માણસો જેડે સંસર્ગ રાખવો એ પોતાનાપર ભારે જીવન યતો હોય એવું મુતસદીઓને લાગવા માંડ્યું અને તેથી તેઓ તેમના તરફ ધિક્કાર ખતાવી તેમનાથી દૂર થઇ ગયા; અને પોતાના તરફથી લખાપટ્ટી કરનારા કારકુનો મોકલી સંતોષ પામ્યા, સારખાદ તે મહાલનો કારભાર મુતસદીઓના હાથમાંથી જતો રહ્યો. મહે-સૂબ ભરી દેવાના દાખલા (રસીદો: vouchers) કે જે શહેરનાહતના તમામ લાગોમા લઇ જવામા આવે છે, ને જે બાદશાહે નીમેશા મુતસ-દીઓની મ્હોર વગર મંજૂર રહેતા નથી, તે દાખલાઓપર જે એમની મ્હોર (ન થતી) હોત તો, ખીજા મહાલો જેવા કે સાયર, ટંકશાળ, દોરના અકા (જનવરનું ઢાંટ)ના મુતસદીઓની માફક તેમની સત્તા પણ જતી રહી હોત. બાદશાહી (મરકારી) ખાતાઓના ખચને માટે મુખારેઝ ઉક્તમુક્ત સાયર મહાલને સૂબાના દીવાનની જવાબદારી તથા મત્તા નીચે મુક્યો હતો, તે (મહાલ)ને રોજના રૂપીઆ પચીસ (મારવાડીઓ પાસેથી) લેવાની શરતે દીવાનની સત્તા નીચેથી કાઢી લઈ એ વાણીઆઓને ઇનકારો આપ્યો, અને ખીજાં ઘણા દીવાનીખાતા જે ખરેખરી રીતે દીવાનના કબજામાં હતાં તે લઇ લેવામા આવ્યા. આવા ખાતાઓમાનું એક ખાતું બૈનઉલ-માલ-નાવારસી (માલ) ખાતું-કે જેનો કારભાર હમેશા એક દારોગો અને સૂબાના દીવાનના નીમેશા માણસો કરતા હતા તે શહેરમાકેટવાળા નેપરામા ફોજદારે ગર્દના તાબામા સોંપવામા આવ્યું. આ નવા ધારા ચાલુ થઇ કાયમ થઇ ગયા. બાદશાહ તરફથી નીમાએવા મુતમદીઓની સત્તા ટંક-શાળના ખાતાપરથી લઇ લેવામા આવી હતી, તેથી સોના ને ચાંદીમાં તાબાનો ભેગ કરી સિક્કા પાડવામા આવતા, અને આધિકારપાત્ર રિવાજને લીધે (તે ખાતાની) જિવજની રકમ વધી, પણ અમદાવાદની ટંકશાળમાં પડેલી અશરરીઓ (મ્હેરો) અને રૂપીઆ કે જે હમેશા ચોખ્ખા અને પૂરા વજનના ગણાતા હતા, તેની (એ કારણથી) શાખ ધરી ગઇ, અને શહેર સિવાય ખીજે તે ચાલતા નહિ, અને જે કે તેમાનો ભેગ કાઢી નાખ્યો છે તો પણ હજી સુધી શહેર બહાર કેટલીક જગાએ તો તેની શાખ તેવીજ

નરાયણ, અને જે જોઈએત તે પોતાની મેજેજ થઈ ગયો હતો તે ગદ્યલતી અને વ્યવસ્થાના અભાવને લીધે નષ્ટ થયો. ટુંકમાં, મદી નદી ઉતરી મદારાગળએ ઇચ્છા દર્શાવી કે, પેટલાદ પરગણાને રસ્તે તે પરગણાને લગના રસ્તામાં જે જે ગામ તથા (નદી ઉતાર) ઘાટ આવે ત્યાં થઈને અમદાવાદ જવું. એ પરગણાનો ઇન્તરો મોગિનખાન પામે હતો એટલે એ રીતની પાયમાલી તેને ગમી નહિ, અને એ કારણે તેણે (પોતાને આપવાની) રકમમાંથી કાંઈકે રકમ ઓછી કરવા તથા દિસાજમાં મળે આપવાની માગણી કરી. આથી મદારાગળને ખોટું લાગ્યું, અને તેણે સરદાર મહમદખાનના પેશકાર શંકદામને તેના દરીફ તરીકે ઉભો કર્યો. તેણે જે સરતે મોગિનખાનને ઇન્તરો મળ્યો હતો એ સરતે પોતાના શેઠ તરફથી ઇન્તરો લેવાની જવાબદારી લઈ લીધી, અને પેટલાદની હદમાંથી મદારાગળને કૂચ કરાવી. મોગિનખાનને ખાલાત જવાની રજા મળ્યાથી તે ત્યાં ગયો, અને મદારાગળ કૂચ કરી વાતક નદીને કિનારે આવેલા, મહમદ ખાખીની વનદારીના મહાલ ખેડાની સામે થોડો વખત પડાવ નાખી પેશકારના રૂપીઆ વીસ હજાર તેનાપગ નખી કરી અમદાવાદ આવી પહોંચ્યો, સરદાર મહમદખાન વડોદરા હતો તેથી તેના ભાઈ મહમદ અશરફ ગવરનીને શંકરદાસના તેડાખાથી અમદાવાદથી પેટલાદ જવું પડ્યું. હાદીખાનની બદલીમા સૂબાના સમાચારપત્રીની જગાએ ગુલામ મહમદખાન હાજૂરમાંથી નીમાઈ આવ્યો. અબદુલગની ખાનના ગુજરી જવાથી તેના દોહીજ તાલેખ અલીખાન કે જે હજૂત પામે હતો તેને ખિલાફત ને પૃથ્વીપતિની દરબારમાંથી સૂબાના દીવાનનો ઓર્દો આપવામાં આવ્યો. તેણે પોતાના મારા અબદુલ હુસેનખાનપર પોતાના નાયબ તરીકે (કામ કરવા)ની મનદ મોકલી. પરંતુ તેણે દીવાનીખાતાના કામ તાલેખ અલીખાનને નામે તથા તેની મદદરથી ન કરના પોતાને નામે કરવા માંડ્યાં, અને તેમના પાસેના સગપણને લીધે તેને તેમ કરતા કોઈએ અટકાવ્યો નહિ; પરંતુ રાજની રૂપીઆ પચ્ચીસ આપવાની રકમ જે સાયર મહાલની ઉપજને બદલે મુકરર કરવામાં આવી હતી તે આપવી જરૂરીએ મોકૂફ કહી.

હુકાળ અને મરહીનું ફેલાવું

આજ સાલમાં સખત હુકાળ પડ્યો: હવા ઝેરી થઈ ગઈ: અને (તેને ક્ષીધે) માણસો મૃત્યુ ને મોતને પામ્યા. તે ઉપરાંત મારવાડીઓએ બદ-

મારી કરી નિંદા વર્તાયુંક ચલાવી. અનાજના ભાવનું પ'ણ દીવમે દીવમે ઉચું થતું ગયું, અને ઉચ ને નીચ લાખો માણસો, જે ત્રણ દીવમના તાવમા-કે જે તાવમાં જંગના કાનરા આગળ (મગધીની) ગાંઠ નીકળતી હતી તેવાતાવમા-પરસોકવારી યઈ ગયા. તેમને ચાદર ઓઢાડવાની કે કફન પહેરાવવા જેટલી પણ કોઈને કુરસત ન હતી, અને લાશને અંગે એક કામ કરનારો કે નોકર શોધ્યો જડતો નહિ, અને મૃત્યુ રૂપી ભોવરામા પેમનારા (મગધ પામનારા)ઓની મ્હોટી મંખ્યા કે જેમની પાછળ કોઈ વાગમ મા મદદગાર રહ્યું ન હોય તેવાઓની લાશોને દરરોજ ગલી અને બજારમાંથી ખેંચી લાવી સાબરમતીની રેતીમા ફેંકી દેવામા આવતી, જ્યાં તેને કાગડા ફૂતરા ખાતા. જે લાશને એક જનાઝા (દાદડી)મા મૂકી (ચારને બદલે) એ માણસને ખભે ઉંચકી જતા, લેખકે નજરે જોયા છે આખી માણસ જાતના વિવાપ અને આક્રંદ આકારના ધુમટ સુધી પહોંચ્યા. આજીમાણુ ને આમપાસના ગામડા ને કસબાઓમા દુકાણીઓના ટોળે ટોળા ધગ મ્હોટા છોડી હાથમા લિહાપાત્ર લઈ પોતાના ન્હાના ને મ્હોટા છોકરા ને ઠેપા, દીકરા (પુત્ર) ને દીકરી (સત્રી)ને લઈ વેચવા માટે શહેર તરફ આવના.

લીલુ સૂકે (જે મજે તે) મેળવવા માણસોના પેટ કોશેશ કરતા,
જેવી રીતે લિહુકની ઝોળા એક ઘેરથી બીજે ધગ (ફરે છે તેમ)

જૂખ્યા પેટે ઉનાર પોતાની આખ મ્હોટાડી

(કારણ) ઉન માસનું પાડોશી હોય છે (તેથી)

સ્ત્રીઓ ને બજારોમા તેમની દંઠ જામતી, અને એક ને બે રૂપીઆમા તેઓ પોતાના છોકરા વેચી દેતા. આ દેવી કોપનો લાભ લઈ મારવાડીઓએ માન (એક) રોટવા(ની બીજ) આપી ધણી ઉંચ અને મુસદમાન બીઓ અને તેમના બાજોને ગુલામ બનાવ્યા, (ગુલામીનું દોરકું તેમની ગરદને બાધ્યું), અને તેમને ગાયનું છાણ ખવડાવી અને તેમના માથાપગ થોડા જવના દાણા બાળી, પોતાના ધર્મ પ્રમાણે શુદ્ધિ કરી તેમની પામે મુનન-માતી ધર્મનો ત્યાગ કરાવી, (તેમના) કાફલાના કાફલા મારવાડ ગ્વાના ઢરી દીધા, અને ગર્વથી જોતવા લાગ્યા કે ઔરંગઝેય (ખુદમકાન)ના મમલમા જ્ઞેધપૂરથી (હમારા લોકોને) કેદી કરી લઈ જઈ મુમલમાની ધર્મમા વટલાવનામા આવ્યા હતા તેનો આ બદલો પોતે જે પુષ્કળ માવમતા ને અમઆબ બેગા કર્યા હતા તે લઈને મહારામએ શેરમિંગ પટાવત તથા ચતુરા મહેતાને મારવાડ મોકલી દીધા.

મુરત બંદરના મુતસદ્દી બહેરામખાન અને શાહ વેપારી
મુલ્લા મહમદઅલી વચ્ચે ટંકાના અગ્નિનું સળગવું,
કિલ્લેદાર બેગલર બેગખાનના ભાઈ તેગબેગ-
ખાનને હકૂમતનું સોંપાવું, અને બહેરામખાન-
નું ભાવનગર જવું

શાહ વેપારી મુલ્લા મહમદઅલીની કોશિશ, તજવીજ અને નાણાંનાં
સાધનથી મુરતશીરખાનની બદલીમાં આગળની માફક મુગ્ન બંદરના મુતસ-
દ્દીના ઓદ્ધાપર જેવો બહેરામખાન બહાવ થઈ ગયો કે તરતજ તેણે
નાતાવું કામકાજ તથા પોતાના ઓદ્ધાની ફરજો અદા કરવાનું શરૂ કરી
દીધું. મીઠું અખડુક રદીમ નામના ખાણમને પોતાનો નાયબ નીમ્યો. આગળ
જણાવ્યા મુજબ શાહ વેપારીએ મોજે અદવામા (કિસ્મતી) રચના કરી હતી
અને પોતે ત્યાં રહેવા ગયો હતો, અને તેમ કયાં બાદ એવો બંદોબસ્ત
કર્યો હતો કે જે કોઈ માણસ ત્યાં (તેનું) રક્ષણ માગતો જાય તેને ત્યાંથી
પાછો બહાર કાઢવા કોઈની મક્કદ્દર હતી નહિ. દીવસે દીવસે ત્યાંની શેઆ
વધતી ગઈ અને મુરત બંદરની મુરત (મુખમુદા) પર જરાએ તેજ ગળું
નહિ. ખરી રીતે તો ત્યાં તેણે પોતાવું એક છુદ્ડું બંદરજ જમાવ્યું, અને
મુતસદ્દી જણે પોતાનો બેસાડેલો, હાથ તળેલો નોકર હોય એમ ગણી,
મગરૂરી અને અહતાને વશ થઈ, વહાણો મારફતે આપાત થતા ધણાખરાં
નગદી ને માલ, મુતસદ્દીને ખબર આપ્યા કે તેની રજા લીધા સિવાય, પોતે
ઉતારી લેતો. આમ થોડો વખત ચાલ્યું. આગળી મહેરબાનીઓનો વિચાર
કરી પોતાનાથી સહેજાવું ત્યાં સુધી તો બહેરામખાને (એ વાતના) આખ
આપા કાન કર્યા. પરંતુ મામલો (મધ્યમતાની પણ) હદ બહાર
જ્યારે ગયો અને (બંદરની) ઉપજમાં ઘણું નુકસાન થવા માડ્યું,
ત્યારે પોતાના નાયબની સૂચના ને સલાહ મુજબ થોડાં માણસોને
અદવાની ફોજદારીમાં નીમી તેમને ત્યાંની મહેસૂલ વસૂલ કરવાનું
કહ્યું, અને શાહ વેપારીને સંદેશો (કહેવણી) મોકલ્યા કે તેણે મુરત બંદ-
રમાં આવી પોતાના જૂના ઘરમાં રહેવું. વખત વિચારી જઈ તેણે તે
પ્રમાણે કર્યું અને આટલો વખત તેને જાણ્યું કયાં સિવાય જે માલ ત્યાં
ઉતાર્યો હતો તેની મહેસૂલ સંબંધી વાતચીત શરૂ થઈ, અને કેટલોક વાદવિવાદ

ચયા બાદ, સનદ મેળવવામાં થએલા ખરચની રકમ મળેરે આપવા બાબત શાહ વેપારીએ માગણી કરી. છતાં તે (માગણી) પર ખ્યાન ન આપતાં એક લાખ રૂપીઆ તેણે આપવા એવો પોતે ફેસલો આપ્યો. મીર અબ્દુલ રહીમ નાયબની લોભજતિ ચલાવમાન થવાથી તેણે (બીજી) ફસલગ રની રકમ નાયબ તરીકેની હકસાર્જની માગી. એક તો પહેલેથી શાહ વેપારી પોતાની માગણી રકમ કાઢતો હતો (ને જે તેને મળેરે મળી ન હતી), અને ઉલટું તેણે વધારાની રકમ આપવી એવો ફેસલો થયો હતો તેથી અને વળી અઠવામા ફોજદાર નીમાવાથી અને શહેરમા તેને પાછો રહેવા આજ્ઞાથી એક રીતે મુસ્ત બંદરમા પોતાની આબરુને હાતી ને ધનમતને તુકસાન થએલું તે સમજતો હતો, તેથી તેણે મીર (અબ્દુલ રહીમ) ની માગણી ન સ્વિકારતા તેમ કરવાનું નકાર્યું અને ના કહી, અને અહેરામ ખાનને ખસેડવા તથા કાઢી મૂકાવવા કમર કસી, અને પોતાના મન સાથે એક તદખીર ગોઠવી. સૈયદ અલીવાએઝી કે જે (શહેરમા) ટટાકિસાદનું મૂળ હતો તથા જેના મુરીદો (શિષ્યો)ની સખ્યા મ્હોટી હતી, તેનાપર એક દહાકા રાતની વખતે રૂપીઆ બે હજાર બેટ તરીકે મોકલી પોતાની હમ્મયાથી તેને વાકેફ કર્યો. એ રાકડ રકમ જેની પોતાની પાસે આવેલી સૈયદે પોતાની આખો એ જોઈતેવીજ તેણે ઘણી ખુશીથી હા કહી, સવાર પડવાનો વાવરો કર્યો. અને કહ્યું કે “ શુ સવાર નઝદીક નથી.” શાહ વેપારીની પોતાની પાસે બે ત્રણ હજાર માણસો પામણ હતા તેને તૈયાર કરી બીજે દહાકે કે ત્યારે સિતિજના રતનમાથી પ્રભાતરૂપી દુધ ઉભરાવા માડ્યું, ત્યારે સૈયદ ઈફ્ફ-સના ગાદીવાગમ સૈયદ જેના મદ આગળ પોતે આવ્યો અને સૈયદ અલીવાએઝી કે જે આખી રાત નીચેની મતલબનો મર કાઢતો હતો

કે એ રાત ' તું જે કયામતના દહાકા જેવી (લાખી) ન હોય
તો શા માટે તું જલદી પૂગી થતી નથી ?

તે પણ તરત ત્યા આવી પહોંચ્યો. શાહ વેપારીના માણસોએ કાનું અને મુસ્તીને ત્યા હાજર કર્યા. વળી અહમદ ચલવી અને બીજા વેપારીઓ પણ તેમને બોલાવ્યા હતા તે મુજબ ત્યા આવી બેગા થયા. એ મેગાવડ ના મદ (પ્રમુખ) ની જગાએ સૈયદ અલીવાએઝી હતો, તેણે ત્યા બેગી ચએલી મંડળી જોડવાઈ ગયા બાદ, (આનચમા પડના) રાષ્ટ્રના દાણા માફક ઉઠળી સમાની મખમા આવી, મીળુવતી (ના પ્રકાશ) માફક, એ અંતુ-મનને દીપાવવા માડી, અને કાનું તથા મુસ્તીને મંગેલી બોલ્યો કે આ

કર્ષિત તત્ત્વની મુમવમાની કહેવાય અને કયા (ગરે) ધર્મ અને ધર્મધુમના પ્રમાણથી આ વાત કાયદેમત ગણાય કે અગર એક શાહ વેપારીના વાણી નેહોની રકમ બહેગમખાન પાસે માગતી નીકળે છતાં હાવને મમયે (દમણા) ઉપરો બહેરામખાન તેની પાસે, કાષ્ઠપણુ આધારવિના ખીજ વધાગતી રકમ માગે છે ? વળી શાહ વેપારી કે જેની માગફત હમરે માણુમેને રાજના માધન મળે છે, અને જેના તરફથી દર સાલ મોટી રકમ દમોદ (કમાણીના દસમા ભાગ) તરીકે બાદશાહી મરકાગને ભરવામાં આવે છે, જેતુ જીવન વર્તમાન મમયમાં આશીર્વાદ જેવું છે, તેને ઉખેડી નાખવા બહેરામખાન ધરાવે ગળે છે આ ઉપગત પણ ખીજ કેટલીએક ચાકવી અને ગેઝઅકવી દલીલો તેણે પોતાની વાએમમાં વાપરી પ્રદર્શિત કરી બતાવી

સુરીએ જાગ પાયરી અને ડખખાનુ હાકણુ ઉધાડી નાખ્યું,
અને જાફગ જેવા આમખાનને (પણુ) દગવા લાગ્યો

અને (એ મહામા) એવો દગવ કરવામાં આવ્યો કે કાજીએ એક નાહેરાન (નોટીસ) બખવી પછી તે આખા ટોળાએ મહા આગમથી નીકળી એક મઘમ ડપે જે મગિનદ શાહ વેપારીએ બનાવી હતી અને જે તેના ઘર પાસે આની હતી ત્યાં જઈ કાજીના માણસ જોડે તે જાહેરાત (તેના પગ) મોઢલી વાએમી જેવા ગુરના કહેવા પ્રમાણે વર્તનારા સામાન્ય લોકો અને બદમાગોના ટોંગેટોળા ખૂણે ખોચરે અને દરેક બાબુથી આની હાજર થઈ ગય બહેગમખાનને ત્યારે એ જાહેરાત પહોચી ત્યારે, શું બનાવ બન્યો હતો તેની ખબર ન હોવાથી તે ગુચવાયો (ફૂખી થયો) મીર અબદુલ મલિક કે જેના દુષ્ટ લોભને લીધે આ બનાવ બનવા પામ્યો હતો તેને જાહેરાતના મજકૂરની ખબર પડતાજ વગર દીક્રે લરકર તૈયાર કરી, તે (દોજ)ને એ દગાખોરાને બાધી પકડી લાવવાનો હુકમ કર્યો કાજીનો જે માણસ ત્યાં આ યો હતો તેણે જે નેચુ ને સાજબચુ હતુ તે જોઈ માલગી પાછે પગને ત્યાં આની સઘળા લોકોની રજર કરી બતાવ્યું, એટલે શાહ વેપારીએ પણ પોતાના માણસોને હુકમ આપી દીધો કે (મારા) ધરની આસપાસ આવેના રમ્તાઓ જઈ કરી દઈ, જે ગરતે સામાવાળાઓ આવવાના હતા તે રમ્તાઓનો કબજો લઈ લેવો અને પક્ષ વચ્ચે બંદૂકની ગોળાઓ વડે લડાઈ ચાલી અને યુદ્ધરૂપી ધટીએ ફરવા માડ્યું આવી રીતે (વડના) પાચ રાત ને દીનસ પૂરા થયા અને એ અગમામાં તો બહેરામખાનની બાબુવાળાઓની ફતેહ થઈ. (આણું પરિણામ જોઈ) શાહ વેપારી

એ પોતાની મતલબ પાર પાડવાં તથા કામ આગળ વધારવા માટે કિલ્લે-
દારની મદદ ને સહાયની જરૂર છે એમ વિચાર કરી બેગલરબેગખાન પાસે
પોતાનાં વિશ્વાસુ માણસો મોકલી મદદ ને સહાય માગ્યાં. આગળ બની ગએલા
બનાવો કે જે વખતે શાહ વેપારીએ પોતાનું વચન પાળ્યું નહતું તેને લીધે
એનું મન તેના પ્રત્યે નાગજની ધૂળથી રંગેલાએલું હતું તેથી

જે વફાદારી અને મુરવત વિનાનો હોય છે,
તેની જોડે દોરતી કરવીએ મૂર્ખાઈ છે.

એ પંક્તિઓ બોલી (ઉત્તરમાં) એવું કહાવ્યું કે હાલ તરત મારી
પાસે લશ્કર હાજર નથી. વળી ખાધખોરાકી અને કિલ્લાના બચાવનાં
સાધનો (દારૂગોળો) પણ વપરાઈ ગયા છે, એટલે (મને) માફ કરવું. ફરી
પાછો મંદિશા આવ્યો કે જે જે ચીજની જરૂર હોય તે તે ચીજ
તૈયાર કરી પહોંચાડી દઈશ. (આ ઉપરથી) બેગલરબેગખાને એવી ધ્વજી
દર્શાવી કે શાહ વેપારીએ જાતે મળવું, કે જેથી રૂબરૂમાં પોતાના મનની
વાત જાહેર કરે. તે મુજબ તે આવ્યો અને એવી વાતચીત થઈ તથા એવા
ટોકકરાર થયા કે બહેરામખાનને દૂર ક્યાં બાદ તેમબેગખાન મુતસદ્દ થાય
અને તે બાબતની સનદ મેળવવાની જુએદારી શાહ વેપારીની રહે. આ
કરાર કસમ અને સોગંદથી અને વચ્ચેના કોરાન લાવી પાકો કરવામાં
આવ્યો. વળી એવા કગર થયો કે કિલ્લાના ઉપરના ભાગપરથી બંને
પક્ષના મોરચામાંથી કોનો કયો છે તે પારખી શકાતું ન હોવાથી શાહ
વેપારીએ પોતાના મોરચાઓપર સફેદ વાવટા ઉભા કરવા કે જેથી જાણીતા
અને અજાણ્યા, મિત્ર અને શત્રુ ઓળખી શકાય. વગર દીકા કે વિદાએ
કિલ્લાની બહાર આવી શાહ વેપારીએ બસેં તોપચીઓ, ખાધ ખોરાકો,
શીમું ને દારૂગોળો અને રોકડા રૂપીઆ વીમલગર, હોડીઓ મારફતે કિલ્લા-
માં પહોંચાડી દીધા, અને અજગર જેવા મહોડાની તોપોએ બહેરામખાનના
મોરચા, કે જે કિલ્લા તરફ દત્તા તેના પર અગ્નિ વરમાવેલો અને ગોળા
છોડવા શરૂ કરી, આખના પલ્લડરામાં, તોડી પાડ્યા. આમ થતું જોઈ
બેધારી લડત કરવી પડે એમ બહેરામખાનને લાગ્યું એટલે તેણે કિલ્લાની
સામેજ મોરચા અને ઉચા માચડા બાધી તેનાપર નોખે ગોળવી દીધી
અને બંને બાજુ-આગળ ને પાછળ-લડત લડવા માડી; આમ ને આમ લગ-
લગ એક મામ પૂરો થયો. આ દુશ્મનમાં જીવાન ને જુદા, ગરીબ ને પેમાદાર,
મણાં માણમે જાન માલ વગરના યર્ષ પડ્યા. બહેરામખાન પાસે જૂતાં ને
નવાં મગી લગમગ દસદગર માણસનું લશ્કર હતું, પરંતુ દૈવી કારખાના

તરફથી એ જગાએથી એનો દાણો પાણી ઉઠાડી લેવામાં આવ્યો હતો અને ઇશ્વરેન્દ્રા એવી થઈ હતી કે તેણે એ ઝોદા પરથી બરતરફ થવું, તેથી તે (લસ્કર)માના કેટલાક ભય ને ખેંચીકના માર્યા, ને કેટલાક અતિશય લોભને વશ થઈ તેમના નામીયા સાથીઓએ ખોટી આશા આપી હતી તેને લીધે, તથા એ લડત લંબાતી હતી તે જોઈ, અને કિસ્સેદાર તથા વેપારીઓ એક થઈ ગએલા હોવાથી, બહેરામખાન અંગે તેનું પરિણામ ખરાબ આવશે એમ ધારી, તેના પક્ષમાંથી ખમી ગયા, અને શાહ વેપારીને જઈ મળ્યા, અને લડાઈ અને યુદ્ધમાં તેના ભાગીદાર બની તેની જોડે મૈત્રી બતાવવા તથા આગળ વધવામાં ઘણો પ્રયાસ કરવા માડ્યા.

આ દગાખોર મિત્રો જેને હું જુએ છે તેઓ,

મીઠાઈની આસપાસ બમણતી માંખો છે.

જ્યાસુધી ખાવાનું હશે ત્યાં સુધી ચૂસ્યા કરશે, ને
મધમાખની જેમ તારી આસપાસ બમણના રહેશે.

પણ જે વખતે ગામ ઉજળડ થાય છે

અને ખીમું સારંગીની તુમડીના જેવું ખાલી થાય છે,

(તે વખતે) મોખન અને મૈત્રી (નંને) છોડી દે છે,

(અને તે એવી રીતે) કે જાણે કોઈ દહાડે મિત્રતા હતીજ નહિ.

લોકોના ટોળાઓએ પણ કાંઈક પીરવાએઝીની સલાહ મુજબ ને કાંઈક ખુશામદ કરવાને આરે તરફ દંગા ઉઠાવવા માડ્યા. બહેરામખાનની જોડે તેના જતની દોસ્તોમાંથી થોડા રહ્યા હતા તેમણે એની જતી બહાદુરી ને પીરતા લક્ષમાં રાખી, અને તેથી તેઓ લડતા કે યુદ્ધ કરતા અટક્યા નહિ; એટલામાં શાહ વેપારીની માગણી અનુસાર દેવજી નાકખીર મરાઠો દમહજાર સવાર લઈને તેની મદદે આવી પહોંચ્યો; અને બહારથી દરયાજીએ મારફત જે આવજન થતી હતી તથા ધાસદાણો આવતો હતો, તે ખંધ કર્યા. આ એક વધારાનું કારણ થઈ પડ્યું. અને ખાધ ખોરાકોની તંગીને લીધે બહેરામખાન મુશ્કેલીમાં આવી પડ્યો તેથી સલાહની વાતચીતના પાયો નાખી, એવું દરવવામાં આવ્યું કે બહેરામખાને દરબાર ખાલી કરી મુઠ્ઠાની વાડીમાં જઈ રહેવું. આને લીધે પોતાના સગાવહાવાંઓને કામગાર અપીખાનના ઘરમાં રાખી પોતે ત્યાં (મુઠ્ઠાની વાડીમાં) ગયો અને જમાદાર સૈયદ તુઝલા તથા જમાદાર સૈયદ વલી, પોતાના સોળતીઓને લઈ અહીં ગયા અને યુદ્ધને અગ્નિ શાંત પડ્યો. બહેરામખાનનાં સગાવહાવાં ત્યારે મુકામ બદલી ખીજે જતાં હતા ત્યારે તેમના રસ્તામાં અહમદ

અલખીનું ધર આવતું હતું. તેણે ત્રણ ચાર રથ કે જેમાં બસસોએ કહેલું કે રોકડ (નાણું) બરેલું છે, તેમાં સીસું ને દારૂગોળા ભરી લઇ જાય છે એવું બહાનું બતાવી રસ્તામાંથી પકડી લઇ પોતાને કબજે કરી લીધા. ટૂંકામાં કરેલા કોલકરાર મુજબ તેમ બેગખાન દરબારમાં દાખલ થયો. શાહવેપારીએ દેવજી મરાઠાને પોતાને મદદ કરવા બદલ જે રકમ આપવાનું નક્કી કર્યું હતું તે આખા ઉપરાંત સરદારોને પોશાક તથા બીજી બહેસો આપી રાજ કરી જવાની રજા આપી. હુલ્લડખોર માથુસોની સચના તથા શીખવણીથી સિપાઇ વર્ગ તથા તમામ રૈયત અને ગામડા વાસીઓએ પોતાના પગાર તથા દેવાની ઉધરાણી એવી સખતાઇથી કરવા માંડી કે તેની ગેરઆબરૂ થવાની હદ સુધી મામલો આવી ગયો. વળી ન્યારે પોતાની સત્તા ચાલતી હતી ત્યારે બહેરામખાનના કેટલાક કારભારીઓ તથા મિત્રોએ બગરના માથુસો (ફુકાનદારો) પર જીવન કરી વસ્તુઓ ઉપાડી ગયા હતા. તેમને (ફુકાનદારોને)જ હાથે હવે તેઓ તેવીજ આકૃતમાં ગિરફતાર થયા. બહેરામખાનને ખીક લાગી કે વખતે તેના શત્રુઓની શીખવણીથી તેની આબરૂ લેવામાં આવે યા તેને કેદ પકડવામાં આવે તેથી તે પોતાના માસા મોહસેનખાનની સલાહ મુજબ રાતને વખતે કે ન્યારે અધિકારશ્રી દીવાલ દક્ષ વસ્તુઓ અને માથુસની આખ વચ્ચે પડાનું કામ કરે છે, ત્યારે વેશ બદલી શહેરમાં દાખલ થઇ છૂપાઇ ગયો. બીજે દીવસે ઘોડાના તબેલા, હાથી, જીવત ને નિર્જીવ, સઘળા સામાન તેમબેગખાનના કબજામાં આવી ગયો. રાત્રે મેળવવા માટે થએલો ખરચ વસૂલ કરવાનું બહાનું બતાવી તે પોંટે એ સામાનમાંથી જે જોઈએ તે લઇ, શાહવેપારીએ, તે અડધી કોમતે ખાંડી વાળ્યો.

ફરતા જમાનાની એ રીતજ છે

કે ન્યારે બહે છે ત્યારે મહેરથી બહે છે, ને લઇ લે છે ત્યારે ફેર કરી લઈ લે છે.

બહેરામખાન શહેરમાં ત્રણ ચાર દીવસ છૂપી રીતે રહ્યો, પણ ત્યાં વધારે વાર રોકાવાનું એને સગાહ ભરેલું ન લાગવાથી, કિલ્લાના ચોક્કીદારોમાં ના એકની જોડે મળી જઇ, મધરાતે, મોહસેનખાનને જોડે એક દોરડાના ગાળાની મદદથી બહાર પડ્યો અને અદવા પહોંચી ગયો અને સૈયદ સુરક્ષા ને સૈયદ વલી જે ત્યાં હતા તેને પોતાના મળતીઆ સમજી એ બાબતની ખબર કરી. તેમણે એને અંદર લીધો અને ત્યાં છૂપાવી રાખ્યો.

પણ બહાર વાન ઉડી કે બહેરામખાન તો અટવામાં છે તેથી તેગ બેગ-ખાને ત્યાં લશ્કર મોકલી તેને હુકમ કર્યો કે સૈયદ તુરકા અને સૈયદ વલીને ત્યાંથી બહાર કાઢે, અને બે બહેરામખાન હાથમા આવે તો તેને (પોતાની પાસ) લઈ આવે. અટવાના કિલ્લાપર તોપખાનાનો મામાન તૈયાર હતો એટલે સૈયદ તુરકા ને સૈયદ વલી સામે થયા ને તોપ ને બંદૂકના મારાની લડાઈ શરૂ થઈ. મંજેગવશાત્ શાહવેપારીએ હુલ્લક મચાવ્યું તેની શરૂઆતમાજ તેની ખબર બહેરામખાને અમીર ધુરદાન ઉત્તમુક કે જે તે વખતે હુજૂરશીની પામે હતો તેને આપી હતી, અને ત્યાંથી વેપારીવર્ગ સમગ્રપર અને શાહવેપારીપર ખાસ ધુરદાન ઉત્તમુકનો ખત આવ્યો હતો, જેની મનવબ એ હતી કે એ હુલ્લકને પરિણામે બહેરામખાનને કાદા ઈજા થશે યા તેનો વાકા વાળ થશે તો તેનો બદલો તેમની પાસે લેવામા આવશે. એ કાગળ લખને આવનાર કાસદો કાગળ સાથે શાહવેપારીના હાથમા પકડાઈ ગયા. કાગળમા લખેલી હકીકત જે ધમકી અને ખોટી ભરેલી હતી તે જાણી એ ખંડી ગયો, અને પરિણામ માંહુ આવશે એમ ધારી ફિકર ચિંતાના સમુદ્રમા ડુબી ગયો. એને કાઈ રીતે ખબર પડી ગઈ હતી કે બહેરામખાન અટવામા છૂપાઈ રહ્યો છે; તેથી સૈયદ તુરકા ને સૈયદ વલીને એક વિશ્વાસ માણસ માર્ફત દિવાસો આપી કહેવડાવ્યું કે યુદ્ધમામત્રી તથા લડાઈ માટેના હથિયાર તૈયાર અને ભેગા કરેલા છે, માટે ખાતર જમા રાખી ચાર્ય બતાવી, સામે લડના અટકવું નહિ, કારણ ફરી પાછો બહેરામખાનને એના આધકાગની ગાદી પર હું બેસાડીશ. તેમને આથી ઉત્તેજન મળ્યું અને તે કરાગની આશામાં આગળના કરતાં પણ વધારે પ્રયાસ કરી કોશેશ કરવા મંડી ગયા, અને એક રાત્રે બંને સરદારોએ થોડા નામીયા યુવાન સૈનિકોને લઈ (રાત્રીનો હુમલો કરી) તેગબેગખાનના લશ્કરપર છાપો માર્યો, અને થોડા માણસોને મારી નાખી થોડાને જખમી કર્યા. આ ઝપાઝપીમા અકરમાત્ તેગબેગખાનના લશ્કરનો સરદાર સાકરરામ બહાદુર માર્યો ગયો, અને તેના તંબૂને ઊવણી લૂંટી વિજય પ્રાપ્ત કરી તેઓ પાછા ફર્યા. પરંતુ સૈયદ વલી કે જેની તરવાર ચૂકથી તેના ઘૂંટણની કાચલીપર વાગી તેનાથી તે જખમી થયો.

શાહવેપારી મુલ્લા મહમદઅલીનું તેગબેગખાનને હાથે
કેદ પકડાવું, બહેરામખાનનું ઘોઘે અને શીહોર જવું,
અને સુલતાનોના રક્ષકની દરબારમાં હુલ્લડની હકી-
કતનું રજુ થવું, સુરત બદરની મુતસદ્દીગીરીપર મો-
મિનખાનનું અને ખભાત બદરની મુતસદ્દીગીરીપર
તેગબેગખાનની નીમણુકો થવી અને તેમાંથી
એકનું પણ અમલમાં ન આવવું

આ લડાઈ લડના માટે શાહવેપારી મુલ્લા મહમદઅલી સવાર અને
ખાદા મળી લગભગ દમદગર માણસનું લશ્કર બેસુ કરી શક્યો હતો
અને બહેરામખાનને દૂર કરી શક્યો હતો, એટલે ગર્વને મદદ જે હનકા
માણુઓની નિંદા નિંદા ખાસીઆત છે, તેના ધુવે એના મગજના મહે
લમાં ચઢી ગયો અને દીર્ઘદષ્ટિથી બુદ્ધિની આખનું તેજ હરી લઈ,
તેના વડનાઓના ચાનતા આવેના ગિલાજ-આચાર વિચારના માર્ગમાંથી
એને દૂર દેખી દીધો જ્યારે મોટા અને દોરદગામના સાધન પોતાની
પાસે ભેગા થએના તૈયાર બોધા ત્યારે “ખરેખર માણુમ હદ બહાર જાય
છે, જ્યારે કે તે મોતને તરજા જુએ છે,” એ ક્રોધાવનું લખાણુ માથુ
પડ્યું અને ઉમંગવોની માફક તેણે પણ બક્ષી, અરજી રજૂ કરનાર અમ
લદાર ચોખદાર, નીમી અગજો સાલળવી ગર કરી

એક કાગડાએ પહાડી તીવરની ચાન શીખવા માડી,

(પરિણામે) તે ચાન તેને આનડી નહિ અને પોતાની (ચાન) બૂલી ગયો

વળી એના મનમાં એવો પણ વિચાર આવ્યો કે પોતાના હોકમગો
માના એમને ઉચ્ચ જાદુશાહની સેવા (નાહંગી) મા ગોંધવી આપે પોતાનો
સૌથી ન્હાનો હોમરો ક્રિષ્ણદીન કે જેનામાં જતી અફર હતી અને જેની
ગીતલાન મનને ગમે તેવી હતી તેનાપર પોતાની નજર કરી તે વખતે
સામ્રાજ્યનો મરલાત મુકર્જબદગત વધુખાલેમહારેઝ ખિદમતગાર કરતો
હતો તેને પોતે એવો પત્ર લખ્યો કે તજુ હજગની મનમમ તથા ક્રિષ્ણદી-
નખાનના ખેતાન સાથેની મુગતગદગના મુતમદીના ઓદાપગની નિમણુકની
સનદ, કે જેમાં નીમાનાર અમનદાગનું નામ ખાલી દોષ તેવી તથા પવિત્ર
પાદશાહ તરફનું કૃમાન, એની મતનખનુ કે, શાહ વેપારી જે સખસને તે

ઝોદા માટે ચોગ્ય ને લાયક ગણે, અને જેનાથી તે ગણ હોય, તેનું નામ તે ખાલી રાખેલી જગ્યામાં લખી તેને હૃદયમત મોપે, એવી સનદ તથા એવું ફરમાન મેળવવા. એ (કામ) ને અગે જે અગ્ય થાય તે અગ્ય માટે સાંદ-જાર રૂપીઆની ફૂંદીઓ મોકલી પરંતુ વિાધ એ સુક્તિની વિરુદ્ધ હોવાથી, એ કાગળ લઈ જનાર કાસદો કાગળો સાથે સ્વતંત્રની પાડોશમાં તેગબેગ-ખાનના માણમેને હાથે પકડાઈ ગયા અને કાગળો એને મળ્યા. એ કાગળોના મજદૂરની ખમર પડતા, નસીમ ચારી આપે છે, એમ સમજી, કામ પાકું કરવા માટે એ કાસદોને પોતે એવી જગ્યાએ રાહી રાખ્યા કે જેની ખીજને ખબર પડે એવો મંજવ હતો નહિ. આગળ જણાવ્યા પ્રમાણે એક વખત તેને ઝોદે બેમાડી, તેનું મન ઉઠી ગયું ત્યારે પાછો અહેગમખાનને તે જગ્યાએ બેસાડ્યો, તેથી જ્યાં સુધી શાહ વેપારી હયાત હશે ત્યાં સુધી એ ઝોદાપર રહી નિગતે સત્તા ભોગવી શકાય એ વાત અક્ષત નાકબૂત કરે એવી છે, એમ ધારી સપૂર્ણ રીતે ઝડાપણુ અને દૂરઅદેશી વાપરી, પાણી પહેલા પાળ બાધવાનો વિચાર મન સાથે કરી, ઉપર ઉપરથી તેનો મોજો જાળવવા, તથા તેની જોડે મારી રીતે વર્તવા તથા તેનું મન મપાદન કરવા ખૂબ પ્રયત્ન કરવા માડ્યા છેવટે પહેલા રખીમામમાં સધળા પ્રાણીઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા પયગમ્બર સાહેબના-ધર્મિયર તેમના કુર્કુમપર મહેર રાખે અને તેમને સયામન રાખે-શુભ અને માગવીક જન્મ દીવમને હગામ આવી પહોચ્યો, તે વખતે બારમી તારીખે તે હઝરતના નામની પ્રસાદીના ભોજનની તૈયારી કરી (તેને જમવાનું નોનક દીધું).

હમાન મહેમાન તરીકે હમારા ઝુપડામાં તમે પધારો,

તો હમારાપર મહેરબાની થશે અને હમને માન આપ્યું ગણાશે.
તેણે હા કહી, પણ તેને ખબર ન હતી,

કે અંતિ આ કજૂમ (આકાશ) પોતાના મહેમાનનું ખૂન કરે છે

હવે આમત્રિલે દીવસે, તેણે એક (ખોટી) ગપ ચવારી કે મરાગઝોએ દેખા દીધી છે અને તેથી (દેખીતી રીતે) તેમની સામે થવા પોતાના લશ્કરને તૈયાર અને હાજર રાખ્યું. વળી બખ્તર પહેરેલા કેટલાક માણસોને આગાશીપગના એક ચોરડામાં છૂપા દુમવા માટે ચોગ્ય પ્રમંચની વાટ જોતા બેમાડ્યા. આપેલા વચન મુજબ શાહ વેપારીએ પોતાને ઘેરથી ઘોડે ચવાર ચઢી જવાનો મંજાદો કર્યો, પરંતુ તેના હિતચિંતક અને દૂરઅદેશીવાળા માણમેને આ લશ્કરી તૈયારી જોઈ મનમાં શકા પેદા થઈ હતી અને

તેમને ધણી ભય લાગતાં તેમણે તે દપીટન જીને તલેર કરી, અને પેડે-
રવાર ધધને જવાનું માડી વાળનું એવી ચિત્તી કરી. પરંતુ એના નળીખની
આંખની આડે આવી વિધાનાના હાથે જીને ખગ રતાનો એરે લેતાં
અટકાવ્યો હતો, એટલે ગર્વને વગ ધમ તેમનું કંટું માન્યું નહિ, અને
પોતાનાં કેટલાંએક ખામ માળગોને વર્ષ પોતાનુંજ મોત માધવા (પોતાનેજ
પણે કબરસ્તાન તરફ જવા) ચાલી નીકળ્યા.

શિકાર પોતેજ પોતાનું મોત આવી પડેલેનાં શિકારી તરફ ગમ છે.

તેગળેગખાને શિકારને પોતાની જાગમા કમેસો લેઈ, આનંદી એરે
મંપૂર્ણ નિયમથી પોતાના એ પ્રિય મહેમાનને માન તથા મોટાઈ આપી
મહોને જિગતથી છ'લાછપ ભરીનાખી, ધણી ઉત્સાહથી "ભસે પધાર્યા"
"ભસે પધાર્યા"એમ બોલના બોલના પોતાના હૃદયની માફક પોતાના પડખામાં
જગા આપી, અને ખીજાં મધગા માળગો પોતાને લાવક તથા મોજામરની
જગાએ મોહવાઈ ગયા અને જમવા બેઠવાની તૈયારી થવાનો વખત આવી
પહોચ્યો ત્યાં સુધી એ બંને વચ્ચે બહુ પ્રેમપૂર્વક વાતગીત ચાલી. તેગળે-
ગખાને કપટપૂર્વક એવું બહાનું જતાવ્યું કે અહીં ધણા માણસો ભેગા થઈ
ગયા હોવાથી હું અને શાહ વેપારી લુદા જઈ જમીશું. એમ કહી તેનો
હાથ પકડી પોતે ઉઠ્યો અને અગામીપર આવ્યો. ખીજાએ તે ખામ મહે-
ફિલ (ખેલ) મા આવી શક્યા નહિ. જમી રહ્યા બાદ તેગળેગખાને તેણે
લખેલા પત્રો તથા હુડીઓ તેના હાથમા આપ્યા અને કહ્યું કે (મોગંદ લેતી
વખત) જે કોગાન આપણી વચમા તેં આજુ હતું તેજ કોગાને આ પત્રો
ને હુડીઓ પકડાવ્યા છે, મારે તે વાચ, અને આવેતીની આખે જો. એ
જોઈ શાહ વેપારીથી કાઢ જવાખ અપાયો નહિ, અને ધણી ગભરામણ
(થવા) થી પોતાનું શરૂઆતી ભરેલું માર્યું નીચું રાખી, ચૂપ રહેવુંજ
તેણે પસંદ કર્યું.

રજે કાઢ માણસને પોતાના ખોટા કામથી શરૂમાવું પડે.

આ તકનો લાભ લઈ છરમાંડવીનો જમીનદાર દુર્જનમિત્ર, જે છૂપાઈ
ઝેલેલી રાજામાનો એક હતો તેણે જોરડાના દરવાજામાંથી હાથ ઉઘો કરી શાહ
વેપારીની કમરમા જે હીરાજડીત ખજર હતું તે લઈ લીધું, અને આવીને
તેની પાસે બેઠો, અને ખીજાએ તેની આસપાસ કુંગણું કરી દીધું.
શાહ વેપારી શરીરે નખળા બાધાનો તથા કાઠીએ દીંગણો હતો, એટલે
વિધાતા રૂપી બાજપક્ષીના પંજમા એક ચકલી માફક સપડાઈ ગયો અને
એ પાંજરાથી જોરડામા પૂરાયો.

આ પુરાણા મહેલનો કાચદોળ એવો છે.

કે કોઈ વખત એ તારે માટે સાંકડો થઈ જાય છે તો
કોઈ વખત પહોળો રહે છે.

એના સાથીઓને સખનાઇ તથા જોરજુલમથી દરબારમાંથી બહાર
કાઢ્યા ને તેમાંના કોઈનાપર ઇશ્વરની એટલી પલ્લુ મહેર થઈ નહિ કે તેની
(પોતાના શેઠની) ઘાટ જુએ, તેથી નિરાશ થઈ પશ્ચાત્તાપ કરતા વૂટેલી ગર-
દને (નીચી મુડીએ) તેઓ બહાર નીકળી આવ્યા, અને દરેક જણ પોતાને
ફાવે તે રસ્તે ચાલ્યો ગયો. શાહ વેપારીના ઘર ને વખાણેપર તેગબેગખાને
ચોક્કાદારો ગોઠવી દઇ, તેનાપર જાતીની મ્હોર મારી દીધી અને જનજનના
માલ ને અસખાબ ઉપરાંત લગભગ એંશીલાખ રૂપીઆ રોકડા કબજે કર્યા.

આસમાન તો પોતાનું આપેલું પાણું લે છે,
(કેવળ) ઇશ્વરનું નામજ શાશ્વત રહે છે.

જે ત્રણ દીવમ બાદ શાહ વેપારીને એક ડાળીમા નાખી કિસ્સામાં
મોકલ્યો. પોતાના વડવાઓની રીતઝાત છોડી પોતે જુદી રીતે વત્થો દતો
એટલે તેમણે લાખી મુદતમાં જે જે બેગું કર્યું હતું તે તે તેણે ખોઈનાંખ્યું.

જે પોતાના અંદાજસર ચાલે છે

તે ઉએ ચલવાને શક્તિમાન થાય છે.

માણુમ જ્યારે પોતાની શક્તિ ને મકદૂર સમજે છે

ત્યારે તેને પોતાના કામનો ખસ્તાવો કરવો પડતો નથી.

ધણી આશાઓ મનમાં જ રહી જાય છે,

ધણી ઉમેદોના પગ કાદવમાં ખૂંચી જાય છે.

તેગબેગખાન પોતાની આવી સારી યોજના માટે શાખાશી લઇ સુબા-
અના હાદ તથા સત્તાની સંપૂર્ણતા સાથે હકૂમતની ગાદીપર બેઠો. એને નસીબે
યારી આપી તે બનાવોમાંનો એક એ હતો કે તે (શાહ વેપારી) ના કાર-
ખાના(ખાના)ની છૂપી વાતો જાણનારા માથી કેટલાએક કૃતધની અને નિમકદરામ
માણુમેએ, પોતાની આબરૂ જાળવવા તથા તેને પ્રતાપે પોતે જે કમાયા
હતા તે સંઘર્ષ બચાવવા, અને તેગબેગખાનને સાઈ લગાડવા, તેનો ખમનો કર્યા
હતો તે બતાવવા બહાર પડ્યા. શાહ વેપારી કેદ પકડવાને લીધે સૈયદ
ગુસ્સા ને સૈયદ વલોહિલા બમહદમ થઈ ગયા, અને બહુ નિરાશ થઈ
જઇ, પોતાનાં કરેલા કામનું શું પરિણામ આવશે તેની ચિંતામાં પડી ગયા,
એટલામાં તેગબેગખાનનો સંદેશ આવ્યો કે જે શાહ વેપારીની શિખવણીથી

તેમણે દંગો ઉઠાવ્યો હોયતો તે તો હવે કેદ પકડાયો છે. જો ખરેખર તેમની ધ્વજા (તેગબેગખાનની) નોકરીમાં દાખલ થવાની હોય તો તેમણે એની પાસે આવવું, જો ધ્વજા ન હોય તો (ન આવવું અને) ત્યાં તેમને જવું હોય ત્યા જવા તેઓ મુખત્યાર છે, કોઈ તેમને અટકાવશે નહિ. સૈયદ વલીએ પોતાને જવાને માટે કેટલાક વહાણુની માગણી કરી અને બહેરામખાનને તેના ભાઈઓ સાથે છૂપી રીતે ઘોઘે પહોચાડી પોતે ભાવનગર જઈ રહ્યો.

સૈયદ સુરક્ષા નોકરીમાં દાખલ થવાનું સીકારી, તેગબેગખાનને મળ્યો. અડવા હવે વિરોધીઓથી ખાલી થઇ ગયું હતું, તેથી તેગબેગખાને ત્યાનો અસખાબ-નિશ્ચંવ ને જીવનો-તથા તોપખાનુ કબજે કરી લીધાં અને તેટલેથીજ બસ ન કરતાં ત્યાના ફોટ તથા ધમારતોના ઇંટ, પથર ને લાકડાને ખોદી કઢાવી વેચી નાખ્યા અને જેથી તેના નામ નિશાન પણ પાછળ રહેવા પામે નહિ એવી રીતે જમીનદોસ્ત કરી નાખ્યાં: " માટે હે આખવાળાઓ તેઓનો દાખલો લ્યો. " બહેરામખાનના મિત્રામાનો એક હાજી રખી કે જે સદાએ સારી રીતે વર્તતો આવ્યો હતો અને જે બંદરના એક ખુશુમા સલામતી માટે એકાત રહેતો હતો, તેને તેગબેગખાને પોતાના મિત્ર તથા દોસ્ત થવાનો આમ્રહ કર્યો, પણ તેણે તેમ કરવાની ના કહી અને સમયનો વિચાર કરતા પોતે વધારે વખત ત્યા રહેવું સલાહ બરેલું ન મમજતો હોનાથી, કથું કે, જો તમે રગ આવો તો બહેરામખાનનાં કુટુબીએને તેની પામે પહોચાડી દહ. વાકો ન ઉલ્લવતા તેગબેગખાને તેને તેમ કરવાની ગમ આપી. તેણે તેમને વહાણુમા લઈ જઈ ત્યા પહોચાડ્યાં. સદરહુ બનાવોની ખબર મરકારી કાગળો લખનારાઓ તથા વેપારીઓ મારફત વારવાર અને ચાકુ પવિત્ર અને હિંમત વાદલા પાસ રજૂ થતી રહેલી હોવાથી એ બખેડો દૂર કરવા માટે એવો હુકમ કરવામા આવ્યો કે સુગત બંદરના મુનસફીનુ માન મોમિનખાન આપવુ અને તેની ફર-કારીમા ખંલાત બંદગના હાકેમનુ માન તેગબેગખાનને આપવું. તે મુજબ મોમિનખાનને એક કીમતી પોશાક તથા એક હાથણી બેટ આપવાની મહેરબાની થઈ અને તે તેને પહોચાડવા વકીલના હવાલામા આપવામાં આવ્યા અને ઓઢાની સનદ દાસદો મારફતે જે વખતે તે (મોમિનખાન) મહારાગ્ન માથે હોમોધ તરફ જતો હતો તે વખતે રસ્તામા મળ્યા. તેણે બંસીધર નામના માણુમને સનદની નકલ આપી રવાના કર્યો, અને સૈયદ સુરક્ષા જોડેના પોતાનો પૂર્વેનો સંશ્લ ધ્યાનમા રાખી તેને કામપર દાખલ કરા-

વવા લખી જણાવ્યું એ વાન પ્રમિદ્ધ કરી તે બદાને સૈયદ તુઝ્લાએ
 સિપાઈઓ ભેગા કરી પોતાને કામપર દાખલ કર્યા માટે માગણી કરી.
 તેગબેગખાને પહેલાં તો નગમાશ ને મીરાસથી તેમ કરવાની ના દહી, પણ
 તેણે તે પ્રતિજ્ઞ કમૂન ન રાખ્યો. એટલે પગિણાએ લડાઈ ને ઝવડો થયા,
 અને બંને પક્ષના થોડા માણસો ધાયવ થયા સૈયદ તુઝ્લા પોતાની જવા-
 બદારી અદા કરી શક્યો નહિ એટલે ચાલી નીકળ્યો. તેગબેગખાનના
 હાથમા પુખ્ત નાછ આવેલુ ટોઈ ઉઝો જનજનતનો માન આપી તથા
 પૈસા વહેચી હુજૂરશી પાસે રહેનારા ઉઝા અમનદારોને ગણ કરી પોતાના
 નામની સનદ તથા બહાદુરનો ખેતાબ મેળવી, પોતે પૂર્ણ મત્તા ધાગણ કરી
 બેઠો અને પોતાના લાઇ સફદર મહમદખાનને પોતાનો નાયમ નીમી,
 માલી ને મુઠ્ઠી ખાતાનો કાગલાર તેને સોંપી દધ, પોતે રાત ને દહાડો
 માત્ર મોજમઝા અને મહેન સપાટા કરવામાજ ગુજરના લાગ્યો આ
 બનાવો હિ મ ૧૧૪૫ ની શરૂઆતમા બન્યા એજ માલના પહેલા
 જમાદી માસની દમમી તારીખે વડોદરામા મહમદખાન ગવરની કુદરતી
 મોતે મગણ પામ્યો, અને છેનટ લાગને અમદાવાદ લઇ જવાની હોવાથી
 થોડોક વખત ત્યાં દાટ્યો એજ મહીનાની વીસમી તારીખે સુખાના સદ્ર
 અધુન સુધાખજાને પણ પગલોક ગમન કર્યું વડોદરાના ફોજદારની
 જગાનો સત્તાવાર હકમ મહારાજને શેરખાન બાપીના નામનો મોકલ્યો,
 એવી રીતનો કે તેણે ખાતર જમા રાખી ખજરદાર રહેલુ શાહ અલીરજા-
 સરહિદીના પુત્ર શેખમહમદશાહે પોતાના બાપની કબરપર એક ધુમટ
 ચણાવવાનુ શરૂ કર્યું

શાહુ રાજના મરહૂમ સેનાપતિ ખડેરાવ દાભાડેની
 વિધવા ઉમાબાઈનું આવહું, અમદાવાદને ઘેરો
 ધાલવો, મહારાજાએ સલાહ કરવી અને
 કેટલાંક પરાંઓપર હુમલો કરવો

રાજા શાહનો સેનાપતિ ખડેરાવ દાભાડે કે જે કુન મગસાઓના
 બધી (ઉપરી) તરીકે ઓળખાતો હતો તેની વિધવા ઉમાબાઈ પોતાના
 ધણીના ગુજરવાબાદ, પોતાનો પુત્ર જે તેના બાપના ગુજરી જવા બાદ

સેનાપતિ નીમાયો હતો અને જેને ગુજરાતમાંથી ચોથ ઉધરાવવાનું કામ સોંપવામાં આવ્યું હતું અને જે ન્હાની ઉંમરનો હતો, એટલે પોતે જાતેજ તે કામ કરતી હતી, તે અગર જે કે પોતાનો એ પુત્ર હવે ઉંમર લાયકનો (જીવાન વયનો) થયો હતો, તો પણ તેનામાં જાતી હુશીઆરી (પાણી) ન હોવાથી, પોતે જાતેજ સરદારીનું, નોકરો પાસેથી નોકરી લેવાનું, તેમજ હાથી કે ઘોડાપર સવારી કરી લસ્કર લઈ લડવાનું કામ કરતી હતી, તે (બાઈ)ને મારવાડીઓએ કપટથી ખીલાઈને મારી નાંખ્યાની ખબર પડવાથી, તે સાપતી જેમ (પોતાના મન સાથે) વળ ખાવા લાગી, અને તેનું વેર લેવા તેણે કસીને કમર બાંધી, અને મરાઠાઓને ગુજરાતમાં આવવાની મોસમ આવતા ત્રીસ ચાળીસ હજાર સવાર તથા માર્યા ગયેલા ખીલાઈના છોકરાઓ, કંઠાશ અને દામાશરાવ, કે જે એના (હાથ તળે) નોકર હતા, તેમને લઈ ઉઠળતે મને અને યુદ્ધનાદ કરતી અમદાવાદ તરફ આવવા નીકળી અને શહેરથી ત્રણ દોસ દૂર સાબરમતીને કાંઠે આવેલા મોજે દેઝાબાદ ઉર્ફે શાહવાડી આગળ પડાવ નાખ્યો, અને આસપાસ, ચારે બાજુ, હુલેલી પરગણાના ગામે તથા પરાઓપર હુમલા કરી લૂંટફાટ કરવાનો લસ્કરને હુકમ આપ્યો. મહારાજાના બોલાવ્યાથી મોમિનખાન ને જવાનમદખાન રાતોરાત પોતાના સાથીઓ સાથે આવી પહોંચ્યા. તેમને શાહીબાગ તરફ, તે તે બાજુ આવેલા પરાઓનું ગફલ કરવા મોકલ્યા, અને ખીજ બાજુએ આવેલી આસપાસ તથા આજુ બાજુની જગાઓને ખચાવવા પટાવતો તથા ભંડારીઓ સાથે મારવાડી સૈન્યને મોકલ્યું, અને (એ રીતે) પોતે લડાઈ તથા યુદ્ધ કરવા તૈયાર થયો. રાજ બખ્તસિંહ કે જે નાગોર ગયો હતો તે આજ વખતે એક વ્યવસ્થિત લસ્કર માથે આવી પહોંચી પોતાના ભાઈને મળ્યો. પૂર્વે જણાવી ગયા મુજબ શેઠ ખુશાલચંદ ઝવેરી કે જે મુખ્યરેઠ ઉચ્ચમુદતના સમયમાં ખાટનગર જઈને વચ્ચે હતો, તેણે પોતાની નગરશેઠાઈ મંત્રમે અમીર ઉલ્લખમગ સમમામઉદ્દીલાની મહોર સાથેનો જે પરવાનો મેળવ્યો હતો, તે પણ તેની (બખ્તસિંહની) માથેજ આવી પહોંચ્યો, અને તેણે મહારાજાને મળી પગવાનો બતાવ્યો.

મહારાજાના નામપર લખેલા પરવાનાની નકલ

(એવી કે) અમીરાન તથા મત્તાના દરબનદાર, પ્રસંસનિય અધિપતિવાળા મરદાર, દબદબા ને બહાદુરીના ઓહાવાળા, ઉચ્ચ ગજદુવરોમાં ઉત્તમ, હિંદુસ્તાનના ગઝઓમાં શ્રેષ્ઠતમ રાજપર પ્રભુની કૃપા હોતે. શાંતીદાસના પુત્ર ખુશાલચંદને (આ) ઉચ્ચ દરખાસ્ત તરફથી અમદાવાદના નગર-

શ્રેષ્ઠ નીમવામાં આવ્યા છે, અને ખિલત તથા મોતીનાં દાનનાં કુંડળથી તેની યશસ્વી કાયાને વિભૂષિત કરવામાં આવી છે, તેને ત્યાં (અમદાવાદ) જવાની આજ્ઞા આપવામાં આવી છે. (તેથી) ત્યાં આવી પહોંચવા બાદ કારભારીઓને હુકમ કરી દેવો કે તેના (ઓદ્ધાને લગતાં) કામકાજ તેને કરવા દેવાં કે જોઈ રૈમતનું લાલું (થાય), શહેરની આબાદી (જળવાય) અને આખી વસ્તી સુખમાં રહે, એવી રીતે વર્તવું મહાદેવ હરેલુ ગણી, તેમ કરવા તરફ પોતાનું લક્ષ દોડાવે, કે જોઈ લોકો નિરાતે પોતાનો કામધંધો કરવામાં મશગૂલ રહે. હજૂને ગાદીએ આવ્યાના પંદરમા વરમના ખીમ્મ રખી માસની પાચમી તારીએ (આ પરવાનો) લખ્યો. આગલા રિવાજ મુજબ, મહારાજાએ તેને પોશાક આપી હિંદુ કામના શેઠના ઓદ્ધાનું કામ કરવા નીમ્યો. દૂકામાં ખંડ ને ફિસાદનું માથું ઉઠાવી, દક્ષણીઓએ લૂંટફાટ કરવા હાથ લખાવ્યા. એક વ્યવસ્થિત ફોજ સાથે સૂબાનો નાયબ રતનસિંહ બહારી, મરાઠાઓ દેખા દે, તેની સવારથી સાજ સુધી વાટ જોતો, સાખર-મતીના બાદા (રિતાળ પ્રદેશ)માં ગાઝીઉદ્દીન હુસેનના બાગ તથા બહેરા-મપૂર લગોલગ ઉભો હતો. ગુજરાતી અને આરવાડી સવાર અને પાયદળની એક દૂકડી સાથે, જીવરાજ બહારી, કે જે કેટલાક મહાસેની જોરતક્ષથી તેને સોંપવામાં આવી હતી તે ઉધરાવવા માટે બની તેટલી કોરોરા કરી, બહાદુરી અને શીર્ષનો ગર્વ રાખતો હતો, તેનો આ બખેડા અંગે, મહારાજાએ રાજપૂરની પાસે આવેલા આરતોડમાં પડાવ નંખાવી તેના પર તે બાજૂના પરાઓનું રક્ષણ કરવાની જવાબદારી નાખી હતી, લડાઈ કરવા તથા મરાઠાઓને મારી હાવવા માટે તૈયાર તથા તત્પર થઈ, તે પણ સાવચેતી અને સાવધાનતાથી “મરાઠાઓ આવ્યા, આવ્યા”એ ખબર સાંભળવા દાન માડી બેઠો હતો. એક દીવસ એવો અકસ્માત બન્યો કે દક્ષણી સવારોની એક દૂકડી કે જેને તેમની ભાપામાં હોય સવાર કહે તેના આવવાનું ધૂળનું વાદળ જોતાજ, (અને) તેને કોઈ વેળા મરાઠાઓ જોડે લડાઈમાં ઉતરવાનો પ્રસંગ ન પડેલો હોવાથી, વગર દીવ ને વગર વિચારે પોતે તેમની સામે થવા અને તેમને હાજી કાઢવા આગળ દોડી ગયો. હવે તેઓ તો પોતાના લડાઈ કરવાના ચાલતા આવેલા રિવાજ મુજબ લડાઈના મેદાનમાંથી ન્હાસી જવા તથા શત્રુને પોતાની પાછળ ખેંચી (તેમના પર હુમલા કરવા) પોતાનો લાગ સાધતા રહ્યા. આ ન્હાસાગને જીવરાજે પોતાની ફતેહ અને તેમનો પરાજય સમજી, સાવચેતી અને સાવ-ધાનની લગામ હાથમાંથી તદ્દન છોડી દઈ, મારતે ઘોડે તેમની પૃથ પકડી,

અને અહંકારને વશ થઈ વધારે વિચાર ન કરતાં હૃદયી જાદા પગ ઉછાળ્યો,
એટલામાં જોયું

તો ધૂમાડાના જેવું એક કાળું વાદળું ચઢી આવ્યું,

કે જે એટલું ધાડું હતું કે સાથી બહાર જવાની કોઈની મક્કર
ન હતી.

પહાડરૂપી લસ્કર સુદ્ધ કરવાના વિચારથી હાલી ઉઠ્યું,

(અને) તેમાં સુદ્ધાકાંક્ષિત હજારોહજાર ચિત્તાસમાન યોદ્ધાઓ હતા.
આ સ્થિતિ જોઈ તેના (મગજમાથી) હોસકારા એવા ઉડી ગયા કે પોતેજ
દક્ષણીઓએ ખીંચાવેલી જાળ (ના કુંડાળા)માં ફૂદી પડ્યો. તેઓ તેનાપર
ચારે તરફથી ઘીડીઓ ને તીડના ટોળા મારફત વૂટી પડ્યા, અને તેને ખીજ
મદદ કે સીસું કે દારૂગોળા મળી શકે તે રસ્તા બંધ કરી ઈર્ષ દૂંધ અપા-
જ્યા કરી તેનું કામ પૂરું કરી દીધું (મારી નાખ્યો). એ બહાદુર સૈનિકા-
માથી થોડા મરાયા ને કેટલાક જખમી થયા, અને માર્યા ગએલા તથા
તથા જખમી થએલા સિપાઇઓના થોડા તથા હથીઆર, તેમજ ન્હાની
મ્હોટી તોપો, વાવટા અને નગારા મરાદાઓનો હાથમા ગયા. એ લડાઇના
મેદાન પાસે રતનસિંહ ભાંગારી એક મ્હોડું લસ્કર લઇ પડ્યો હતો, તેને
આ લડાઇની ખબર પડવા છતાં, તેમજ તેની મદદે જવાનો તેનાપર મહા-
રાજાનો તાકીદ હુકમ થયેલો હોવા છતાં, પોતે પહેલેથીજ શુવરાજની અદે-
ખાઈ કરતો હોવાને લીધે, વિલંબ કરી, ચોખ્ખી રીતે (હુકમ માનવા)
આખ આડા કાન કર્યાં. માથે પાણી ફરી વળ્યા બાદ અને કામ હાથથી
ગયા બાદ મૌમિનખાન તથા જવાનગર્દખાનને, તેમણે મક્કમપણું ન છોડતાં
(શત્રુની) બરાબર ખબર લેવી એવું કહેવડાવી, પોતે બહેરામપુર તરફ ચાલ્યો
ગયો. શાહીબાગથી હઝરત શાહ આલમ (ઈશ્વર તેમની કળર પવિત્ર રાખે!)
નું પર, કે જે લાખો પડ્યો છે, ત્યાં, દીવસ આયમવાને બે કલાક રહેલા
એવે વખતે તેઓ આવી પહોંચ્યા કે જે વખતે દક્ષણીઓ હુલ્લ કરવામાં
રાકાઈ ગયા હતા, તેથી એ પરાની ચારે દીવાલો કળગે લઈ તેમણે ત્યાંથી
તોપ તથા બાણ છોડવા અને સુદ્ધોષ કરવા માડ્યા. મીર અબુલકાસમ
અને ખીજા યોદ્ધાઓ કે જેમને યમનું તેડું આવના વાર હતી તેઓ એ
લડાઇમાં મામલ થયા, એટલે તેમને લઈ રાતની વખતે તેઓ પાછા ફર્યા
અને રતનસિંહ ભદ્રના કિલ્લાની દીવાલની નીચેના પોતાના તંજમા આવ્યો.
મરાદાઓના દુમલાનો બખેરો ચાલતો હતો તે વખતે પરામાં તથા પાસેના
મામલઓમાં યમતી સપગી દૈયન અને ત્યાગ કુલે રહેવાશીઓ, કે જેમની

હોમેદખ નના બગના વખતે પુરતી ખરાબી ને પાયમાની થઇ હતી, તે ઉપરથી ધડો લઈ, પોતાના કુટુંબ, માનમતા ને અસખ્યાલ લઈ, શરેગુનું ગ્દાણ કરતા દિવ્યામા જવાથી પોતાનું (પણુ ગ્દાણ થયે) એવો વિચાર કરી, ત્યાં આવના હતા જીવગળ, કે જેને પોતાની બહાદુરી તથા શક્તિનો ગર્વ હતો, તેણે આવે વખતે તેમને તેમ કરતા અટકાવ્યા અને જોરજુનમ વાપરી એવું કર્યું કે એક પણ માણસ રહેરમા પેસી શકે નહિ તેમને ત્યારે તેના માર્યા જવાની ખબર પડી એટલે તેમણે લય ને ત્રાસને વશ થઈ, ગલગટમા પડી, માન મતાથી ભરેલા પોતાના ધગ્યાગ છોડી, ગલરાયના ગલરાયના, જે કાન ને એક નાક લઈ પોતાના કુટુંબનો હાથ પકડી, સહેગમા આવવા માડ્યું ખીજે દહાડે સવારે કે ત્યારે સોનેગી ટોપવાગા ઘોડેશ્વારે અધકાગને લૂટવા હાથ લખાવી, જમાના (પૃથ્વી)ના મેદાનને માફસુફ અને પવિત્ર બનાવ્યું ત્યારે દહાણીઓ કે જે આગના દહાડાનો ધુમલો જોઈ ગલગઈ ગયા હતા, તેમણે તે બાળૂના પરમા ગહેના વગ્તીના મકાન ધર બાર અને દુકાનો લૂટી રેવા હાથ લખાવ્યા

જુનમી દહાણીઓ તૂટી પડ્યા

અને તે બાળૂની દરેક દિશાએ તેમણે લૂટફાટ કરવા માડી

ધરમા જે કાંઈ હતું તે લૂટી લીધું

યુ મુસનમાન યુ હિંદુ ક્રમનું

સારપછી વેર લેના આગ લગાડી

(એટલે તેમા) લીલ ને સૂક બધુજ સાથે બળી ગયું

ખામ ખરીને રસનાબાદનું પર્વ કે ત્યાં હિંમત શાહ આનમ (ધર્મર તેમની ખર પવિત્ર રાખે) ના પુત્ર પૌત્રાદી એટલે કે શાહી વશના સૈય હોનો વાસ હતો અને ત્યાં ચિત્તાકર્ષક મંમનો ને લીની દરીઆગી જેવી વાડીઓ હતી અને ત્યાં તે દરગાહના મનાજ તથા મોજોનો જાગવવા પ્રઈ પણ ખશી રીતની અટકચાળી કરતું નહિ તેનાપર ધર્મશ્રદ્ધા અતાન એસા એ મરા ાઓએ એક સામટા તૂટી પડી લૂટફાટ કરના હાથ લખાવ્યો પોતાની આખર જાગવના તેમની મામે ચલુજ જોઈએ, એવું યોગ્ય જાણી મોટા મોટા સૈયરો તેમને દાકી કાઢવા બહાર પડ્યા પરતુ દહાણીઓની મંખ્યા ધ ા હોવાને લીધે તેઓ કાન્યા નહિ, અન કટનાએક માર્યા ગયા અને કટલાએક જખમી થયા છતાં તેઓ ખોડગતા ખોડગતા પોતાની પડદાનશીન ંરીઓના હાથ પકડી, ન્હાના રત્ના બાળકોને ઝાલ, પડના

આખડતા શહેર તરફ જવા નીકળ્યા, અને તેમનાં ઘરખાર તથા દરગાહનો સામાન અને સાજા મોટી પુસ્તકશાળા હતી તેનો નાશ થઈ ગયો. કહેવાની મતલબ એ છે કે એક આખું અઠવાડિલ દીવસે દક્ષણીઓ અને રાત્રે કાળીઓ (મકાનો) જોદી નાખવા, (માલમતા) લૂટી જવી, અને (ધરોને) આગ લગાડવી, એ ત્રણ કામ કરતા એક ક્ષણ પણ વગરરોકાએલા કે વિલંબ કરતા રહ્યા નહિ, અને તેના માલિકોને નિસાચાની ભૂમીપર નાખી દઇ કપાળ જેમ જુજી નાખ્યા. તેજ વખતથી રસૂલાખાદનુ પડે તથા એ દરગાહ નેડે તાલુકો (સંબંધ) રાખતા ખીજાં પરાઓ દીવાદેવતા વગરના વેરાન જેવા થઇ ગયા અને મરાઠાઓની સત્તા કે જે પીલાળના ખૂન બાદ મહેજ મદી પામી હતી તેને પાછો નવો રંગ ચઢ્યો. હવે જીવરાજના લસ્કરનો નાશ થવાથી તેમણે મન નિશ્ચિત થયું હતું, તેથી તેઓ રતનસિંહ ભંડારી કે જે સાબરમતીના ભાઠામાં ગાઝીઉદ્દીનકુમેનના બાગની પાસે મુકામ નાખી પડ્યો હતો ત્યાં આવી તેની સામે યુદ્ધ ગયા અને બંને બાજુ તરફથી થરવીર લડાયક જીવાનો બહાર પડી લડવા મડ્યા. પરંતુ સામેજ આવેલા ખાનજહાન દરવાખના કોટના જુરજોરથી તોપના ગોળા છોડવામાં આવશે એવી બહીકથી તેનાપર તૂટી પડવાની તથા એક સામટા થઇ હુમલો લઈ જવાની તેમની હિંમત ચાલી નહિ. ખગબી ઘણી થતી હતી અને તેને લીધે મારવાડીઓમાં મગદાઓ નેડે લડાઇ કર્યા કરવાની શક્તિનો અભાવ જોઈ, તથા પોતે દૂરથી તમાગો નેચા કર્યા મિવાય ખીજા કાંઈ કરી શકે તેમ હતું નહિ, એટલે પછી પોતાના હિતચિંતકોના મત મુજબ તેમની (મગદાઓની) નેડે સલાહ કરવાનું નક્કી કર્યું અને અમલ કરણું પડાવત તથા જવાનમર્દખાનને ઉમાબાઇ પામે મોકલી સલાહ કરવા માટે પગલા લેવા માડ્યા.

હીયકારા પુરુષ કગ્તા બહાદુર આ મારી,

આખલા કરતા સિંહણ સારી

તેઓ સા ત્રણ દીવસ રોકાયા અને વાતચીત કર્યા બાદ અમાનન માવ જેને ખંડણી કહે છે તેના રૂપીઆ એસીકગર આપવા તથા સુખાની ચોથ તથા સરદેશમુખી ચાણુ રાખવાની ઘરતે મજાહ કરી લસ્કરનો ખરચ ધણો થતો હોવાને લીધે ઉમાબાઈ સિપાઇઓના પગારના ભાર નીચે દબાઇ ગઇ હતી, તેણે આ પ્રમાણે નક્કી થએલું નાણું પહોચાડવા માટે જવાનમર્દખાનને માથે જવાબદારી નાખી ને પોતે વઢોદરા તરફ કૂચ કરી ગઈ. મદારામએ વીરમગામ પરગણાપર તનખો નાખી ત્યાંની ફોજદારીપર

જવાનમર્દખાનને નીમ્બો કે જે ત્યાંથી મહેસૂલ ઉધરાવી (ખડણીની રકમ)
તેને પહોંચાડે તેણે ઢટકે ઢટકે (રકમ) મોકલી, પરંતુ વીસહજાર રૂપીઆ
બાકી રહ્યા હતા તે ન મોકલતા પોતેજ ગંખી લીધા ટૂંકામાં કૂચપર કૂચ
કરતી ઉમાબાઈ ત્યારે વડોદરાની હદમાં જઈ પહોંચી ત્યારે ત્યાંના નાયબ
ફોજદાર શેરખાને કોટકિલ્લા મળજૂત બનાવી તેની માંમે થયા ને લડવા
તૈયારી કરી ઉમાબાઈ કે જેણે હમણાજ મહારાજાને સનાહ કરી હતી
તેણે એને ઠડો પાડી પોતાને મળવા બોલાવ્યો અને દામાજી ગાયકવાડ
તરફના ચોથના મકાસ (ઉધરાત) દાગને તેની જોડે મોકલી તેમને જવાની
રજા આપી પોતે પોતાને વતન પાછી ફરી સરદાર મહમદખાન કે જેની
લાસ થોડા વખત માટેજ દાટવામાં આવી હતી, તેને દફનાવવા માટે તેના
માણસો વડોદરાથી અમદાવાદ લઈ આવ્યા અને મહારાજાની પરવાનગી
લઈ કિલ્લામાં આવેલા તેના ઘરની જોડેના તળેલામાં દાની આજ સાતમાં
કૂપાનિધામજીની સ્ત્રીદાયપૂર્ણ દરબારમાંથી, મહારાજા માટે હજૂરશ્રી તરફથી,
એક પાદશાહી ફરમાન, કાપડના ખાસ છ પોશાક (તાકા)ની ખિલત,
રત્નજડીત સરપેચ ને કલગી અને એક હાથી, તથા મોમિનખાન માટે એક
કીમતી ખિલત કે જે ખાજા અસદુલ્લાખાન ગુર્જણરદાર જોડે મોકલવામાં
આવ્યા હતા તે આવી પહોંચ્યા મોમિનખાનને પોતાની સાથે રાખી
મહારાજાએ ધારા મુજબ ભોગે ને આવકાર આપી તથા સબ્બનાથી સ્વિકારી,
ઘોડેરવાર થઈ એ માનભરેલો પોશાક પહેરી, વિવેકસર હિંચ દરબાર તરફ
ગોઠું (આદાબ) કરી સનામ ભરી મોમિનખાને પણ ખિનત પહેરી
પોતાની નમસ્તાઈ દાખવી ચોચ વખત પછી મોમિનખાન અને જવાનમર્દ
ખાન રખમત લઈ પોત પોતાના તાલુકા તરફ ચાલતા થયા હજરત ખુદદ
મખાન (ઔરંગઝેબ)ની ધાવણીના મોહનસખ (હિસાબી કામદાર) મીંગ
ગાત્રી ઉદ્દીન વાંદે નિઝામ ઉદ્દીનખાન કે જે પૈસાદાર માણસ હતો,
તેને રહીમ ચાવરખાનની યુગવી પરથી મહારાજાના માણસોએ કેદ પકડી
કોટવાગીના ચળતરામાં પૂરી રાખ્યો (અને) દડની મ્હોતી રકમ આપી ત્યારે
તે છૂટયો મનસખદારોની જાગીરા પાછી અપાવવા માટે રહીમ ચાવરખાન
આવેતો હતો તેને મહારાજાની સગર તરફથી રોજનું ભથ્થુ મળતું હતું,
પરંતુ તેની વત્તજીકને લીધે લોકોની ધણી ખાનાખરાખી થઈ તેમાં વિરોધ
કરીને તેણે શેખ ઉનઈસલામખાનના કુટુંબીઓની અને સગાવહાવાની ખરાખી
કરી, હમેશ સુધીનું કાણુ મ્હોતું જોડારી લીધું ઈશ્વર ખરેખર નેરની
વમ્બસાત સેનાર હોવાથી તેણે આ કુનીઆમાજ તેના કર્તુકનો તેને બદલો

આયો, કારણ તેની ઉંમરની આખરમાં તો તેને રાત્રે ખાવા રોક્યો પણ
 મળતો ન હતો અને તેવીજ અવસ્થામાં એ મોતના ભોંયરા તરફ ગયો,
 અને પેલી દુનીઆમાં કુખરૂપી સગ્ગનો લાંકાર તેને માટે (દૃશ્યરે)
 ભરી રાખ્યો.

